

Зміст

Археологія та музеєзнавство

Barucha K. Research on Mediaeval Wooden Artifacts of Everyday Use from Towns in Present Poland.....	8
Булеца А. Історія дослідження обсидіанових артефактів кам'яного і мідного віку на території Закарпаття.....	10
Зінченко В. Пивоварні Києва другої половини ХІХ століття.....	13
Калугін О. Перші лекції з археології у Харківському імператорському університеті (1804 – 60-ті рр. ХІХ століття).....	15
Макаренко М. Радянський музейний квиток як попередник сучасного....	18
Михайлова А. Атрибуція знахідки із колекції Київського Палацу дітей та юнацтва.....	21
Пархоменко Д. Латенська культура на території України та її впливи.....	24
Ульянич А. Гендерний компонент в системі археології ідентичності.....	26
Хоменко М. Ковальські вироби райковецької культури.....	29

Архівознавство, спеціальні історичні дисципліни джерелознавство та методологія історії

Protsiuk A. The Impact of Collective Historical Memory and Collective Bias on Wikipedia's Representation of History.....	31
Бандура М. Значення української архівної періодики для архівної галузі України.....	34
Бойко В., Сverdlik З. Історіографічна та джерельна база архівної термінології в Україні.....	35
Дідух Л., Залєток Н. Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду України: проблеми та перспективи.....	38
Лазаренко В. Оперативний метод дослідження архівних справ з Указами Президії Верховної Ради УРСР і рішеннями виконкомів про нагородження медаллю «Ветеран праці» 1974-1992 рр.....	41
Сорокін А. Відображення в документах президії Київміськради ХХІ скликання у складі фонду 1697 Державного архіву м. Києва історії єврейської діаспори в Україні.....	44
Стаднік А. Роль відділу-архівно-музейного комплексу «Літературно-мистецькі Плюти» Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України як елементу системи розвитку корпоративної культури архівістів на сучасному етапі.....	47
Чернятинська Ю. До питання комплектування архівних установ документами в електронній формі.....	50

Військова історія

Ганага О. Структурні одиниці еллінських армій Північного Причорномор'я.....	53
Стеценко М. Модернізація авіації в Османській імперії напередодні Першої світової війни.....	56

Етнологія та краєзнавство

Гавадзин Т. Суспільно-політична та релігійна діяльність Івана Лятишевського.....	59
Криштопа М. Творчість українських художників-передвижників як джерело етнологічної інформації про традиційний побут.....	61
Машкевич С. Швидкісний міський транспорт у Києві: історія й проблеми.....	64
Плакида В. Дотримання будівельної обрядовості скандинавськими народами та значення символів, що використовуються під час проведення «Свята кров».....	67
Роїк Ю. Культурний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку.....	71
Турейський І. Косметичні засоби в побуті українського селянства сер. XIX – сер. XX ст.....	74

Давня та нова історія України (до 1914 р.)

Букало І. Постаті перших руських князів в історіографії першої третини XIX ст.....	78
Іванов В. Українська інтелігенція під час революції 1905-1907 рр.....	81
Кравчук Б. Причини появи пізнього протестантизму в Київській губернії наприкінці 60-х – на початку 70-х років XIX століття.....	83
Міхєєв А. Образ України у Великій Британії напередодні Першої світової війни.....	87
Провальнюк Д. Єврейські політичні партії та їхні концепції націєтворення у 1900-1914 рр.....	90
Ховтура А. Формування структур комунального господарства в установах міського самоврядування губернських міст Лівобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст.....	92
Шимко Ю. Кирило Розумовський. Вплив російського фаворитизму на українські землі.....	94
Ящук О. Інтронізація та смерть: уявлення щодо набуття та позбавлення верховної влади в текстах білорусько-литовських літописів.....	97

Новітня історія України

Klychkov D. The Display of the Kureniv Tragedy in the Modern Ukrainian Media Space: the Ambiguity of the Assessment.....	101
Бутко І. Наслідки Революції на граніті як передумови до проголошення незалежності.....	104
Вакалюк А. Ірландська та українська національно-визвольна боротьба (кін. XIX – перша пол. XX ст.): спільне та відмінне.....	107
Валько Ю. Митрополича практика Андрея Шептицького.....	110
Герасименко А. Одяг міських жителів та основні тенденції розвитку моди в Україні в період 1919-1929 рр.....	113

Гондз Р. Історія Української Гельсінської групи.....	116
Гук М. Жінки у товаристві Червоного Хреста у роки Першої світової війни у вітчизняних дослідженнях.....	119
Затурська І. Встановлення та договірно-правова база культурної співпраці між Україною та Польщею протягом 1991-2012 років.....	122
Ільїн О. Відновлення житлового фонду в містах Ізмаїльської області УРСР у повоєнний період.....	125
Ількович В. Роль польських культурних громадських організацій в Україні у забезпеченні освітніх потреб польської меншини.....	129
Гуменна І. Взаємини єврейських та українських студентських товариств Східної Галичини міжвоєнного періоду (1918-1939).....	132
Кругляк Д. Причини політизації системи місцевого самоврядування після місцевих виборів 2006 року в Україні.....	135
Невмита Ю. Необхідність кардинальних реформ системи управління сільським господарством на початку постсталінського періоду.....	137
Сафар'янс Є. Поняття «майдан» в суспільній свідомості українців кін. ХХ – поч. ХХІ ст.....	140
Струсь В. Міжособистісні та гендерні відносини в підпіллі ОУН та УПА.....	144
Тронь-Радамська А. Організаційна структура галузі спорту і фізичного виховання Українського центрального комітету в Генеральній губернії (1939-1944).....	147
Хома В. Особливості становища німецько-австрійських окупаційних військ в Україні в 1918 році.....	150
Цецульніков Є. Діяльність керівництва Української Держави у сфері залізничного сполучення.....	152
Шатілов Є. Деякі аспекти організації футбольних міжнародних матчів у Харкові в 1920-х рр.....	156

***Історія античності, середніх віків,
раннього нового часу та класичного сходознавства***

Cacean S. The Emperor as a Victorious Warrior and Organizer of the World Order in the Image of Horus.....	160
Гладкій Є. Рефлексія над гастрономічною культурою у творах римських авторів I ст. н.е.....	163
Давчик М. Легенда о королеве Руметруде и обстоятельства начала герульско-лангобардской войны 508 г.....	165
Загородня А. Концепт «меланхолія» у творах Арістотеля.....	169
Коломієць О. Витоки ранньохристиянської храмової архітектури I – початку IV ст.....	172
Морозова А. Коринфська парадигма та афінська соціальна пам'ять в промові Демосфена «Про вінець».....	178
Назаров Н. Загублені ключі від Піндара: як метрика стала полем битви.....	181

Ціватий В., Кулініч М. Європейська середньовічна й ранньомодерна історія міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії у викладацькій практиці та науковій спадщині професора В.І.Савви (1865-1920): за матеріалами ЦДІАК України.....183

Нова та новітня історія країн Європи та Америки

Брагар Є. Роль та місце «сенйорів колонізації» в політичному житті Французького Алжиру.....187

Бутурлімова О. Вплив Англіканської церкви на зміцнення позицій Лейбористської партії в британському суспільстві в першій третині ХХ ст.....190

Котенко А. Економічна політика адміністрації Дональда Трампа.....193

Круковський В. Діяльність українських науково-дослідницьких установ Канади (1944-1971).....195

Руденко А. Десегрегація в системі освіти США. Законодавчий аспект...197

Чуян А. Історія розвитку персональних комп'ютерів (1970-1976 рр.).....201

Історія міжнародних відносин

Polovin M. EU's Dependence on Russian Energy Resources and Its Implications.....204

Sribniak M. Between Compiegne and Versailles: the Concept of POW's Repatriation and Its Implementation in Germany.....206

Грабінський В. Врегулювання питання законності морських блокад у міжнародних відносинах кін. ХVІІІ – поч. ХХ ст.....210

Гуменний С. До питання про контрабандну діяльність на радянсько-польському кордоні у 20-30-х рр. ХХ ст.....212

Загороднюк Д. Вплив «вотергейтського» скандалу на нормалізацію американо-китайських відносин.....217

Захарчук А. Процес вступу Іспанії до Організації Північноатлантичного договору та політика країни у НАТО в 1982-2004 рр.....219

Зацепіло В. Політика США щодо Росії у 1914-1917 рр.....222

Криницька Т. Причини реформування ООН (російський аспект).....225

Менкеулідзі Китайсько-російські відносини у контексті діяльності ШОС228

Миронюк О. Українсько-литовські відносини з 2014 р. до сьогодні.....230

Музичук Г. Історіографія українсько-вірменських відносин (1991-2019 рр.).....231

Онодвалюк Д. Процес вирішення та можливі перспективи урегулювання Палестинської проблеми в ООН.....234

Сахарова А. Аналіз радянсько-мексиканських відносин.....237

Татаркевич Я. Британсько-американське стратегічне партнерство на початку війни з тероризмом.....241

Тимофєєва О. Політика Великої Британії щодо радянсько-фінського конфлікту 1939-1940 рр.....244

Історія Центральної та Східної Європи

Balogh M. History of Polish Emigrants in Saxony between 1792 and 1794. Methodology and Attitude to Problem of Emigration.....	248
Barta T. Theorists of the Hungarian Peasant Movements and Agrarian Parties.....	251
Budzynski P. “Komsomol, Our Role Model” – Soviet Students and Scientific Organizations in “Po prostu” Journal.....	254
Czwojda W. The History of Polish Communist Camp for Youth in Movie “Shivers” (“Dreszcze”) Directed by Wojciech Marczewski.....	256
Korban T. “The Gierek Experiment”. Poland between 1970 and 1978 in the Light of British Embassy’s Annual Reviews.....	258
Демещук А. Проблеми у відносинах між Хорватією та Словенією у 1991-1999 рр.....	261
Ірчак І. Життя паломників на Святій Землі у другій половині XIX ст. за матеріалами архімандрита Антоніна (Капустіна).....	265
Овчарек М. Визит генерала Войцеха Ярузельського в Ватикан.....	269
Одінцова С. Російська агресія як фактор радикалізації ісламу в Чеченській Республіці.....	272
Чеботарьова А. Голод у Російській імперії 1891-1892 рр. Причини, ліквідація та наслідки.....	275

Сходознавство

Chalyi A. Chasing the Printed World: What Was Forbidden to Read in 1900s Ottoman Empire.....	279
Андреев Т. Педагогические идеи Николая Японского (по дневникам святителя).....	282
Бронтерюк Б. Ідеологія Кваме Нкрума.....	286
Давтян Д. За свої та чужі інтереси: участь вірмен в Конституційній революції в Ірані (1905-1911 рр.).....	289
Квят О. Гейша як унікальний феномен японського мистецтва.....	292
Цвид М. Тимарна система в Османській імперії та земельні відносини в Середньовічній Європі.....	294
Юрченко А. Жіноча періодична преса у В’єтнамі у першій половині XX ст.....	298

Історія мистецтв

Осадчук Т. Іконографія обкладинок платівок The Smiths.....	301
---	-----

Research on Mediaeval Wooden Artifacts of Everyday Use from Towns in Present Poland

From the very beginning of human existence, wood as a material played crucial role in everyday life. It was used to warm up and brighten the place of living, prepare the food, build the house and combine various objects, both of everyday and special use. This last way of treating the wooden material can be defined as craft work. It is impossible to state when exactly a certain man resigned from the other activities and became a full-time craftsman. However, information about that special group can be traced in the history of material culture.

Although there are some factors which suggest the existence of skilled woodworkers in early-medieval Poland [1, p.55-56], the fully shaped economical structure with professional craftsmen organisation appears within the area of present Poland in 13th century. This process is strongly connected with towns' location, based on law and structures adapted from already existed German towns. Craft in medieval towns used to have a specific character due to particular type of work organization. Craftsmen were united into guilds which organized the production and influenced the shape of economy [9].

The activity of woodworking craftsman left some certain physical remains which can be observed in archaeological material from towns. The question of research, lead by the author in PhD thesis, is medieval craft of turning and cooperage. Objects taken into consideration are mainly turned bowls, plates and fragments of furniture, as well as cooperage vessels like bowls, mugs, buckets and barrels. Vast collections of artifacts which were analysed and published came from towns of medieval provenience, e.g. Kołobrzeg [7], Wrocław [12], Gdańsk [1], Stargard [3], Puck [10]. Other publications focus on woodworking techniques [2; 11; 12] and particular wood species used in craft [4; 8].

Certain groups of wooden archaeological artifacts show unusual similarity in shape, wood species and production technique. Turned bowls and plates, as well as cooperage bowls, were produced with almost identical technique in towns from present Poland. What is more, many analogies could be traced in the woodcraft remains from Germany [8] or England [5], which indicates the unity of craftwork within medieval Europe.

Reasons for the resemblance of craft within these vast areas may be explained by activity of craft organisations which monopolised medieval towns' economy. By exchanging craftsman between the towns, organizations shared knowledge about techniques, tools and wood species, improved with generations of woodworking. Similar remains of craftwork, found on different archaeological sites, may indicate that certain methods of wood treatment were most effective in terms of time, material and effort.

Wood as an organic material can be preserved in archaeological sources only in certain conditions which are, in the area of research, wet and oxygen-free layers, latrines and underwater sites [8, p.207-208]. The number of artifacts available for research is great, however in comparison to scale of wood usage in the past, only a small percentage survived. Such limited possibilities of observation demand from the researcher application of multiple methods and sources of query. Among them there are archaeological and historical data as well as botanical, technical and ethnography information which are helpful for understanding the woodworking process in the past.

The aim of presentation is to share information about cooperage and turned woodcraft in the light of archaeological material from present Poland with reference to chosen examples from Europe. Possibility to discuss the subject on international conference is invaluable and may certainly suggest new perspectives for the research.

References

1. Barnycz-Gupieniec, R. (1959), *Naczynia drewniane z Gdańska w X-XIII wieku*, „Acta Univesitatis Lodziensis”, vol. 8, Łódź
2. Barnycz-Gupieniec, R., (1961), *Tokarstwo i bednarstwo z XIII-XIV wieku w osadzie miejskiej w Gdańsku*, „Materiały Zachodniopomorskie”, vol. 7, Szczecin, pp. 391-434
3. Bucka K. (2017), *Przedmioty drewniane* [in:] Majewski M., Stań K. (ed.) *Archeologia Stargardu, t. 3: badania na Rynku Staromiejskim*, Stargard, pp. 165-187
4. Cywa K. (2018), *Trees and shrubs used in medieval Poland for making everyday objects*, “Vegetation history and archaeobotany” vol. 27, no. 1, pp. 111-136
5. Morris C. A. (2000), *Craft, industry and everyday life: Wood and woodworking in Anglo-Scandinavian and medieval York*, “Archaeology of York” vol. 17/13, York Archaeological Trust
6. Müller U. (2008), *Drechseln und Böttchern – Holz verarbeitende Handwerke* [in:] Melzer W. (ed.) *Soester Beiträge zur Archäologie, Band 9*, Soest, pp. 169-2008
7. Polak, Z. (1996), *Przedmioty wykonane z drewna* [in:] Rębkowski M. (ed.), *Archeologia Średniowiecznego Kołobrzegu*, vol. 1, Kołobrzeg, pp. 331-335
8. Rakoczy M., Myśkow E. (2014), *Drewniane naczynia toczone z Ostrowa Tumskiego we Wrocławiu – wybrane zagadnienia techniczne*, „Śląskie Sprawozdania Archeologiczne” vol. 56, Wrocław, pp. 207-230
9. Samsonowicz H. (1984), *Cechy rzemieślnicze w średniowiecznej Polsce: mity i rzeczywistość*, „Przegląd Historyczny” vol. 75/3, pp. 551-567
10. Starski M. (2017), *Wyroby drewniane oraz wytwórczość bednarska i tokarska w późnośredniowiecznym Pucku* [in:] Starski M. (ed.) *Puck. Kultura materialna małego miasta w późnym średniowieczu*, Warszawa, pp. 125-176
11. Woźnicka Z. (1961), *Wyroby bednarskie i tokarskie średniowiecznego Międzyrzecza*, Poznań

12. Wysocka, I. (2001), *Wyroby drewniane. Produkcja i dystrybucja* [in:] Buśko C. (ed.), *Wratislavia Antiqua, t. III – Rynek wrocławski w świetle badań archeologicznych*, cz. 1, Wrocław, pp. 147-208

Артур Булеца

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Історія дослідження обсидіанових артефактів кам'яного і мідного віку на території Закарпаття

Під час археологічних розвідок і розкопок пам'яток кам'яного і мідного віків на території сучасного Закарпаття були виявлені артефакти як з місцевого обсидіану, так і з родовищ територій сусідніх країн – Угорщини та Словаччини. Науковий інтерес до цих знахідок, безумовно, великий і дослідження їх є надзвичайно актуальним, оскільки обсидіан – це єдиний матеріал, який має постійний геохімічний склад у порівнянні з іншими породами, з яких доісторичне населення виготовляло знаряддя праці. Тобто, під впливом часу обсидіан не змінюється. Це одна з основних властивостей вулканічного скла, яка дає змогу вченим вилучити масу інформації, важливої для історії Закарпаття і світової людської цивілізації в цілому. Імпорт та експорт обсидіанової сировини дає можливість простежити міграції давніх людей. На підставі вивчення проблеми споживання обсидіанових родовищ можна говорити про ранні соціальні та економічні зв'язки між тогочасним населенням Закарпаття і групами людей, що мешкали на територіях Карпатського басейну [1, с.618-624].

Найбільш ранні відомості про знахідки обсидіанових артефактів на території Закарпаття згадані в матеріалах Міжнародного археологічного конгресу, що відбувся в 1876 р. в Будапешті. Флоріан Ромер, католицький священик і генеральний секретар конгресу, представив карту, на якій були локалізовані села і міста Угорщини, біля яких було знайдено обсидіанові виробни. Інформацію для неї було взято з археологічних часописів 1866 р.

На карті були позначені населені пункти Закарпаття: Берегово, Мукачево, Завидово, Великий і Малий Березний, Середнє. Протягом цього ж часу активну діяльність розгортає Тиводар Легоцький – відомий австро-угорський археолог-аматор, основоположник музейної справи в Закарпатті. З його праць можна вилучити найбільше інформації про збір обсидіанових речей в околицях населених пунктів Мукачівського, Ужгородського, Іршавського, Берегівського, Свалявського і Виноградівського районів (рис. 1, 2). У 1867 р. дослідник знайшов найперші обсидіанові знаряддя – два відщепи в околицях села Завидово Мукачівського району, а в 1877 р. згадує гірський хребет Гат, що простягається з півночі на південь від села Ділок Мукачівського району до південно-західних околиць міста Іршава (рис. 3) – саме на східних і західних схилах цього хребта зосереджена найбільша кількість пам'яток, на яких Тиводар Легоцький зібрав кілька сотень виробів з обсидіану [2, с.17-21].

Здобутки у дослідженні обсидіану Закарпаття Віктора Федоровича Петруня – радянського геолога, першовідкривача двох відомих ранньо- і

середньопалеолітичних місцезнаходжень Рокосово І і Рокосово ІІ, заслуговують особливої уваги. У 1948 р. і в 1967 р. він зібрав колекцію обсидіанових виробів з цих місцезнаходжень. Артефакти були датовані пізньоашельським і ранньомустьєрським часом. Він мав сумніви відносно думки Штефана Яншека про токайсько-пряшівське походження обсидіану, з якого було виготовлено багато виробів, знайдених Петрунем і його попередниками в Закарпатті. Науковець порівняв власний матеріал зі знахідками, які зібрав Легоцький (зберігалися у фондах Мукачівського й Ужгородського музеїв) і виявив відмінність між імпортом вулканічним склом і місцевим. На основі порівняльного аналізу і геологічних розвідок В.Ф.Петрунь відкрив обсидіанові виходи на гірському хребті Великий Шолес. Виявилося, що сировина, з якої виготовлена велика кількість артефактів, знайдених Тиводаром Легоцьким, походить з родовищ Великого Шолесу [3, с. 86-92].

Місцевий «хустський» обсидіан був однією з головних порід для виготовлення знарядь праці в палеоліті Закарпаття. Це підтверджується дослідженнями В.Н.Гладилина і В.І.Ситливого на палеолітичних стоянках, відкритих ними в районі Великого Шолеса в 1960-1980-х рр., а також дослідженнями в 1990-х рр. Інституту зоології АН України й кафедри археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. В.Н.Гладилин у південній околиці села Малий Раковець знайшов сім обсидіанових артефактів. Таким чином, була відкрита пам'ятка Малий Раковець І. У 1974 р. вчений виявив стоянку Королево, на якій в незначній кількості був знайдений обсидіан. Після її відкриття проходили постійні пошуки інших стратифікованих пам'яток у цьому регіоні. У 1977 р. В.Н.Гладилиним у районі села Малий Раковець було відкрито ще два місцезнаходження – Малий Раковець ІІ (14 знахідок), Малий Раковець ІІІ (15 знахідок). Особлива увага приділяється стратифікованій стоянці Малий Раковець ІV, яка була відкрита завдяки археологічним розвідкам у 1978 і 1980 рр. Закарпатською палеолітичною експедицією, проведеною В.І.Ситливым та Ю.В.Кухарчуком по трасі газопроводу «Союз». Кількість виробів з «хустського» обсидіану із загальної суми знайдених предметів у палеолітичних культурно-хронологічних комплексах стратифікованої стоянки Малий Раковець ІV становить 85.5% [4, с.192].

Вагомий внесок в дослідження обсидіанових виробів вніс закарпатський археолог Михайло Федорович Потушняк. Його діяльність пов'язана з вивченням місцевого неоліту та енеоліту. В 1960-1980-х рр. з неолітичних культур Закарпаття науковець дослідив культуру Кріш, мальованої кераміки й дяківську групу поселень (середній неоліт), а з енеолітичних – полгарську і баденську культури. Під час розкопок поселень Запсонь і Серне, що відносяться до культури Кріш, зібрано велику колекцію знарядь і відходів кількістю 600 одиниць. З цієї суми 80-85 % предметів виготовлені з обсидіану. З нього виготовляли ножевидні пластини, які використовувалися як ножі та служили заготовками для виготовлення інших видів знарядь, різці на невеликих, часто безформних відщепках, скребла, наконечники стріл і

дротиків, трапецієподібні вкладиші. Загалом обсидіанові знаряддя праці культури Кріш мають досить виражені мезолітичні традиції обробки. Аналогічна ситуація склалася і в культурі мальованої кераміки [5, с.143-147].

Одним із найбільш досліджених неолітичних поселень середнього неоліту, яке вивчав М.Ф.Потушняк, являється поселення Дякове I (нині село Неветленфолу). Пам'ятка датується серединою IV тис. до н.е. Археолог зазначає, що під час розкопок в 1972-1973 рр., більшість знарядь праці, знайдених на поселенні, були виготовлені з місцевого «хустського» обсидіану [6, с.60-61].

На поселеннях енеолітичної полгарської культури знаряддя праці з кременю переважають над обсидіановими за кількістю, а на пізніх етапах – обсидіан зустрічається досить рідко. Основною сировиною в представників баденської культури мідного віку був андезито-базальт, рідше обсидіан [7, с.299, 304].

У 2016 р. автор статті знайшов два обсидіанові артефакти на північно-західних околицях села Великі Береги Березівського району. Через рік предмети були передані в лабораторію кафедри археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. За визначенням доцента кафедри археології та музеєзнавства С.М.Рижова, один з предметів скоріше за все мікроліт. Наявні сліди від віджимника. Сировиною виступав скоріше словацький обсидіан (Карпатський 1?) (рис.4). Другий артефакт – уламок ретушованої пластини з угорського вулканічного скла (Карпатський 2) (рис.5).

Обсидіан відіграв роль важливої сировини для виготовлення знарядь праці у доісторичного населення Закарпаття до пізнього неоліту включно. З початком енеоліту вулканічне скло поступово виходить на другий план і його замінює імпортований кремій. На основі історіографічних даних складена загальна карта населених пунктів Закарпаття, в околицях або на території яких були виявлені обсидіанові вироби (рис.6, легенда карти 7 (до рис.6)) такими дослідниками: Флоріаном Ромером, Тиводаром Легоцьким, В.Ф.Петрунем, В.Гладиліним, В.Сітлівим, С.М.Рижовим, М.Ф.Потушняком. Крім місцевого обсидіану, в закарпатських пам'ятках присутній імпортований – східнославацький і північноугорський. Геологічні родовища та петрографічні характеристики вперше були описані в 1960-1970-х рр. В.Ф.Петрунем. На сучасному етапі геологічні, геохімічні характеристики обсидіану з території Закарпаття продовжуються вивчатися. Одночасно продовжуються археологічні дослідження багатопалевий палеолітичної стоянки Малий Раковець IV кафедрою археології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Транспортування та обмін обсидіановою сировиною на території Закарпаття та Карпатського басейну наразі потребує подальшого детального вивчення.

Список використаних джерел та літератури

1. Huges R.E. and Ryzhov S. (2018): Trace element characterization of obsidian from the Transcarpathian Ukraine. *Journal of Archaeological Science: Reports* 19, P. 618-624.

2. Štefan Janšák. Praveľké sídliská s obsidiánovou industriou na východnom Slovensku. Bratislava, 1935.
3. Петрунь В.Ф. Леваллуазские мастерские обсидиановых орудий Закарпатья и проблемы сырья // Мат-лы 13-ой конференции. Ин-т Археологии АН УССР. – Киев. – 1972. – С. 86-92.
4. Рижов С.М. Стоянка Малий Раковець IV на Закарпатті // Варіабельність середнього палеоліту України. – Київ: Шлях, 2003. – 192 с.
5. Потушняк М.Ф. Неолит Закарпатья: культуры Криш и расписной керамики. В кн.: Археология Украинской ССР. – К., 1985. – Т.1.
6. Потушняк М.Ф. Неолітичне поселення Дякове I на Закарпатті. Археологія, 1979, вип. 30.
7. Потушняк М.Ф. Полгарская і баденская культуры Закарпатья. В кн.: Археология Украинской ССР. – К., 1985. – Т.1

Валерій Зінченко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Пивоварні Києва другої половини ХІХ століття

Період другої половини ХІХ ст. став розквітом промислової забудови Києва. В столиці починають з'являтися великі підприємства, сюди їдуть іноземці та відкривають власні справи, будується водогін, каналізації, перший громадський транспорт (трамвай) тощо. І саме тоді однією з найбільш популярних справ стає пивоваріння. Пивна культура в Україні була на високому рівні, а виробництво пива відповідало європейським стандартам. Окрім того, до нашого часу збереглися будівлі того часу, які мають культурну та історичну цінність.

Одним з найбільш успішних підприємств з виробництва пива можна вважати пивоварний завод Ріхерта. Сама пивоварня раніше належала родині Псьол. Архітектурний проект (було два варіанти) пивоварного заводу та будівництво були здійснені архітектором В.М.Ніколаєвим у 1879-1892 рр. [2, с.78]. 1892р. вважається роком заснування і спочатку завод був розрахований на ручне виробництво приблизно на 30 тис. відер в рік, але через хороший попит виробництво було розширене та збільшене до 100 тис. відер в рік. Підприємство налічувало 60 працівників, а річний оборот складав 112 тис. рублів. Виробляли 4 сорти: Чеське, Баварське (2 сортів) та Мюнхенське [3, с.29].

Ще більш помітним підприємством з виробництва пива був Пивоварний завод Київського акціонерного товариства, який заснували у 1872 р. Його територія складалась з кількох садиб по вулиці Кирилівській. З 1835 р. ця ділянка належала купцеві Т.Дегтярьову, який з двоюрідним братом влаштував ливарний завод. Однак вже у 1860-х рр. підприємство занепадає і його викупив у 1871 р. М.Хряков. Він та ще декілька купців укладають угоду та утворюють «Товариство київського пивоварного заводу» [1, с.903].

Садибу призначили для розміщення заводських корпусів, а проект склали інженер-технолог О.Термен та архітектор В.Ніколаєв. Вже у 1873 р.

комплекс основних будівель було завершено і виробництво почалось. До складу комплексу увійшли: солодовня, льодовня, машинне відділення, розливочна, склади тощо. Протягом наступних років проводились реконструкції та будувалися прибудови. У період між 1884-1891 рр. було зведено нову розливочну, з льодовнею та підвалом, а також облаштували лабораторію [1, с.903]. Сама ж технологія виробництва, якості та смак пива відповідали європейським стандартам [2, с.80].

Великим підприємством на тоді ще околиці Києва Деміївці був пивоварний завод імені Карла Шульца. Історія територій, на яких потім розташовувався завод, цікава тим, що цю землю постійно продавали і вона переходила з рук в руки з 1811 р. Це тривало до 1848 р., коли все ж таки власність закріпилась за Ламбертом Понятовським. Він, у свою чергу, не переймався керівництвом і здавав вже існуючий завод та землю в оренду. Так, з 1866 р. Генріх Шульц починає виробляти пиво, а вже з 1870 р. підприємство стало його власністю [4, с.58].

З 1880-х рр. підприємство почало розширюватись і Генріх Шульц купував суміжні ділянки, а вже у 1899 р. управління заводом перейшло до його сина Карла Шульца [2, с.89]. Саме підприємство було досить успішним на той час. Завод був обладнаний 2 паровими машинами, мав електричне освітлення, мережу магазинів в Києві. На 1913 р. завод випускав близько 600 тис. відер пива на рік, а працювало там 50 робітників. Кінцева доля його власника закінчилась виселенням сім'ї Шульца з Києва за досить сумнівними звинуваченнями [2, с.89].

Історія пивоварень сім'ї Марр починається з 1840-х рр. Засновником заводу був колишній кобурзький купець Йоганн-Генріх Марр. Він переїхав з Німеччини в Київ і вирішив тут заснувати свій пивний завод. Проте в нього вийшло не одразу і перед відкриттям підприємства він відчув на собі всю бюрократичну систему тодішньої Російської Імперії. Однак вже у 1846 р. йому вдається запустити виробництво і майже одразу справи йдуть в гору. У 1848 р. було виготовлено 12500 відер пива, 130 відер портеру та 120 відер меду. Його завод розташовувався на вулиці Копилівській і був, мабуть, найуспішнішим в Києві. Проте в 1855 р. він помирає і власність переходить до його 28-річної дружини Христини Марр. Вона гідно замінила чоловіка і вже у 1987 р. пивоварня виробляла близько 50 тис відер на рік. Сім'я мала в околицях також винокурню, цегельний завод та ще одну пивоварню на вулиці Кирилівській [4, с.81-95].

Ще один пивоварний завод був збудований силами Івана Андрійовича Толлі в 1858 р., але з якихось причин у 1861 р. завод був проданий з усім обладнанням Степану Вороніну. Сім'я Вороніних володіла підприємством не довго і вже в 1865 р. Толлі в них викупує назад свою власність. У березні 1872 р. відбулась ще одна зміна власника – тепер покупцем був Йосиф Бродський. Останній знався на пивоварному бізнесі, тому успіх чекав не довго. Через три роки його нерухоме майно оцінювалось в 172 тис. рублів. За описом, зробленим у 1875 р., на садибній ділянці знаходились: триповерховий жилий будинок, горілчаний завод, двоповерховий кам'яний

пивоварний завод, вугільний млин, складські приміщення, сушильні тощо, а станом на 1890 рік було вироблено 112 тис. відер пива [4, с.140].

Зараз тема підприємництва, індустріальної забудови Києва другої половини ХІХ ст. є надзвичайно актуальною. Окрім пивоварних заводів, тоді будуються й інші підприємства: цукрово-рафінадний заводу, фабрика шоколаду та цукерок Валентина Єфимова, металообробний та машинобудівний завод Гретера та Криванека та багато інших. Деякі пам'ятки частково або повністю збереглися до нашого часу і потребують реконструкцій, відбудови, захисту від забудовників та нового призначення. На їхній базі можна створювати музеї, мистецькі простори, платформи тощо. На нашу думку, вони мають потенціал бути знову корисними суспільству.

Список використаних джерел та літератури

1. Звід пам'яток історії та культури України – Київ. – Кн.1, ч. 2. – 2003. – 1127 с.
2. Ієвлева В. Пам'ятки індустріального розвитку Києва кінця ХІХ – першої третини ХХ століття / Валерія Ієвлева. – Київ: ПРЕС-КІТ, 2008. – 248 с
3. Киевская сельскохозяйственная и промышленная выставка 1897 года – Ч. III. – 54 с.
4. Ковалинський В. Київські мініатюри / Віталій Ковалинський. – Київ: Купола, 2004. – 454 с.

Олег Калугін

Харківський національний університет імені Василя Каразіна

Перші лекції з археології у Харківському імператорському університеті (1804 – 60-ті рр. ХІХ століття)

Будь-яка наукова дисципліна у процесі інституалізації проходить декілька етапів становлення. Одним із важливих етапів можна вважати початок викладання дисципліни у навчальних закладах, адже саме з цього часу починається цілеспрямована передача зібраних свідчень і дослідницьких методів наступним поколінням, відбувається підготовка спеціалістів – професіоналів [1, с.6].

У цьому напрямку археологія почала розвиватися відносно недавно, тільки з ХІХ ст. На сьогоднішній день ця дисципліна має важливе значення для історичної освіти. Археологію викладають у більшості вищих навчальних закладах України на історичних та деяких інших гуманітарних факультетах. Тому актуальним є вивчення історії викладання і дисципліназації археології на прикладі одного із найстаріших і провідних освітніх центрів нашої держави – Харківського національного університету імені В.Н.Каразіна.

Нижня хронологічна межа – це дата заснування і початок функціонування Харківського університету, а верхня – 60-ті роки, коли в дію був введений новий університетський статут та питання розвитку археології почали обговорювати на перших археологічних з'їздах.

Дослідження опирається на джерела особового походження викладачів та студентів університету, діловодну документацію та законодавчі акти. Питанням розвитку археології у Харківському університеті займалися такі науковці як Б.А.Шрамко, В.К.Міхєєв [2, с.104-130], В.І.Кадєєв [3, с.50-69], В.В.Скирда [4]. Однак у жодній роботі археологія не розглядалася у контексті освітнього процесу, тобто як навчальна дисципліна.

Харківський університет був заснований у 1804 р. Згідно з першим університетським статутом, навчальні заклади мали свободу у викладанні і проведенні досліджень. У документі чітко прослідковується, що викладання наук обов'язково повинно було мати високий рівень. Наголошувалося, що професори мали це робити «найкращим та найзрозумілішим чином», а також стежити за новими відкриттями, зроблених в інших країнах Європи, та включати їх до свого викладання [5, ст.263-301].

Починаючи з перших років існування Харківського університету, його викладачі приймали активну участь у археологічних дослідженнях, поступово формувалась археологічна колекція. Був відкритий кабінет рідкостей і мінц-кабінет, де саме і зосереджувались знахідки. Згодом виник музей витончених мистецтв і старожитностей.

Та, незважаючи на величезний інтерес до старожитностей на початку XIX ст., окремої кафедри для викладання археології у Харківському університеті створено не було і такого лекційного курсу не читали. Тільки можна прослідкувати елементи археологічних знань у навчальних курсах.

Одразу слід зазначити, що термін археологія почали використовувати у вітчизняній науці тільки на початку XIX ст. Проте й у цей час археологію ототожнювали із терміном «старожитності», під яким розуміли часто праці стародавніх авторів і внутрішній устрій життя стародавніх народів [6, с.17-21].

Так, з 1811 по 1814 рр. у Харківському університеті на кафедрі латинської словесності працював Х.П.Ромель. Його лекції були присвячені тлумаченню грецьких і латинських авторів. Однак у курсі «Римські старожитності» він зупинявся і на матеріальній культурі римлян. За такою схемою будувались і лекції ад'юнкта С.П.Малиновича, який викладав курс «Старожитності грецькі» [7, с.19]. Згодом Х.П.Ромель за власною ініціативою починає проводити філологічний семінар, де за його словами «...преподовалась высшая грамматика, критика, герменевтика и археология» [8, с.55]. У 1811 р. ординарний професор Я.М.Баллен-де-Баллю, який спеціалізувався на стародавніх класичних авторах, викладав курс «Грецької археології». Скоріш за все, усі ці курси носили літературно-філологічний та загальноісторичний характер і не мали відношення до археології у сучасному розумінні цього слова [4, с.14], адже в першій половині XIX ст. археологія як окрема наука починала тільки розвиватися в Російській імперії, тому не вистачало дійсно кваліфікованих кадрів.

У 1835 р. був прийнятий новий університетський статут, згідно з яким вводилась жорстка регламентація викладацького процесу. Професори обов'язково повинні були надавати свої навчальні програми деканам і робити

звіти про їхнє виконання. Ця система позбавляла викладачів індивідуальності. Наприклад, курс «Римські старожитності», який читав П.І.Сокальський, у 1833 р. було урізано і з нього вилучили пояснення про різні термінологічні аспекти [9, с.72]. Дисципліни, в яких прослідковувались елементи археології продовжували викладати. Так, акад'юнк С.С.Лук'янович викладав студентам у 1840 р. курс «Римські старожитності» за власними записами [10, с.10], а в 1842-1843 рр. він читав курс політичних римських старожитностей, котрий до археології відношення, скоріше всього, не мав. Ординарний професор А.П.Рославський-Петровський у 1851 р. читав курс «Стародавня історія» також за власними записами [11, с.10].

Показовим фактом становлення викладання археології у Харківському університеті був вибір деякими студентами для своїх науково-літературних праць (медальна тематика) тем, які стосувалися старожитностей і первісного світу. З 1842 по 1851 рр. були представлені наступні теми: «Взгляд на развитие теории изящных искусств» (студент Михайлов), «Взгляд на древних славян» (студент Шведов), «О народных праздниках древних римлян» (студент Василевский) [9, с.84-86].

Отже, на початковому етапі розвитку Харківського університету ще важко говорити про викладання археології як навчальної дисципліни у сучасному розумінні слова. Починається вивчення тільки «старожитностей», під якими частіше всього розуміли праці античних авторів. Це пояснювалось історичними обставинами розвитку вітчизняної археології та браком спеціалістів.

Список використаних джерел та літератури

1. Тихонов И. Л. Археология в Санкт-Петербургском университете: Историографические очерки. СПб. : Издательство С.-Петербургского университета, 2003. 332 с.
2. Михеев В. К. Вклад ученых Харьковского университета в развитие археологии (1805-1990 гг.) // Вестник Харьковского университета : Историческая наука в Харьковском университете (К 185-летию ХГУ). 1991. № 357. С.104-130.
3. Кадеев В. И. Древняя история и античная археология в Харьковском университете (1805-1990 гг.) // Вестник Харьковского университета : Историческая наука в Харьковском университете (К 185-летию ХГУ). 1991. № 357. С.50-69.
4. Скирда В. В. Археологічна наука в Харківському університеті (1805–1920 рр.). Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015. 164 с.
5. Уставы императорских Московского, Харьковского и Казанского университетов // Сборник постановлений по Министерству народного просвещения. Т.1. : Царствование императора Александра I. 1802 – 1825. СПб., 1864. Ст.263-301.
6. Тихонов И. Л. К вопросу об объеме и содержании термина «археология» в русской дореволюционной науке // Традиции российской археологии. Материалы методологического семинара ИИМК РАН. Археологические изыскания. СПб., Вып. 33 С. 17-21.

7. Обзорение публичных чтений от 17-го августа 1811 года на 30 июня 1812 года, которые имеют быть преподаваемы в императорском Харьковском университете. Харьков : Университетская типография, 1811. 21 с.

8. Пять лет из истории Харьковского университета / Воспоминания профессора Роммеля о своем времени, о Харькове и Харьковском университете. Харьков : Университетская типография, 1868. 111 с.

9. Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905) / Под. ред. М. Г. Халанского, Д. И. Багалея. Харьков : Изд-во САГА, 2007. 408 с.

10. Обзорение преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1840 –1834 гг. Харьков : Университетская типография, 1833. 19 с.

11. Обзорение преподавания предметов в императорском Харьковском университете на 1850–1851 учебный год. Харьков : Университетская типография, 1850. 29 с.

Марія Макаренко

Київський національний університет культури і мистецтв

Радянський музейний квиток як попередник сучасного

Початок зародження та розвитку українських музеїв відбувся ще в дорадянські часи [1]. Після розпаду Австро-Угорської та Російської імперій, закінчення Першої Світової війни та поразки Української Революції 1917-1921 рр. наступним активним періодом розвитку музейної мережі є час, коли Україна була включена до складу СРСР.

Радянський період для українського музеєзнавства залишив як позитивний, так і негативний досвід (заборона імперіалістичних ідей, використання музеїв на службі державної пропаганди, викривлення історичної дійсності, розпорошення національних історико-культурних цінностей по країнах, що входили до складу СРСР (зокрема велика кількість цінностей та старожитностей була відправлена до Москви та Ленінграду), створення великої кількості однотипних музеїв «Леніна» та краєзнавчих музеїв по всій території СРСР тощо).

У даному дослідженні ми хочемо наголосити саме на позитивному досвіді, тому що сучасний розвиток неможливий без внеску попередників. Цей період також характеризується нововведеннями, змінами, переосмисленням головних функцій музейної установи та її призначення. В цей час з'являлися нові типи музеїв, до України поверталися культурні цінності, вивезені під час німецького окупаційного режиму. Вхідний квиток поступово починає ставати важливим елементом музею.

Сучасний музейний квиток виконує обмежену кількість функцій: це контроль оплати музейних послуг та можливість доступу до експозиційних приміщень музею, відвідування тимчасових виставок, прослуховування лекцій та участь у інших культурних заходах. Також квиток є тим особливим інструментом музею, який формує враження відвідувача ще до перегляду

експозиції (виступає візитівкою), крім того він залишається «на пам'ять», після чого перетворюється на джерело інформації, яка розповсюджується за межами музею, можливо навіть міста чи країни, без додаткових витрат для установи.

Збираючи дані про вхідний квиток в радянську добу, нам не вдалося виявити прямі свідчення про практику їх використання в довоєнний час (досліджуючи фонди державних історичних архівів та газет). У цей період доступною інформацією є лише повідомлення про ціну квитка до музеїв, цирку, театрів тощо. Ми продовжуємо пошуки даних щодо використання музейних квитків у довоєнний період. Тому, на даному етапі дослідження основним джерелом вивчення є колекція квитків післявоєнного часу, придбана на різноманітних дошках оголошень у мережі Інтернет. Таким чином, хронологічні межі дослідження обмежуються періодом з 1960-х рр. до здобуття Україною незалежності. До нашого часу дійшло немало екземплярів вхідних документів до музеїв, що дає нам можливість констатувати наявність такого напрямку колекціонування як «меморіфілія» [2] вже в радянські часи.

Історіографічні дослідження показують, що у післявоєнний період і практично до здобуття Україною незалежності дане питання залишається недостатньо дослідженим. Лише у 1985 р. дослідниця М.Алексєєва у своїй роботі (рос. мовою) «Гравировальная палата Академии наук XVIII века: Сборник документов» вказує на існування гравіюваних білетів для входу до Кунсткамери. Публікатор зазначає, що такий білет виконував функцію абонементу і тиражувався в необхідній кількості: номер білета, рік видачі та прізвище відвідувача гравіювались вручну [3]. Пізніше у збірці наукових праць 1986 р. (рос. мовою) «Терминологические проблемы музееведения» представлені дефініції таких термінів як «білет-сувенір» та «візитна картка музею». Наведемо ці визначення в авторському перекладі.

«Билет-сувенір – це ілюстроване рекламне музейне видання, яке містить довідкові дані про музей: офіційне назву, адресу, відомості про режим роботи, – а також зображення одного чи декількох найбільш цінних предметів із музейного зібрання. Купується на пам'ять про відвідання музею.

Візитна картка музею – рекламно-інформаційне видання, що містить довідкові дані про музей: офіційну назву, адресу, дні та години роботи. Іноді на В. К. М. зображується музейна будівля» [4] [Авт. пер. М. М.].

Дизайн радянського музейного квитка є простим з мінімальною кількістю інформації, майже відсутністю розмаїття кольорів та шрифтів (інколи спостерігається зображення логотипу музею або зображенням фасаду будівлі), що відповідає ідеології тих часів, адже всі афіші, книги і т.п. створювалося в т.зв. «мінімалістичному стилі». Важливо зазначити, що такий «мінімалістичний стиль» виступає недоліком. Під час дослідження нами була помічена переважна відсутність інформації про рік, у якому було відвідано музей (або інформації, коли дані білети були надруковані). Проводячи паралелі із сьогоденням, нами помічена відсутність подібної інформації і на

сучасних квитках українських музеїв, що буде чинити перешкоди дослідникам у майбутньому, які матимуть на меті вивчати це питання.

Не можемо залишити поза увагою питання застосування радянських музейних квитків у сучасних музеях України, які досі функціонують із наддруками або написами, які інформують відвідувача про нову ціну (вже в гривнях). Така практика існує в Україні, адже у радянський період для багатьох музеїв була надрукована велика кількість вхідних білетів (за державний рахунок), а сьогодні ці музеї у зв'язку з низьким рівнем фінансування не можуть здійснити розробку та введення нових квитків, оскільки даний процес є вартісним та потребує великих затрат у часі. Важливо зазначити, що досліджені зразки музейних вхідних документів не виконують функцію інструменту музейного маркетингу, адже вони не є новітньо-привабливими та навіть не несуть актуальну на сьогодні інформацію.

Отже, наведене вище дає нам змогу дійти таких висновків:

- Радянський період в українській історії має як позитивні, так і негативні риси у всіх сферах життя людини, в тому числі і музейній справі. Досліджені джерела (дорадянські газети та історичні державні архіви) не містять корисних в фокусі даного дослідження свідчень, лише частково згадуючи про побутування квитка в різні установи (частіше театри, цирк, тощо).
- Історіографія цього періоду виявилась також досить незначною, що визначає вибір нами розгляду цього питання в сучасному вимірі як досить актуальний.
- Спираючись на зібрану нами колекцію вхідних квитків, ми змогли здійснити їх всебічний аналіз, встановивши негативні риси та такі, що можуть бути корисними сьогодні.
- Проаналізували використання вхідного документа вже минулого соціально-політичного ладу на сучасному етапі.

Список використаних джерел та літератури

1. Бойко-Гагарін А. С. Дореволюційні газети як джерело вивчення історії музейної справи в Україні. Науковий журнал «Краєзнавство». 2016. № 3/4 (96/97). Київ, 2016. С. 134-145.
2. Бойко-Гагарін А. С., Макаренко М. М. Щодо дизайну вхідного квитка у музей. Музеї та реставрація у контексті збереження культурної спадщини: актуальні виклики сучасності збірник наукових праць міжнарод. наук.-практ. конф. м. Київ, 07-08 червня 2018 р. Київ: НАКККиМ, 2018. С. 38-56.
3. Гравировальная палата Академии наук XVIII века: Сборник документов. Упорядн. Алексеева М.А. Ленинград, 1985. 293 с.
4. Терминологические проблемы музееведения: Сб. науч. тр. Центр. музей Революции СССР. – Москва, 1986. 134 с.

Атрибуція знахідки із колекції Київського Палацу дітей та юнацтва

Гончарство козацької доби довгий час лишалося осторонь актуальних питань українських археологів. Фактично часом козацтва почали займатися тільки з 90-х рр. ХХ ст., до цього ми знали тільки історичні джерела. Поштовхом до написання роботи стало особисте зацікавлення предметом під час навчання у Київському Палаці дітей та юнацтва.

Актуальність полягає в тому, що пристосування для випалювання керамічних виробів потребують ретельного археологічного обстеження та додаткового вивчення з метою уточнення їх культурного визначення, адже донині це питання майже не вивчене. Метою даної роботи є визначитись з призначенням пристосування для випалювання керамічної продукції, привести відомі нам на сьогодні аналогії. Хронологічні межі роботи: ХVІІ-ХVІІІ ст. Територіальні межі: східнослов'янські території (Східна та Західна Європа).

Працюючи над темою, нашу увагу привернув артефакт з експозиції Київського Палацу дітей та юнацтва – фрагменти вінця та стінки горщика, із 9 отворами, у які вставлені глиняні «стрижні», зігнуті під тупим кутом, а також 7 окремих «стрижнів». Розміри вінця – 15 x 11 см, стінки – 8,6 x 7,5 см, «стрижнів» - 6,5-7 см. Знахідки походять із отвалів розкопок 90-х років ХХ ст. в ур. Гончари в Києві (мал.1). Призначення предметів було незрозуміле. Ми вирішили розібратись, що це за предмети і для чого вони слугували.

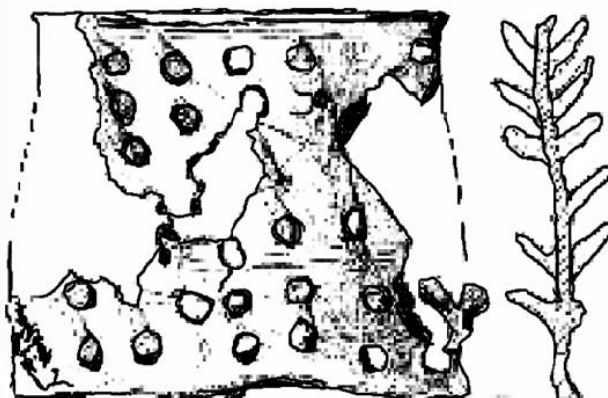
Мал.1 Артефакт з експозиції Київського Палацу дітей та юнацтва

Шукаючи визначення функціонального призначення цих артефактів, ми знайшли опис подібних предметів в статті Л.Чміль та А.Чекановського.

Глиняна пластина з рогульками з одної або з обох боків виготовлялася трохи заокругленою, щоб її можна було поставити на ребро. Інший спосіб випалу дрібних предметів відомий з етнографічних описів, коли під час заповнення горна проміжки між посудом просто заповнювали дрібними виробами [1, с.94].

Опис аналогічного предмету знаходимо у статті Л.І.Виногородської про археологічні дослідження на території посаду у м. Чернігові по вул.

Кирпоноса, 7 в 2002 р. в культурних нашаруваннях XVII-XVIII ст. Л.І.Виногородська інтерпретує знахідку як пристосування для сушки люльок. На жаль, реконструкція цього пристосування нечітка, з малюнку Л.І.Виногородської реконструкцію дороблено автором (мал.2) [2, с.88].

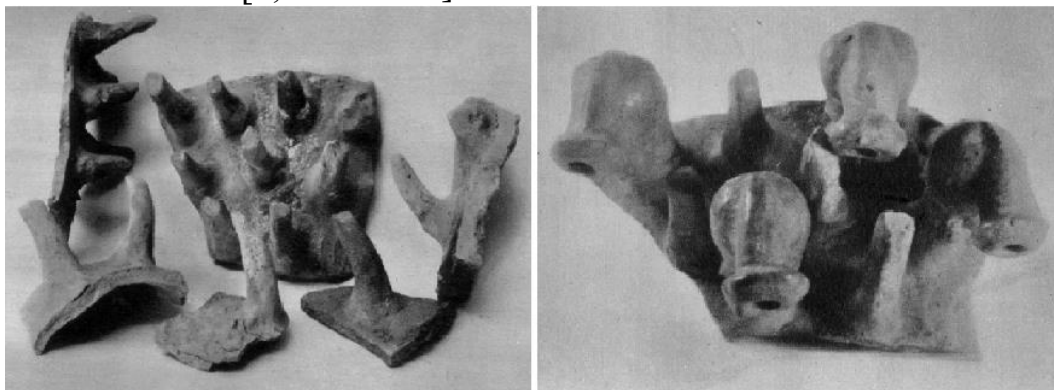

Мал.2 Реконструкція пристосування для сушки люльок Л.І. Виногородської, дороблено автором

За подібним принципом побудовані так звані «кокри», знайдені на місці Межигірської фаянсової фабрики (мал.3). За реконструкцією авторів кокри використовувались для багатоярусного розміщення тарілок під час випалу.

Автори Івакін В., Квітницький М., Козюба В., Толкачов Ю., Починок Е., Хамайко Н., Чміль Л. статті «Археологічні пам'ятки Межигір'я» відносять кокри до технічної кераміки і дають таку характеристику: «Технічна кераміка представлена циліндричними коробками великого розміру. За аналогією з сучасним виробництвом це так звані «капселі» для випалу фаянсових виробів. Вони виконані з глини жовто-червоного кольору різних відтінків; тісто грубе, містить значні домішки крупних білих включень та бурого залізняку» [3, с.67].

Схожою за конструкцією на артефакт з урочища Гончари є знахідка в Польщі (мал.3). Її характеризують як зовнішню поверхню, яка має великі, глинисті шипи з видовженою формою конуса. На підставці були сліди поливу жовтого та зеленого кольору. Автори Świechowska A., Dukwicz R. стверджують що ці спеціальні опори для випалу вставлялися в піч для випалювання люльок [4, с.151-160].

Мал.3. Пристосування для випалювання люльок, Польща.

Ще однією аналогією є подібна знахідка в США, історична місцевість Бетабара, Вінстон-Сейлем, Північна Кароліна. Це керамічні вироби моравських переселенців, які датуються 1755-1771 рр. (мал.5). Капсули для випалювання виготовлялися у формі циліндра з глиняними шпильками, які притискалися ще до вологих боків капсул, що дозволяло витягувати кінець глиняної шпильки. На них розміщували трубки і випалювали. Ці шпильки були закріплені рядами навколо внутрішньої частини капсули на невеликих прикріплених полицях або навколо зовнішньої частини капсули [5, с.240].

На підставі аналізу наявних археологічних даних, наукових статей, проведено узагальнююче дослідження пристосування з урочища Гончари та порівняльний його аналіз з подібними знахідками з України, Польщі, США. На основі вивчених аналогій, можна стверджувати, що досліджуване пристосування також використовували для випалювання люльок. І, ймовірно, даний артефакт використовувався для полив'яних люльок. Про це свідчать сліди темно-зеленої поливи на даному пристосуванні, адже на артефакті з Чернігова таких слідів немає. В ході роботи ми побачили певні відмінності. По-перше, на знахідці з урочища Гончари стрижні знаходяться з обох сторін, а на польських і моравських артефактах стрижні знаходяться тільки з однієї сторони. Ще одна відмінність полягає в тому, що в нас стрижні рухомі, а на пристосуваннях з Польщі і США вони нерухомі. Питання для чого так робили залишилося невирішеним, але сподіваємося, що дослідження буде продовжено в подальших роках.

Необхідним є здійснення комплексних досліджень гончарних центрів, часових меж їх існування, вивчення діяльності гончарів. Ця знахідка відкриває ще одну малодосліджену сторінку в історії гончарства. Дане дослідження потребує подальшої розробки. Тема є достатньо широкою і має багато різних сторін для вивчення, тож вона ще недостатньо розкрита, хоча цілі саме цієї роботи були досягнуті.

Список використаних джерел і літератури

1. Чміль Л.В., Чекановський А.А. Підставка для випалення люльок // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Київ, 2005. – Вип. 14. – С. 94–95.
2. Виногородська Л. Колекція керамічних виробів ХУІІ-ХУІІІ ст. з розкопок у Чернігові // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Київ, 2005. – Вип. 14. – С. 86–93.
3. Івакін В., Квітницький М., Козюба В., Толкачов Ю., Починок Е., Хамайко Н., Чміль Л. Археологічні пам'ятки Межигір'я // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні. – Київ, 2014. – Вип. 23. – С.63- 70.
4. Swiechowska A., Dukwicz R. Warsztat garncarski z konca XVII wieku // Szkice staromiejskie. – Warszawa: Sztuka, 1955. – S. 151-160.
5. South S. Historical Archaeology in Wachovia: Excavating Eighteenth-century Bethabara and Moravian Pottery. – New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers, 1999. – 442 p.

Латенська культура на території України та її впливи

Кельтський елемент поряд з греко-римським античним та ранньосередньовічним германським, відіграв ключову роль у формуванні основ європейської цивілізації. Матеріальна цивілізація стародавніх кельтів об'єднується загальним поняттям латенська археологічна культура, яка у V-I ст. до н. е. була поширена від Британських островів до Малої Азії. Пам'ятки цієї культури були поширені й на українських землях. Вони зосереджуються переважно на Закарпатті, але зустрічаються також і в інших частинах України. Кельти перебували в Карпатському регіоні, куди головна їх маса проникає в IV-III ст. до н. е., в період активного руху кельтів на схід, і де значна їх кількість залишалася до першої половини I ст. до н. е. [1, с.45]. Остаточне проникнення кельтів на північно-східні землі Карпатського басейну Я.Філіп відносить десь до рубежу III—II ст. до н. е. [2, с.108]. Основним джерелом для визначення часу існування латенських пам'яток на Закарпатті є срібні монети. Важливою рисою латенської культури є збереження автохтонних форм ліпної кераміки, яка продовжувала широко використовуватися. Найвідоміше поселення на території Закарпаття, яке виникло з появою на цих землях кельтів – це залізообробний виробничий центр Галіш-Ловачка. Тут були виявлені безсистемно розкидані житла напівземлянкового типу з вогнищами, обкладеними цеглою й обмащеними глиною. На жаль, через низький науковий рівень розкопок практично нічого не відомо про конструкцію жител, їх планування тощо. Більша частина речового інвентарю Галіш-Ловачки представлена різноманітними залізними ремісничими знаряддями, побутовими речами, а також предметами озброєння (мечі, бойові ножі, наконечники списів, дротиків та стріл) та військового спорядження (залізні поясні ланцюги). Особливий інтерес становлять чеки для утримування коліс на вісі бойової колісниць [3, с.256], які засвідчують появу на Закарпатті цього специфічно кельтського виду озброєння. Крім Галіш-Ловачки, існують відомості про приблизно 40 латенських поселень на території Закарпатської області України. Площа жител зазвичай не перевищувала 15 кв. м., усі вони були заглиблені в ґрунт приблизно на 0,5 м, мали стовпові ями вздовж плетених і обмащених глиною стін, відкриті вогнища, які інколи були обкладені каменем і обмащені глиною [4, с.138]. Іншою територією України, де кельти залишили по собі значні сліди, було Північне Причорномор'я. На їх присутність тут, зокрема, може вказувати монета боспорського царя Левкона II, що датується другою чвертю III ст. до н. е., на якій зображено кельтську зброю [5, с.37-39]. Також, археологічні джерела вказують на досить тривалу присутність кельтів в районі Ольвії та у Південному Побужжі. Вже з III ст. до н. е. в ольвійських похованнях зустрічаються середньолатенські фібули. Наприклад, поблизу с. Мар'ївка (Миколаївська обл.) було відкрито комплекс металевих предметів, що включав у себе етруський шолом, а також типово кельтські предмети

озброєння, датовані V-I ст. до н. е., можливо, ці предмети становили інвентар поховання кельтського вершника [6, с.25]. Щодо перебування кельтів на Правобережній Україні, то це питання залишається ще досі не з'ясованим. Латенські предмети тут були знайдені, але здебільшого у комплексах інших культур і тому вважаються імпортами. Однак зазвичай вони класифікуються як «випадкові знахідки» і тому їх неможливо інтерпретувати однозначно. Географічно більшість латенських пам'яток розміщуються у Верхньому Подністров'ї та Середньому Подніпров'ї [6, с.28]. Привертає увагу скупчення латенських пам'яток саме на території Середнього Подніпров'я. Серед них присутні металеві прикраси та культові предмети (бронзова маска з с. Пекарі, біля Канева), також досить ймовірним є кельтське походження поодинокого кремаційного поховання біля гирла Прип'яті у с. Залісся [7, с.266].

Таким чином, латенська культура, безперечно, залишила свій слід на території України, але вона також мала вплив на наступні культури, які почали з'являтися на рубежі III-II ст. до н. е. – латенізовані культури: поєнешті-лукашівська, зарубинецька та пшеворська. Ареал поєнешті-лукашівської культури охоплював територію Середнього та Нижнього Подністров'я, межиріччя Пруту й Сірету, на півдні простягаючись до дельти Дунаю, а на півночі займаючи землі сучасної Буковини й частково Поділля. Вона відноситься до числа тих археологічних культур, які виникли на східній околиці латенського світу в період пересування середньоевропейських племен, викликаного тиском кельтів. У похованнях поєнешті-лукашівської культури знайдена нечисленна імпортна давньогрецька і кельтська кераміка, кельтські фібули та інші речі пов'язані з кельтським світом (дерев'яні казанки із залізною окуттям, залізну сокиру з вертикальною втулкою, поясні набори, меч, вудила та інші). Майже одночасно з поєнешті-лукашівською відбувається формування зарубинецької археологічної культури. З зарубинецькою культурою пов'язана фібула з поселення Лукашівка, що на Черкащині [8, с.69]. Риси латенської культури, зокрема її південно-східного, балканського варіанту, простежуються в зарубинецькій культурі досить виразно, що дає підстави дослідникам припускати наявність у її складі, поряд із іншими, кельтського компонента. З латенським світом також пов'язані носії пшеворської культури. У Подністров'ї пшеворське населення вступило в тісний контакт із кельтизованими дакійцями липицької культури, які проникли сюди в першій половині I ст. н. е. Ці культури майже у незміненому вигляді засвоїли технологічні традиції кельтської металургії та металообробки.

Отже, на сьогоднішній день можна сказати, що кельти з другої половини IV ст. до н. е. проникають на Закарпаття, а на рубежі III-II ст. до н. е. у Північне Причорномор'я. Кельтські переселенці належали до різних племен і просувалися у північно-східному напрямку незалежними групами. На Закарпатті їм вдалося закріпитися на кілька століть і створити досить розвинений осередок власної культури. Угрупування кельтів, яке ми зустрічаємо під Ольвією, згодом розчиняється серед місцевого населення, тоді ж, у II-I ст. до н. е., кельтські сліди стають помітними у Верхньому

Подністров'ї та Середньому Подніпров'ї. Окремі групи кельтів поступово й легко асимілюються з носіями поєнешті-лукашівської, пшеворської та зарубинецької культур. Хоча латенські пам'ятки на схід від Карпат представлені переважно малоінформативними випадковими знахідками, тим не менш, від них місцеве населення запозичувало престижні предмети, термінологію та назви, способи ведення війни, ремісничі технології та художній стиль. З огляду на це, роль кельтів у етнокультурному розвитку Європи була непересічною і без перебільшення можна сказати, що культура кельтів дійсно є важливою складовою спільної європейської культурної спадщини.

Список використаних джерел та літератури

1. Мачинский Д. Кельты на землях к востоку от Карпат / Д. Мачинский // Кельты и кельтские языки / Отв. Ред. М.А. Тиханова. М., 1974. – С. 31–41.
2. Бідзіля В. Історія культури Закарпаття на рубежі н. е. / В. І. Бідзіля. – К.: Наукова думка, 1971. – 182 с.
3. Котигорошко В. Верхнє Потисся в давнину. 1000000 років тому / В. Г. Котигорошко. – Х сторіччя н.е. – Ужгород: Карпати, 2008. – 432 с.
4. Казакевич Г. Кельтський компонент в етнічних процесах на території України у другій половині I тис. до н. е. / Геннадій Казакевич. // Етнічна історія народів Європи. – 2010. – №28. – С. 5–13.
5. Трейстер М. Кельти в Північному Причорномор'ї // Археологія. – 1992. – № 2; Treister M. The Celts in the north Pontic area: a reassessment //Antiquity. – 1993. – Vol. 67, № 257.
6. Казакевич Г. М. Кельти на землях України (III-I ст. до н. е.) // Історичний журнал. – 2006. – №4. – С. 22-31.
7. Казакевич Г. М. Східні кельти: культури, ідентичності, історіографічні конструкції / Г. М. Казакевич; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – Київ, Вінниця: ТОВ «Нілан-ЛТД», 2015. – 358 с.
8. Каспарова К. В., 1981. Роль юго-западных связей в процессе формирования зарубинецкой культуры// СА.№2. – С.57-79.

Аліна Ульянич

Одеський національний університет імені Іллі Мечнікова

Гендерний компонент в системі археології ідентичності

Одним із найбільш обговорюваних понять останнім часом є гендер. Гендер – це основний принцип структурування, оскільки він формує первинні параметри, які керують нашим розумінням світу і створює правила, які служать основою для індивідуальної поведінки. Коли сформувалася гендерна ідентичність? Точної відповіді на це питання не існує. Можна стверджувати, що походження гендеру, ймовірно, впливає з появи самосвідомості і символічного сприйняття світу. Воно з'явилося в результаті тривалого процесу, першими помітними результатами якого були такі практики, як мова та різноманітні прояви художнього потенціалу. Як суспільний

конструкт, гендер постійно підтверджується і розробляється суспільством, його динаміка включена в усі види діяльності, навіть у найрегулярніші, гендерна складова є важливим елементом процесів суспільного відтворення [1, с.67].

Як концепція, гендер вперше з'явився в літературі наприкінці 1960-х рр. в області психоаналізу, поширюючись на інші суспільні науки, такі як антропологія – в середині 1970-х рр. і археологія – в 1980-х рр. Причина такого пізнього приходу до археології була значною мірою пов'язана з небажанням археологів руйнувати «бастіон» археологічної об'єктивності та переносити акценти аналізу з макромасштабу [2, с.58]. Праць з теорії гендеру в археології нараховується досить велика кількість, і невинувато було б очікувати повної однорідності теорій і думок всіх авторів. Існує багато аспектів археології, які стосуються гендеру, і які варто вивчити: відмінності між гендером та статтю, соціальна динаміка та трансформація ідентичностей, питання людського походження. Крім того, здається, що гендерні дослідження лише виграють від більшого розгляду вивчення впливу різноманітних факторів на визначення гендерних категорій. Гендерна археологія являє собою принципові зміни в прицілі археологічного аналізу. Вона має на меті дослідити важливість даного компоненту в соціальній динаміці: потенційну кількість гендерних категорій у побудові соціальних відносин, коливання гендерних комунікацій у різні періоди, як вони виникли і як вони підтримувалися. Вона також намагається дослідити, як гендерні взаємовідносини взаємодіють з іншими типами ідентичностей, зокрема етнічною приналежністю, статусом та релігією [3, с.41].

У більшості суспільств члени певної статі по-різному сприймаються залежно від віку: перехід від однієї вікової групи до іншої зазвичай тягне за собою придбання нових прав і обов'язків. Більше того, вік особливо актуальний для переміщення категорій статі, оскільки деякі з них можуть вирішити перейти на іншу гендерну категорію. Останніми роками пошук альтернатив гендерній ієрархії свідчить про важливість використання більш нейтральних термінів, таких як гендерна нерівність, асиметрія та взаємодоповнюваність. Джанет Леві запропонувала використовувати концепцію гетерархії, яка підкреслює постійне зміщення стандартів рангу. Гетерархія – це система відносин, в якій кожен елемент має потенціал бути нерозподіленим (по відношенню до інших елементів), який класифікується по-різному, залежно від системних вимог, елементи в ієрархічній структурі найчастіше сприймаються як вертикальні. Структура найчастіше розглядається як латеральна, підкреслюючи кількість і різноманітність зв'язків між елементами і різну, непряму важливість будь-якого окремого елемента. Цей тип влади моделює соціальне поле дії, щоб зробити деякі елементи можливими, при цьому, роблячи інших менш можливими або неможливими [4, с.27]. Археологія вважає, що саме чоловіки є безпосереднім носієм політичної влади. Нині це викликано антропологічними дослідженнями, які демонструють, що лише в деяких суспільствах люди будь-якої статі можуть мати владу. Прикладом цього є Самоа, де статус не

пов'язаний з гендером, але тісно пов'язаний з реляційним престижем, Крім того, існує тактична або організаційна влада, яка контролює параметри, в яких можуть відбуватися взаємодії.

Кожна гендерна категорія використовує матеріальну культуру по-різному, відмінними один від одного способами. Археологія ніколи не заперечувала цього, хоча розуміння того, як гендерні механізми взаємодіють з матеріальною культурою, традиційно було занадто обмежувальним і більше стосувалося власних гендерних цінностей археологів, ніж належного врахування того, що могло бути в минулому. Саме аналіз гендерних аспектів може суттєво збагатити археологічне дослідження. Матеріальна культура використовується для позначення соціальних ідентичностей, термінів самоідентифікації та членства в ширших групах. Кожна група має правила щодо того, як повинна бути оброблена матеріальна культура в залежності від гендерної категорії, до якої належить людина. Використання матеріальної культури дає певний потенціал для протистояння встановленим гендерним відносинам. Матеріальна культура є основою, на якій обговорення існування і виробництва, використання простору й аналізу залишають гендер як одну з основних ідентичностей структурування соціальної групи, є істотним чинником, який необхідно враховувати при вивченні будь-якої культури. Оскільки це є одним з аспектів суспільства, саме інтеграція гендеру може дати більший ступінь об'єктивності в інтерпретації даних [5, с.214].

Отже, саме гендер є основним принципом структурування, оскільки він формує первинні параметри, які керують нашим розумінням світу і створює правила, які служать основою для індивідуальної поведінки. Аналіз гендерних аспектів, як гендерні взаємовідносини взаємодіють з іншими типами ідентичностей, зокрема етнічною приналежністю, статусом та релігією; потенційна кількість гендерних категорій у побудові соціальних відносин; коливання гендерних комунікацій у різні періоди, як вони виникли і як вони підтримувалися – вся ця інформація може суттєво збагатити археологічне дослідження.

Список використаних джерел та літератури

1. Козловець М. А. Феномен національної ідентичності: виклики глобалізації: Монографія. – Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 558 с.
2. Малахов В. С. Неудобство с идентичностью // Вопр. философии. 1998. № 2. С. 43–53.
3. Margarita Diaz-Andreu, Sam Lucy, Stasa Babic and David N. Edwards/ The Archaeology of Identity, Approaches to gender, age, status, ethnicity and religion. – Great Britain: The Cromwell Press, Trowbridge, Wiltshire, 2005.
4. Чекалина А. А. Гендерная психология: Учеб. пособие. М.: Изд-во «Ось-89», 2006. – 256 с.
5. The Archaeology of Identities: A Reader /Ed. by T. Insoll. L.; N. Y.: Routledge, 2007. 335 p.

Ковальські вироби райковецької культури

Райковецька культура посідає чільне місце в історії України, оскільки час (VIII-X ст.) та ареал (від Дніпра на сході до Закарпаття на заході і від Прип'яті на півночі до нижньої течії Дунаю на півдні) її існування відповідають добі формування Русі. Ковальські вироби, у свою чергу, допомагають нам визначити рівень розвитку даної культури, зокрема технологій, які використовувались та, опосередковано, суспільного розвитку.

Дослідження ковальського ремесла ранніх слов'ян загалом та райковецької культури зокрема продовжуються вже тривалий час. Через крайню обмеженість інформації з цього питання у писемних джерелах, а також неможливість повної екстраполяції етнографічних даних на значно більш давній час, роль археологічних джерел стає основною. При цьому, серйозний поштовх розвитку досліджень у даній сфері дало застосування природничо-наукових методик, зокрема металографічного аналізу, який дозволив вивчати мікроструктуру металевих виробів, що є корисним для визначення того як вони були створені [1, с.5-21].

Сировиною для виплавки заліза ставали переважно болотні та лугові руди. Їхнє використання зумовлювалось доступністю, оскільки такі руди широко розповсюджені на досліджуваній території, та відносно невисокою температурою відновлення, що полегшувало процес відновлення. Паливом виступало деревне вугілля, а в якості флюсу використовувалось вапно [2, с.87-103].

У добу існування райковецької культури ковалі переважно займались ще виплавою руди. Сама плавка відбувалась сиродутним способом і мала своїм продуктом крицю, яка потребувала проковки для очищення від шлаків та позбавлення від надмірної пористості структури [2, с.167]. Трудомісткість виробництва однієї криці була досить високою і коливалась в діапазоні 4,5-9 людино-днів [1, с.40-41]. Враховуючи те, що значну її частину складала підготовка сировини, зокрема деревного вугілля [3, с.205], яке, вірогідно, надавалось замовником або общиною [1, с.121], ми можемо відчутно знизити цю трудомісткість безпосередньо для ковалів. Найпоширенішим способом отримання сталі була цементация, яка полягала в нагріві залізних заготовок у суміші подрібненого вугілля та деяких інших органічних домішок (обрізків шкіри, рогів, кісної муки та ін.) у замазаному глиняному тиглі за температури 900-940° С. Даний процес достатньо простий і дає сталь високої якості за відносно невеликих витрат праці [1, с.42-44].

Щодо безпосереднього ковальського виробництва ми можемо відзначити наступне. Ковалі райковецької культури володіли вільним куванням на досить високому рівні, зокрема вони використовували наступні операції: осадка, витяжка, згинання, рубка, кручення, прошивка отворів та ін. Також застосовувалась ковальська зварка, що ми спостерігаємо у виготовленні «пакетного» металу, три- і двошарових виробів, наварці сталевих лез на

залізну основу та залізних пластин на робочу частину. Крім того, використовувалась цементація та термічна обробка ковальських виробів [1, с.107-116]. Це свідчить про досить непоганий, на той час, технологічний рівень райковецької культури та високу майстерність ремісників.

Дослідники відзначають суттєве підвищення якості ковальських виробів райковецької культури у порівнянні з культурами третьої чверті I тис. Завдяки проведенню металографічного аналізу вдалося встановити, що досить широко серед знарядь праці застосовувався «пакетний» метал; інші види зварювання та цементація зустрічаються рідше. Разом зі зростанням використання сталі при виготовленні знарядь праці, спостерігається тенденція до його зниження в інших виробах [1, с.125-130]. При цьому, термічна обробка ковальських виробів застосовується нечасто [4, с.52-60].

Таким чином, ми можемо відзначити зростання технологічного рівня ранніх слов'ян напередодні та на ранньому етапі існування Русі у галузі ковальського виробництва. Наостанок зазначимо, що це питання потребує подальших досліджень із застосуванням нових матеріалів та методів.

Список використаних джерел та літератури

1. Гопак В. Д. Кузнечное ремесло славян Днепровско-Днестровского лесостепного междуречья в VI-XIII в. в. н. э.: дис. на соискание учен. степени кандидата ист. наук / В. Д. Гопак. – К., 1976. – 164 с.
2. Тарчук О. В. Чорна металургія в соціально-економічному житті східних слов'ян на території України (друга половина V-X ст.) / О. В. Тарчук. – К.: Центр учбової літератури, 2017. – 308 с.
3. Колчин Б. А. Черная металлургия и металлообработка в древней Руси (Домонгольский период) / Б. А. Колчин. – М. : Изд-во АН СССР, 1953. – № 32. – 259 с. – (МИА / Ин-т истории материал. культуры, Ин-т археологии АН СССР).
4. Г. О. Вознесенська, Д. П. Недопако, С. В. Паньков Чорна металургія та металообробка населення східноєвропейського лісостепу за доби ранніх слов'ян і Київської Русі (друга половина I тис. – перша чверть II тис.) // Колективна монографія. – К., 1996. – 192 с. – 6 табл. – 66 ілл.

АРХІВОЗНАВСТВО, СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ, ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО ТА МЕТОДОЛОГІЯ ІСТОРІЇ

Anton Protsiuk

Taras Shevchenko National University of Kyiv

The Impact of Collective Historical Memory and Collective Bias on Wikipedia's Representation of History

Over the past two decades, Wikipedia has grown to become the fifth most popular site on the Internet [1] and the largest encyclopedia ever created in human history. It is currently one of the most influential informational resources on historical topics, with millions of people relying on this site in acquiring information. Wikipedia offers an interesting case study on the topics of collective historical memory and collective bias — not only because of its popularity but also because of Wikipedia's core design.

By its nature, Wikipedia is a free online encyclopedia supported by volunteer communities and divided into autonomous language editions. This design informs the existence and prevalence of numerous cultural and ethnic collective biases present in different editions of the encyclopedia. Thus, the topic of Wikipedia's representation of history in the context of collective biases exhibits a high level of scientific relevance within the general topic of researching historical memory and the way it works across different nations and language communities. This research to explore the role of collective biases in Wikipedia's representation of history, drawing on the review of concepts “collective historical memory” and “collective bias”, our analysis of Wikipedia rules and practices, as well as the examples offered by the body of scientific literature on the issue.

The concept of collective bias, which is central to our research, is part of a broader doctrine of collective historical memory, or collective memory. The latter refers to the collection of knowledge and memories pertinent to a group of people who share similar social experiences. By its nature, though to a different degree in different communities, collective historical memory often might not fully coincide with objective historical facts and give undue weight to some other facts. As noted by researcher Mihai Stelian Rusu, “[r]egularly, collective memory is constructed with partial scraps of history that are selected and extracted from the flow of time, infused with meaning, and subsequently inserted into the composition of the society's collective memory” [2, p. 264]. Therefore, the emergence and development of biases is an inherent feature of collective historical memory. As opposed to “individual bias”, the term “collective bias” is less widespread in the scholarly literature, but it is still used by numerous researchers. For example, Oeberst et al. show, using the example of Wikipedia, that a collective bias stems from the individual biases shared by the majority of the members of the group which exhibits this collective bias [3, p.171]. Therefore, collective historical memory and collective bias as its integral part play an important role in people's reception of history.

Collective bias is strongly represented on Wikipedia. Notably, one of Wikipedia's defining features is its collaborative nature. Anyone can create and edit an article on Wikipedia, with restrictions ("protections") being imposed only on an extremely limited number of most popular and controversial articles. Articles are being created and developed without a centralized plan and without a coordinator. Controversial questions are resolved based on the consensus of active editors, and no single person, no matter their academic credentials or other achievements, can take formal precedence in influencing the discussion [4]. Discussions between editors, often lengthy and complicated ones, are an inherent feature of Wikipedia.

The neutral, balanced point of view in the content of Wikipedia articles is one of the foundational principles of Wikipedia, particularly the second one of its "five pillars", the guiding rule of Wikipedia [5]. At the same time, the fact that Wikipedia's content is created and maintained by a somewhat unstructured community of volunteer editors in autonomous language editions leads to the existence of collective biases, which are informed by the demographic and cultural traits shared by the majority of a certain language community. As Wikipedia contributors note in an internal essay, the goal of reaching neutrality gets "inhibited by systemic bias created by the shared social and cultural characteristics of most editors, and it results in an imbalanced coverage of subjects and perspectives on the encyclopedia" [6]. As a result, as highlighted by Makhortykh, controversial historical topics, such as war crimes, are likely to be portrayed differently in different language communities of Wikipedia [7, p. 72]. Thus, collective biases play an important role in Wikipedia's content, especially in controversial fields, which history often is.

The neutrality of the representation of historical topics on Wikipedia has been examined in several scientific studies over the years of the encyclopedia's existence. According to Oeberst et al., collective biases in Wikipedia are mostly pertinent to ethnic communities and/or the languages which are not spoken globally, i.e. most languages, apart from English, French, and a few authors. To show that, the authors of the article explored differences between articles of two involved populations on 37 international conflicts ranging from the Six-Day War to the war in Vietnam. Their findings show a clear difference between Wikipedia articles in two language editions which represent "conflicting" demographic groups [3, p. 176].

Controversial topics, such as war crimes and mass massacres, are perhaps most likely to be represented with the impact of collective bias. A remarkable example of this bias is provided by the research of Mykola Makhortykh from the University of Amsterdam, who looks into the representation of Babi Yar in Ukrainian, Russian, and English language editions of Wikipedia. A major theme that emerges in his findings is that, in the main definition of the term, Russian and Ukrainian editions defined Babi Yar as a site in Kyiv, while English Wikipedia focused on Babi Yar being a Holocaust site [7, p. 88].

Besides, the differences in historiographical traditions of the countries represented by the respective language communities are particularly clear from the

example of the questions of perpetrators and victims of the massacres. In Makhortykh's analysis, both English and Russian Wikipedia highlighted Jews as the main group of victims, but the Russian version paid less attention to Russian PoWs. The Ukrainian article "placed major emphasis on the suffering of Soviet civilians, often referred to as Ukrainian civilians" [7, p. 81]. Russian Wikipedia portrayed Ukrainian collaborationists as co-perpetrators of the killings [7, p. 88], while Ukrainian Wikipedia dispelled the claim that Ukrainians were involved in organizing the massacres. All these cases arguably represent an example of the influence made on Wikipedia by the collective biases of the three language groups.

Therefore, the analysis shows that collective historical memory and collective bias, which is an inherent part of the former, play a notable core in Wikipedia's representation of history. The phenomenon of collective bias is rooted in the root design of Wikipedia as a resource which is supported by volunteers and does not have a general plan of content development. Even though Wikipedia strives for neutrality, the collective bias often shifts the content of articles towards the view which is predominant among a demographical, often ethnic, group which is prevalent in a certain language edition, as shown by the examples discussed in this thesis. Because of the importance of Wikipedia as one of the most widespread informational resources and the relative lack of scholarly research on the topic of this thesis, further research is needed in this direction, particularly in comparing Ukrainian Wikipedia with other language divisions.

References

1. Wikipedia.org Traffic Statistics [Electronic resource] // Alexa. – 2019. – Available at: <https://www.alexa.com/siteinfo/wikipedia.org>.
2. Mihai Stelian R. History and Collective Memory: The Succeeding Incarnations of an Evolving Relationship / Rusu Mihai Stelian. // Philobiblon. – 2013. – №18. – C. 260–282. – Available at: https://www.researchgate.net/publication/259310300_History_and_Collective_Memory_The_Succeeding_Incarnations_of_an_Evolving_Relationship.
3. Individual Versus Collaborative Information Processing: The Case of Biases in Wikipedia / A.Oeberst, U. Cress, M. Back, S. Nestler. // Mass Collaboration and Education. – 2016. – C. 165–185.
4. Wikipedia:Consensus [Electronic resource] // Wikipedia. – 2019. – Available at: <https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Wikipedia:Consensus&oldid=893115790>.
5. Wikipedia:Five pillars [Electronic resource] // Wikipedia. – 2019. – Available at: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Wikipedia:Five_pillars&oldid=891381029.
6. Wikipedia:Systemic bias [Electronic resource] // Wikipedia. – 2019. – Available at: https://en.wikipedia.org/w/index.php?title=Wikipedia:Systemic_bias&oldid=889432274.

7. Makhortykh M. Framing the Holocaust Online: Memory of the Babi Yar Massacres on Wikipedia / Mykola Makhortykh. // Studies in Russian, Eurasian and Central European New Media. – 2017. – №18. – С. 67–94.

Марина Бандура

Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства

Значення української архівної періодики для архівної галузі України

Важливою складовою у комплексному вивченні історії, основних напрямів розвитку, методології вітчизняного архівознавства є дослідження української архівної періодики. У пресознавчих дослідженнях заслуговують на увагу монографічні праці та дисертації, присвячені вивченню архівної періодики [1].

Документи, пов'язані із заснуванням та розвитком українських архівних періодичних видань, містяться у Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України [2]. Це матеріали Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України, серед яких переважно адміністративні та фінансові документи: офіційна кореспонденція, протоколи засідань методичних нарад співробітників державних архівів УРСР та редакційної колегії «Архівів України», плани науково-інформаційного бюлетеня «Архіви України», накази начальника Архівного управління при Раді Міністрів УРСР, довідки про перевірку науково-видавничої роботи архівних установ УРСР тощо.

На підставі всебічного дослідження спеціальних галузевих видань у системі історичної періодики та аналізу особливостей розвитку української архівної періодики умовно виокремлюють два основні періоди її історії:

1. 1947-1991 рр. – період існування єдиного центрального галузевого видання (1947-1960 рр. – «Науково-інформаційний бюлетень Архівного управління Міністерства внутрішніх справ УРСР», 1961-1965 рр. – «Науково-інформаційний бюлетень УРСР», 1965-1990 рр. – науково-інформаційний бюлетень Архівного управління (з 1974 р. – Головного архівного управління) при Раді Міністрів УРСР «Архіви України» (з 1991 р. – науково-практичний журнал «Архіви України»));

2. 1991-2007 рр. – період відродження традицій української архівної періодики шляхом відновлення видання фахових журналів і щорічників, реалізації не втілених раніше проектів («Пам'ятки»).

Пріоритетне місце в українській архівній періодиці належить саме архівознавчій тематиці. Проаналізувавши її, можна дійти висновку про сконцентрованість більшості її авторів на вивченні як важливих теоретичних питань, пов'язаних із дослідженням термінології, методики та методології архівної науки, стандартизації архівної справи, з'ясуванні місця і ролі архівознавства у системі міждисциплінарних зв'язків, так і на розв'язанні практичних проблем архівної справи. Переважна більшість статей на

сторінках архівних періодичних видань присвячена історії архівної справи, архівній науці та освіті, збереженню архівних документів, їхній організації та експертизі цінності, архівному описуванню, комплектуванню архівів та використанню архівних документів. Українська архівна періодика знайомить також із досягненнями світової архівістики, висвітлює проблеми підготовки кадрів для архівних установ тощо.

Значення українських фахових видань для архівної галузі України полягає насамперед у тому, що вони, по-перше, є носіями різноманітної галузевої інформації, фіксують теоретичні здобутки у сфері архівознавства та сприяють їх поширенню, а також висвітлюють різноманітні події архівного життя. По-друге, фахові видання інформують фахівців про кращий практичний досвід архівних установ, відображають реальний стан українського архівознавства, напрями наукових пошуків дослідників, актуальну тематику.

Список використаних джерел та літератури

1. Дорохіна Т. Ф. Часопис “Визвольний шлях” в українській зарубіжній історичній та суспільно-політичній думці 1948–1991 рр.: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”. – Чернігів, 2006. – 294 с.; Лазурко Л. М. Часопис “Квартальник історичний” і розвиток польської історіографії останньої чверті XIX – першої половини XX століття.: дис. ... канд. іст. наук: спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”. – Дрогобич, 2008. – 234 с.; Матяш І. Б. Українська архівна періодика 1920–1930-х рр.: історія, бібліографія, бібліометрія. – К., 1999. – 480 с.; Ковтун М. В. Українська архівна періодика як джерело вивчення історії архівної справи (1947–2007 рр.): дис. ... канд. іст. наук : спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”. – К., 2011. – 260 с. та ін.

2. ЦДАВО України. Ф. 14. Оп. 2, 5 л.

Віта Бойко, Зоряна Свердлик

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Історіографічна та джерельна база архівної термінології в Україні

Питання термінології в Україні завжди було в центрі уваги документознавців та архівістів. Із набуттям незалежності ця проблема активізувалася. Так, у 1993 р. Київським державним інститутом культури (нині Київський національний університет культури і мистецтв) було опубліковано «Короткий російсько-український словник архівних термінів» [1].

При підготовці цього словника упорядники (В.В.Болдирев та Л.М.Гордієнко) здійснили не лише переклад архівних термінів з російської на українську мову, але й дали коротке визначення їх змісту. Автори ставили

за мету дати основні терміни та їх тлумачення і не претендували на абсолютну точність всіх формулювань.

Першим нормативним документом у сфері архівної та діловодної термінології був ДСТУ 2732–94 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення» [2]. Однак, зазначений стандарт (його розроблення здійснювали не документознавці та архівісти – це були фахівці Державного науково-дослідного інституту «Система» Державного комітету України по стандартизації, метрології та сертифікації) не містив інновацій, що відображали зміни у визначеннях понять, не враховував пропозиції фахівців Головного архівного управління при Кабінеті Міністрів України, інших державних архівних установ. Це безпосередньо негативно вплинуло на зміст словника.

Однією з перших науково-дослідних розробок, внесених до планів Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (УНДІАСД), став словник «Архівістика» [3], виданий у 1998 р. До словника було внесено лише ті терміни, що застосовують у професійній діяльності архівісти (понад 800 одиниць, враховуючи терміни-синоніми) та лише частину діловодних термінів, а з назв видів і різновидів документів подано лише суто архівні, зокрема облікових та інших видів документів, безпосередньо пов'язаних з архівними технологіями.

Значущість цієї праці не обмежується лише тим, що було зроблено першу серйозну, цілеспрямовану спробу упорядкувати сучасну українську архівну термінологію. Зазначеним словником фактично розпочинається вітчизняне архівознавче термінознавство.

Упродовж 2000-2003 рр. УНДІАСД здійснювалася підготовка оновленого варіанту ДСТУ 2732–94 та завершилася його появою, який, відповідно до наказу Державного комітету України з питань технічного регулювання та споживчої політики, набув чинності 01 липня 2005 р.

ДСТУ 2732–2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять» [4] установлює терміни та визначення понять у сфері діловодства й архівної справи. До стандарту внесено тільки основні лексичні одиниці, пов'язані з теорією та технологією діловодства й архівної справи, а визначення понять ґрунтується переважно на традиційному їх розумінні і водночас виходить тільки з потреб практичної роботи в зазначених складових сферах діяльності. У стандарті немає термінів, що належать до інших галузей знань.

Практичне значення функціонування ДСТУ 2732–2004 полягає в обов'язковому застосуванні термінів, встановлених цим стандартом, в усіх видах нормативних документів з діловодства й архівної справи, а також для робіт із стандартизації. Положення стандарту чинні для застосування в роботі державних органів, органів місцевого самоврядування, юридичних осіб усіх форм власності, інших суб'єктів господарювання, що діють в Україні, а також технічних комітетів стандартизації [4].

Першим комплексним дослідженням сучасної архівної термінології в Україні є дисертація С.М.Зозулі «Сучасна архівна термінологія в Україні»

[5], в якій розкрито аспекти формування базових архівознавчих понять, представлено класифікацію архівної термінології за основними тематичними ознаками видів документів та процесами архівної справи, а також здійснено лексичну характеристику основних архівних термінів.

У 2013 р. УНДІАСД підготовлено Українсько-англійський словник архівної термінології [6]. Цей словник, як і словник «Архівістика», належить до перших у вітчизняному архівознавстві термінологічних словників.

Під час підготовки словника автори намагалися врахувати насамперед потреби майбутніх користувачів – архівістів. Передусім це стосується принципів передавання значень однієї мови засобами іншої, комбінуючи різні способи перекладу та побудови словника, який, окрім допомоги у перекладі, має слугувати також довідником. Словник містить понад 1,5 тис. українських термінів: однословів і термінів-словосполучень сучасної лексики архівістів та майже таку саму кількість – англійських. На даний час опублікована електронна версія словника на офіційному веб-сайті УНДІАСД, завдяки чому користувачі мають можливість знаходити потрібні їм терміни за допомогою пошукової форми, що значно оптимізує роботу.

Протягом 2016-2017 рр. в УНДІАСД розроблено проект нової редакції ДСТУ 2732, головною метою якої є аналізування чинної нормативно-правової бази України, зокрема з діловодства й архівної справи та перегляд чинного ДСТУ 2732:2004 «Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять». Завданням розроблення ДСТУ 2732 є визначення доцільних змін у термінології діловодства й архівної справи у зв'язку з прийняттям нових основних для цього стандарту нормативно-правових актів.

Термінологічний стандарт має встановити однозначно сформульовані терміни та визначення понять діловодства й архівної справи. Терміни, встановлені цим стандартом, мають обов'язково застосовуватися в усіх нормативних документах, що стосуються діловодства й архівної справи, а також у роботах із стандартизації. Крім того, терміни мають вживатися у науковій, навчально-методичній та публіцистичній літературі.

Стандарт має бути одним із нормативних документів комплексу національних стандартів та нормативних документів, що відбивають у своєму змісті сучасну лексику діловодства й архівної справи. Основною інноваційною частиною зазначеного нормативного документа є терміни електронного документознавства та електронного архівознавства, зокрема: «службовий електронний документ», «електронна копія електронного документа», «документ в електронній формі», «цифровий документ», «електронна справа», «електронний архів», «електронне повідомлення», «електронний документообіг», «система електронного документообігу», «кваліфікований електронний підпис», «кваліфікована електронна печатка», «електронний підпис», «електронна печатка» та ін.

Формування історіографії та джерельної бази архівної термінології в Україні продовжується. Перспективними залишаються питання унормування термінів з електронного архівознавства та електронного документознавства.

Список використаних джерел та літератури

1. Короткий російсько-український словник архівних термінів / М-во культури України, Київ. держ. ін-т культури ; уклад.: В. В. Болдирев, Л. М. Гордієнко. Київ, 1993. 16 с.
2. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732-94. Чинний від 01.07.1995. Київ: Держстандарт України, 1994. 33 с.
3. Архівістика : термінол. словник / Голов. арх. упр. при Кабінеті Міністрів України, УДНДІАСД ; авт.-упорядн.: К. Є. Новохатський, К. Т. Селіверстова [та ін]. Київ, 1998. 106 с.
4. Діловодство й архівна справа. Терміни та визначення понять : ДСТУ 2732:2004. Чинний від 01.07.2005. Київ: Держспоживстандарт України, 2005. 32 с.
5. Зозуля С. М. Сучасна архівна термінологія в Україні : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 27.00.02 / Держ. архів. служба України, УНДІАСД. Київ, 2012. 19 с.
6. Словник архівної термінології: українсько-англійський = Dictionary of archival terminology: Ukrainian-English [Електронний ресурс]. URL: <http://undiasd.archives.gov.ua/index.php?m=185&fsl=1&sp=1> (дата звернення: 18.04.2019).

Людмила Дідух, Наталія Залеток

Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства

Цифровий фонд користування документами

Національного архівного фонду України: проблеми та перспективи

На сьогодні діджиталізація архівної справи є одним зі світових трендів. При цьому, створенню і наданню доступу до цифрових копій архівних документів відведено особливе місце у законодавстві і практичній діяльності архівів багатьох держав світу. Оцифрування документів Національного архівного фонду України (далі – НАФ) з подальшим створенням фонду користування ними є одним зі стратегічних завдань нашої держави в архівній справі. Це не лише позитивно вплине на збереженість документів-оригіналів і суттєво розширить доступ дослідників до архівної інформації, але й сприятиме долученню України до світового інформаційного простору.

Прагнення міжнародної спільноти віднайти оптимальний підхід до оцифрування культурної спадщини призвело до появи міжнародних стандартів ISO, які містять рекомендації щодо різних процедур, пов'язаних зі створенням цифрових копій документів. У цьому контексті особливе значення відведено стандартам ISO 13028 – «Інформація та документація. Керівництво з організації оцифрування документів» [1]. Саме його покладено в основу нормативних документів, спрямованих на впровадження уніфікованого підходу до оцифрування документів на державному рівні в багатьох країнах світу. Зокрема, у цьому процесі активно беруть участь найближчі сусіди та партнери України. Так, Польща оцифровує свою

документальну спадщину відповідно до Постанови Генерального директора державних архівів Польщі від 31.08.2015 № 14 «Про оцифрування архівних документів державними архівами» [2]. Литва – згідно з «Описом порядку створення цифрового контенту та управління ним у державних архівах», затвердженим у 2014 р. (нова редакція документа чинна від 1 січня 2019 р.) [3]. Низка методичних рекомендацій щодо створення цифрових копій архівних документів була опублікована і віднайшла практичне впровадження в Білорусі [4].

Що стосується України, то відповідно до результатів останніх досліджень [5], у зв'язку з відсутністю єдиної методики створення цифрових копій, обліку, забезпечення збереженості та доступу до них, а також через різницю у матеріально-технічному і кадровому забезпеченні, нині процес створення і зберігання цифрових копій у вітчизняних архівах відбувається вкрай нерівномірно і не завжди організований у найбільш ефективний спосіб.

Такий стан справ є неприйнятним з огляду на майбутні перспективи, в тому числі, створення єдиної бази цифрових копій документів НАФ, яка не лише сприятиме збереженості документів-оригіналів, а й матиме неабиякий вплив на розвиток наукових студій, істотно спростивши дослідникам доступ до фахових джерел. Відтак актуальним і необхідним для архівної діяльності є напрацювання єдиної нормативно-методичної бази, яка регулюватиме питання пріоритетів і послідовності перетворення в цифровий формат архівних фондів, вибору методів оцифрування, сканувального та іншого спеціалізованого обладнання, певних вимог як до самого процесу створення цифрових копій, так і до їхнього обліку, збереження та використання.

Цифровий фонд користування документами НАФ є сукупністю копій архівних документів, організованою за певною структурою і створеною шляхом оцифрування паперових та інших видів аналогових документів для користування замість оригіналів. Створення цифрового фонду користування документами НАФ повинно забезпечити збереженість документів, а також можливість формування електронних ресурсів (у т.ч. за допомогою Інтернет-технологій), що забезпечують оперативність доступу до архівних документів. Прикладом подібних вітчизняних електронних ресурсів є електронна пошукова система «Архівні фонди України» (далі – АФУ), базу даних до якої розробляє Центральний державний електронний архів України (далі – ЦДЕА України). Передбачається, що база даних АФУ буде містити відомості про склад документів НАФ та їх цифрові копії. Її ядром має стати централізований фонд користування, який планується створювати з цифрових копій документів НАФ, переданих архівними установами України до ЦДЕА України для забезпечення його збереженості та доступу до цих копій через мережу Інтернет за принципом «єдиного вікна».

У 2018 р. Український інститут архівної справи та документознавства здійснив спробу унормувати процеси, пов'язані зі створенням і функціонуванням цифрового фонду користування, результатом чого стало розроблення методичних рекомендацій «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення,

зберігання, облік та доступ до нього» [6]. У них була врахована прогресивна зарубіжна та вітчизняна практика у цій галузі та наявна ситуація у сфері матеріально-технічного та кадрового забезпечення архівних установ України. Загалом, у випадку його успішного впровадження в практику українських архівів [7], в найближчій перспективі, за умови наявності спеціалізованого програмного забезпечення, стане можливим перехід на автоматизоване управління цифровим фондом користування, а це, у свою чергу, не лише спростить і здешевить його утримання, але й відкриє можливості щодо дистанційного доступу до архівних документів.

Таким чином, створення цифрового фонду користування документами НАФ – це один з необхідних елементів цифровізації архівної справи в Україні. На сьогодні проводиться активна робота щодо уніфікації та оптимізації всіх процесів, пов'язаних з його функціонуванням. Повноцінна робота цифрового фонду користування відкриє перед українськими архівами низку важливих перспектив.

Список використаних джерел та літератури

1. ISO/TR 13028:2010. Information and documentation – Implementation guidelines for digitization of records. URL: <https://www.iso.org/standard/52391.html> (date retrieved: 12.03.2019).
2. Zarządzenie Nr 14 z 31 sierpnia 2015 r. w sprawie digitalizacji zasobu archiwalnego archiwów państwowych. URL: https://archiwa.gov.pl/images/docs/akty_normatywne/zarz_14-2015.pdf (date retrieved: 12.03.2019).
3. Įsakymas dėl skaitmeninio turinio kūrimo ir valdymo valstybės archyvuose tvarkos aprašo patvirtinimo 2018 m. lapkričio 26 d. Nr. VE-90. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/28200462f1bd11e89d4ad92e8434e309?jfwid=1v569an2a> (date retrieved: 12.03.2019).
4. Методические рекомендации по подготовке и передаче архивных документов для оцифровывания, учету и хранению цифровых копий: утв. приказом директора Департамента по архивам и делопроизводству Министерства юстиции Республики Беларусь от 25.11.2008 № 38. URL: <https://archives.gov.by/index.php?id=133837#mr> (дата обращения: 12.03.2019).
5. Дідух Л. В., Залєток Н. В. Досвід українських архівів у створенні цифрового фонду користування документами Національного архівного фонду // Архіви України. 2019. Випуск 1 (318): січень – березень. С. 87-101.
6. Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього: методичні рекомендації / Державна архівна служба України, Український науково-дослідний інститут архівної справи та документознавства; уклад.: Л. В. Дідух, Н. В. Залєток, Т. М. Ковтанюк. Київ, 2018. 131 с.
7. Наказ Державної архівної служби України від 16.04.2019 р. № 36 Про затвердження та впровадження методичних рекомендацій «Цифровий фонд користування документами Національного архівного фонду: створення, зберігання, облік та доступ до нього» URL: https://archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2019_36.pdf (дата звернення: 22.04.2019).

**Оперативний метод дослідження архівних справ з Указами Президії
Верховної Ради УРСР і рішеннями виконкомів про нагородження
медаллю «Ветеран праці» 1974-1992 рр.**

Запропонована робота є результатом багаторічних наукових пошуків та розробок автора. Основною проблемою при дослідженні медалі «Ветеран праці» є її найбільша кількість вручень серед державних нагород СРСР тиражем в 42 млн. штук [1, с.1] і великою кількістю місць зосередження архівних справ по цій проблемі в столичних і обласних архівних установах пост-СРСР. Також складністю дослідження цієї медалі і нагородних документів до неї є повна відсутність вказаних фондів по цій проблемі на сайтах архівних установ, що не дає можливості досліднику заздалегідь замовити справи по цій проблемі. Враховуючи ці обставини, автору необхідно було знайти рішення для плідного проведення цих досліджень. У ході практичної дослідницької роботи в 10 архівних установах автором був вперше розроблений та успішно застосований оперативний метод дослідження архівних справ, суть якого полягає в опрацюванні великої кількості архівних справ в короткі терміни.

В архівних установах м. Києва, автор знайомився з описами по даній проблемі, створював хронологічні таблиці про нагородження медаллю «Ветеран праці» за період з 1974-1992 рр. і замовляв справи, які отримував в наступний день; тільки в Державному архіві Київської області (ДАКО) на третій день. У Центральному державному архіві вищих органів влади України (ЦДАВО України) і в Державному архіві міста Києва (ДАК) на цю медаль створені окремі описи, які дали можливість автору за чотири дні провести оперативне опрацювання в кожному архіві.

Так, у ЦДАВО України автором за 4 дні створені хронологічні таблиці про нагородження медаллю «Ветеран праці» по м. Києву із зазначенням Ф.1, опису 24, **76** справ і аркушів для пошуку необхідних указів за період з 16.08.1974 – 24.06.1978 рр. По м. Севастополю за період з 28.04.1975 – 31.03.1988 рр. **107** справ, по працівникам партійних, радянських органів, апаратів Центрального комітету комуністичної партії і Кабміну України за період з 30.12.1975 – 03.11.1989 рр. – **85** справ [2, с.1-6]. Всього опрацьовано **268** справ розрахованих на 27 днів по 67 справ на один день.

У ДАК автором за 4 дні створені хронологічні таблиці про нагородження медаллю «Ветеран праці» по м. Києву з зазначенням Ф.Р-1-ОЦ, опису 12-Д, **202** справи й аркушів для пошуку необхідних рішень Київського міськвиконкому за період з 15.05.1978 – 03.02.1992 рр. [3, с.1-4]. Ця робота розрахована на 21 робочий день по 50 справ за один день.

У ДАКО на проведення цієї роботи автор витратив два роки у зв'язку з відсутністю окремого опису по медалі «Ветеран праці» й змішування її з різними рішеннями. І, на додаток цьому, в архіві справи видаються

досліднику на третій день після замовлення і по декілька разів на рік проводяться санітарні недільники. Автором за цей період в ДАКО були створені хронологічні таблиці про нагородження медаллю «Ветеран праці» по Київській обл. з зазначенням Ф.Р-880, описів 12, 16 та **146** справ і аркушів для пошуку необхідних рішень Київського облвиконкому за період з 21.10.1974 – 11.12.1990 рр. [4, с.1-3].

Плануючи дослідницьку роботи в обласних архівних установах України, через їхні сайти я заздалегідь довідувався про графік роботи і санітарні дні, а через електронну адресу замовляв описи і архівні справи з рішеннями виконкомів про нагородження медаллю «Ветеран праці» 1974-1992 рр.

У Державному архіві Чернігівської області (ДАЧО) автором за 8 днів створені хронологічні таблиці про нагородження медаллю «Ветеран праці» з зазначенням Ф.Р-5036, опису 12, **227** справ і аркушів для пошуку необхідних рішень Чернігівського облвиконкому за період з 25.10.1974 – 23.12.1991 рр. [5, с. 1]. Ця робота розрахована на 22 робочі дні по 28 справ за один день.

У Державному архіві Хмельницької області (ДАХМО) автором за 4 дні були створені хронологічні таблиці про нагородження медаллю «Ветеран праці» з зазначенням Ф.Р-338, описів 19, 24, 25 та **179** справ і аркушів для пошуку необхідних рішень Хмельницького облвиконкому за період з 21.10.1974 – 23.12.1991 рр. [6, с.1]. У Державному архіві Дніпропетровської області (ДАДО) автором за 4 дні створені хронологічні таблиці про нагородження медаллю «Ветеран праці» з зазначенням Ф.Р-3383, опису 8 та **247** справ і аркушів для пошуку необхідних рішень Дніпропетровського облвиконкому за період з 12.1974 – 12.1991 рр. [7, с.1].

Нереалізованими до кінця дослідження автором стосуються двох наступних архівів: Державного архіву Вінницької області (ДАВІО) та Державного архіву Чернівецької області (ДАЧІО). У ДАВІО автором за 4 дні створені хронологічні таблиці про нагородження медаллю «Ветеран праці» з зазначенням Ф.Р-2700, опису 17 і **204** справ і аркушів для пошуку необхідних рішень Вінницького облвиконкому за період з 17.10.1974 – 01.11.1991 рр. з проведенням в **13** справах статистичної кількості нагороджених [8, с. 1-4]. У ДАЧІО автором за 4 години були створені хронологічні таблиці про нагородження медаллю «Ветеран праці» з зазначенням Ф.Р-3, опису 3 і **17** справ і аркушів для пошуку необхідних рішень Чернівецького облвиконкому за період з 15.01.1975 – 03.11.1976 рр. з проведенням в **17** справах статистичної кількості нагороджених [9, с.1].

За межами України автором були проведені дослідження в двох архівах: в Центральном государственном архиве города Москвы (ЦГАМ) та в Центральном государственном архиве Московской области (ЦГАМО). У ЦГАМ за 19 днів була проведена дослідницька робота по створенню хронологічних таблиць про нагородження медаллю «Ветеран праці» по м. Москві з зазначенням Ф.Р-150, опису 12 і **372** справи і аркушів для пошуку необхідних рішень Московського міськвиконкому за період з 26.12.1974 – 24.12.1990 рр. [10, с. 1-2]. У ЦГАМО автором за 19 днів створені хронологічні таблиці про нагородження медаллю «Ветеран праці» з

зазначенням Ф.Р-2157, опису 1і **240** справ і аркушів для пошуку необхідних рішень Московського облвиконкому за період з 25.11.1974 – 07.06.1990 рр., [11, с. 1-4].

У зв'язку з відсутністю в описах по цій проблемі розшифровок рішень Московського облвиконкому, автору необхідно було проводити додаткову роботу по їхній розшифровці через книги обліку, внаслідок чого було витрачено два тижні та залишились неопрацьованими ще 60 архівних справ.

Застосування оперативного методу опрацювання архівних справ автором стало можливим завдяки заздалегідь ретельній підготовці: макетів хронологічних таблиць, замовлень архівних справ, а також сприянню директорів архівів і співробітників читальних залів по видачі замовлених архівних справ. Таким чином, запропонована робота має практичне значення і автором не однократно висвітлювалась в публікації [12, с. 108-111] і на конференції [13, с. 121-122].

Спираючись на дані архівів, автором були складені спеціальні таблиці, які полегшили пошук справи про підтвердження відношення конкретної особи до списку нагороджених. Подані в роботі алгоритм та зведені покажчики є ефективно застосовуваними також у разі втрати нагородженими медалей та документів. Тому, пророблена автором праця значно полегшить та скоротить необхідні пошуки для науковців та родин нагороджених та дозволить уникнути необхідності приїзду та роботи в архівних установах Москви, Києва, Вінниці, Дніпра, Хмельницького, Чернігова та Чернівців, адже складені таблиці дозволяють сформулювати відповідні запити й є вже доступними для визначення точних координат потрібних архівних справ. Складені таблиці по кількості нагороджених осіб мають суттєву користь і для музейних співробітників в описі та каталогізації посвідчень. Для визначення ступеня їхньої рідкості автором запропоновано спеціальну математичну формулу, що може бути застосована і при обробці будь-яких нагород по всьому світу. Ця вихідна інформація може бути успішно застосована і в краєзнавчій діяльності при дослідженні трудової історії підприємств, установ, навчальних закладів і конкретної особи при створенні сімейних родоводів.

Запропонована робота, має вагоме значення для української науки і безумовно варта її широкого тиражування, поширення розробленого автором оперативного методу дослідження архівних справ серед працівників державних архівів та музеїв як в Україні, так і за її межами.

Список використаних джерел та літератури

1. Лист гендиректора Московського монетного двору А.В.Трачука від 12.01.2010 р. В.В.Петракову по медалі «Ветеран праці»;
2. ЦДАВО України, Фонд Р-1, опис 24, 268 справ, аркуш 1 - 6;
3. ДАК, Фонд Р-1-ОЦ, опис 12-Д, справа 365, аркуш 1 - 4;
4. ДАКО, Фонд Р-880, описи 12, 16, справа 365, аркуш 1 - 3;
5. Повідомлення Державного архіву Чернігівської області в КНУ імені Тараса Шевченка про опрацювання Лазаренком В.Г. **230** справ, аркуш 1-2;

6. Повідомлення Державного архіву Хмельницької області в КНУ імені Тараса Шевченка про опрацювання Лазаренком В.Г. **196** справ, аркуш 1;
7. Повідомлення Державного архіву Дніпропетровської області в КНУ імені Тараса Шевченка про опрацювання Лазаренком В.Г. **83** справи, аркуш 1;
8. ДАВІО, Ф.Р-2700, оп.17, аркуш 1 - 4;
9. ЧДОА, Фонд Р-3, оп.17, справа 365, аркуш 1;
10. Сообщение Центрального Государственного архива города Москвы в КНУ імені Тараса Шевченка про опрацювання Лазаренком В.Г. **382** дел, с. 1-2;
11. ЦГАМО, Фонд Р-2157, оп.1, **240** справ, аркуш 1 - 4;
12. В.Лазаренко. Джерела дослідження медалі «Ветеран праці» та посвідчення до неї // Збірник наукових праць «Гілея» науковий вісник № 135-2018., С.108-111.
13. В.Лазаренко. Сфрагістика на посвідченнях до медалі «Ветеран праці» вручених на теренах України - Матеріали 2-ї Всеукраїнської наукової конференції «Освіта і наука в умовах глобальних трансформацій». секція 7.Дніпро.,2018, С.121 - 122.

Андрій Сорокін

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**Відображення в документах президії Київміськради ХХІ скликання
у складі фонду 1697 Державного архіву м. Києва
історії єврейської діаспори в Україні**

На сьогодні актуальним є вивчення інформаційних ресурсів фондів місцевих архівів України як джерела з історії національних меншин України загалом і євреїв зокрема [1, с.49], що стосується і фондів Державного архіву м. Києва.

Загальна характеристика значення документів фондів Державного архіву м. Києва для вивчення історії національних меншин України подана у статті Ж.Серги [2], їхній огляд в контексті історії євреїв України дано в окремому путівнику [3, с.481-533], проте в жодному з них не згадується фонд 1697 Державного архіву м. Києва.

Мета доповіді – розкрити інформаційний потенціал документів президії Київміськради ХХІ скликання у складі згаданого фонду для дослідження історії єврейської діаспори в Україні.

Першим документом у складі фонду 1697 Державного архіву м. Києва, що містить інформацію про єврейську діаспору в Україні, є рішення означеної президії від 25 вересня 1990 р. № 43 «Про вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру» за підписом заступника голови Ради О.Мосіюка [4, арк.113], прийняття якого було актуальним в умовах активізації єврейських культурних організацій, їхнього прагнення до комеморації Бабиного Яру та сприятливого ставлення до цього національно-демократів [5, с.82, 92, 124-125], які брали активну участь у роботі президії Київміськради ХХІ скликання [6, с.69-71].

Текст преамбули вказаного рішення свідчить про наявність в 1990 р. загальноукраїнської єврейської культурної організації та про взаємодію між

нею та президією Київміськради ХХІ скликання: «Розглянувши звернення Республіканського товариства єврейської культури стосовно вшанування пам'яті жертв Бабиного Яру 29 вересня 1990 р. [...]» [4, арк.113].

Основний текст рішення свідчить про позитивну відповідь на згадане в преамбулі звернення, оскільки п.1 рішення передбачав «вивісити та приспустити державні і національні прапори 29 вересня 1990 р. на вшанування жертв Бабиного Яру» [4, арк.113], п.2 – «запропонувати редакціям радіомовлення та телебачення розглянути питання про зміни у своїх програмах» [4, арк.113], п.3 обумовлював участь Київміськвиконкому в забезпеченні реалізації рішення: «Організацію виконання даного рішення покласти на Київський міськвиконком» /т. Менжерес Г. М./» [4, арк.113].

Історія євреїв України відобразилася і в протоколах засідань президії Київміськради ХХІ скликання. Так, у протоколі спільного засідання президії та Київміськвиконкому від 11 січня 1991 р. п. 9 порядку денного значиться питання «Про відкриття в м. Києві представництва Єврейського Агентства» [7, арк.6], з якого після доповіді Г.Малишевського було прийнято рішення [7, арк.9], а в протоколі засідання президії фіксується наявність в п.5 порядку денного та обговорення питання «Про відкриття в м. Києві представництва Ізраїльського фонду культуру і освіти в діаспорі» [7, арк.63, 66] і факт одноголосного прийняття відповідного рішення [7, арк.66]. У складі фонду є і згадані раніше документи.

Першим з них є спільне рішення президії Київміськради ХХІ скликання та Київміськвиконкому від 11 січня 1991 р. № 72/13 «Про відкриття в м. Києві представництва Єврейського Агентства» за підписом голови Ради Г.Малишевського [8, арк.1]. Як свідчить текст його преамбули, рішення було прийнято «з метою сприяння розвитку культурних і науково-технічних зв'язків між Україною і Ізраїлем [...]» [8, арк.1], а також «[...] враховуючи міжнародне значення Агентства по культурно-просвітницькій діяльності серед євреїв всього світу» [8, арк.1]. П.1 згаданого рішення дозволяв «відкрити в м. Києві представництво Єврейського Агентства» [8, арк.1], а п.2 передбачав «контроль за виконанням даного рішення покласти на комісію з національних питань та контролю за впровадженням закону про мови» [8, арк.1].

Окрім безпосереднього тексту документу, важливими є візи на ньому 5 представників постійних комісій Київміськради ХХІ скликання. 3 з них, написані чорними ручками, містять назву відповідної посади, підпис відповідного голови постійної комісії та розшифрування підпису: «Голова комісії з націон. питань та контролю за впровадженням Закону про мови (підпис) /С. Лі/» [8, арк.1], «Голова комісії з культури (підпис) /І. Український/» [8, арк.1], «Співголова комісії у справах політичних та громадських організацій (підпис) /В. Конфедератенко/» [8, арк.1], натомість 2 нижніх візи являють собою резолюції. Перша резолюція, написана з нижнього лівого боку аркушу рішення фіолетовою ручкою, належить заступнику голови постійної комісії з економічної реформи М. Погребинському [9, арк.108]. Вона містить назву посади та підпис із

розшифруванням: «Заступник голови комісії з економічної реформи (підпис) /М. Погребинський» [8, арк.1], а також тезу про економічну сприятливість реалізації рішення: «Вважаю, що реєстрація Агентства сприятиме залученню інвестицій єврейського капіталу в економіку міста» [8, арк.1]; друга резолюція, написана з нижнього правого боку аркушу рішення синьою ручкою, має дату 11.01.91 р. та підпис із розшифруванням «Нестеренко», належний співголови комісії у справах політичних та громадських організацій М. Нестеренку [10, арк.77], а також тезу про необхідність додаткового узгодження рішення: «Принципових заперечень не маю. Вважаю за необхідне погодити питання відкриття Аген[т]ства з відділом зовнішніх зв'язків міськвиконкому та юридичним відділом» [8, арк.1].

Наступним є рішення президії від 6 вересня 1991 р. № 108 «Про відкриття в м. Києві представництва Ізраїльського фонду культури і освіти в діаспорі» за підписом О. Мосіюка та С. Лі [8, арк.120]. Воно було прийнято «з метою сприяння розвитку культурних, науково-технічних і економічних зв'язків між Україною і Ізраїлем, а також з метою сприяння у проведенні культурно-представницької діяльності серед єврейського населення м. Києва [...]» [8, арк.120]. П.1 рішення передбачав «відкрити в м. Києві представництво Ізраїльського фонду культури і освіти в діаспорі» [8, арк.120], п.2 – «запропонувати міськвиконкому /т. Яловий В. Б./ вирішити питання про надання в оренду приміщення для представництва Ізраїльського фонду [...]» [8, арк.120], а п.3 покладав контроль за виконанням рішення на «[...] комісію з національних питань та контролю за впровадженням Закону про мови» [8, арк.120].

Тексти обох рішень відобразили активізацію на поч. 1990-х рр. прагнення ізраїльських організацій налагодити співробітництво із єврейською діаспорою в Україні [11, с.12].

Отже, в досліджених документах відобразилися особливості взаємодії між організаціями єврейської діаспори в Україні, ізраїльськими організаціями та президією Київміськради XXI скликання на поч. 1990-х рр. в умовах здобуття незалежності України.

Список використаних джерел та літератури

1. Рафальський О. І. Джерела з історії та культури єврейського народу Правобережної України у фондах Державного архіву Житомирської області. *Євреї в Україні: історія і сучасність* : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 20 березня 2009 р. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. С. 49–52.
2. Серга Ж. Документи з історії національних меншин у фондах Державного архіву м. Києва. *Київ: скарбниця документальної пам'яті*. Київ, 2007. Вип. 2. С. 122–133.
3. Документы по истории и культуре евреев в архивах Киева: Путеводитель. Київ : Дух і літера, 2006. 752 с.
4. Державний архів м. Києва (ДАК). Ф. 1697, оп. 1, спр. 9, 171 арк.
5. Медведовська А. Ф. Голокост в Україні в суспільній думці кінця ХХ–початку ХХІ століття: дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Дніпро, 2016. 239 с.

6. Мосіюк О. День прапора. Київ, 2018. 184 с.
7. ДАК. Ф. 1697, оп. 1, спр. 28, 90 арк.
8. Там само. Спр. 29, 174 арк.
9. Там само. Спр. 32, 158 арк.
10. Там само. Спр. 24, 255 арк.
11. Коцур Л. М. Національні меншини України в етнополітичних процесах наприкінці 1980-х – у 1990-х рр.: автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Переяслав-Хмельницький, 2015. 24 с.

Анастасія Стаднік

Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства

**Роль відділу архівно-музейного комплексу «Літературно-мистецькі
Плюти» Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва
України як елементу системи розвитку корпоративної культури
архівістів на сучасному етапі**

Щодня люди відвідують музеї, прагнучи збагатити свої знання про культуру та історію. Музейні експозиції розповідають про важливі та цікаві речі мовою, яка не потребує перекладу; надають змогу побувати у минулому, побачити цивілізаційні здобутки сьогодення та спробувати заглянути у майбутнє. Музеї завжди будуть місцем, де людина шукатиме відповіді на численні запитання свого минулого і теперішнього. Подібно до книг, вони вражають своєю різноманітністю, проводять наукову, виховну, популяризаторську роботу, допомагають людям відчувати прекрасне, дізнатися про нове й невідоме. Досить часто музейна експозиція, що, відповідно до чинної нормативної бази, представляє собою «сукупність музейних предметів, їх копій, предметів і матеріалів науково-допоміжного фонду, виставлених для публічного огляду на тривалий термін, які складають цілісну предметно-просторову систему, в якій музейні предмети та науково-допоміжні матеріали об'єднані єдиним науковим і художнім задумом» [1] об'єднує в собі ще й такі явища, як національні парки, меморіали, політехнічні експозиції, палацові комплекси, заповідні частини історичних міст, скансени. Спільним для них є те, що вони зберігають і передають знання та культурні традиції, яким загрожує потенційне знищення [2].

Серед сучасних українських музейних установ окреме місце за своєю унікальністю займає Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України (далі – ЦДАМЛМ України). ЦДАМЛМ України поєднує у собі функції архіву та музею й є найбільшою скарбницею фондів літературно-мистецького профілю. Окремим відділом ЦДАМЛМ України, який виконує роботу з використання архівних документів, друкованих видань і музейних експонатів, пов'язаних з життям і творчістю видатних діячів української культури, є архівно- музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти» (с. Плюти Обухівського району Київської області) [3]. Враховуючи унікальність закладу та його міжгалузеве спрямування,

вважаємо важливим розглянути потенціал архіву як структури, що має вплив на формування корпоративної культури архівістів.

Невелике, придніпровське село Плюти, що сьогодні входить до адміністративних меж м. Українка, здавна було місцем відпочинку та творчості багатьох відомих діячів української літератури, мистецтва та науки. Саме тут у 1954 р. побудував собі дачу, письменник і драматург О.Корнійчук. Тут на 15 сотках землі було зведено двоповерховий будинок з великою сонячною верандою та кількома кімнатами, де зараз знаходиться меморіальний музей драматурга. Тут працювали письменники, Костянтин Паустовський, Олександр Левада, Павло Загребельний, Андрій Малишко. На дачі драматурга О.Корнійчука збиралися «побратими по перу», частими гостями були композитори Григорій та Платон Майбороди, художники Михайло Дерегус, Василь Касіян та багато інших визначних діячів культури [4].

Тому не дивно, що у збудованому у 1954 р. за проектом архітектора В.Заболотного двоповерховому будинку О.Корнійчука 26 травня 1975 р. було відкрито музей. Того ж року було придбано три сусідні будинки, що складають сьогодні архівно-музейний комплекс «Літературно-мистецькі Плюти», в якому відображена та панує атмосфера 50 років ХХ ст. З часу заснування музею у будинку, де проживав О.С.Корнійчук, та будинку № 2 створено постійно діючу експозицію «Народженні Україною», яка розповідає про життя відомих діячів української культури 2-ї половини ХХ ст. В 2018 р. в будинку-музеї відкрилась постійно діюча експозиція «Відзеркалення», де загальному колу відвідувачів представлено замиське життя знатних діячів культури ХХ ст. У будинках №1 та №2 постійно організовуються виставки про творчий та життєвий шлях українських діячів культури та мистецтва.

Щорічно з нагоди Міжнародного дня музеїв на території архівно-музейного комплексу проходять літературні – мистецькі заходи «Весна в Плютах», що приурочені різним подіям та датам. Так, у 2015 р. захід було приурочено увічненню Перемоги над нацизмом у Європі в Другій світовій війні, вшануванню бійців АТО на сході України. У рамках заходу відбулось відкриття виставки документів Національного архівного фонду, присвяченої 70-й річниці Перемоги над нацизмом в Європі «Гнів до нацизму, любов до Вітчизни», підготовленої ЦДАМЛМ України. Документи, представлені на виставці, розкривали важливу роль діячів літератури та мистецтва України на шляху до Перемоги. Основу експозиції склали маловідомі автографи художніх творів воєнного часу, приватне листування, щоденникові записи, фотографії, спогади та інші документи з фондів ЦДАМЛМ України [5].

У 2016 р. захід було проведено у рамках святкування 50-річчя від заснування ЦДАМЛМ України. Вперше і з успіхом проведено пізнавальний архівний квест «Шляхами митців». Шість завдань цього квесту були із великим захопленням виконано командами із найбільших архівних установ України, а саме: ЦДАМЛМ України; Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України; Центрального державного архіву громадських об'єднань України; Центрального державного історичного

архіву України, м.Київ; Центрального державного електронного архіву України; Центрального державного кінофотофоноархіву України імені Г.С.Пшеничного; Центрального державного архіву зарубіжної українки; Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства; Дирекції з експлуатації комплексу споруд центральних державних архівних установ України; Державної архівної наукової бібліотеки. Захід сприяв як популяризації архівної справи так і єднанню колективів, що взяли у ньому участь. У всіх учасників залишилися незабутні враження від участі в такій інтелектуальній пригоді.

У 2017 р. «Весну в Плютах» було приурочено до 100-річчя архівної справи в Україні. Учасники заходу мали можливість пройтися з екскурсією архівно-музейним комплексом «Літературно-мистецькі Плюти», ознайомитись із виставкою творів декоративно-прикладного мистецтва народних майстрів Обухівщини, відчутти магію глини та виготовити сувенір на згадку власноруч. Усі бажаючі мали можливість долучитися до створення спільного живописного полотна. Окрасою свята стала концертна програма, яку подарували давні фондоутворювачі ЦДАМЛМ України – артисти Київського національного академічного театру оперети України.

У 2018 р. літературно-мистецький захід «Весна в Плютах» відбувся з нагоди 100-річчя створення системи архівних установ України. Колектив ЦДАМЛМ України доклав максимум зусиль для того, щоб воно відбулося; було оновлено експозицію комплексу; створено новий виставковий проект «Віддзеркалення»; організовано польову кухню та насичену концертну програму. Справжньою родзинкою став виступ українського співака, композитора, поета, Народного артиста України Павла Зіброва.

Отже, можна побачити, що яскравим прикладом корпоративного єднання архівної спільноти є щорічне проведення літературно-мистецького заходу «Весна в Плютах». Організатори свята успішно застосовують комплексний підхід із одночасним запровадженням як технологій командо утворення, так і підтримання (живлення) багаторічної традиції в організації спільного професійного весняного форуму, що, безумовно, єднає учасників заходу та надихає їх до плідної праці на користь архівної справи, адже у весняних заходах ЦДАМЛМ України завжди приймає участь більше сотні архівістів, а враховуючи загальну чисельність фахівців, що працюють в архівній сфері це потужний відсоток.

Список використаних джерел та літератури

1. Інструкція з організації обліку музейних предметів, затверджена Наказом Міністерства культури України від 21.07.2016 № 580.

2. Основи музеєзнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв. Посібник // Під редакцією: В. Великочого, Н. Гасюк. Авторський колектив: П. Горішев-ський, М. Дейнега, М. Ковалів, В. Мельник, Н. Рега, С. Оришко, О. Соколова. — Івано-Франківськ: Плай.— 2005. — 64 ст.

3. «Літературно мистецькі Плюти» – відділ Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України [Електронний ресурс]. URL: https://csam.archives.gov.ua/ukr/literaturni_plyuti/ (дата звернення: 22.04.2019).

4. Молоткова А. О. Розвиток музейної справи на [Електронний ресурс] // Науковий вісник Національного музею історії України. 2018. № 3. С.495-496. URL: <http://visnyk.nmiu.com.ua/index.php/nv/article/view/252> (дата звернення: 22.04.2019).

5. Браїловська Г. Літературно-мистецький захід «Весна в Плютах» [Електронний ресурс] // URL: <http://be-inart.com/post/view/1039> (дата звернення: 22.04.2019).

Юлія Чернятинська

Центральний державний електронний архів України,
Український науково-дослідний інститут
архівної справи та документознавства

До питання комплектування архівних установ документами в електронній формі

Головним ресурсом комунікації в інформаційному суспільстві, як і в будь-якому іншому, є інформація. Адже, хто володіє інформацією – той володіє світом. Комп'ютери, планшети, телефони – це персональні бездонні джерела інформації. Майже кожна людина в інформаційному суспільстві використовує інформаційні та комунікаційні технології у своїй повсякденній діяльності. У сучасних умовах в Україні використання документів в електронній формі є невід'ємною частиною життя кожної людини, але проблема законодавчого унормування процесів експертизи цінності, приймання-передавання, обліку та збереженості документів в електронній формі, які створюються без застосування електронного цифрового підпису, сьогодні є не до кінця вирішеною.

Вивчення проблем поповнення Національного архівного фонду (далі – НАФ) документами з різними носіями інформації належать до сфери інтересів таких науковців і фахівців: С. Кулешов, М. Ларін, Ю. Столяров, Ю. Ковтанюк, Т. Ємельянова, А. Сукач, В. Тихонов та ін. Варто зазначити, що поза увагою вітчизняних дослідників залишаються питання щодо документів в електронній формі, зокрема, використання їхньої інформації.

Як історичне джерело, документи в електронній формі мають інформаційно-комунікативне, наукове, культурно-суспільне та художнє значення, інформацію, яка зафіксована ними, в більшості випадків, не можуть замінити інші традиційні джерела. Це визначає їхню самодостатність, унікальність, цінність і необхідність віднесення до НАФ [1, с.24-25]. Створення технологій комплектування документами в електронній формі дозволить архівним установам забезпечити збереження електронної складової історико-культурної документальної спадщини України.

Складним на сьогодні є питання комплектування архівних установ документами в електронній формі, що не відповідають за структурою, змістом, форматами даних документної інформації та метаданих, що визначені у сучасній нормативно-правовій базі з питань організації роботи з електронними документами та їхньої підготовки до передавання на архівне

зберігання, ускладнює відсутність можливості унормування створення документів без електронного (цифрового) підпису у визначених форматах та створення до них метаданих визначеної структури та складу.

Саме за власним бажанням людина створює документи в електронній формі за допомогою сучасних технологій документування інформації, які для неї зручні на момент створення документа та повністю задовольняють її потреби на час здійснення документування інформації, обміну документами та вирішення завдань, заради яких ці документи були створені, не звертаючи увагу на те, що згодом їхня історико-культурна цінність може бути визнана такою, що ці документи підлягатимуть віднесенню до НАФ.

За досвідом Центрального державного електронного архіву України (далі – ЦДЕА України), який на сьогодні зберігає документи в електронній формі у вигляді веб-сайтів та баз даних, електронні інформаційні ресурси та документи в електронній формі особового походження підтвердження джерела походження таких документів здійснюється за допомогою оформлення акта приймання-передавання документів в електронній формі між особою, яка передає документи та ЦДЕА України. У зазначеному акті фіксується стан документів в електронній формі, що передаються. Справжність документів підтверджується особою, що їх створила або є правонаступником.

Стан документів в електронній формі визначається за допомогою геш-значення даних, з яких складається такий документ, криптографічного засобу, що дозволяє виконати перетворення цих даних, результатом якого є унікальне геш-значення, що фіксується для кожного документа в акті приймання-передавання документів в електронній формі до ЦДЕА України. Будь-яку зміну даних у переданих документах відразу можна буде визначити за допомогою криптографічного засобу, що може перевіряти цілісність цих даних за геш-значенням, зафіксованим в акті приймання-передавання документів в електронній формі до ЦДЕА України [2, с.26-27].

За допомогою відомостей, що зазначені в акті приймання-передавання документів в електронній формі до ЦДЕА України, під час постійного зберігання документів в електронній формі організовується перевірка їхньої наявності та стану: наявності – за найменуваннями файлів цих документів та стану – за їх геш-значеннями, що зафіксовані в акті приймання-передавання.

Для можливості подальшого відтворення документів в електронній формі, що передаються у формі електронних інформаційних ресурсів, рекомендується створювати файл образу, що містить, крім даних ресурсу, усе необхідне програмне забезпечення для його відтворення. Файлам, які містять всі складові документів в електронній формі, надаються унікальні найменування. У ЦДЕА України складається реєстр форматів даних документів в електронній формі та репозитарій програмного забезпечення, що необхідне для відтворення даних цих форматів.

Віднесення документів в електронній формі до НАФ на сьогодні розпочато у ЦДЕА України, але воно передбачає ще вирішення кола питань, як у

нормативній так і в законодавчій базі, а також поширення цієї практики у діяльності інших архівних установ.

Список використаних джерел та літератури

1. Віднесення електронних інформаційних ресурсів до Національного архівного фонду. Аналітичний огляд [Електронний ресурс] / Укрдержархів, УНДІАСД; уклад.: Т. М. Ковтанюк, Н. М. Христова. – К.: УНДІАСД, 2012. – 33 с. – Режим доступу: <https://undiasd.archives.gov.ua/doc/ao-eir-naf.pdf>. – Назва з екрана.

2. Технології комплектування архівних установ документами в електронній формі. Методичні рекомендації [Електронний ресурс] / Укрдержархів, УНДІАСД; упор.: О. Я. Гаранін, Т. М. Ковтанюк, Т. Я. Купрунець. – К.: УНДІАСД, 2017. – 38 с. – Режим доступу: https://archives.gov.ua/Law-base/SCAU/2019_38.pdf. – Назва з екрана.

Структурні одиниці еллінських армій Північного Причорномор'я

За період з VII ст. до н.е. – від заснування перших грецьких міст в Північному Причорномор'ї й до I ст. до н.е. армії місцевих полісів зазнавали суттєвих змін. Військове мистецтво та озброєння понтійських еллінів на ранньому етапі мало суто грецький характер і різко відрізнялося від озброєння місцевих племен. Проте з плином часу військова справа Північного Причорномор'я стала набувати специфічних рис, не властивих метрополії. Тут військова справа мала відповідати головному завданню – боротьбі з місцевими племенами [1, с.187]. Особливий інтерес становлять грецькі війська класичного (початок V – друга третина IV ст. до н.е.) та елліністичного періодів (друга половина IV ст. – 30-і рр. I ст. до н.е.). У ці часи понтійські війська грецьких міст-держав зробили два великі стрибки: збільшення ролі легкої піхоти і часткове запозичення зброї скіфського типу; перехід до елліністичної техніки від класики, імовірно, після походу Зопіріона (331-330 рр. до н.е.)

Власне, термін «армія» в його звичному розумінні не завжди підходить для опису незначних військових угруповань понтійських полісів. Кількісний склад населення не дозволяв формувати їм великі війська. Полісне військо складалось з міліційного ополчення. Головною одиницею цього ополчення та основою війська були гопліти. Також більшу чи меншу роль, залежно від конкретного міста-держави, в ополченні грали пельтасти, лучники і кіннота [2, с.6-8].

Гопліти – важкоозброєна піхота – були основою військ еллінів як в метрополії, так і в північнопонтійських полісах. Гоплітські частини складались з багатих і середніх шарів суспільства, які купували озброєння за свій рахунок. Якщо легку піхоту ще могли формувати раби, то гоплітами були лише вільні чоловіки, повноправні громадяни. Озброєння важкої піхоти було пристосоване тільки до ближнього рукопашного бою, що зумовлено специфікою ведення бою фалангою. Захисне спорядження складалось з круглого важкого щита (аспіса або гоплона, звідки і їхня назва), панцира (анатомічної кіраси або ліноторакса), шолома та елементів для захисту рук (поручі) та ніг (кнеміди). Наступальною зброєю гопліта були меч (ксифос – прямий з листоподібним клинком або махайра – з вигнутим клинком) і триметровий спис-дорі. Усе озброєння важило близько 20 кг [3, с.3-4].

Важкий дерев'яний спис-дорі із залізним вістрям та бронзовим підтоком був основною зброєю гопліта. Він використовувався як колюча зброя. Натомість, меч в озброєнні гопліта відігравав допоміжну роль як знаряддя самозахисту. Це була зброя «останнього шансу», до меча гопліт вдавався після поломки списа. Однак знахідки мечів є досить цікавими для регіону. Переважаючими в полісах Північного Понту є махайри; найраніша знахідка

датована VI ст до н.е., коли в Греції вони ширяться масово лише в IV ст до н.е. У Херсонесі ж махайри майже невідомі – там знайдені зображення ксифосів. Пояснюють це впливами різних походжень греків та їхніми зв'язками з метрополіями [4, с.87].

Археологічним підтвердженням існування загонів гоплітів у місцевих військах є вотивні свинцеві фігурки вояків з Ольвії. Фігурки зображають піших воїнів, які від нижньої частини обличчя до стегна повністю прикриті великими круглими щитами. Ці щити візуально відповідають аспісу. Також на теменосі Ольвії було знайдено бронзову пластинку прямокутної форми, що є деталлю круглого щита, який, зазвичай, відносять до так званого аргівського типу [5, с.133-136]. Такі щити притаманні лише гоплітам. Великі розміри щита-аспіса (зазвичай від 80 до 92 см) дозволяли воїну закритися ним від підборіддя до колін.

Зазначені знахідки є свідченням застосування фалангового строю понтійськими воїнами. Однак, питання про ведення бою фалангою є досить суперечливим для північнопонтійського регіону. Відкриті степи Північного Причорномор'я робили неповоротку еллінську фалангу практично безпорадною в протистоянні швидкому кінному війську скіфів, які, до того ж, могли вести дистанційний бій. Більшість полісів змушені були переймати військові традиції місцевих кочовиків і вдаватися до ширшого застосування більш мобільної легкої піхоти. Як легкоозброєні воїни виступали незаможні громадяни.

Пельтасти складали загони середньоозброєної піхоти та були проміжною ланкою між важкою і легкою піхотою. Свою назву вони отримали від легкого щита-пелти у формі півмісяця. Пельтасти використовувались як застрільщики, що метали дротики. Два-три дротики були основною зброєю пельтастів. Це були короткі списи (близько 1,5 м), які служили металюною зброєю на близькій відстані. Проте в критичних ситуаціях дротики могли використовуватись як звичайні списи. Іноді в озброєння входили бойові сокири. Загальний вигляд пельтастів добре відомий з Таманського рельєфу, знайденому в Пантікапеї. Такі мобільні загони діяли як на флангах, так і перед строєм; металюники могли діяти автономно або ж вести «вогонь» через голови шеренг важкої піхоти.

Лучники становили кістяк легкоозброєної піхоти. Імовірно, лучники складали кількісно найбільші загони у складі армій понтійських греків. Лук та стріли були відносно доступним видом озброєння. Захисних обладунків лучники, як і вся легка піхота, не мали, лише на голови вони надягали шкіряні шоломи.

Греки після прибуття в Північне Причорномор'я цілком могли запозичити луки у місцевого населення. Через потребу у використанні лучників, які могли протистояти кочовикам хоча б при набігах останніх, греки вимушені були переймати стрілецьке ремесло у сусідніх скіфів. Добре відомо, що місцеві елліни широко використовували луки т.зв. скіфського типу. Такий лук мав сигмовидну форму і був розміром близько 0,6 – 0,7 м. Використання його підтверджується знахідкою бронзової моделі скіфського лука в

дитячому похованні некрополя Ольвії. Також в грецьких похованнях домінують короткі мечі-акінаки та вістря стріл скіфського типу. Така стріла складалася з вістря, древка і оперення, мала довжину близько 0,6 м. Вістря були листовидної або ромбічної форми, а пізніше трьохлопатеві або тригранні. [6, с.11] Вістря стріл є найчисельнішими з усіх знахідок зброї, що може лише підтверджувати значне поширення та, подекуди, ключове значення лучників.

Легкі піхотинці, зокрема лучники, могли використовувати скіфські мечі-акінаки в якості додаткової зброї. Хоча ряд дослідників вважає, що ці мечі для греків були лише трофеями та покладались в поховання в якості вотивів. Можна також припустити, що воїни, які не мали достатньо коштів для купівлі мечів і складали легку піхоту, цілком могли використовувати звичайні (господарські) ножі як додаткову зброю під час боїв. Враховуючи, що такі ножі часто зустрічаються в похованнях поряд з колчанними наборами, дротиками та списами, то можна твердити, що це були воїнські поховання.

Пращники складались з найбідніших прошарків населення. Підтвердженням існування цього виду військ є кам'яні ядра. Саме каміння, іноді навіть просто підходящої форми і не оброблене, було основним снарядом для праці.

Кіннота також використовувалась понтійськими греками. Вона слугувала переважно прикриттям для фаланги. Такі припущення зробити допомагає значна іконографія. Імовірно, кінноту греки почали використовувати за прикладом сусідніх кочівників. Досить вірогідним є й те, що кочовики самі формували кінні частини в грецьких військах. Кіннота відігравала велику роль в армії Боспорської держави. За свідченнями Діодора Сицилійського, в битві на річці Фат (310/9 р. до н.е.) на стороні боспорського царя Сатира виступило багатотисячне скіфське військо. Сам же цар в битві знаходився в центрі бойової лінії «за скіфським звичаєм» [7, с.96-99].

Питання структурного поділу військ понтійських греків досить добре розкриті, зокрема завдяки археології зброї. Гопліти лишались основною силою армії. Елліни надавали перевагу фаланзі, хоч це й було ризиковано в умовах Північного Причорномор'я. При цьому, військо гоплітів суттєво підсилювалось середньою (пельтасти) та легкою (лучники, пращники) піхотою, а також загонами кінноти. Вони були важливою стратегічною та відволікаючою одиницею у війську еллінів. Беззаперечно і те, що сусідство та вплив великої скіфської периферії все ж мали чи не найважливіше значення для військової справи грецьких державних утворень Північного Понту. Саме через впливи і натиск кочовиків роль легкої піхоти у військових структурах понтійських греків була значно вищою, ніж в метрополії.

Список використаних джерел та літератури

1. Античные государства Северного Причерноморья / Серия: Археология СССР. Т. 9. М.: 1984. 392 с.
2. Колесников К. М. Структурні елементи античних армій Північного

Причорномор'я: етнічні, соціальні й функціональні особливості // Грані, № 10 (126), 2015

3. Sekunda N. Greek Hoplite 480–323 BC. // Warrior 27, Osprey Publishing, 2000.

4. Назаров В. Однолезові мечі в античних центрах Північного Причорномор'я // Військово-історичний альманах, №3, 2001

5. Колесников К. М. Тактика античних армій північного Причорномор'я: піхотні формування // Грані, № 7 (123), 2015

6. Виноградов. Ю. А. Счастливый город в войне. Военная история Ольвии Понтийской (VI в. до н. э. – IV в. н. э.)

7. В. Д. Блаватский. О боспорской коннице // КСИИМК Вып. XXIX. 1949

Марина Стеценко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Модернізація авіації в Османській імперії напередодні Першої світової війни

Уже наприкінці XIX ст. загальна політична напруженість призводить до того, що великі держави Європи починають готуватися до війни. Особлива увага перед початком Першої Світової війни приділялася воєнно-морському флоту, йшла реалізація масштабних морських програм.

Проте, разом із розвитком воєнно-морського флоту відбувався розвиток й авіації. Перші десятиліття XX ст. стали періодом становлення військової авіації у цілому ряді країн. Серед тих, хто хотів сформувати власні військово-повітряні сили, була й Османська імперія, яка, незважаючи на втрату значної частини своїх північно-африканських та балканських володінь, залишалася чи не найсильнішою близькосхідною державою. Османський уряд уважно спостерігав за розвитком європейських військових сил, намагався модернізувати свої сили, а тому не міг обійти увагою й авіацію.

Перший демонстраційний політ в Османській імперії 2 грудня 1909 р. провели відомі льотчики Луї Блеріо та П'єр де Катерс. Розуміючи важливість авіаційної сфери, Османська влада вирішила розробити власну програму розвитку військової авіації. З цією метою для проходження польотної підготовки до Європи були направлені перші студенти, проте через фінансові труднощі програма 1910 р. звернулася і відкрилася заново у 1911 р. Махмуд Шевкет-паша, військовий міністр, наполягав на розвитку авіації, тому було вирішено повторити відправку курсантів в Європу [1, с.85].

За результатами іспиту 28 червня 1911 р. були обрані капітан кавалерії Мехмет Феса та інженер-лейтенант Юсуф Кенан. Капітана Мехмета Фесу відправили вчитися у Францію, а лейтенант Юсуф Кенан мав вчитися на пілота в Німеччині. Однак, оскільки німецька авіаційна школа запросила завищеної плати за навчання, командування вирішило направити обох офіцерів до Франції [2, с.131-133]. У липні 1911 р. вони приступили до занять в знаменитій школі Луї Блеріо в Етампі, в околицях Парижа. У кінці 1911 р. міністр Шевкет-паша розпорядився створити в структурі

Генерального штабу османської армії відділ розвитку військової авіації, який незабаром включився в склад інспекції технічних частин та укріплених районів. Підполковник Сурейя Ілмен, начальник штабу, прийшов до висновку про необхідність організації в Османській імперії власної військової авіаційної школи, в якій могли б проходити навчання велика кількість. Однак, ідея створення власної авіаційної школи вимагала значних фінансових витрат, в першу чергу на закупівлю авіатехніки та аеростатів, будівництво ангарів, полігону. Авіаційну школу планували відкрити в Стамбулі. За задумом військового командування, у школі мали проходити підготовку 50-60 офіцерів, крім того, Стамбул не збирався відмовлятися від практики навчання офіцерів за кордоном. Весною 1912 р. почалося будівництво двох палатних ангарів для авіаційної школи у селі Єшилцькой. 15 березня 1912 р. в Стамбул були доставлені два придбані в Європі літаки Deperdussin – один двомісний літак і один одномісний літак, які планувалося використовувати у навчальних цілях. У травні 1912 р. для підготовки авіаційній справі у Францію було направлено ще 8 офіцерів османської армії. Це були капітан піхоти Джелаль, капітан піхоти Рефік, капітан піхоти Фейзи, капітан артилерії Салім, лейтенант Нурі, лейтенант Мітат, лейтенант-інженер Салім і лейтенант кавалерії Шукрю [3, с.192-195].

Окрім підготовки авіаторів, полковник Сурейя підкреслив і необхідність створення авіаційних підрозділів у складі армії. Для легшого сприйняття структури авіації офіцерами османської армії Сурейя запропонував залишити в авіації традиційне ділення «рота – взвод». В роті передбачалося мати 4 літака і 8 автомобілів. 25 вересня 1912 р. військова авіаційна школа Османської імперії почала підготовку офіцерів для потреб військової авіації країни. Так, в Османській імперії з'явилася перша навчальна установа, яка готувала фахівців для національних військово-повітряних сил [4, с.348-349]. Таким чином, 1912 р. став початковою точкою в історії формування турецької військової авіації. У цьому ж році чисельність повітряних суден, придбаних Османською імперією в європейських країнах, була доведена до 15 штук. Першими аеропланами, придбаними для потреб османської авіації, були одномісні та двомісні Deperdussin, доставлені з Франції. Пізніше були придбані літаки Bleriot різних модифікацій – два двомісних літака XI-b, три двомісних літака XI-2, три одномісних навчальних літака Pingouin. Крім того, Османська імперія придбала і сім літаків серії REP [5]. Відповідно до угоди, досягнутої між виробником і Османським військовим міністерством, було закуплено сім літаків REP, п'ять із семи літаків були одномісними, два – двомісними.

Таким чином, до кінця 1912 р. в Османській армії було всього 15 літаків, був створений перший авіаційний навчальний заклад, розширився штат військово-авіаційних пілотів.

Список використаних джерел та літератури

1. Hamit Palabiyik, Turkish Public Administration: From Tradition to the Modern Age, USAK Books, 2008, ISBN 978-605-4030-01-9.

2. Umut Cafer Karadogan, Birinci Dünya Savaşı ve milli mücadele döneminde türk deniz havacılığı faaliyetleri, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi: AAM Derg., 2018; 34 (2): 98:127-180.
3. Osman Yalçın, Türk Havacılık Tarihinde Bağış Uçakları ve Havacılık Sanayii Kurulmasına Tesirleri, Akademik Bakış, Cilt 3, Sayı 6 Yaz 2010, s. 191-212.
4. Edward J. Erickson, Defeat in Detail: The Ottoman Army in the Balkans, 1912–1913, Westport, CT: Praeger, 2003, ISBN 0-275-97888-5.
5. Военное обозрение. – [электронный ресурс] – режим доступа: <https://topwar.ru/104172-vozdushnaya-strazha-sultana-pervye-shagi-osmanskoy-voennoy-aviacii.html>

Суспільно-політична та релігійна діяльність Івана Лятишевського

Іван Юліянович Лятишевський (1879-1957) – церковний діяч Галичини першої половини XX ст., єпископ-помічник Станіславівської єпархії УГКЦ, член партії Українська Народна Обнова (УНО). У період життя цієї історичної постаті землі західної України перебували спершу у складі Австро-Угорщини, а потім Другої Речі Посполитої та УРСР, що мало вплив на характер діяльності Лятишевського.

Актуальність обраної теми полягає у відсутності праць, що комплексно висвітлюють соціальну, політичну, культурно-просвітницьку та духовну діяльність єпископа-підпомічника. Метою є дослідження ролі Лятишевського у релігійному, політичному та соціокультурному житті земель, що входили до Станіславівської єпархії УГКЦ.

Умовно можна розділити життя Івана Лятишевського на три періоди, які хронологічно збігаються із входженням земель Галичини послідовно до Австро-Угорської імперії, Польської держави та СРСР. Перший з них є важливим, оскільки саме тоді відбувається становлення особистості Лятишевського. Він здобуває освіту в університетах Львова, Відня, Інсбрука та Фрібурга. У Віденському університеті він здобуває ступінь доктора богослов'я за працю «Флорентійська унія та її значення для Української Церкви» [1, с.275]. 20 жовтня 1907 р. був рукоположений єпископом УГКЦ Григорієм Хомишиним. З 1911 р. він став професором церковної історії Станіславівської духовної семінарії [2, с.129]. Під час української революції 1917-1921 рр. Іван Лятишевський був керівником відділу церковно-релігійних справ при уряді ЗУНР у Станіславі. Через винятковий розум та здібності його було на певний час відсторонено від впливу на церковні справи Григорієм Хомишиним, оскільки він був другим серед кандидатів на пост єпископа Станіславівської пархії, до складу якої входили 811 церков та 73 будинки молитви, після самого Хомишина [2, с.70]. Під час української революції 1917-1921 рр. він був керівником відділу церковно-релігійних справ при уряді ЗУНР у Станіславі, брав участь у засіданнях Української Національної Ради та відправляв священників УГКЦ у якості капеланів для ідеологічного зміцнення військ УГА.

Другий етап діяльності Лятишевського пов'язаний з перебуванням земель Галичини у складі Другої Речі Посполитої. У березні 1919 р. польський уряд скасував державну дотацію для Станіславівської духовної семінарії з релігійного фонду та проводить арешти серед її членів. Таким чином формується вузьке коло професорів семінарії, яких не торкнулися репресії. У вересні 1920 р. Іван Лятишевський проголосив запровадження celibату з ініціативи конференцій єпископів 1918-1920 рр. [3, с.68]. Згодом ця реформа викликала дискусії та протести. Проте її прихильники у січні 1923 р.

утворили «Товариство безжонних священників імені Священномученика Йосафата», основною метою якого було поширення католицьких ідей та євхаристійного культу, організація реколекцій та місій, утримання сиротинця, підтримка католицької преси та книговидання [4, с.107]. В умовах конкордату 1925 р. Лятишевський 24 листопада 1929 р. вперше в історії Станіславської єпархії був висвітлений єпископом-помічником з титулом єпископа Ададейського. 26 січня 1930 р. він отримав хіротонію з рук Г.Хомишина, Й.Коциловського та М.Будки, про що пізніше згадується у допиті архівної справи [5, арк.134].

Як відомо, у 1930 р. на територіях, підпорядкованих Польщі, було проведено ряд заходів під назвою «пацифікація». Тоді І.Лятишевський відвідав «спацифіковані» села [6, с.80]. Саме завдяки йому та кільком іншим духовним ієрархам зібрано інформацію про зловживання польської влади та війська під час «пацифікації». Був організований збір свідчень потерпілих, їхній аналіз та документація. Також він був долучений до написання листа папі Пію XI, в якому повідомлялося про знущення польської влади над мешканцями Східної Галичини. Лист справив враження на папу і він пообіцяв свою допомогу західноукраїнським землям [6, с.82]. У 1930 р. була створена католицька партія Українська Народна Обнова (УНО). Вона діяла на засадах католицизму і вбачала свою мету у боротьбі з атеїзмом та масонством, виступала за автономію Галичини. В документах радянських органів державної безпеки зафіксовано близько 20 потенційно небезпечних учасників цієї організації, серед яких виділявся один із засновників – Іван Лятишевський [2, с.129]. Також у 30-х рр. ХХ ст. Лятишевському було доручено проведення Католицької акції у Станіславській єпархії, завдання якої полягало у духовному відродженні суспільства, праці з молоддю у сфері освіти та катехизації. Організацією, що поширювала ідеї Католицької акції, було товариство «Скала», засноване у 1934 р. [7, с.20].

Третім періодом діяльності цієї персоналії був радянський. Зі встановленням радянської влади на Галичині у 1939 р. духовенство зазнало переслідувань. Лятишевського відносили до потенційно небезпечних діячів, оскільки у списку керівників УГКЦ, що мали бути вивчені НКДБ, він займав п'яте місце [2, с.132]. У воєнні роки він займався розбудовою товариства «Скала» та поширенням антирадянської літератури. Велику її кількість було знайдено під час обшуку його оселі з 00.00 до 06.00 12 квітня 1945 р. Того ж дня відбувся арешт Лятишевського та ще 53 представників духовенства УГКЦ [8, с.133]. Після 33 допитів його було засуджено до п'ятирічного ув'язнення [9; 5, арк.147]. Заслання відбував у таборі Мерке (1947-1949) та у поселенні Чулек-Тау Джамбульської області Казахської РСР до 1955 р. Останні роки життя провів у м. Станіславі, де й помер 27 листопада 1957 р. від загострення атеросклерозу.

Отже, Іван Лятишевський проводив активну релігійну, політичну, освітню та соціальну діяльність на території Галичини першої половини ХХ ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Сліпий Й. Спомини [Текст] / ред. І. Дацько, М. Горяча, вид. 2-ге. – Львів – Рим : Видавництво УКУ, 2014. – 608 с.
2. Митрополит Андрей Шептицький у документах радянських органів державної безпеки (1939-1944 рр.) [Текст]. – К. : Українська Видавнича Спілка, 480 с.
3. Пилипів І. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Східної Галичини (1918–1939 рр.) [Текст] : моногр. / І. В. Пилипів. – Тернопіль : Економічна думка ТНЕУ, 2011. – 440 с.
4. Делятинський Р. Станиславівська єпархія Греко-Католицької церкви в суспільному житті Галичини (1885-1946 рр.) [Текст] : дис. на зд. наук. ст.. к. іст. н. за спец. 07.00.01 – іст. Укр. / Р. Делятинський. Івано-Франківськ : [б. в.], 2017. – 390 с.
5. Галузевий державний архів Служби безпеки України в Івано-Франківській області, м. Івано-Франківськ. Ф. 2. Кримінальні справи на реабілітованих осіб. Оп. 1. Спр. 75142. Архівна справа по звинуваченню Хомишина Григорія Лукича та Лятишевського Івана Юліяновича, 22 квітня 1945 – 25 серпня 1945 р. : у 2 т. Т. 2, 440 арк.
6. Гентош Л. Митрополит Шептицький. 1923–1939. Випробування ідеалів [Текст] / Л. Гентош. – Львів : ВНТЛ–Класика, 2015. – 586 с.
7. Беген О. Католицька акція і українські католицькі організації у Східній Малопольщі (Східній Галичині) в міжвоєнний період [Текст] : автореф. дис. доктора гуманітарних наук в галузі історії / О. Беген ; Люблінський католицький університет. – Люблін : [Б. в.], 2007. – 36 с.
8. Патріарх Йосиф Сліпий у документах радянських органів державної безпеки. 1939–1987 [Текст] : у двох томах. – Т. 1. – К. : ПП Сергійчук М. І., 2012. – 656 с.
9. Пелехатий І. Нічого більше не бажаю, як лише, щоби моя молитва була вислухана. [Електронний ресурс] / І. Пелехатий. – Режим доступу : <http://archive.li/7d1s2>.

Марія Криштона

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Творчість українських художників-передвижників як джерело етнологічної інформації про традиційний побут

Середина ХІХ ст. стала переламним моментом у європейському мистецтві. Часи панування академізму та романтизму відходили у минуле. Натомість в культурі формуються нові погляди та віяння, що заклали основу становлення реалізму як нового напрямку.

У цей період відбувається переосмислення цінностей і на перший план виходять справжність форм та ідей, актуалізується проблема об'єктивного відтворення дійсності та пошуку нових шляхів в розвитку мистецтва. Ті течії, які раніше домінували в художньому мистецтві: романтизм зі своєю схильністю до ідеалізації, чуттєвості та академізм, що акцентував на важливості дотримання принципів, сформованих в академічних колах з

використанням надбань періоду Античності та Відродження – поступово були витіснені реалізмом.

Художній реалізм характеризується як комплексний, правдивий і достовірний підхід до реальності. Мета реалізму полягає не в тому, щоб створити красу, а зафіксувати правду. Реалізм у баченні художника – це не просто відтворення дійсності, доречніше було б говорити про коло можливостей, які дозволяють митцю інтерпретувати світ [1, с.123-124].

На території Російської імперії, до складу якої на той час входила значна частина українських земель, реалізм дістав поширення лише у 70-х рр. XIX ст. Тут він вилився у появу Товариства художніх пересувних виставок, створеному у 1870 р. [2, с.8] за ініціативи відомих живописців Григорія Григоровича М'ясоєдова та Івана Миколайовича Крамського. Головна мета створення пересувних виставок полягала у наближенні мистецтва до народу і народу до мистецтва. Таким чином, планувалася популяризація витворів мистецтва, що віддзеркалювали повсякденне життя людей по всій країні.

З розвитком передвижницького руху та поширенням діяльності митців, до товариства почали долучатися українські художники. Більше того, вплив ідей Товариства пересувних виставок посилювався по відношенню до українського мистецтва тим, що і російські митці охоче зверталися до розроблення тем і мотивів з життя українського народу [2, с.9].

Серед українських художників, які були учасниками пересувних виставок, можна назвати безліч прізвищ видатних митців: Іван Костянтинович Айвазовський, Архип Іванович Куїнджі, Ілля Юхимович Рєпін, Киріак Костянтинович Костанді, Микола Корнилович Пимоненко, Олександр Олександрович Мурашко та багато інших. Їх всіх об'єднує дещо спільне, властиве не лише членам Товариства пересувних виставок, а й всім представникам реалістичної течії в мистецтві. Окрім того, що для них завжди залишається пріоритетним перенесення життєвих сюжетів на полотно, змалювання національного колориту та пошук краси у буденності, для всіх цих митців характерне використання принципу історизму в зображенні сюжетів.

Паралельно з утвердженням в мистецтві реалізму у середині XIX ст. в Україні з'являється фотографія, створюються фотостудії у великих містах іноземними та місцевими фотографами. Формою для висвітлення нової техніки фіксації зображень найчастіше були ілюстровані фотоальбоми, зазвичай етнографічної тематики, а саме пейзажі міст і сіл, їхні жителі у звичаях та притаманному для них побуті [3, с.235]. Однак, варто зауважити, що такі фото були переважно постановочними і не передавали всієї глибини української культури. Окрім того, фотографія в той час ще не набула кольору, а тому не могла відтворити усі деталі зображення.

Тому, до періоду активного залучення фотографії у науково-дослідницьку сферу діяльності під час етнографічних експедицій дослідники часто робили замальовки, деякі зверталися за допомогою до професійних художників. Серед передвижників, що глибоко вивчали побут українського народу, були такі визначні постаті, як Лев Михайлович Жемчужников, Порфирій

Денисович Мартинович, Микола Іванович Мурашко, Опанас Георгійович Сластіон та інші. При цьому багато дослідників, як, наприклад, Федір Кіндратович Вовк, часто працювали у безпосередньому контакті з художниками, що значно підсилювало наукову цінність їх робіт [4, с.9].

Роботи передвижників часто базувалися на принципі історизму, оскільки об'єктивне відтворення певних сюжетів потребувало обґрунтованої основи. Інколи митці могли консультуватися з істориками стосовно того, що вони планували змалювати. Так, наприклад, відомі українські художники Сергій Васильківський і Микола Самокиш у 1900 р. видали альбом «З української старовини», що був задуманий як продовження альбому офортів «Живописна Україна», виконаного рукою Тараса Шевченка [5, с.78-79]. Проте видавництво альбому планувалося виконати з дописами та коментарями історика, і тому за порадою Іллі Рєпіна художники звернулися до історика, етнографа, письменника та дослідника історії українського козацтва Дмитра Івановича Яворницького, який зробив історичні довідки до малюнків, а також допомагав у змалюванні козацького одягу.

Народні мотиви в творчості передвижників посідали, певно, найперше місце, а особлива роль відводилася сюжетам з повсякденного життя селянства. Прагненням до змалювання традиційного побуту пронизані роботи Миколи Пимоненка, Костянтина Трутовського, Іллі Рєпіна та інших митців, де вони досконало відтворили вбрання, особливості планування хати та її інтер'єр, посуд тощо. Дуже часто в таких роботах зустрічаються сюжети, пов'язані з календарною або родинною обрядовістю, що лише посилює їхню етнологічну цінність. Члени Товариства пересувних художників намагалися якомога досконаліше зафіксувати побачене, що дозволяє передати регіональну специфіку українського села. Це проявляється в способах декорування одягу, розписах у хаті залежно від місцевості, де художник написав ту чи іншу картину.

Товариство пересувних художників слугувало прикладом для українських митців і багато хто з них вливається до лав передвижників. Однак поширення їхньої діяльності спровокувало появу на території України ряду схожих мистецьких організацій. Так, у 1890 р. було створено Товариство південноросійських художників в Одесі, яке об'єднало навколо себе художників Півдня України. Згодом виникають Київське товариство художніх виставок (1893) та Харківський гурток художників (1900), що наслідували форми та методи діяльності Товариства пересувних художніх виставок [2, с.12-14].

Така зацікавленість передвижників народною культурою не означала замкненості їхньої середі перебування чи обмеженістю певною територією. Навпаки, у своєму розвитку реалістична школа спиралася не лише на власні надбання, а й на досвід та досягнення сучасного Заходу. Деякі члени та експоненти Товариства жили певний час та працювали за кордоном, були у зв'язках з європейськими художніми спільнотами, а тому дуже часто переймали певні тенденції західного мистецтва, однак відкидали те, що було їм не до душі. Вони різко засуджували поверхневий, естетський підхід до

мистецтва, про який свідчив цілий ряд творів, представлених на сучасних виставках у багатьох містах Європи. Вони бачили елементи салонної сентиментальності і в побутовій західного живопису, але вони цінували в сучасному західному мистецтві те, що вважали вираженням національного духу даного народу [6].

Отже, творчість українських художників-передвижників стала важливим етапом не лише в розвитку мистецтва, а й етнологічної науки. Сформовані принципи реалізму стали підґрунтям для того, аби залучити художню спадщину до етнологічних джерел. Художники послуговуючись принципами об'єктивного та реалістичного відтворення дійсності, створили великий арсенал матеріалів для дослідження. Представлені в їхніх роботах елементи побуту віддзеркалюють особливості епохи та колорит української традиційної культури, що робить їх незамінними у використанні при описах повсякденного життя наприкінці XIX – на початку XX ст.

Список використаних джерел та літератури

1. Rostaslav Niederle. Realism in Art: a Short Note. / Rostaslav Niederle // Studia Philosophica. – 2015. - №2. – С. 123-128.
2. Жаборюк А.А. Український живопис останньої третини XIX – початку XX століття. – К.: Либідь, 1990. – 312 с.
3. Табінський Я. Фотодокументалізм: функції, специфіка відображення, сучасні трансформації. / Ярослав Табінський // Теле- та радіожурналістика. – 2015. №14. С. 235-242.
4. Ніколаєва Т.О. Історія українського костюма. – К.: Либідь, 1996. – 176с.
5. Ковалевська О. “Задунайський запорожець” і “Дунавецька запорозька січ” у виданні “З української старовини” Д. Яворницького, С. Васильківського та М. Самокиша. / Ольга Ковалевська // Чорноморська минушина: Зб. наук. пр. — 2009. — Вип. 4. — С. 78-82.
6. Рогинская Ф. С. Товарищество передвижных художественных выставок [Електронний ресурс] / Фрида Соломоновна Рогинская // Искусство. – 1989. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.tphv-history.ru/books/roginskaya-tphv.html>.

Стефан Машикевич

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Швидкісний міський транспорт у Києві: історія й проблеми

Швидкісний міський транспорт – метрополітен та/або швидкісний трамвай – необхідність для сучасних великих міст. Метрополітен вперше у світі з'явився в Лондоні в 1863 р. У Києві електричний трамвай з'явився в 1892 р. й одразу став популярним. На початку XX ст. київський трамвай страждав від переповнення; ситуація особливо загострилася з початком Першої світової війни. У цих умовах восени 1916 р. в Києві вперше озвучили ідею побудови метрополітену. Відповідна пропозиція надійшла від київського відділення Російсько-американської торгової палати [1], але проект не було втілено.

На початку 1930-х рр. у Києві з'явилися амбітні плани розвитку трамвайного сполучення. Деякі лінії трамвая пропонувалося завести в тунелі [2, с.64]. Київ міг би тоді отримати прообраз нинішнього швидкісного трамвая. Незабаром повернулися до ідеї метрополітену. У 1936 р. з'явився проект Інституту транспортної механіки Академії наук УРСР – три лінії загальною протяжністю близько 50 км [3], а також проект випускника Московського інституту інженерів транспорту Василя Папазова «Метрополитен в г. Киеве» [4, арк. 28-28об]. Однак нічого з цього не було реалізовано. Лише в 1944 р. було ухвалено постанову Ради народних комісарів СРСР «О строительстве метрополитена в г. Киеве» [5, л.5]. У 1949 р. почалося будівництво і 6 листопада 1960 р. стала до ладу перша черга («Вокзальна» – «Дніпро»). Так у Києві з'явився швидкісний міський транспорт.

У 1960-ті рр. знову виник план побудування в Києві швидкісного трамвая. На той момент це була вельми передова ідея. Нову концепцію міського транспорту – трамвайні поїзди з декількох вагонів на відокремленому полотні, частково в тунелях, з оплатою проїзду на станціях – описав у 1962 р. Дін Куїнбі (Н. Dean Quinby) [6]. У 1970 р. Стюарт Тейлор (Stewart Taylor) опублікував статтю, присвячену швидкісному трамваю як засобу «розв'язання міської транспортної проблеми» [7]. У Києві запланували, що деякі трамвайні лінії поблизу центру (в районі вокзалу, Подолу, Лук'янівки) пройдуть тунелями, а на периферії (у Пущі-Водиці, Дарниці, Набережним шосе) будуть переобладнані на лінії швидкісного трамвая [8, с.27]. Однак у реальності побудували лише швидкісну лінію на Микільську Борщагівку. Вона вступила в дію 30 грудня 1978 р., ставши першою такою лінією в СРСР. У тому самому році була відкрита перша в Північній Америці лінія швидкісного трамвая в Едмонтоні (Канада) [9].

У 2000-ні рр. стан шляхів і рухомого складу борщагівської лінії значно погіршився. Однак в останні роки цю проблему було практично розв'язано: з червня 2007 р. по жовтень 2010 р. лінію поетапно реконструювали, а починаючи з 2015 р. закупили близько 50 нових зчленованих трамваїв PESA польського виробництва (щоправда, їх пасажиромісткість не цілком достатня для цієї лінії). Основним недоліком борщагівського швидкісного трамвая є відсутність прямого зв'язку з центром. Останніми роками була висловлена ідея про відновлення цієї лінії до Палацу спорту (куди трамвай ходив до 2001 р.), однак представники міської адміністрації висловилися проти такого проекту.

Будівництво метро в останню чверть XX ст. й перше десятиліття XXI ст. тривало із середнім темпом близько однієї станції на рік. З 1976 по 1984 рр. було введено 12 станцій 2-ї лінії, з 1989 по 2008 рр. – 16 станцій 3-ї лінії. У 2003 р. було відкрито продовження 1-ї лінії на захід, до станції «Академмістечко», з 2010 по 2013 рр. – продовження 2-ї лінії на південний захід, до станції «Теремки». Усього в Києві на даний момент 67,6 км ліній метрополітену з 52 станціями.

Друга лінія київського швидкісного трамвая була відкрита 26 травня 2000 р. [10] в межах Троєщини. Через відсутність зв'язку з центром або хоча б із метро ця лінія стала вкрай непопулярною та дискредитувала саму ідею швидкісного трамвая. 1 січня 2009 р. цей маршрут, що не мав сенсу, було закрито. Проте 2 вересня того ж року в Києві з'явився новий вид швидкісного транспорту — міська електричка [11] (приблизний аналог мереж S-Bahn у Німеччині). Це дозволило реанімувати троєщинський швидкісний трамвай. Його лінію продовжили до новозбудованої платформи «Троєщина-2» і 25 жовтня 2012 р. відновили експлуатацію [12]. Така конфігурація забезпечила Троєщину швидкісним рейковим транспортом, частково вирішивши проблему її зв'язку з центром. Однак ситуацію тут не можна назвати задовільною з ряду причин. Швидкісний трамвай, як і раніше, проходить лише краєм масиву; з трамвая на міську електричку необхідно робити пересадку, а сама електричка обслуговує далеко не всі частини міста — і при цьому ніяк не сягає стандартів S-Bahn. Вона працює тільки в години «пік», інтервали її складають до півгодини (у вихідні дні — до години) і навіть цей інтервал не завжди дотримується. Проблема транспортного сполучення Троєщини з центром, як і раніше, актуальна. План провести туди метро існує з 1980-х рр. У жовтні 2018 р. міський голова Віталій Кличко підписав розпорядження про «відновлення» будівництва четвертої лінії метро, яка передбачає її здачу до експлуатації у 2025 році [13]. Зазначимо, що останніми роками розглядалась альтернатива метро на Троєщину — перш за все, продовження швидкісного трамвая. Пропонувалося два варіанти: пустити трамвай або майбутнім Подільським мостом, звідки він зможе потрапити до центру, або існуючими залізничними коліями, скориставшись технологією «tram-train» (що її вперше застосували в 1992 р. в німецькому місті Карлсруе). Однак наразі ніяких робіт з будівництва не ведеться.

Ще один актуальний транспортний проект Києва — продовження 3-ї лінії метро на північний захід, до житлового масиву Виноградар. Наприкінці 2018 р. було ухвалено рішення про початок будівництва нової ділянки лінії з двома станціями, «Мостицька» й «Проспект Правди», які запланували ввести в дію у 2021 р. [14]. Проте є великі сумніви в тому, що заявлений термін буде витриманий.

Отже, розвиток міського швидкісного транспорту в Києві на початкових етапах (1960–70-ті рр.) йшов на рівні зі світовими тенденціями. Останніми роками частину проблем, що накопичилися в цій області, було досить успішно розв'язано (реконструкція борщагівського швидкісного трамвая), частина — залишаються донині (розвиток мережі метрополітену, забезпечення швидкісним транспортом великих житлових масивів Троєщина й Виноградар).

Список використаних джерел та літератури

1. Подземные пути сообщения в Киеве // Киев, 24 сентября 1916.
2. Пояснювальна записка до Генерального плану реконструкції м. Києва, Київ, 1936.
3. Козлов Г. Проект метрополітена у Києві // Більшовик, 5 липня 1936.

4. Державний архів м. Києва, ф. Р-1, оп. 1, д. 8690.
5. Государственный архив Российской Федерации, ф. Р-5446, оп. 46а, д. 697.
6. Quinby, H. D. Major Urban Corridor Facilities: A New Concept // Traffic Quarterly, 1962, vol. 16, No. 2, p. 242–259.
7. Taylor, S. The Rapid Tramway: A Feasible Solution to the Urban Transportation Problem, Traffic Quarterly, 1970, vol. 24, No. 4, p. 513–529.
8. Перспективи розвитку пасажирського транспорту Києва (лекція інженера Пивовара В. Л.), Київ, 1966.
9. LRT for everyone:
https://web.archive.org/web/20150910224155/http://www.edmonton.ca/transportation/PDF/LRT_for_Everyone.pdf
10. Ко дню киева в столице откроются новые троллейбусный и трамвайный маршруты // Факты, 16 мая 2000.
11. Запуск киевской городской электрички перенесен на 2 сентября // Факты, 1 сентября 2009.
12. На столичной Троещине открывается новый маршрут скоростного трамвая (схема) // Факты, 23 октября 2012.
13. Метро на Троещину: Кличко подписал распоряжение // sud.ua, 23 октября 2018: <https://sud.ua/ru/news/ukraine/127491-metro-na-troeschinu-klichko-podpisal-rasporyazhenie>
14. «Уже совсем скоро начнем строить»: когда поедет метро на Виноградарь и что известно о новых станциях // newsone.ua, 24 декабря 2018: <https://newsone.ua/articles/kiev/uzhe-sovsem-skoro-nachnem-stroit-kohda-poedet-metro-na-vinohradar-i-chto-izvestno-o-novykh-stantsijakh.html>

Валерій Плакида

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**Дотримання будівельної обрядовості скандинавськими народами та
значення символів, що використовуються
під час проведення «Свята крокв»**

Як відомо, свята в усіх народів відзначалися високою колективною активністю общини. Особливо це характерно для невеликих урочистостей, які відбувалися не за календарним циклом, а у зв'язку з певною подією в житті громади.

Висвітлення цієї теми є важливим для кращого розуміння того, яким чином відбувалася взаємодія між членами певної сільської громади; яким було ставлення до символів та обрядових дій; яким був людський світогляд у рамках конкретного врочистого дійства; який сенс вкладався в цю подію. Усе це можна розглянути на прикладі будівельної обрядовості скандинавських народів, конкретно – «Свята крокв».

«Свято крокв» (швед. Taklagsfest, дан. Rejsegildet, норв. Kranselag/Mønsåsfest) є головним у будівельній обрядовості скандинавських народів і є своєрідним «маркером» завершення основної частини процесу

будівництва житла чи споруд іншого призначення. Варто зазначити, що звичай відзначати «Свято крокв» не є суто скандинавським. Він виник у Центральній Європі ще на початку XV ст., а вже наприкінці цього ж століття дійшов до Шлезвігу (датсько-німецьке пограниччя). Достеменно не відомо, коли почали святкувати його у сільській місцевості, однак відомо, що вперше воно було зафіксоване під час будівництва Копенгагенського університету в 1543 р., а з XVII ст. цей звичай став загальнопоширеним у Данії і на Скандинавському півострові [1, с.173; 2, с.26].

«Свято крокв» відзначали в сільській общині тоді, коли було завершено роботу зі зведення дерев'яного каркасу споруди, тобто коли балки та крокви вже з'єднали з гребнем даху. У цій найбільш трудомісткій і складній частині будівельних робіт брали участь багато односельців, переважно чоловіки та майстри-будівельники.

Таким чином, будівлю зводили, так би мовити, «всім миром», і всім, хто брав участь у цій справі, господар мав віддячити, зазвичай, кухлем пива і холодними стравами – ковбасами, вівсяними булками, часниковим пирогом (недарма в шведській мові є й інша назва цього свята – Taklagsöl – буквально «зведення даху з пивом») [3, с.121; 4, с.8].

У цій урочистості брали участь не лише чоловіки, а й інші члени родин сусідів, що допомагали у зведенні будівлі, зокрема жінки, які замішували перші ночви з глиняним розчином для стін, та дівчата, що плели спеціальні вінки, які піднімали на дах [5, с.32]. Після покладання вінку на дах починалася застільна частина, де господар виголошував урочисту подяку всім присутнім [6, с.80]. На завершення свята проголошувався заключний тост: «Цей будинок має стояти багато років, як це скло має ввійти в нього», після чого розбивалися склянки. Наприкінці господар дарував всім учасникам невеликі подарунки, і на цьому дійство завершувалося [7, с.12].

Важливу роль у «Святі крокв» відіграють символи, кожному з яких відведена своя роль в обрядовості. Одним із символів є дерево, з якого будувалася споруда. Шведи вважали дерево істотою з душею, яку треба було вшанувати. Варто додати, що у шведській мові слово «дерево», як і «людина» та «тварина», належить до спільного роду, іменники якого зазвичай позначають істот та вживаються з артиклем «en» (en trä, en djur, en människa). Шведський поет-фольклорист К.Габріельсон писав, що деревину, яку зрубали, «відірвали від крові земної», тож «вона цілком захоче іншої крові, вже людської, тому завдяки дружній спільній праці та належному вшануванню постраждалої деревини вона може заспокоїтись» [8, с.143].

Головну роль у цьому звичаї відіграє інший символ – вінок (en kranse), яким вінчають дах каркасу споруди. Прикрашанням будинку вінком позначають завершення найбільш вагомий частини будівельних робіт [3, с.121]. Залежно від природних умов до складу вінка можуть входити квіти різних рослин, але здебільшого вінок має такі обов'язкові складові, як листя дубу, м'яти (в Данії, Південній та Центральній Швеції) та хвойні гілки (у Північній Швеції та Норвегії) [4, с.8]. У південних районах Данії такий вінок плетуть з гілок дубу, буку й берези, що є запозиченням північно-німецьких

традицій. Залежно від регіону вінок розміщують у горизонтальному чи вертикальному положенні, а кількість вінків може варіюватись від одного до п'яти. Підвішують вінок або на край гребня даху, або на спеціальну Т-подібну плашку. Увінчує будівлю старший з односельчан або старший майстер, благословляючи, таким чином, будинок на довге існування, на щасливе життя сім'ї в ньому і на захист від стихійних лих чи грабіжників. Вінок зберігається і після новосілля, особливо в перші два тижні, але вже всередині будинку. Сторонні люди до нього не мають права доступу, оскільки це може нашкодити захисту господарів [2, с.27; 6, с.81]. У Норвегії замість вінка на дах можуть встановлювати хвойне дерево, прикрашене монетами [9]. Цей елемент у «Свято крокв» прийшов лише в ХІХ ст. Монети почали класти під фундамент чи стовпову закладку або їх закопували у невеликій пляшці під конструкцією будинку. На думку М.Даніельсона, підкладання монет прийшло у будівельну обрядовість від кораблебудівників, які підкладали монети під щоглу корабля. В обох випадках це робилося на удачу, а для майбутніх господарів будинку – це ще й символічний подарунок з побажанням добробуту та щастя в новому домі [3, с.122].

Окрім символів на удачу, існували також й атрибути з негативним смислом. Ними зазвичай прикрашали будинок скупого господаря, який не віддячив членам громади частуванням, подарунками і добрим словом. Йдеться передусім про *død mureg* – ляльку людського розміру, яку вішали на карниз, обмотуючи петлю довкола шиї. Вона символізувала скупого господаря, якому таким чином бажали у майбутньому подібного ставлення з боку інших – господаря ніби залякували. Окрім ляльки, в таких випадках могли чіпляти розбитий горщик, а з початку ХХ ст. – велосипедне колесо з порожніми пляшками в цементному розчині [2, с.27]. Під час будівництва стін та димоходу могли вмурувати порожню пляшку, причому це намагалися зробити так, щоб через неї могло проходити повітря задля створення моторошного звукового ефекту присутності *onde*, тобто злих духів [10]. Окрім символічних пакостей, господаря могли також піддати публічному осуду. Про це добре сказано у віршованих рядках данського поета-фольклориста Ф.Барфорда, який описав господаря, що «навіть кінчиками пальців не торкнувся роботи», а «сусідам, які віддано й сумлінно працювали, не віддячив як слід, зігнорувавши «Свято крокв». В очах громади він став «ренегатом», «не таким, не нашим, а як із секти якоїсь». За це його подальші прохання про допомогу ігнорувалися членами сільської громади, і, таким чином, він випав із колективу [11, с.149].

Отже, можна зробити висновок, що для скандинавських народів «Свято крокв» є колективним відзначенням певної «солідарності» сільської громади, де кожен може допомогти своєму сусідові, де люди спільними зусиллями можуть здійснити нелегку справу зведення будівлі. Цей звичай є демонстрацією взаємної вдячності як господаря, який через подарунки й організацію святкового столу шанує працю кожного, хто брав участь у будівництві, так і помічників, які через різні символи (вінок, монети)

благословляють господаря і майбутній будинок на довге і благополучне існування.

Шведський дубовий вінок

Горизонтальне розміщення вінків,
Сх. Ютландія, Данія

«Død murer» - лялька, що позначає
скупого господаря

Встановлення хвойного дерева,
Центральна Норвегія (фото
Т.Бенгстона)

Вінчання каркасу будинку зеленим
вінком, Сх. Данія

Вертикальне розміщення вінків, Зх.
Ютландія, Данія

Список використаних джерел та літератури

1. Shølberg L. Danmarks hjælpe kilder og næringsveje. Kbh: 1897. – 312 s.
2. Abrahansen P. Træ og fest. Kbh: Træbranches Oplysningsråd, 1979. – 48 s.
3. Danielsson M. Till vardags och fest: en modern guide till vett och etikett. Stockholm: Tivoli, 2009. – 192 s.
4. Nillson M., Birket-Smith F. Aarets folkelige fester. Kbh: Gylendal, 1914. – 63 s.
5. Stoklund B.: Bondegård og Byggeskik før 1850. – Kbh: 1969. – Dansk Historisk. – 94 s.
6. Troels-Lund T.-F. Dagligt liv i Norden i det sexttende Aarhundere. Stockholm: 1919. – 311 s.
7. Sprog og kultur. Aarhus: 1937. – 82 s.
8. Gabrielsson K. Vid Stokholms Folkets Hus Taklagsfest // Dikter. – Stockholm: Partistyrelessens förlag, 1903. – 159 s. – S.143-144.
9. Kranselag // Store Norske leksikon. <https://snl.no/kranselag>.
10. Wenneberg S. Byg bæredygtigt. Kbh: Lindhardt og Ringhof, 2015. – 294 s.
11. Barford F. Et Dagbogslad // Folke, et nordisk tidskrift, T.1 Kbh: Forlagt og trykt af I. Cohen, 1859. – S.149-150.

Юрій Поїк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Культурний туризм в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку

В сучасному світі туризм відіграє важливу економічну та соціальну функції. У 2018 р. на цю сферу припало 10% світового ВВП [1]. Цікавим є той факт, що найбільше витрат в галузі за 2018 р. (71.2%), припадає на внутрішній туризм. Це подорожі в межах території України громадян України та осіб, які постійно проживають на її території. Активно розширюється цей вид туризму у країнах, що розвиваються. В Україні в останні роки зберігається тенденція до зростання кількості послуг, що надаються в межах внутрішнього туризму. Значний, досі нереалізований

потенціал має культурний (культурно-пізнавальний) туризм, який, проте, не обмежується рамками тільки внутрішнього туризму.

Культурний туризм – це форма туризму, що зосереджує свою діяльність на культурі та культурному середовищі, включаючи ландшафти, знайомство з традиціями мешканців і їхнім способом життя, художньою культурою і мистецтвом, різними формами проведення дозвілля місцевих мешканців. Культурний туризм може включати відвідання культурних заходів, музеїв, об'єктів культурної спадщини, контакти з місцевими мешканцями [2]. Цей різновид туризму є інструментом економічного розвитку, який забезпечує економічне зростання шляхом популяризації серед туристів історичних, мистецьких, наукових або культурних досягнень [3].

Говорячи про значення культурного туризму в економіці регіонів та його перспективи у справі капіталізації спадщини, варто відзначити значні комунікаційні, пізнавальні та ціннісні засоби впливу на туристів. Беручи за основу національну культуру, туризм сприяє поширенню певних стереотипних означень цілої нації. Сьогодні майже кожна держава має свій національний «канон культурних пам'яток». На створення та популяризацію такого «канону» пам'яток значною мірою впливає не тільки культурна політика країни, а й національна інтелігенція [4, с.240].

Культурні ресурси цілком здатні генерувати економічну основу життєдіяльності регіону. Це, можливо, шляхом використання людського капіталу і культурних надбань для підвищення рівня економіки через туризм, ремесла та культурні пам'ятки. Проекти, що базуються на таких ресурсах, можуть відновити, пожвавити або зміцнити громаду, слугуючи центральним елементом для реконструкції та культурного оновлення. Успішна реалізація культурно-туристичних програм сприяє створенню громадських просторів, інтегрованих з природними зручностями, що призводить до підвищення якості життя в містах, розширює базу прибутку від бізнесу та податків, а також створює позитивний імідж регіонів та громад [3].

Перевагою культурного туризму є можливість локального розвитку. Особливого значення ця перевага набула в Україні після проведення децентралізації влади. Громади можуть організовуватись та інтегрувати наявні історико-культурні пам'ятки в туризм. Це забезпечує не лише додаткове фінансування, а й убезпечує об'єкти культурної спадщини від руйнування. Популяризація місцевих пам'яток в перспективі може призвести до притоку інвестицій та розширення масштабів функціонування культурного туризму та економічного благополуччя окремої території.

Таким чином, культурний туризм став важливим джерелом доходу для багатьох регіонів та держав світу. Це не тільки створює робочі місця (в цілому за 2018 р. галузь забезпечувала 319 млн робочих місць, що становить 10% від загальної кількості зайнятого населення світу [1]), але й має потенціал залучення необхідних доходів з-за меж громади та стимулювання місцевої економіки за межами потенціалу власних жителів. Для успішної реалізації таких проектів потрібним є виконання ряду умов. До найважливіших компонентів можна віднести:

- аутентичні місця та програми, пов'язані з культурною спадщиною;
- прозорий та зручний доступ до інформації про готелі, ресторани та транспортні послуги, а також ключові пам'ятки для окремих осіб та сімей;
- координація зацікавлених сторін: туризм, економічний розвиток, планування, розвиток інфраструктури;
- маркетинг: розробка та підтримка туристичного продукту, клієнтоорієнтованість, виявлення та розвиток ринкової ніші;
- розвиток необхідної інфраструктури: готелі, транспорт, сполучення, інші зручності [3].

Історико-культурний потенціал України є надзвичайно потужним та поліморфним в своїх вимірах предметно-архітектурних складових, ландшафтно-паркових ознаках, в рельєфних, креативних та етнологічних зонах. Все це потребує культурно-історичного аналізу саме в рамках туристичної теорії. Ця теорія допоможе процесі стратегічного планування різного роду заходів, які можуть забезпечити розвиток культурного туризму як раціонального та цілеспрямованого використання культурно-історичних ресурсів України [5, с.189]. Таким чином, відбувається процес капіталізації культури через туризм. Він охоплює не лише великі міста зі значною історико-культурною спадщиною, а й зовсім невеликі населені пункти чи місцевості. Актуальним сьогодні є створення великих і малих тематичних місць – ігрових, театральних, гастрономічних та ін. [4, с.235]. У цих умовах культурний туризм варто розглядати як засіб для розвитку економіки окремих територій, туристичних областей та країни в цілому. Раціональне використання історико-культурної спадщини створює всі умови для популяризації культури та притоку інвестицій.

Список використаних джерел та літератури

1. Travel & Tourism Economic Impact 2019 World. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/regions-2019/world2019.pdf>
2. ICOMOS International Cultural Tourism Charter. Principles And Guidelines For Managing Tourism At Places Of Cultural And Heritage Significance [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – <http://www.icomos.no/wp-content/uploads/2014/04/ICTC-Charter.pdf>
3. Raymond A. Rosenfeld Cultural and Heritage Tourism [Електронний ресурс]. – Режим доступу: – https://www.researchgate.net/publication/237461371_CULTURAL_AND_HERITAGE_TOURISM
4. Парфіненко А. Культурний туризм як чинник соціально-економічного розвитку територій / А. Парфіненко // Вісник львівського університету. Серія географічна. 2013 – Вип. 43., Ч. 1. – С. 233-242.
5. Орлова О. Тенденції розвитку культурного туризму в Україні / О. Орлова // Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку туризму»: Збірник тез доповідей (I частина). – Миколаїв: ВП «МФ КНУКІМ», 2015. – 217 С. 187-191.

**Косметичні засоби в побуті українського
селянства сер. XIX – сер. XX ст.**

Зовнішність та догляд за нею є однією з категорій історії тілесності та повсякдення. Одним з аспектів догляду за зовнішністю є практика використання косметичних засобів, що була поширена в середовищі українського селянства сер. XIX – сер. XX ст.

Бажання вдосконалити та прикрасити себе є природним для людини, відбувається це, зокрема, за допомогою різноманітних косметичних засобів – тих, що поліпшують зовнішній вигляд та запах тіла: засоби для миття тіла та голови, призначені для покращення вигляду обличчя та волосся, запаху тіла. Засоби для покращення зовнішнього вигляду що ми розглянемо нижче, можна поділити на раціональні, тобто ті що безпосередньо впливають на зовнішній вигляд, та ірраціональні, тобто магічні – віра в чудодійні властивості ритуалів, явищ чи предметів покликаних вдосконалити зовнішність. Засоби догляду зовнішності, що були виготовлені чи доступні в умовах домашнього селянського господарства, використовувалися для миття тіла та голови, покращення запаху тіла, вигляду волосся та навіть практик макіяжу жіночого обличчя.

Дитину купали у теплій воді з додаванням любистку – «щоб усі любили», або з додаванням молока «щоб повне та біле було» [1, с.38]. Миття голови і тіла супроводжувалося додаванням до води великої кількості рослин, що мали потужний запах, виділяли ефірні масла. Це безпосередньо впливало на запах тіла та волосся. Найбільший перелік речовин та рослин зустрічаємо в описі побуту Лубенського повіту. Волосся мили «лугом» – сумішшю гарячої води та попелу, буряковим квасом. До гарячої води додавали рослини, що мали слиз, або сильний аромат: польові васильки, горицвіт, калачики, копитьки, латаття, лопух, петрів батіг, любисток, м'яту, полинь, ромашку, чебрець [2, с.64]. Також на Наддніпрянщині м'яту клали за пазуху, для гарного аромату тіла [3, с.294]. На Київському Поліссі були зафіксовані такі засоби для миття голови, як молочна сироватка, так само буряковий квас, білок курячого яйця, а також додавання до води зілля «собаче мило», що гарно милилося: «Дрібненько зілля рвали, називалося собаче мило. Ото вже воно милить. І це белка випустить, да белком з яйця – гарно тако коси розходилися; в сироватці у буряковім квасі мили» [4, с.85]. Ці засоби використовувалися для того, щоб «волосся було плавке, щоб не скублося, щоб волос краще ріс і коса була товста, щоб голова не боліла». Проти лупи на шкірі голови – її змивали сирим яйцем [2, с.64-65]. На Бойківщині, за інформацією, зафіксованою від переселенців з околиць м. Літовищі (сучасна територія Польщі), голову змивали очищеною нафтою, очевидно цей спосіб побутовував в цьому регіоні у зв'язку з промисловим видобутком і практичною доступністю цієї речовини [5, с.56].

Щодо засобів, що для покращення вигляду волосся, передусім для надання йому блиску та м'якості, використовували продукти як рослинного, так і тваринного походження. Як жінки, так і чоловіки на Гуцульщині змащували волосся коров'ячим маслом [6, с.148], те саме практикували на Полтавщині, могли застосовувати й рослинну олію, зокрема оливкову [2, с.67]. Серед українських поліщуків Берестейщини у 30-х роках ХХ ст. масло для намащування на волосся використовують лише старші чоловіки, що зберігають довгу архаїчну зачіску, і роблять це по святах [7, с.39].

Щодо косметичних засобів природного походження, для макіяжу жіночого обличчя для надання рум'яності щоки натирали пилком злакових, червоним перцем, півонією. Для надання яскравості бровам їх підводили сажею (вуглецем) [2, с.63]. Також згадується натирання щік оливою з перцем, що пече на холоді і змушує лице червоніти [3, с.295].

У селянському побуті побутовували й косметичні засоби, виготовлені поза селянським господарством, фабричного виробництва. За частотою згадок у джерелах наймасовішим косметичним фабричним засобом було мило – хімічний продукт, що, поєднуючись з водою, використовується для миття тіла, надає йому приємний запах.

Мило використовували при дитячому купанні, що описувалося вище за матеріалами кінця ХІХ ст., за наявності білих плямок на голові ним миють голову, тіло дитини [1, с.79]. Популярність мила серед селян засвідчує факт випуску «Народного мыла» що коштувало 1 копійку і було у два-три рази дешевшим за продукцію конкурентів, фабрикою «Брокаръ и Ко» в Москві, вона належала Г.Брокару, який випускав це мило з 1864 р. для масового вжитку.

Цікаво, що до цього мила додавалися, так звані «премії» – друкована продукція із зображенням схем для вишивки хрестиком, якими огортали мило; саме за рахунок поширення цього мила і схем вишивки хрестиком увійшла до селянського побуту, стала модною і витісняла архаїчні народні орнаменти та вишивальні шви [8, с.27]. Про цей факт неодноразово засвідчували сучасники, етнографи та дослідники вишивки, ця вишивка отримала назву «брокарівська».

Популярність і широкий вжиток селянами мила відобразився і в період НЕПу. У вартісному еквіваленті українські селяни закупляли мило на таку саме суму, як і купленого посуду і це зважаючи на проблеми в постачанні продукції і мила зокрема [9, с.209].

Про доступність серед селян іншої косметичної продукції доводить наявність продукції вже згаданої фабрики «Брокаръ и Ко», що крім мила випускала також і «народну», тобто недорого, пудру та помаду. Так, набір з пудрою, подаю та милом коштував всього три копійки станом на 70-ті рр. ХІХ ст. У концепції фабрики була ідея надати доступ до косметичної продукції мила, пудри, помади та парфумів різним верствам населення, передусім селянам, і це відповідно відбивалося великим прибутком Г.Брокара [8, с.28].

Засвідчують це і дані В.Милорадовича з околиць Лубен, а саме використанням жінками пудри для обличчя. Також для надання щокам рум'яності його натирали розчином фуксину, штучним барвником фіолетового відтінку [2, с.63]. Про парфуми говорять свідчення В.Гнатюка, описуючи забавляння – «вулицю», де сільські дівчата біля міст використовують парфуми. Зафіксовані цікаві свідчення, що стосується Наддніпрянської України, що йдучи на вечорниці чи інші забави, дівчата дбають і про запах ротової порожнини. Для цього напередодні вони не їдять цибулі чи часнику, а деякі крапають на хліб краплі, досить дорогі і завезені начебто з Афону – сильний і приємний аромат, який потім весь день йде з уст [3, с. 294].

Не завжди використання косметичних засобів фабричного виробництва сприймалося в селянському середовищі схвально. Подеколи це вважали ознакою марнотратства, факт використання мила чи парфумів висміювався [10, с.131]. Інші група методів для покращення зовнішності належить до ірраціональних, тобто магічних. Це переважно практики імітативної магії, або ж симптоматичної, де дії спрямовані на досягнення схожості з предметами чи явищами природи.

Для краси обличчя використовують різні ритуали. Частина їх пов'язана з Пасхою, великодньою обрядовістю. Для збереження свіжості обличчя його натирають освяченою писанкою, у воду можуть додавати калину та коралі. Для запобігання дії вітру та сонця на лице натирають його шматочком освяченого сала [2, с.63]. Пов'язані магічні дії і з явищами природи. За даними з Херсонської губернії, дівчата мають вмиватися першим снігом, щоб бути красивішими, вмиватися першим, що випав весною градом – не будуть боліти очі [11, с.40]. Під час першого весняного грому дівчата мають вмиватися водою, освяченою на Водохреща, а витиратися червоними предметами – поясом, запаскою, плахтою [2, с.63].

В побуті українських селян сер. XIX – поч. XX ст., знаходилися косметичні засоби як доступні в побуті, так і фабричного виробництва. Вони застосовували для миття тіла та волосся, жіночого макіяжу, пом'якшення та надання блиску волосся. Разом з тим, нарівні з раціональними косметичними засобами використовувалися й ірраціональні, тобто магічні дії, ритуали. За браком джерел тяжко говорити про виключне домінування лише домашніх компонентів й еволюцію масовості використання фабричних засобів навіть протягом столітнього періоду. Однак однозначно можна стверджувати, що засоби різного походження та магічні дії для вдосконалення зовнішності, одночасно перебували в користуванні.

Список використаних джерел та літератури

1. Грушевський М. Дитина у звичаях і віруваннях українського народу: збірка. – Київ: Либідь, 2006 . – 253 с.: іл.
2. Милорадович В. Житье-бытѣ лубенскаго крестьянина / Киевская старина. – № LXXIX. – К., 1902. – С. 62-91.

3. Матеріяли до української етнології. 19-20 / Етногр. коміс. Наук. Т-ва ім. Шевченка у Львові. – У Львові : З друк. Наук. Т-ва ім. Шевченка, 1919. – IV, 390 с.
4. Пономар Л. Народний одяг Правобережного Полісся середини ХІХ – середини ХХ століть : іст.- етногр. атлас; словник. – Київ: ТОВ «Бізнесполіграф», 2015. – 268 с. : іл.
5. Кляшторна Н. Народне вбрання Західної Бойківщини: Літовищі та околиці. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2017 – 84 с. : іл.
6. Шухевич В. Гуцульщина. Перша і друга частини. Репринтне видання. – Верховина: Гуцульщина, 1997. – 352 с.
7. Пастущин В. Дрочево Берестейського району на Поліссі. – К.: ІМФЕ ім М. Т. Рильського, 2014. – 128 с.: іл.
8. Кожаринов В. *Русская парфюмерия. ХІХ – начало ХХ века.* – М.: Советский спорт, 1998, – 162 с.: ил.
9. Нариси повсякденного життя радянської України в добу непу (1921–1928 рр.): Колективна монографія/ Відп. ред. С. В. Кульчицький: В 2 ч. – Ч 1. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – 445 с.
10. Кісь О. Жінка в традиційній українській культурі другої половини ХІХ – початку ХХ ст. - Львів: Інститут народознавства НАН України, - 2-ге вид. – 2012. - 287 с.
11. Материалы по этнографии Новороссийского края, собранные в Елисаветградском и Александрийском уездах Херсонской губернии В.Н. Ястребовым. – Одесса, 1894. – 202 с.

ДАВНЯ ТА НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (ДО 1914 Р.)

Ігор Букало

Львівський національний університет імені Івана Франка

Постаті перших руських князів в історіографії першої третини ХІХ ст.

Одним із перших дослідників, який розглядав період Київської Русі як складову частину історії українського народу, був автор «Історії Русів», власне запропонована автором структура української історії використовувалася і в наступних спробах історіописання, зокрема в працях Д.Бантиша-Каменського [2, с.2-3]. Йому було відоме руське літописання, про що він говорить на початку свого твору [3, с.36]. Про перших руських князів автор згадує зовсім небагато, він просто передав інформацію з літопису, не додаючи власних коментарів чи пояснень. [3.]

Таким чином, висвітлення перших руських князів на сторінках «Історії Русів» є досить фрагментарним і мало інформативним, без застосування критичного методу вивчення джерел, проте це була одна із перших спроб написання цілісної історії українських земель, прив'язавши їх до традиції Київської Русі.

М.Ф.Берлінський у 1820 р. в Санкт-Петербурзі опублікував свою книгу під назвою «Краткое описание Киева, содержащее историческую перечень сего города» [4, с.3]. Він подає короткі відомості грецьких і римських авторів, користується літописанням Нестора, ставить під сумнів літописну легенду про заснування міста Києва Києм, Щеком і Хоривом та їхньою сестрою Либідь, говорячи, що це не є слов'янські імена, а також те, що поляни, будучи землеробами, не мали традиції будувати укріпленні фортеці. М.Берлінський, проте, переповідає літописну легенду заснування Києва, наводячи точні локації осідку князів, він говорить, що після смерті Кий залишив своїм нащадкам владу над містом та полянами [4, с.12]. М.Берлінський – один із перших дослідників, який критично поставився до руського літописання, особливо до наявних там легенд. Він піддав сумніву легенду про заснування Києва Києм і його братами, хоча остаточно цієї версії не відкинув, існування династії, започаткованої Києм, автор не знає, чи існувала вона до часів правління Аскольда, чи перервалася раніше.

Про наступних київських князів згадано дуже мало [4, с.12-13] автор фіксує появу в Києві Аскольда, нічого не згадуючи про Діра, він також не подає відомості про інших київських князів [4, с.13].

Вагому роботу в дослідженні історії Києва зробив Микола Закревський (1804-1871) – історик, археолог, у 1868 р. він видав в Москві працю «Літопись і Описание Киева» [5]. Так, перший період називається «*Отъ неизвѣстныхъ временъ основанія города Кіева до торжественнаго принятія въ ономъ Христіанской Религіи или до 988 года*» [5, с.3]. М.Закревський, посилаючись на Нестора, переповідає легенду про заснування Києва трьома братами, окрім того, текст М.Закревського є практично ідентичний тексту М.Берлінського [4; 5; с.5]. М.Закревський піддає сумніву легенду про Кия,

Щека і Хорива, вказуючи на існування схожих легенд про заснування інших міст, а також те, що нащадки Києві і надалі правили містом [5, с.5]. Більш широку і вагому інформацію М.Закревський присвячує Аскольду і Діру [5, с.7]. Автор наводить цілісну картину приходу до влади Аскольда і Діра, вказуючи на їхнє варязьке походження, зокрема говорить про те, що вони мають відношення до Рюрика. Далі автор подає інформацію про місця поховання Аскольда і Діра. Тіло Аскольда захоронено на правому березі Дніпра, де сьогодні міський цвинтар з церквою св. Миколая, а Діра поховали там, де колись був монастир св. Ірини [5, с.7].

М.Закревський говорить про правління Олега, про те, що саме він зробив Київ столицею руських земель, матір'ю руських міст, тобто Київ, як адміністративний центр Русі постав саме за правління князя Олега [5, с.7]. Фрагментарними також є відомості про правління князя Ігоря [5, с.7], виключно про його ставлення до християнства. Автор не вказує на інші аспекти його правління.

Справжнім шедевром української історіографії першої половини XIX ст. стала праця Дмитра Бантиша-Каменського «История Малой России» [2]. Олексій Ясь вважає її хронологічно першою з реалізованих спроб написання «систематичної» української історії [6]. О.Ясь порушує питання, чи був Д.Бантиш-Каменський представником української (малоросійської) історичної науки, чи російської [6], проте слід говорити, що його твір мав вирішальний вплив на українську історіографію, яка тільки формувалася. Д.Бантиш-Каменський написав першу систематичну наукову історію, не дев'яти українських губерній Російської імперії, а окрему і цілісну історію України (Малоросії) [7, с.5]. Не дивно, що Д.Бантиш-Каменський, дотримуючись структури, запропонованої «Історією Русів», беззастережно починає свою працю з початком діяльності слов'ян. Другий свій розділ автор присвячує княжій добі [2, с.2].

Початки руської державності Д.Бантиш-Каменський виводить з правління Рюрика [2, с.2]. Що цікаво, автор не вказує відомостей про походження Рюрика, звичайно йому була відома норманістська теорія походження Русі, проте чіткої інформації, що Рюрик є варягом, Д.Бантиш-Каменський не наводить. Можливо, це було пов'язано з жорсткою полемікою норманістів та антинорманістів в кінці XVIII – на початку XIX ст. [8, с.115-135].

Далі Д.Бантиш-Каменський наводить епізод про прихід до влади Аскольда і Діра [2, с.2]. Цікавим є термін «варяго-руси» – хто це і який смисл в ці слова вкладає автор? Напевно слід говорити про те, що Бантиш-Каменський більше схильний до норманістської теорії походження Русі, про що свідчить факти, які він наводить про князювання Рюрика. Про Аскольда і Діра Дмитро Миколайович говорить як про одноземців Рюрика. На нашу думку, термін варяго-руси може означати те, що Аскольд і Дір родом з територій Лагоди і околиць. Так можна пояснити їхню руську приналежність, що ж до варязької, то найімовірніше така інтерпретація пояснює їхній соціальний статус: вони були дружинниками Рюрика. Емігрувати на південь князі змушені були через конфлікт з Рюриком. Автор вказує на те, що лише з приходом до Києва

Аскольда і Діра тут сформувалося окреме державне утворення, якого до цього не було [9, Стб.17].

Досить розлого Д.Бантиш-Каменський описує прихід до влади і правління Олега [2, с.3]. Найперше слід звернути увагу на те, що князь Олег, на думку автора, був у досить близьких стосунках з Рюриком [9, Стб.18]. Окрім того, Бантиш-Каменський наводить інформацію про те, що Олег переніс столицю держави до Києва. На нашу думку, перебування при князї Олегу малолітнього сина Рюрика Ігоря свідчить про те, що Олег виконував функції регента і, що цікаво, саме він, завоювавши володіння Аскольда і Діра, утворив одну державу разом із землями Рюрика і став її єдиним господарем [2, с.3].

З приходом до влади князя Ігоря відбулися заворушення на Русі [2, с.3]. Слід говорити про ще досить тривку державну цілісність, яка головно базувалася на постаті правлячого князя, тому древляни після смерті Олега вирішили відокремитися від Русі. Каральні акції, які проводив князь Ігор, на думку Д.Бантиша-Каменського призвели до смерті князя. Автор згадує і про княгиню Ольгу, розповідаючи про помсту за смерть Ігоря [2, с.3]. Більше відомостей про князювання Ольги автор не подає.

Таким чином, українська історіографія почала формуватися з початку ХІХ ст. Поштовхом до написання історії українських земель слугували соціальні і політичні реалії того періоду, а саме боротьба нащадків козацької старшини за політичні права в Російській імперії. Фундаментальною працею століття, яка задовольнила потреби українського суспільства, стала «Історія Русів». У цьому творі певну інформацію можна почерпнути і про історію Русі, зокрема про Княжий період. «Історія Русів» на довгий час стала підручником історії українських земель, а її структуру і періодизацію переймали наступні автори. Щоб добре відтворити постаті перших руських князів, слід звернутися до праць Максима Берлинського і Миколи Закревського, ці автори працювали над написанням історії міста Києва, тому без жодних сумнівів для відтворення цілісної картини змушені були подавати відомості про перших руських князів. Першу спробу системного написання історії України (Малоросії) зробив Д.Бантиш-Каменський, куди включив й історію Київської Русі. Княжий період автор подає досить розлого, звідки можна почерпнути відомості про перших руських князів. «Історія Малоросії» Д.Бантиша-Каменського дала поштовх до нових історичних студій, відкривши тим самим новий період творення української історіографії.

Список використаних джерел та літератури

1. Плохій С. Козацький міф. – Харків, «Клуб сімейного дозвілля», 2018.
2. Бантыш-Кменский Д. Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К.: Час, 1993.
3. Історія Русів Пер. І. Драча; вступ. Ст. 1-90 В. Шевчука. – Київ.: Рад. Письменник, 1991.
4. Берлинський М. Ф. Краткое описание Киева. Репринтное издание. – К.: Час, 1991.
5. Закревський Н. Літопись і Описание Киева. – Москва.: 1868 г.

6. Олексій Ясь. «История Малой России» Д. Бантиша-Каменського у світлі дослідницького інструментарію // Український історичний журнал. – 2015. – № 5.

7. Жуковський А., Субтельний О. Нарис історії України/ Ред. Я. Грицак, О. Романів. – Львів: Видавництво Наукового товариства імені Т. Шевченка у Львові, 1991.

8. О. Щодра. Між норманізмом та антинорманізмом: Дискусії про походження Руси у світлі писемних джерел // Наукові зошити історичного факультету Львівського університету. 2018-2019. Випуск 19-20.

9. Ипатьевская летопись // ПСРЛ. – СанктПетербург, 1908. – Т. 2.

Володимир Іванов

Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького

Українська інтелігенція під час революції 1905-1907 рр.

Революція струснула Російську імперію тоді, коли українська нація перебувала на ідеологічній стадії свого формування. Національна свідомість українська інтелігенція на той вже була представлена декількома політичними партіями (ліберальними, націонал-радикальними, соціалістичними), які, попри достатньо наполегливу ідеологічну роботу серед населення, реального політичного впливу на ситуацію в наддніпрянських губерніях не мали. Помічник начальника Київського відділу охоранки Кулябко давав таку характеристику українській інтелігенції другої половини XIX – початку XX ст.: «Підйом, який пережило російське суспільство в період «епохи реформ», сприяв пожвавленню української національної свідомості, даючи їй опору в ледь народжуваний українській інтелігенції. Але розмірів дієвого політичного значення вона не досягла як з огляду на слабкість нового класу, так і в наслідок реакції, яка на довгий час припинила революційний рух в Росії» [1; 3].

Однак, 1905 р. став допіру рубіжною датою, на якій «реакція» припинилася, а українська інтелігенція відродила свою націєтворчу місію. Під час революції 1905-1907 рр. нове покоління української інтелігенції стало найпомітнішим гравцем у справі формування національної свідомості на Наддніпрянщині, основним творцем і транслятором її у маси. Формувалася молода верства з декласованих нащадків різних груп станового суспільства, яке, вочевидь, переживало кризу. Будучи конгломератом вихідців із різних станів, ця соціальна верства попервах не являла собою якої-небудь цілісності. Труднощі ідеологічної генези української інтелігенції описував у свій час С.Єфремов, який відзначав, що «нечисленне покоління 80-х років мусило починати свою діяльність з того, що критично розглянуло українофільство, власне найбільш його тактичну сторону, і на його місце поклало основи свідомого українства, вияснивши насамперед національні завдання українського руху». Попри такі оптимістичні оцінки, до початку XX ст. українська інтелігенція мала багато проблем у плані внутрішньої консолідації [2, с.19].

З початком революції 1905 р. група української інтелігенції ініціювала обговорення питання про скасування заборони українського друку, вимагала запровадження української мови у початкових, середніх та вищих навчальних закладах, розширення прав самоврядування тощо. Водночас, відбувалося усвідомлення себе в ролі «поводиря нації». Приблизно в цьому контексті Б.Грінченко писав, що «ніякому народові не можна жити без інтелігенції. Бо інтелігенція показує звичайно всьому народові добрий шлях куди йому треба йти та що робити, скрізь у світі інтелігенція однієї національності, однієї мови з усім народом» [3,с.2].

На початку ХХ ст. перед українською інтелігенцією постали надзвичайно важливі завдання. Під тиском імперських урядів Романових і Габсбургів доводилося одночасно вирішувати низку питань: долати власну розпорошеність, конструювати «спільний національний проект» і нести його в маси. На Наддніпрянщині для цього визріли особливі умови серед яких: російсько-японська авантюра, що стала головною темою тогочасної української преси; чиновницьке ярмо, засилля якого так тонко відчули освічені люди. Все це спричинило загальну стагнацію апарату управління Російської імперії. Як наслідок «і студенти, і робітники, і весь освічений люд почав добиватися волі, щоб закинути в себе, з цілого народу, чиновницьке ярмо» [4, с.6].

Безумовно, найбільшої ваги у формуванні власної національної ідентичності і поширенні національної свідомості в маси українська інтелігенція відводила чиннику рідної мови. Неодноразові активні звернення з вимогою рідного слова, які надходили з місць, давали підстави почуватися у своїй боротьбі більш впевнено. Саме тому здобуток революції стало відкриття низки українських журнальних і пресових видань, друк нових і передрук старих написаних книжок українською мовою, формування словника української мови, видання нею підручників тощо. Українська інтелігенція, заохочуючи свідомо активних українців до української справи, «розробила доклад о премії Шевченка за кращі наукові твори на українській мові». Зрушення відбувалися, хоча і не без труднощів, і в літературно-мовному житті. Газети «Громадська думка» і «Рада», журнали «Рідний край», «Нова громада», які видавалися рідною мовою, швидко знаходили свого читача, зачіпалися за його свідомість, поширювали ідеологічний і національний вплив [5, с.3].

Особливу увагу в добу світоглядних трансформацій інтелігенція звернула на «проблему теренів», які, крім того, виступають однією із т.зв. об'єктивних ознак нації, ще дають можливість зрозуміти «спосіб уявлення» територій, на якій проживає суспільство. Проблема «національних територій» України стала надзвичайно актуальною в добу революційних трансформацій, що може пояснюватися лише тим, що українці усвідомили важливість цього чинника на шляху своєї «національної ідентифікації» української нації. Водночас, розірваність українських етнічних теренів між двома імперіями створювала різні уявлення щодо «рідного краю». Один із номерів однойменного журналу повідомляв, наприклад, що «українська думка, не

знаходячи собі притулку в рідному краї, знайшла на захист в Галичині, на австрійському ґрунті, там це було свобідно» [6, с.2].

Отже, діяльність української національно свідомої інтелігенції на початку ХХ ст. переконливо засвідчує, що вона наполегливо працювала над розширенням соціальної і національної баз формування української нації.

Список використаних джерел і літератури

1. Центральний державний історичний архів у м. Києві. – Ф.275.Киевское охранное отделение. – ОП. 1. – Спр. 1111. Дело о деятельности Украинского социал-демократического союза («Спілка») и производстве обысков и аресте лиц, принадлежащих к этой организации. Начало – 23 августа 1906 г., конец 29 января 1907 г. – 152 арк.

2. Єфремов С. Серед сміливих людей. З сучасного письменства. – К.:Вид-во «Вік», 1911. – 122 с.

3. Грінченко Б. Якої нам треба школи (продовження) // Громадська думка.1096. № 6. – С. 2-3.

4. Коваленко І. Листи до селян (про народні справи) // Рідний Край. – 1906. – № 4. – С. 3-7.

5. М. Д. Полтава // Рідний Край. – 1906. – №2. – С. 2-3.

6. Д. Д-ко. Українська література в 1905 році // Рідний Край. – 1906. – № 4 – С. 2-3.

Богдан Кравчук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Причини появи пізнього протестантизму в Київській губернії наприкінці 60-х – на початку 70-х років ХІХ століття

Причин і підстав для поширення пізньопротестантського руху на Київщині було чимало. Про жодну з них не можна сказати, що саме вона була найголовнішою чи найвагомішою. Проте всі вони разом в комплексі заклали основу і підґрунтя для поширення протестантизму в Російській імперії, зокрема на українських землях. За допомогою архівних матеріалів можна прослідкувати причини появи і поширення протестантизму «очами» духовної і світської влади. Як безпосередні учасники або як свідки цього процесу, кожна з «гілок» влади мала свою точку зору щодо причин розповсюдження пізнього протестантизму в Київській губернії.

Православна Церква на той час була одним із стовпів російської державності та й взагалі всієї імперії. У другій половині ХІХ ст. її Київська єпархія розташовувалась в межах Київської губернії і складалась з двох мільйонів прихожан [1, арк.5-24]. На думку діячів Православної Церкви, причин появи протестантизму на Київщині було не надто і багато. Одна з них полягала в тому, що Київська губернія межувала з центром розповсюдження пізньопротестантських рухів в Російській імперії – Херсонською губернією. У цій губернії в кожному із її повітів протестантизм набув такого розмаху, що зумів сформуватися в окрему релігійну течію з своїм віровченням, керівним апаратом, у формі загальноукраїнських з'їздів, потужною

командою місіонерів, і великою кількістю віруючих. Для підтвердження цієї тези православні діячі наводили вдалий аргумент: на Київщині протестантизм спершу виникає на території південних повітів, які межували або були дуже близько до Херсонської губернії [2, арк.1,7,15], адже сюди безперешкодно могли заходити протестантські місіонери-проповідники, а вже звідти нове вчення розповсюдилося на центральні і північні повіти. Це, на думку православних ієрархів, стало основною причиною їхньої появи у Київській губернії.

Ще однією причиною було те, що велика кількість селян з багатьох повітів Київщини, зокрема південних, ходили на заробітки в Херсонську губернію. Це в принципі не загрожувало православ'ю, але була одна істотна проблема – більшість заробітчан працювали в німецьких колоністів, які були протестантами [3, арк.9]. Окрім того, саме в другій половині XIX ст. серед самих німців-колоністів почали поширюватися ідеї за відродження чистоти лютеранських і менонітських віровчень, які за три століття свого існування не суттєво, але все ж змінилися. Там жителі Київщини спочатку слухали, а потім почали масово захоплюватись досить простим і зрозумілим вченням німецьких протестантів, а так, як самі були малограмотними і не мали змоги заглиблюватись в догми православ'я і протестантизму, тому сприймали все «за чисту монету». Велику роль в цьому відіграли зібрання німців – «штуден», де в простій і розбірливій манері роз'яснялось Святе Письмо, співались псалми і проводились молитви.

Та все ж було чимало інших сприятливих умов, які створювала сама православна церква. Однією з таких причин була слабка протидія чи точніше уповільнена реакція православного духовенства на прояви протестантського руху, який тільки-но зароджувався і був досить слабким. Там, де вона була швидкою і масштабною, протестантизм зазнав невдачі. Наприклад, в село Плоске, як тільки виявились перші «паростки» протестантизму серед заробітчан з Херсонщини, православний священик одразу провів не просто «увещевання», а детальне роз'яснення селянам всіх догматів церкви. Такі дії призвели до швидкого викорінення протестантизму [4, арк.13,24]. В інших же випадках, а таких була переважна більшість, Церква не спромоглась хоч якимось чином вплинути на рух. На початках духовенство дуже мляво протидіяло розповсюдженню протестантизму [5, арк.31зв], а коли реакція з'явилась, було запізно.

Треба зазначити, що ще однією причиною стало неправильне визначення самого методу протидії. Метод «увещевання» протестантів не приніс бажаних результатів, тоді як метод роз'яснення православним, які почали сумніватися в правильності догматів Православної церкви був би ефективнішим [6, арк.292-294]. Цей метод приніс би більше користі, якби самі священики почали на основі Біблії критикувати «неправдивість» вчення протестантів, або хоча б викладали в деталях віровчення Православної церкви. Спроби навернення вже переконаних протестантів були марною тратою часу [7, арк.12-13зв].

Ще однією причиною було те, що в більшості сіл священики, у місцевого населення, не користувались особливим авторитетом. Деякі священнослужителі часто сварились з селянами за землю, щодо плати за виконання треб, пиячили і вели не дуже моральний спосіб життя, а там, де їхній авторитет був великим, протестантизм навіть не з'явився. Наприклад, в селі Писарівка Звенигородського повіту, не з'явилося жодного протестанта, тоді як у всіх навколишніх селах їх було чимало [5, арк.42], і все завдяки великому авторитету місцевого священика серед мирян, які його поважали і дуже шанували. Продовжуючи тему авторитету, треба зазначити, що про самих протестантів їхні односельчани були надзвичайно високої думки. Вони завжди були тверезими, сім'ї їхні були великими і дружніми, до того ж часто допомагали багатьом односельцям, поважали місцеву владу [8, арк.15-17].

Світська влада вбачала причини поширення протестантизму крізь призму власних оцінок та поглядів на цю проблему. Причину поширення протестантизму влада бачила в діях православного священства. Оскільки місцеве священство було матеріально залежним від своєї пастви, то особливу увагу воно приділяло платі за треби, що часто було не по кишені звичайному селянину. Урядовці також підкреслювали яскраво виражене деспотичне ставлення православних священників до населення, які часто безпідставно «карали» своїх ворогів [5, арк.28]. Таким чином, світська влада бачила причину поширення протестантизму лише в інертності Православної Церкви, самі ж, певною мірою, сприяли поширенню протестантизму в Київській губернії: заскалку в очі брата свого бачили, а колоду в своєму не відчували.

Урядовці перше десятиліття зовсім не вбачала в діяльності протестантів загрози державним інтересам. На їхню думку, протестантизм був рухом виключно релігійного-догматичного спрямування, який не зачіпав державно-політичну сферу, тому урядовці особливо не старалися протидіяти їм [7, арк.13]. Таке забезпечення лояльності з боку влади сприяло поширенню нової віри. До того ж, довгий час протестантизм через надто складну законотворчу систему імперії залишався беззаборонним, поза межами закону, а його представників було важко притягнути до суду, що теж розв'язало руки протестантам [7, арк.12].

Представники світської влади не були в дружніх відносинах з православним священством. Особливо яскраво це виражалось на місцях, в провінції. Нерідко між самими ж представниками духовної і світської влади були суперечності і сутички. Це аж ніяк не сприяло налагодженій спільній протидії протестантам. Ще однією проблемою було те, що світська влада неправильно розуміла структурну особливість протестантизму. На її думку, головним стрижнем існування протестантизму були керівники громад, які своїми проповідями тримали підопічних у новому вченні [9, арк.29]. І вже пізніше стало зрозуміло, що особливістю протестантизму є якраз його децентралізація і деієрархізація. Кожен повинен особисто знати в що він вірує. Тож, арештовуючи керівників громад, урядовці знімали лише крону великого дерева, залишаючи корінь неушкодженим.

Виділимо ще одну причину. Її не можна закинути діячам світської чи духовної влади, а скоріше самим протестантам. Вона полягала в тому, що їхні головні розповсюджувачі були вже давно вкорінені в своїх поглядах і духовно зрілі особистості. До прикладу, у вищезгаданому с. Плоске проповідниками були прості селяни, які самі ще досконало не розбирався в догмах протестантизму й до того ж були малограмотними; саме тому і зазнали невдачі. Особливістю поширення протестантизму на Київщині було те, що його головним проповідником і лідером був Герасим Балабан – протестант всеукраїнського масштабу, який до приїзду на Київщину вже понад 15 років був віруючим. Разом з ним сюди приїжджали такі ж духовно зрілі проповідники. Це були дуже впевнені в правильності своєї віри особи, які вже пережили переслідування від влади на Херсонщині. Їм не раз доводилось сперечатись з духовенством, доводячи істинність своєї віри. Вони чудово орієнтувались в догмах православ'я, знаючи недоліки, і при цьому прекрасно володіли текстами Святого Письма. Відтак, якими б не були масштабними дії духовної і світської влади, щоб викоринити рух з Київщини, їм би це було дуже складно зробити, адже головними його проповідниками були духовно міцні особистості.

Отже, всі зазначені причини не змогли б сприяти поширенню протестантизму поодинці, а лише в комплексі. Всі внутрішні причини, такі як низький авторитет священства серед населення, здирницька плата за треби, неправильність методів протидії, а інколи й їхня відсутність, вороже ставлення духовної і світської влади один до одного, відсутність єдності, а з іншої боку близькість до Херсонщини – центру протестантизму, великий авторитет протестантів, їх структурні особливості і духовна зрілість головних проповідників стали родючим ґрунтом на який впали добірні зерна проповідей заробітчан і протестантів з Херсонської губернії.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний історичний архів України, м.Київ (Далі ЦДІА України, м.Київ): Ф. 442 – Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. – Оп. 535. – Спр.355. Дело о распространении штундизма в Киевской губернии из отчет Киевского губернатора, 52 арк.
2. Державний архів Київської області (Далі – ДА Київської області): Ф. 2 – Канцелярія Київського губернатора. – Оп. 188. – Спр. 346. Дело о появлении в Чигиринском уезде секты штундизма, 15 арк.
3. ДА Київської області: Ф. 2 Канцелярія Київського губернатора. – Оп. 198. – Спр. 643. Дело о штундистах в Сквирском уезде, 13 арк.
4. ЦДІА України, м.Київ: Ф. 127 – Київська духовна консисторія. – Оп. 699. – Спр. 403. Дело о борьбе с распространением штундизма в Киевской губернии, 304 арк.
5. ЦДІА України, м.Київ: Ф. 442 – Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. – Оп. 832. – Спр. 294. – Ч. II. Об образовании среди крестьян Киевской губернии штундизма, 285 арк.

6. ЦДІА України, м.Київ: Ф. 127 – Київська духовна консисторія. – Оп. 699. – Спр. 388а. Представление Киевскому губернському прокурору о роз'ясненіи учения секты штундистов, 297 арк.

7. ЦДІА України, м.Київ: Ф. 442 – Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. – Оп. 55. – Спр. 447. О мерах против секты штундистов в Киевской губернии, 75 арк.

8. ЦДІА України, м.Київ: Ф. 442 – Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. – Оп. 532. – Спр. 202. Дело о распространении штундизма в Киевской губернии из отчет Киевского губернатора, 42 арк.

9. ЦДІА України, м.Київ: Ф. 442 – Канцелярія Київського, Подільського та Волинського генерал-губернатора. – Оп. 53. – Спр. 357. О религиозных сектах розкольниках и штундистах в Киевской губернии, 29 арк.

Андрій Міхесв

Київський університет імені Бориса Грінченка

Образ України у Великій Британії напередодні Першої світової війни

Однією з причин поразки українських національно-визвольних змагань 1917-1921 рр. майже завжди називають відсутність зовнішньополітичної підтримки. Однак така підтримка неможлива без певного сформованого образу цієї країни або території в інтелектуальних та політичних колах тієї держави, на підтримку якої сподівається етнос, що бореться за незалежність. Тому, видається цікавим з'ясувати як уявляли собі Україну в інтелектуальному дискурсі такої потужної держави, як Велика Британія, чия підтримка безумовно б сприяла утвердженню української державності.

Намагаючись простежити еволюцію образу України в британській думці, починаючи з ХІХ ст., не можна не згадати поему одного з найвидатніших англійських поетів усіх часів Дж. Гордона Байрона «Мазепа», написану ним у 1819 р. Свідчення про І. Мазепу молодий англійський поет у свою чергу почерпнув із праці великого французького письменника добри Просвітництва Вольтера «Історія Карла XII», що вперше вийшла друком 1731 р. [1, с.12]. Дж. Байрон услід за Вольтером розповідає про епізод з життя Мазепи, коли будучи пажем польського короля Яна ІІ Казимира, українця звинувачують у перелюбстві з дружиною високопоставленого шляхтича й карають його у досить незвичний спосіб: прив'язавши майбутнього гетьмана до дикого жеребця, якого потім було відпущено у степ. Кінь приносить Мазепу в Україну, де його знаходить дівчина [2, с.52-138]. Таким чином, термін «Україна» за посередництва Вольтера (який, у свою чергу, запозичив його у співвітчизника Гійома де Боплана), зумів перетнути Ла-Манш [3, с.19]. У тексті поеми ця назва (the Ukraine) фігурує тричі, і це в той час, коли в самій Україні цей етнонім ще був не надто поширений [4, с.28-32].

Разом з тим, у британському інтелектуальному дискурсі фігурували й інші концепції про українські землі, наприклад, польська. Так, в 1848 р. поляк

Г. Красінський видав у Лондоні працю про козаків, в якій заявив наступне: «Політичне існування України залишилося в минулому, з того часу не існує ні законного уряду, ні окресленої провінції з назвою Україна» [5, с.126].

Однак британський уряд не бажав псувати відносини з Російською імперією, тож не надто активно підтримував поляків у їхній боротьбі. До того ж, не всі політики Британської імперії з довірою ставилися до польських претензій на українські землі. Так, провідний британський державний діяч др. пол. XIX ст., який декілька разів займав посаду прем'єр-міністра та міністра закордонних справ, маркіз Роберт Гаскойн-Сесіл Солсбері у своєму довгому есе під назвою «Польща», опублікованому під час польського повстання 1863 р. стверджував, що європейська громадськість була однобічною у своїй підтримці поляків у боротьбі проти того, що вона помилково сприймала як російське гноблення. Проте чого Європа не бачила, так це того, що поляки не просто боролися за свою свободу, але також намагалися приєднати до своєї держави і суто російські землі і, таким чином, знищити Росію як націю. Ці «суто російські землі» були тими, що ми називаємо зараз Литвою, Білоруссю і Україною. Однак в довгому есе немає жодних ознак того, що його автор вважає можливим, що східні території, які він відмовлявся визнавати польськими, одного разу заявлять, що вони не є ані польськими, ані російськими [6, с.3-60].

На певний час польська та російська пропаганда зуміли повністю знищити будь-які згадки про Україну та український народ у Великій Британії. Ситуація почала змінюватися лише на початку XX ст. У 1912 р. міжнародне видання «The Studio» під редакцією Чарльза Холма, яке досліджувало мистецтво та культуру різних народів світу, вийшло під назвою «Peasant Art in Russia», де розповідалося про селянську культуру жителів різних регіонів Російської імперії. Україні було присвячено окремий розділ під назвою «Little Russia (the Ukraine)», де було подано коротку історію українських земель з численними ілюстраціями українських національних костюмів, жител, приладдя. У тексті він активно вживається термін «Україна», а термін «Мала Росія» вжитий лише одного разу на початку статті і поданий в лапках [7, с.15-31]. Це видання було фактично першим, яке познайомило англомовного читача з самотутнім українським народом та його унікальною культурою після майже ста років мовчання.

Напередодні Першої світової війни діяльність українців у Великій Британії ще більше активізується. У 1912 р. в Британії було створено перше товариство, яке займалося популяризацією української справи, а саме Український комітет. Його засновниками та найактивнішими членами стали В. Степанківський, Дж. Рафалович, М. Меленевський [8, с.48-51]. Члени комітету почали робити дописи на тему українського національного руху в британській пресі, а також виголошувати публічні лекції. Під кінець 1913 р. Дж. Рафалович написав 71-сторінкову працю про Україну, яку видав на початку наступного року опублікував під псевдонімом Бернард Сандз («The Ukraine. Reprint of a lecture on Ukrainian history and present-day political problems», London, 1914). Серед його інших значних видань – англомовний

переклад франкомовної статті Михайла Грушевського про історичний розвиток українського питання («The Historical Evolution of the Ukrainian Problem», London, 1915) [9, с.9]. В усіх своїх працях та статтях Дж. Рафалович намагався переконати британських читачів, що існування незалежної України сприяло би політичній стабільності в Європі.

У 1913-1914 рр. в Український комітет вступило декілька нових членів, у тому числі видатний історик Роберт Вільям Сітон-Вотсон (1879-1951). На українське питання звернув свою увагу також відомий британський славіст і перекладач Пол Селвер, який в 1914 р. здійснив переклад «Заповіту» Тараса Шевченка англійською мовою [10, с.31-32].

Однак з початком Першої світової війни діяльність лондонського Українського комітету припинилася, що було зумовлене, по-перше, вступом Великої Британії у війну як союзника Росії, по-друге, переїздом найактивніших популяризаторів українського питання в інші країни. Так, у 1915 р. Дж. Рафалович був запідозрений у симпатіях до Центральних держав і, побоюючись можливого арешту, був змушений емігрувати до США [10, с.42]. В. Степанківський виїхав до Лозанни, М. Меленевський ще раніше повернувся до Львова. Тим не менш, результати діяльності Українського комітету сприяли збільшенню обізнаності населення Великої Британії про Україну.

Таким чином, є всі підстави стверджувати, що в британському інтелектуальному дискурсі напередодні Першої світової війни ще не було сформовано чіткого уявлення про українські землі. Деякі британські інтелектуали підтримували поляків у їхній боротьбі з відновлення польської державності, інші ж не бажали псувати відносини з Російською імперією, тому сприймали українські землі як суто російські. Тим не менш, проукраїнська агітація у Великій Британії напередодні Першої світової війни вже мала певні організаційні рамки, зокрема у формі Українського комітету, і почала активно доносити свою позицію, переконуючи британців у існуванні окремого українського народу з його правом на незалежність.

Список використаних джерел та літератури

1. Вольтер. История Карла XII, короля Швеции. / Вольтер; пер. с фр. Д. И. Соловьев. – СПб, Лениздат, Команда А, 2013. – 352 с.
2. Байрон Дж. Г. Мазепа / Джордж Гордон Байрон; Ін-т літ-ри ім. Т.Г.Шевченка НАНУ; пер. з англ. - Харків: Фоліо, 2005. – 477 с.
3. Боплан Л. Г. Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн. – К.: Наукова думка; Кембрідж (Мас.): Укр. наук, ін-т, 1990. – 256 с.
4. Babinski, H.F. (1975). The Mazeppa legend in European Romanticism. New York: Columbia University Press. – 164 p.
5. H. Krasinski, The Cossacks of the Ukraine (London, 1848). – 163 p.
6. Salisbury, Robert Cecil, marquess of, 1830-1903. Essays by the Late Marquess of Salisbury. London: John Murray, 1905, PP. 3-60.
7. Holme, C. (1912). Peasant art in Russia. London: «The Studio», pp. 15-31.

8. Saunders, David. "Britain and the Ukrainian Question (1912-1920)." The English Historical Review, vol. 103, no. 406, 1988, PP. 40-68.

9. Сирота Р. Українська справа у ВБ у 1914-1916 рр. // Українська Думка. – Лондон, 2006. – 16-23 грудня. – С. 5-18

10. Серета О. Англійські зв'язки львівських українців напередодні Першої світової війни // Львів: місто - суспільство - культура, Збірник наукових праць. – Львів, 1999. – С. 28-43.

Дмитро Провальнюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Єврейські політичні партії та їхні концепції націстворення у 1900-1914 рр.

Єврейські політичні партії в Російській імперії почали формуватись у другій половині XIX ст. Батьківщиною єврейської політичної активності в імперії слід вважати Вільну (Вільнюс). На противагу цьому, в Україні єврейська політика розвинулась відносно пізно – головним чином протягом перших двох десятиліть XX ст. за прямого впливу литовських діячів і переважно в Києві [1, с.58-64].

Один з «отців єврейської історіографії» Шимон Дубновим вказував на три табори всередині єврейської громадськості: асиміляторів, автономістів (котрих історик називає «духовними націоналістами») та сіоністів, котрі обстоювали різні погляди на минуле, теперішнє й майбутнє єврейського народу та, відповідно, різні шляхи влаштування долі для тогочасних освічених євреїв [2, с.181-182]. Асиміляторів ми не розглядаємо, адже більшість з них не входили в єврейські політичні партії. Виступали за асиміляцію євреїв у домінуючій культурі.

Сіоністи виступали за створення національної єврейської держави на території Палестини. У 1897 р. на першому сіоністському конгресі в Базелі (Швейцарія) була утворена Всесвітня сіоністська організація (далі – ВСО), очолена Т.Герцлем. У 1898 р. у Києві було засновано один із центрів російського відділення ВСО – «Фінансове бюро» на чолі з лікарем М.-Е.Мандельштамом. Сіоністський рух на початку XX ст. утворив нове відгалуження – соціал-сіонізм, що поєднував ідеї державної організації єврейства із соціалістичними вимогами. Конференція проголосила три завдання соціал-сіоністського руху: 1) побудова соціалістичного суспільства; 2) революційна боротьба проти самодержавства; 3) розбудова єврейської держав [3]. Спроби організації соціал-сіоністського руху під час Першої російської революції спричинили створення нових національних партій: Соціал-сіоністської робітничої партії (ССРП), Сіоністської єврейської робітничої партії (СЄРП) та Єврейської соціал-демократичної робітничої партії «Поалей-Ціон» («Трудівники Сіону»). Партійна доктрина «Поалей-Ціон» передбачала створення єврейської соціалістичної держави в Палестині. Партійні доктрини СССРП і СЄРП являли собою поєднання сіонізму, соціалізму й автономізму. Обидві партії виступали як за національно-

культурну автономії євреїв у Росії, так і за створення в майбутньому єврейської соціалістичної держави в Палестині.

Також існували релігійні партії, які більше переймалися захистом традиційних юдейських практик. Агудат-Ісреаль («Спілка Ізраїля»), заснована у 1912 р. у відповідь на сіоністський рух, насправді була досить антисіоністською і вважала створення єврейської держави зусиллями людей образою божественних задумів. Проте, зіштовхнувшись зі зростаючим успіхом атеїстичних соціалістичних партій, Агудат-Ісреаль приєдналась до Ахдут-Ісреаль («Єдність Ізраїля»), коаліції партій – союзників сіоністського руху [6, с.63].

Автономісти мали орієнтацію на розбудову громадського життя у країні проживання. Автономістську течію представляла провідна єврейська партія – «Загальний єврейський робітничий союз Литви, Польщі та Росії» (далі – Бунд). Заснований на нелегальному з'їзді у Вільні в жовтні 1897 р. і входив до складу Російської соціал-демократичної робітничої партії до 1903 р. Перші бундівські організації в Україні, а саме в Кременчуці, Одесі, Бердичеві, Житомирі, Києві, Катеринославі з'явилися на початку XX ст. [4, с.89]. Члени Бунду на П'ятому партійному з'їзді 1903 р. схвалили концепцію національно-культурної екстериторіальної автономії російського єврейства, котру обґрунтував С.Дубнов [5, с.215-309].

Найголовнішим ідеологом Бундової версії єврейського націоналізму був Володимир Медем (1879-1923), автор цікавої політичної теорії, відомої як нейтралізм. Вважаючи націоналізм, з одного боку, небезпечним для розвитку класової свідомості, оскільки він створював штучні бар'єри між пролетарями різних націй, а з іншого – вираженням непевної «загальної культури» в особливому мовному та культурному середовищі, Медем виступав за нейтральну позицію до єврейського націоналізму. Визнаючи націоналізм за небажаний феномен, Медем вважав, що його слід толерувати, щоб дозволити євреям набути революційної свідомості, сподіваючись, що в часи світового соціалізму єврейський націоналізм зникне. Таким чином, за позицією

Бунду, єврейська національна автономія мала бути обмежена тільки мовною та культурною сферами, і хоча кегіли склали б її основу, сфера її впливу мала бути обмежена лише культурою [5, с.61].

Шимон Дубнов у 1906 р. створив партію «Фолкспартей». Категоричний противник асиміляції, твердо переконаний у тому, що єврейська нація являє собою вищий тип культурно-історичної або «духовної» нації. Його обурювала сама думка можливої відмови від національних прав заради досягнення прав громадянських. Одним із перших вказав на роль та значення розмовної мови в літературі та житті. На його думку, євреї є незнищеною нацією, оскільки їхнє існування базується на автономній організації, на самоврядуванні єврейських громад у всіх країнах. Щодо відношення до країн проживання, воно виражалось наступною формулою: любов до країни постійна, любов до гоїв, тобто до неєврейських народів – перемінна та залежить від відношення цих народів до євреїв [7, с.175]. Проте, незважаючи

на внесок Дубнова в єврейську політичну теорію, його партії не вдалося здобути великої популярності.

Отже, якщо робити висновок, то ми можемо виділити дві основні концепції націєтворення: сіонізм та автономізм. Проте вони мали різноманітні відгалуження, що створювало роз'єднаність та загрожувало єдності національного проекту. Однак цю єдність все-таки забезпечував набір однакових націєтворчих практик, створених представниками різних політичних сил. Тому єврейський проект характеризувався конкуренцією – наявністю напрямів і течій, а точніше – послідовною конкурентністю, тобто постійною боротьбою між прибічниками різних політичних доктрин.

Список використаних джерел та літератури

1. Фінберг Л. Нариси з історії та культури євреїв України / Фінберг Леонід. – Київ: Дух і літера, 2009. – 440 с.
2. Дубнов С. М. Нация настоящего и нация будущего / Письма о старом и новом еврействе (1897-1907 гг.). – Санкт-Петербург, 1907.
3. ЦДІАК України. Ф. 274 (Київське губернське жандармське управління). Оп. 1. Спр. 2444. Арк. 18-19.
4. Гаухман М. «Паралельні світи»: порівняльний аналіз українського і єврейського національних проектів початку ХХ століття (на прикладі Правобережної України) / Михайло Гаухман. // JUDAICA UKRAINICA.. – 2013. – С. 255 р.
5. Бунд. Документы и материалы. 1894-1921 гг. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://docs.historyrussia.org/ru/nodes/4-bund-dokumenty-i-materialy-1894-1921-gg>
6. Абрамсон Г. Молитва за владу. Українці та євреї в революційну добу (1917-1920) / Генрі Абрамсон. – Київ : Дух і літера, 2017. – 320 с.
7. Венгерська В.О. Єврейські політичні партії та євреї в політичних партіях: соціально-класові, громадянські та національні дилеми (к. ХІХ ст. – лютий 1917 р.). Світові війни ХХ століття та історична пам'ять: збірник наукових праць за матеріалами міжнародної науково-практичної конференції. – Дніпропетровськ: Інститут «Ткума», 2013. – С. 25-34.

Анастасія Ховтура

Харківський національний університет імені Василя Каразіна

Формування структур комунального господарства в установах міського самоврядування губернських міст Лівобережної України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

Формування спеціальних бюрократичних структур з питань комунального господарства в установах міського самоврядування губернських міст Лівобережної України почалося з введення Міського положення 1870 р. До цього часу господарськими справами у містах опікувались шестигласні думи, але вони не мали адміністративних повноважень для того, щоб розв'язувати всі проблеми. Нові органи міського самоврядування за законом були наділені значно ширшими правами, що сприяло утворенню системи комунальних

закладів у містах держави. Метою студії є дослідження процесу формування комунальних служб в установах міського самоврядування губернських міст Лівобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст.

Становлення міського самоврядування у Російській імперії є однією із популярних тем історіографії імперської доби. Між тим, процес формування структур комунального господарства ніколи не був предметом дослідження. Розвиток комунальних служб у губернських містах Лівобережної України можна відтворити, залучивши до дослідження діловодну документацію установ міського самоврядування, статистичні матеріали, місцеву періодику, довідкові видання та джерела особового походження.

На підставі Міського положення 1870 р. в містах утворювалися спеціальні комісії, які стали першими «протокомунальними» структурами у міському самоврядуванні Харкова, Полтави та Чернігова. Посадовці комісії мали опікуватися різними питаннями міського господарства: від мощення вулиць до асенізаційних обозів. На початку XX ст. ця комісія змінила свої функції. Вона стала своєрідним комунальним «мозковим центром». Співробітники ініціювали нові проекти і сліdkували за діяльністю подібних утворень при міських думах та управах.

З 1880-х рр. в установах міського самоврядування спостерігається різке збільшення числа цих структур. Наприклад, тільки у 1884 р. при харківській міській думі та управі починають функціонувати вісім комісій комунального спрямування. Їх виникнення було зумовлено початком спорудження магістрального водогону, каналізації, громадського транспорту та телефонного зв'язку в містах [5, с.56].

Комунальні комісії, котрі діяли при міському самоврядуванні, за своїми функціями були проектними та контролюючими. Під час планування нових інфраструктурних об'єктів міське самоврядування засновувало при управах комісії, котрі займались створенням проекту, пошуком фінансування, підбором підрядників та контролювали будівництво. Проектні комісії мали тимчасовий характер і припиняли діяльність після виконання робіт. Міське керівництво засновувало муніципальні комунальні служби та передавало їм усі права на експлуатацію об'єкта. Новостворені комунальні бюро, товариства або контори були підзвітні міському самоврядуванню. Прибуток від їх діяльності надходив до міського бюджету. Зазначені установи забезпечували функціонування доручених їм комунальних систем, їх розвиток та обслуговування населення [4, с.240].

У 1870-80-і рр. органи міського самоврядування губернських міст Лівобережної України почали укладати концесійні угоди з іноземними підприємствами на фінансування будівництва нових комунальних структур. Закордонні фірми власним коштом створювали комунальні установи. Після зведення інфраструктурного об'єкта компанії отримували право на тривалу експлуатацію та прибуток з нього [3, с.178]. З метою контролю та комунікації з концесіонерами при міських думах засновували спеціальні комісії [1, с.345]. Ці установи діяли до закінчення терміну концесійної угоди або до тогу часу,

коли міське самоврядування викупало комунальне підприємство [2, с.126]. Контролюючі комісії, як правило, функціонували від 20 до 30-ти років.

Перші комунальні комісії складались з гласних міських дум та управ. Ці чиновники не мали спеціальної технічної освіти. У 1870-80-х рр. міське самоврядування запрошувало для створення комунальних об'єктів або окремих іноземних інженерів, або фірми, з якими укладали концесійні угоди. Оскільки в другій половині 1880-х рр. починається стрімкий розвиток вищої та середньої технологічної освіти, на початку 1890-х рр. проектування та втілення нових комунальних проєктів частіше здійснювали вітчизняні інженери. Чисельність штатів комунальних структур залежала від масштабів міста та технологічних потреб. Найбільша кількість фахівців обслуговувала водогінні, каналізаційні та транспортні системи [5, с.678].

Отже, у губернських містах Лівобережної України наприкінці XIX – на початку XX ст. відбулось становлення структур комунального господарства в установах міського самоуправління. Вже через короткий час на зміну тимчасовим комісіям при установах міського самоврядування прийшли постійно діючі муніципальні комунальні служби.

Список використаних джерел та літератури

1. Адрес-календарь и Справочная книжка Полтавской губернии на 1898 год / Сост. Д. А. Иваненко. Полтава, 1898. 464 с.
2. Календарь Черниговской губернии на 1886 год / Сост. К. В. Корвин Пиотровский. Чернигов, 1885. 576 с.
3. Памятная книжка Полтавской губернии на 1910 год / Полтав. губ. стат. ком. Полтава, 1910. 508 с.
4. Сведения о присоединении к канализации // Известия Харьковской городской думы. 1915. № 3-4. С. 240-241.
5. Современное хозяйство города Харькова. (1910-1913). Вып. 2. Харьков, 1914. 199 с.
6. Харьковский календарь на 1885 г. / Харьк. губ. стат. ком. Харьков, 1884. 894 с.

Віта Шимко

Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова

Кирило Розумовський. Вплив російського фаворитизму на українські землі

Після загибелі гетьмана Павла Полуботка українська гетьманська держава переживала досить складний період, ознакою якого був постійний тиск з боку Російської імперії. Були часи, коли козацтво навіть не мало права обирати собі гетьмана, а державою керували Малоросійська колегія

В умовах абсолютистської Російської імперії на центральному майдані Глухова за участю представників від усіх станів Лівобережної України відбулися вибори нового гетьмана, у результаті яких правителем автономії став Кирило Розумовський (сам він в Глухів не приїхав). 13 березня 1751 р. російська імператриця вручила Розумовському владні гетьманські клейноди

– булаву, прапор, бунчук, печатку та литаври. У Петербурзі за відносини з Українським гетьманом стала відповідати Колегія іноземних справ Російської імперії. Однак у 1756 р. українців знову підпорядковували Сенату.

Своє гетьманування Кирило Розумовський розпочав з того, що скасував різні обтяжливі збори з населення Лівобережної України. Він ліквідував митниці між Україною та Росією, що полегшило життя купців, але зменшило доходи до скарбниці Українського гетьманату. Великою пільгою для козацької старшини став гетьманський дозвіл на виробництво горілки.

Однією з найголовніших справ Розумовського на гетьманській посаді стало реформування судового устрою України. У той час на Лівобережній Україні діяв Генеральний суд на чолі з генеральним суддею, апеляції на рішення якого подавалися до Генеральної військової канцелярії та гетьмана. Нижчими ланками судочинства лишалися полкові й сотенні суди [3, с.1].

Правління Кирила Розумовського припало на важкі та буремні часи української держави. Після смерті гетьмана Павла Полуботка Російська імперія поширила свій тиск на території України. Намагаючись утримати владу, вона заборонила козакам обирати гетьмана. Певний час гетьманством керувала Малоросійська колегія, а згодом Правління гетьманського уряду. Таким чином, колись виборча посада гетьмана стала реалізацією намісництва Російської імперії. Середина XVIII ст. стала рушійною для української гетьманської держави. Уряд на чолі з імператрицею Єлизаветою видав указ «Про буття в Малоросії гетьманові за колишніми звичаями». Таким чином, цей документ докорінно змінив ситуацію в Україні та вже у 1750 р. на чолі гетьманату став Кирило Розумовський. Прийнято вважати, що своєю посадою Кирило завдячує братові Олексію Розумовському, який був фаворитом імператриці та здійснював вагомий вплив на її рішення [3, с.1].

Проте варто відзначити, що Кирило мав особливу повагу серед козацьких старшин завдяки своєму розуму. Багато подорожуючи Європою, він спрямував свій досвід на розбудову гетьманату. Кирило Розумовський розпочав свою діяльність з відновлення козацьких вольностей. Спираючись на думку освічених козацьких старшин, він запропонував ідею реорганізації устрою Гетьманщини. Посада гетьмана мала б стати спадковою за родиною Розумовських. Було також запропоновано створити головний керуючий орган – Генеральні Збори.

Кирило Розумовському вдалось зменшити ролі загальновійськової ради, зміцнивши старшинську раду, військову канцелярію та військовий суд, а результатом цих дій стало утворення централізованого адміністративного управління на території України. Продовжуючи свою діяльність, гетьман швидко почав роздавати землі козацьким старшинам, таким чином перетворюючи їх на поміщиків і привчаючи до осілого способу життя.

Кирило Розумовський під час свого правління надзвичайно опікувався судовим питанням. Була проведена судова реформа, в наслідок якої було створено ряд нових судів – громадський, земський, а також підкоморський.

Незважаючи на величезні досягнення останнього гетьмана у внутрішньо-територіальних питаннях, провідним лейтмотивом їх діяльності стало

освітнянське питання. Здобуваючи освіту в Європі, Кирило Розумовський не здобув славу в якості військового. Всі свої зусилля він поклав на покращення соціального стану Гетьманщини. Почалась активна розбудова Глухова та Батурина, зведено велику кількість палаців, було заплановано будівництво університету в Батурині, відкрито першу музичну школу у Глухові, в якому активно приймали участь селяни. Велику допомогу отримала від К.Розумовського Києво-Могилянська академія. За його сприяння в академії впроваджуються реформаторські правила, які дозволили осучаснити і, як результат, спростити весь навчальний процес. На території університетів розвивалось книгодрукування. Зважаючи на той факт, що друкарство в цілому мало незадовільний стан, відкриття таких друкарень здійснило значний поштовх в розвитку освіти та культури [1, с.1].

За часів гетьманування Кирила Розумовського докорінних змін зазнала також релігійна сфера. Всі служби велись російською мовою, в проповідях не лунали ані національні інтереси, ані визвольні ідеї. К.Розумовський домігся заборони висвячення чужинців в ієрархи і запропонував повернутись до традиційного висвячення. Це значно зменшило вплив церкви на економічну та соціальну сфери [4, с.1].

Поступово Україна стала наближатися до соціально-політичної системи Польщі, де місцева влада була зосереджена у руках шляхти. У той же час, старшина і гетьман спробували розширити автономію України. Кирило Розумовський бажав, щоб Україні надали право вільних зносин з іноземними державами й звільнили від участі у війнах імперії поза межами України чи на її прикордонні, але не в її інтересах. Це, природно, викликало рішучу негативну реакцію царського уряду: усі українські справи були передані з-під юрисдикції Колегії іноземних справ до Сенату, гетьману заборонили призначати полковників та вести закордонну кореспонденцію. Розумовський, наскільки це було можливо, захищав давні привілеї та права України. Він зумів збільшити жалування для козаків. У 1757 р. Розумовський опікувався проектом створення українського університету у Батурині й перенесення туди своєї столиці. Проте гетьманщина вже стояла на порозі знищення.

Таким чином, за гетьманування Розумовського було відновлено й удосконалено головні атрибути автономної Української держави. Однак її подальший розвиток був неможливим в умовах нейтралістських прагнень Російської імперії. Відновлення гетьманства спричинило неабиякий спротив правлячих кіл Росії і тільки воля цариці й неабиякий вплив Олексія Розумовського стримували їхнє намагання уніфікувати національно-державні особливості всіх українських земель. Сильне незадоволення російської знаті викликала заборона гетьмана мати в Гетьманщині гуральні й шинки, які давали великі прибутки. Хоч Розумовський і брав участь у дворцовому перевороті 1762 р. і зведенні на престол Катерини II, але конфлікт з фаворитом нової цариці Григорієм Орловим скінчився для нього відлученням від царського двору. Одночасно змінилося ставлення уряду до державного статусу України.

Список використаних джерел та літератури

1. Гуржій О. Українська козацька держава в другій половині XVII - XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – Київ: основи, 1996. – 222 с.
2. Сторінки політичної історії України і Росії XVIII ст.: Кирило Григорович Розумовський. "Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв", 2000, № 1–2; 2001, № 3
3. Кухаренко Р. Гетьман Кирило Розумовський та його реформаторська діяльність [Електронний ресурс] / Роман Кухаренко – Режим доступу до ресурсу: <http://www.global-analitik.com>
4. Лоташевський В. Останній отаман. Царська інтрига. – К. : Факт, 2009. – 224 с.
5. Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.). К., 2008. Режим доступу: <http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe>
6. Путро О.І. Гетьман Кирило Розумовський та його доба (з історії українського державотворення XVIII ст.), ч. 1–2. К., 2008

Олександр Яцук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Інтронізація та смерть: уявлення щодо набуття та позбавлення верховної влади в текстах білорусько-литовських літописів

Проблематика уявлень про верховну владу до сьогоднішнього дня не є достатньо дослідженою в історіографії на матеріалах, що відображають історію Великого князівства Литовського (далі – ВКЛ) другої половини XIV – першої половини XVI ст. Зокрема, вона не знайшла висвітлення в працях, присвячених білорусько-литовському літописанню. Наявна історіографія, в той же час, присвячена загальним проблемам білорусько-литовського літописання та розкриває ряд суміжних проблем. Важливими є дослідження вчених кількох поколінь та історіографічних шкіл Я. Якубовського, Т. Сушицького, М. Улащика, В. Чемерицького, Б. Флорі, М. Ючас, Є. Охманського, серед найновіших слід виділити роботи К. Гудмантаса, Л. Цітко, Н. Морозової, Я. Юркевича, В. Мароз та ін.

Джерельною базою дослідження є білорусько-литовські літописи першого, наприкладі «Літописця великих князів литовських» (далі – ЛВКЛ), другого, наприкладі «Хроніці Великого князівства Литовського» (далі – ХВКЛ), та третього зводу.

Першим, згадуваним у ЛВКЛ, правителем Литви є Гедимін. Походження його влади автором не обґрунтовується, внаслідок значної віддаленості часу правління Гедиміна (1316-1341) від періоду творення ЛВКЛ (кінець XIV ст.). Для літописця Гедимін є «джерелом», з якого витікає «ріка» династії з належною їй представникам верховною владою. У ЛВКЛ ми бачимо закріплення автором у свідомості читача думки про нащадків Гедиміна як носіїв права на верховну владу у ВКЛ.

Важливим аспектом для літописця бачимо обґрунтування права влади «великого князя». У автора немає сумніву у праві на владу, якщо вона

легітимізована шляхом посадження батьком. Щодо Ольгерда автор наводить слова Кейстута, який обґрунтовує права брата на трон його старшинством у роді.

Для посилення образу спадковості влади у ВКЛ літописець пише: «А межи всех сынов любили князь Олгирд князя великого Ягаила, и князь велики Кестути полюбили князя великого Витовта, и нарекли при своих животех их, што имь быти на их мѣстех, на великих княжених» [1, с.61].

Коли Вітовт здобуває владу у Литві, автор надає цій події характер абсолютної законності та правочинності: «Присла к нему король посла и з братомо своимь Скиргайломь, а рекучи: «Больши того, брате, не теряи земли Литовское, очыны наше и своея, а поди, братѣ, к намь у мирь и у велику любов братскую, возми собѣ великое княжение у Вилни, стол дяди своего, великаго князя Олькирда и отца своего великакого князя Кестутия» [2, с.71].

ЛВКЛ надає нам інформацію і про процедуру набуття королівських прав. В описі подій, пов'язаних із коронацією Ягайла, літописець підкреслює важливість прийняття цієї акції найближчим оточенням правителя. Тут ми маємо особливу ситуацію – рішення приймається щодо іншого престолу, тобто маємо справу фактично з актом зовнішньої політики, і саме ця сфера і потребує, крім волі правителя, також додаткової легітимації його найближчим оточенням. Після коронації Ягайло переходить на вищий «щабель» владної ієрархії.

На відміну від звісток про інтронізацію, звістки про смерть правителя носять виключно характер констатації факту. Вони не є розлогими, проте сам факт їх включення до літописного тексту є свідченням того, що у свідомості інтелектуалів того часу вони є важливими, і, можна припустити, саме внаслідок того, що призводять до змін на владних позиціях.

За всіма згадками літописів другого зводу виділяються такі шляхи легітимізації влади правителя: 1) за правом заснування; 2) за правом успадкування; 3) за правом завоювання; 4) шляхом прийняття місцевим населенням; 5) виборним шляхом.

Першими правителями, що згадуються у ХВКЛ, є легендарні Палемон та його сини Борк, Кунас та Спера. В їхній особі перед нами постає феномен апріорної абсолютної легітимності. Будучи засновниками системи владних відносин, вони не потребують додаткового посилення образу законності їхньої влади, літописцю достатньо відмітити, що Борк «вчинил город», Кунас «и вчинил тут город», а Спера «где ж то полюбивши над тым озером поселился» [3, с.128].

Починаючи зі звісток про синів Кунаса, постає питання обґрунтування їхнього права на владу. Спосіб обґрунтування через підкреслення кровного зв'язку і вокняжіння, відповідно, найчастіше сина попереднього правителя, рідше брата є основним в тексті ХВКЛ. Правом заснування обумовлюється влада Монтвіла у Новогрудку, Кгедруса в Кгедройтах та Голшиса в Гольшанах. Додаткової легітимізації, як у випадку з усіма правителями-засновниками, вона не потребує.

Наступним шляхом вокняжіння, який з'являється в ХВКЛ, є обрання правителя. Зазначений варіант переходу влади застосовується автором для обґрунтування вокняжіння правителя з нової династії. Таким чином, після закінчення династії Палемона приймається рішення про вокняжіння Швінторога. Так само легітимізується і влада Вітеня, проте пани обирають його, слідуючи рекомендаціям законного спадкоємця (Римонта-Лавриша): «панове не хотели переступить рады а воли господаря своего приржонного» [4, с.94].

У найкоротшому вигляді звістка про смерть князя може виглядати як звістка про смерть Шварна-Скірмонта: «А потом князь великый умре» [3, с.130]. В найповнішому вигляді подана звістка про смерть великого князя Вітеня, що містить: інформацію про довге успішне правління, власне про смерть, про народження і вокняжіння після Вітеня Гедиміна.

У Хроніці Биховця (далі – ХБ) зберігається спадковість ментальних установок у випадку шляхів, якими легітимізується влада правителя.

Показовими для характеристики уявлень авторського бачення верховної влади є звістки про коронацію королів з династії Гедиміновичів, а саме Казиміра, Ольбрахта та Олександра. Після коронації великі князі переходять на вищий «щабель» владної ієрархії. Звістки про коронацію Казиміра та Олександра містять такі структурні елементи, як інформація щодо смерті попереднього короля, польське посольство до Литви, подорож до Корони, що завершується, власне, коронацією. Звістка про коронацію Ольбрахта носить характер виключно констатації факту, що, вірогідно, є результатом уявного витіснення Ольбрахта в інший, певною мірою «чужий», ментальний простір, внаслідок того, що він не займав литовський великокнязівський стіл.

Звістки про смерть Палемоновичів не розлогі та є запозиченими з ХВКЛ. Далі вони стають детальнішими, такими є повідомлення про смерть Скіргайла, Вітовта, Жигімонта Кейстуовича та Казиміра.

В оповіді про смерть Вітовта особливий акцент робиться на потенційно можливому набутті ним королівської влади, що підкреслює особливий статус саме королівської влади в уявленнях літописців.

Звістка про смерть Ольбрахта є короткою і носить характер констатації факту: «W leto sedmotysiacznoie desiatoie, a od bożyiaho narożenia tysiacza piatsot perwoho prestawisia korol polski Olbracht, brat korola Alexandra, w horode Toruni w Prusech» [5, с.168]. Ольбрахт, будучи королем польським, виступає для автора представником «чужої» влади, а факт включення звістки до тексту важливий для автора тим, що його брат Олександр таким чином здобуває право на корону.

На підставі усього викладеного можна говорити про надзвичайну значущість білорусько-литовських літописів для реконструювання уявлень про владу інтелектуалів ВКЛ.

Список використаних джерел та літератури

1. Супрасльская летопись // Полное собрание русских летописей. Т. XXXV. Летописи белорусско-литовские. - М.: Издательство "Наука", 1980. – С. 36-67.

2. Слуцкая летопись // Полное собрание русских летописей. Т. XXXV. Летописи белорусско-литовские. - М.: Издательство "Наука", 1980. – С. 68-84.
3. Летопись Красинского // Полное собрание русских летописей. Т. XXXV. Летописи белорусско-литовские. - М.: Издательство "Наука", 1980. – С. 128-144.
4. Летопись Археологического общества // Полное собрание русских летописей. Т. XXXV. Летописи белорусско-литовские. - М.: Издательство "Наука", 1980. – С. 91-102.
5. Хроника Быховца // Полное собрание русских летописей. Т. XXXII. - М.: Издательство "Наука", 1975. – С. 128-173.

The Display of the Kureniv Tragedy in the Modern Ukrainian Media Space: the Ambiguity of the Assessment

The Soviet era was remembered by people not only because it was the time of "all-for-all" accessibility. It was, in addition, an epoch of concealment of those pages of the past, which sought to conceal the official authority, but retained collective memory. These pages are worth mentioning to the Kureniv tragedy, which was not widely known to the public that took place in the postwar Kyiv on March 13, 1961. There should be no «white spots» in history, if people wanted it so much, but as you know, the war cannot be completed until the last of its soldiers is buried. In the new era of domination of information and ICT, this topic has received a new round of dissemination. That is precisely why there was a need for a qualitative analysis and evaluation of diverse publications devoted to this topic that can be found in the modern Ukrainian press.

These include the following: an article by the co-author of the museum of the history of Kyiv T. Yevstafieva (Т. Євстаф'єва), published before the 55th anniversary of the tragedy «Куренівська трагедія : як і чому це сталося (до 50-річчя катастрофи)». It contains information on the socio-political preconditions of the tragedy, prehistory of tragedy.

The fragments of government decisions to overcome the consequences of tragedy, witnesses' testimonies and deployment cards are presented. It is Tetyana Yevstafyeva telling about the post-war settlement of Kyiv, the decision of the city executive committee on the development of Babyn Yar (Бабин Яр), detailing these events, citing these decisions directly. The picture of Kureniv tragedy itself is quite broadly presented, paying attention to the aspect that, according to her words, «has never been studied»: Kyiv reaction to tragedy. In general, this article gives a fairly good idea of the causes and background of the event but does not understand the actual course of the tragedy itself, submitted through the prism of socio-political contradictions [1].

There are also grounds to list this post and subsequent publications, in particular, the article by I. Pogorila (І. Погоріла) «З дороги змивало трамваї, тролейбуси, на вулиці Фрунзе затопило лікарню: завтра виповнюється 47 років куренівській трагедії», placed in the newspaper «Вечірній Київ» («Vechirny Kyiv») [2], V. Prilyuk (В. Прилюка) «Куренівська катастрофа: спогади рятувальника: забуттю не підлягає» in weekly «Сільські вісті» («Silsky vysty») [3], Syrchuk R. (Р. Сирчика) «Погибших работников трамвайного депо хоронили больше двух месяцев: по мере того, как находили тела», on the pages of the newspaper «Київські відомості» («Kyiv vidomosty») [4].

One should mention the publication of O. Gonchar (О. Гончар) «Куренівський потоп: сьогодні минула 48-ма річниця з дня Куренівської трагедії» and other publications that fill the gap in the information content of the tragedy. Also,

current publications include «Куренівська трагедія: таємниці кийівського потопу», which is freely available at <https://www.obozrevatel.com/>. It focuses on the causes and consequences of the tragedy, but its course is said to be rather "dry", limited only to the range of distribution. At the same time, a lot is said about its consequences [5].

In the site <http://www.yar.k-p.com.ua/publ.html> under the heading «Київський Апокаліпсис» contains a complete list of publications in the modern Ukrainian press:

1. Publication by **Olexandr Anisimov (Олександр Анісімов)** «13 марта 1961 года Киев пережил одну из ужаснейших трагедий в своей истории» («On March 13, 1961, Kiev survived one of the most terrible tragedies in its history») placed in the newspaper «Факты и комментарии» («Facts and commentaries»);

2. Article by **Valentyna Yevseeva (Валентина Євсєєва)** «Куреневская трагедия – месть за преступления в Бабьем Яру?» (« Kureniv tragedy – revenge for the crimes of Babiy Yar?»), placed in the daily newspaper «Сегодня» («Today») on March 12, 2001;

3. Article «13 марта исполняется 40 лет со дня катастрофы, правду о которой люди узнали лишь спустя десятилетия» («March 13 marks the 40th anniversary of the catastrophe, the truth about which people learned only decades later.») by **Serhiy Shevchenko (Сергій Шевченко)**, placed in the magazine «Киевский Телеграф» («Kyiv Telegraph»), 12.03.2001;

4. Publication in newspaper «Факты и комментарии» («Facts and commentaries») on March 12, 2001: «Увидев, что вал грязи накрыл дом и мужа, забравшаяся на дерево женщина в ужасе закричала и уронила в поток ребенка» («Seeing that the shaft of mud covered the house and her husband climbed into the tree, the woman screamed in horror and dropped into the child's stream»).

5. Publication in newspaper «Факты и комментарии» («Facts and commentaries») on February 19, 1999 «Жертвы Куреневской трагедии умирали от разрыва сердца» (« The victims of the Kureniv tragedy were dying from the breakup of the heart»);

6. Publication in newspaper «Факты и комментарии» («Facts and commentaries») on March 11, 2001: «Увидев на месте трамвайного депо руины и озеро грязи, родственники начали готовиться к похоронам 24-летней Риммы Суслиной» («Seeing the tram depot of rubble and mud lake on the spot, relatives began to prepare for the funeral of 24-year-old Rimma Suslina»).

There are also other publications that somewhat fill in the information gap in the history of this tragedy that took place in the postwar Kiev. The subjectivity of their assessments lies in the new interpretation of the events that took place in March of 1961 that is so distant.

In general, a number of publications are devoted to this topic; they are united by one goal: to show the objective presentation of the tragedy that occurred in the post-war Kyiv by the eyes of researchers or casual witnesses. For many years, remembrance of the Kureniv tragedy lived only in the people because the authorities preferred not to mention the hundreds of victims of its disloyalty. Only

in 1991 civil servants' funeral was held for the dead and they were organized by the former employee of the Krasin tram depot (трамвайне депо імені Красіна, нині – Подільське трамвайне депо) by Lidiya Arkhipivna Levinska (Лідія Арихипівна Левінська) until his death.

References

1. Евстафьева Т. Музей истории г. Киева К 50-летию Куреневской трагедии/ Т. Евстафьева [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://photohistory.kiev.ua/articles.php?a=1>
2. Погоріла І. З дороги змивало трамваї, тролейбуси, на вулиці Фрунзе затопило лікарню : завтра виповнюється 47 років куренівській трагедії / І. Погоріла, К. Ключник // Вечірній Київ. – 2008. – 12 бер. (№40). – С. 5.
3. Прилюк В. Куренівська катастрофа: спогади рятувальника: забуттю не підлягає / В. Прилюк [Електронний ресурс] . - Режим доступу: <http://www.silskivisti.kiev.ua/18618/index.php?n=8526> / Сільські вісті. – 2011. – 11 бер. (№28).

4. Сирчик П. Погибших работников трамвайного депо хоронили больше двух месяцев: по мере того, как находили тела / Сирчик П. // Киевские ведомости. – 1993. – 25 февраля. - С. 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://carabaas.livejournal.com/2383147.html>, 10.03.2016;

5. Гончар О. Куренівський потоп [текст]: сьогодні минула 48-ма річниця з дня Куренівської трагедії / О. Гончар // Вечірній Київ. - 2009. – 13 бер. (№31). – С. 5

Іван Бутко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Наслідки Революції на граніті як передумови до проголошення незалежності

«Під тиском визвольного руху перелякалась настільки Верховна Рада, що була змушена відставити прем'єра. Він не був важливий для нас, але це був символ здачі, слабкості... Це означало, що комуністична влада впала, а демократичне суспільство переможе... До того часу всі мітинги і демонстрації нічим не закінчувались», – наголосив Доній [3, с.1].

Революція була своєрідним сигналом, що КПРС не являється дієвою партією на теренах УРСР, а також, що у них немає підтримки населення, а це було головне. Також думка опозиції у Верховній раді отримала вагомого значення, оскільки її підтримкою слугувало студентство й комуністи розуміли, що вони мають велику повагу серед населення. Важливо зазначити, що результат революції слугував як каталізатор для проголошення Незалежності, оскільки український народ став на шлях демократичного розвитку держави, про це свідчила підтримка голодуючих. «Група – 239» вичерпала свої «можливості» на теренах УРСР, тому цей народ вже не можна було зупинити, бо якщо людина щось захоче – то вона отримає це! [1, с.502].

Вагому роль зіграла Революція на граніті у культурному значенні, оскільки почалась з'являтися закордонна література і молодь її активно читала. «Дуже багато привозили літератури на Майдан, зокрема, з Західної України. І моїм завданням було максимально рано прокидатися і йти збирати цю літературу, щоб потім передати до Сум. А нам завжди її бракувало. Згодом вона спрацювала, зокрема, під час студентського страйку. А більше передавали газет, ніж книг. Це були газети «За вільну Україну», «Горнило», різноманітні молодіжні», – говорить Віктор Рог. Це впливало на сприйняття ситуації, що відбувалась закордоном, а головне, як саме реагує більш успішне суспільство на ситуацію, як була під час і після революції [7, с.2].

Революція на граніті показала владі, що український народ готовий жити в демократичній країні з правом вибору, або долученням до вирішення проблем. Український Народний Рух зіграв провідну роль, оскільки являв собою опозицію, яка спиралась на думку молоді і активно співпрацювала з ними своєю невідступною позицією зіграла також провідну роль у недопущенні появи на території УРСР влади з представників ДКНС (Державний комітет з надзвичайного стану), випустивши таке звернення:

«Народна Рада українського парламенту рішуче засуджує спробу вчинити державний переворот. Ми не визнаємо самозваного комітету з надзвичайного стану та будь-яких його розпоряджень. Закликаємо всіх громадян України, усіх посадових осіб, військовослужбовців та охоронців правопорядку ігнорувати будь-які рішення путчистів і підпорядковуватися виключно Конституції України та її законам. Президент Росії Борис Єльцин оголосив учасників перевороту державними злочинцями й закликав до безстрокового страйку. У цей вирішальний час усі чесні люди в Україні повинні підтримати Росію і Єльцина. Пам'ятаймо: якщо сьогодні танки розчавлять суверенітет Росії, то завтра вони з'являться на вулицях і площах українських міст. Народе України! Сьогодні тільки від Тебе залежить доля нашої Батьківщини, майбутнє кожного з нас, і наших дітей. Вимагайте негайного скликання сесії Верховної Ради Української РСР! Вимагайте від Верховної Ради та обраних вами депутатів рішучого осуду дій заколотників!» [5, с.921]. І це подіяло на суспільство, оскільки Революція на граніті слугувала своєрідною зміною політичного розуміння населення УРСР, а також люди розуміли яким шляхом потрібно рухатись – демократичним.

Що стосується організаторів протесту, а саме Олесь Донія, то його було засуджено за захоплення червоного корпусу Київського державного університету ім. Т. Шевченка (стаття Кримінального Кодексу «захоплення державних споруд», від 3-х до 5-ти років ув'язнення). Для захисту рядових членів організації написав заяву на ім'я прокурора столиці, що як керівник УСС м. Києва безпосередньо віддав наказ захопити червоний корпус університету і взяв на себе всю відповідальність.

Взимку 1991 р. Олесь Доній був заарештований, але через протест медіа ресурсів його справу було закрито. Людина, яка своїми вчинками вклала дуже багато у створення Незалежної України, була своєрідним проявом студентської думки, а це як і тоді так і зараз значить у суспільстві багато [2, с.88].

Хочу звернути увагу на те, що велику роль зіграли у проголошенні Незалежності і інші фактори, а саме :

- Революція на граніті;
- Спроба державного перевороту у СРСР.

Проте саме Революція на граніті зіграла основну роль у процесі створенні Незалежної України, оскільки КДБ планувало масу різних каральних дій, а також акцій, які мали засвідчити те, що українське суспільство не підтримує Декларацію про державний суверенітет, оскільки вона була іншого вектору розвитку, що на той момент не потрібно було СРСР, я вказував про це у розділі 1, прикріплюючи записки КДБ. Студентське голодування виявилось запобіжником від проведення подібних акцій, оскільки яскраво демонструвало налаштування молодого населення, а згодом і населення загалом, підкреслюючи, що КПРС не мала такої підтримки, яка була раніше, прикладом може слугувати спалення Олесем Гончаром комуністичного квитка на площі Жовтневої революції, на очах у сотні людей і засобах масової інформації.

Звичайним явищем стали черги за продуктами, це вказувало на нездатність комуністів до вирішення проблем, які нависли над СРСР в результаті революції в жовтні 1990 р., населення сприймало цю економічну ситуацію негативно і було категорично налаштоване проти Комуністичної партії на чолі Верховної ради. Керування перебрала у свої «руки» опозиція, до складу якої входили представники Народного Руху України.

Що стосується спроби державного перевороту СРСР, то це було фінальною крапкою у проголошенні Незалежності України, оскільки тоді було тільки два варіанти, але під впливом минулорічних подій і загальних поглядів населення було б не розумно не проголосити створення нової держави, тому депутати Верховної ради 24 серпня 1991 р. проголосили Незалежність України.

«Виходячи із смертельної небезпеки, яка нависла була над Україною в зв'язку з державним переворотом в СРСР 19 серпня 1991 року, — продовжуючи тисячолітню традицію державотворення на Україні, — виходячи з права на самовизначення, передбаченого Статутом ООН та іншими міжнародно-правовими документами, — здійснюючи Декларацію про державний суверенітет України, Верховна Рада Української Радянської Соціалістичної Республіки урочисто проголошує Незалежність України та створення самостійної української держави — УКРАЇНИ. Територія України є неподільною і недоторканою. Віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України. Цей акт набирає чинності з моменту його схвалення» [6, с.502].

Саме ці слова пролунали з вуст Леоніда Кравчука і були тією інформацією на яку довго чекали багато жителів України. Завдяки зусиллям і рішучим діям студентів український народ отримав власну державу [4, с.110].

Революція на граніті стала каталізатором для об'єднання демократично налаштованого суспільства, якому набридло жити, а точніше виживати під владою КПРС. Фактично акція студентів продемонструвала наявність в Україні потужної політичної сили, яку уособлювала молодь. Потенціал цієї сили був значним, і це зрозуміли як представники партапарату, так і опозиціонери. Саме молодь в жовтні 1990 р. завдала відчутного удару по радянській системі, яка і без цього була вразлива до подібних протестів і акцій. Студенти змогли закарбувати у головах депутатів, що вони налаштовані тільки на одне вирішення проблеми, у свою чергу посадовці чітко зрозуміли, що від них вимагає молодь, оскільки говорячи з студентами, вони переймалися їхнім демократичним духом і на підсвідомості розуміли, що тоталітарній «машині» прийшов кінець і єдиний вихід з даної ситуації це було Проголошення незалежності України, це був єдиний варіант, який задовольняв майже 90% населення, важко вчинити по-іншому, коли за твоєю спиною стоять студенти, які в жодному разі не відступлять, поки не отримають свого.

Список використаних джерел та літератури

1. Відомості Верховної Ради України. 1991. — № 38.

2. Доній О., Синельников О. Історія УСС мовою документів і фактів (1989—1999). — К., 1999.
3. Доній О.: «Революція на граніті була першою перемогою визвольного руху початку 1990-х років». — К.: УНІАН, 2013.
4. Ковтун В. Історія Народного Руху. — К., 1995.
5. Литвин В. Історія України : підручник / Відп. Ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2013. Литвин В. Історія України : підручник / Відп. Ред. В. Смолій. НАН України. Інститут історії України. — К.: Наукова думка, 2013.
6. Студентська революція на граніті: альбом // Авт. та упоряд. Доній О. С. — К.: «Смолоскип», «Тріумф», 1995.
7. Рог В. «Революція на граніті — це одні з найщасливіших днів мого життя». — К.: 2013.

Анна Вакалюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ірландська та українська національно-визвольна боротьба (кін. XIX – перша пол. XX ст.): спільне та відмінне

Український національно-визвольний рух XX ст. для широкої аудиторії є актуальною та цікавою темою, адже в контексті інформаційної війни питання його витоків викликає багато дискусій. Дуже часто йому приписують зв'язок із фашизмом чи нацизмом. Насправді ж, набагато більше спільного можна виявити, порівнявши український визвольний рух із ірландським. Це дозволить нам прослідкувати справжню спадкоємність засад та методів діяльності ОУН у XX ст., поповнивши нашу скарбницю аргументів проти наукових та медійних спекуляцій.

Ірландська історія зводиться до слів: боротьба з Англією, війна за незалежність. Ця боротьба тягнулася впродовж століть в різних формах, дуже часто призводила до збройних повстань проти загарбника, які хоч і закінчувалися невдачами, та все ж таки не проходили марно. Англійці пригнічували ірландське населення, намагались виселяти їх з острова, морили голодом, винищували зброєю. Такими ж методами захоплення українських територій послуговувалась інша імперія – Російська. Українці, як і ірландці, постійно протистояли сильним загарбникам, організовували повстання, відновлювали міста після спустошливих воєн.

Через десять років після ірландського повстання 1848 р. антианглійський революційний рух перейшов у нову фазу, яка знаменує діяльність таємної організації «I.R.B.» («Irish Revolutionary Brotherhood») або «Ірландське Революційне Братство» [1, с.4]. Ці революціонери поставили собі за мету здобуття незалежності Ірландії та розбудову демократичної республіки.

Півстоліття потому у подібному ключі розвивались події і на території України. Після програної боротьби за незалежність під час української революції у 1917-1921 рр. у середовищі українських військових зародилась ідея створення «підпільної армії» – Військової Організації (з 1924 р. – УВО),

до складу якої б входили українські солдати та члени управи, які вийшли з таборів та перебували у стані «повної бойової готовності». Головне завдання – нелегальними збройними методами продовжувати боротьбу за самостійність, аж поки в Європі складуться передумови нової масштабної війни, яка дасть шанс українцям звільнитися від іноземного панування [2, с.12].

«Ірландське Революційне Братство» було зорганізоване за ієрархічним принципом, а конспіративні правила забезпечували такий стан, що кожного керівника мали знати тільки його підлеглі. Списки членів організації велися за допомогою таємних знаків [1, с.4]. За таким же зразком організоване було й підпілля ОУН, що створилось на базі УВО у 1929 р. під керівництвом Є.Коновальця [2, с.14]. ОУН, як і ірландська партія «Шинн Фейн», діяли у політично-правовому полі, а от військові функції виконували припартійні бойові структури.

Так, діяльність ірландського «Братства» здебільшого велася у напрямку залучення нових членів та підпільної підготовки до збройного виступу. Вишкіл проводився різними способами: під час гри у футбол або на нічних збірках у малодоступних місцях та лісах. Так само готувались і вояки українського націоналістичного підпілля: у волинських лісах та у Карпатських горах. Ірландцям зброю постачала їхня американська діаспора, а от ОУНівцям доводилось самим турбуватись про своє озброєння (у 1938 р. керівництво ОУН спрямовувало чималі кошти на закупівлю зброї та обладнання для підпільних лабораторій з виготовлення вибухівки, підготовки військових фахівців за кордоном і посилення терористичних акцій проти окупаційної влади) [2, с.18].

У 1919 р. зовсім молода партія «Шинн Фейн» виграла вибори до британського парламенту, проте, ірландці відмовились брати участь у роботі Британського парламенту. 21 січня 1919 р. вони провели засідання перших ірландських установчих зборів. На них була прийнята Декларація незалежності Ірландії, яка проголошувала встановлення Ірландської республіки та створення Ірландського національного парламенту [3, с.34-38]. За цим же прикладом вчинили й ОУНівці, коли 30 червня 1941 р. проголосили Акт відновлення Української держави. На жаль, вони, як й ірландці, стикнулись зі швидкою реакцією окупаційної влади.

Як для створення ІРА потрібно було багато часу та підвалин у вигляді різних організацій та самооборонних структур, так і для ОУНівської підпільної армії потрібен був тривалий час. Початкові заходи були зроблені керівниками ОУН (б) на Волині та Поліссі саме в жовтні-грудні 1942 р. Протягом п'яти осінньо-зимових місяців 1942-1943 рр. були закладені підвалини майбутньої підпільної армії. З квітня ці формування отримали назву Українська повстанська армія (УПА) [2, с.120]. В решті, тактика УПівців у була схожою на тактику бійців ІРА.

Ще одним аспектом, важливим для порівняння, є умови розколу ірландського та українського національно-визвольного руху. У першому випадку це сталося через зовнішні обставини. У 1920-1921 рр., коли

англійсько-ірландська війна ішла зі змінним успіхом, руїни та численні жертви спонукали частину керівництва «Шинн Фейн» (Косгрейва та Коллінза) піти на компроміс із англійцями. 6 грудня 1921 р. Проти неї виступили ІРА та непримирима частина «Шинн Фейн». Саме підписання цього договору і спричинило розкол у «Шинн Фейн» та ІРА на тих, хто покладав надії на переговорний процес, і на тих, хто сподівався лише на силу, підкріплений зброєю [3, с.40-41].

У другому випадку для українців причиною розколу стали внутрішні обставини. Сталось це, як відомо, після загибелі Є.Коновальця у травні 1938 р. Тоді в ОУН розпочалась дискусія з приводу того, хто має зайняти місце розвідника. Серед представників Крайового проводу ОУН у Західній Україні домінувало переконання, що новим лідером має стати Степан Бандера. Одночасно, еміграційна частина ОУН в Європі схилилась до кандидатури давнього соратника покійного Євгена Коновальця по корпусу Січових Стрільців полковника Андрія Мельника. Все ж, саме останній був зазначений у заповіті Є.Коновальця, тож його і затвердили провідником на великому зборі ОУН у серпні 1939 р. [2, с.19-20]. Цей конфлікт пізніше поглибився через різні погляди на методи боротьби. Відтоді знаємо про дві ОУН: ОУН (мельниківська) та ОУН (бандерівська).

Отже, в результаті порівняльного аналізу основних аспектів ірландської та української національно-визвольної боротьби, ми виявили:

Спільне:

- Імперські домагання загарбників (Англія, Росія);
- Великий історичний досвід боротьби за власну незалежність;
- Мета боротьби – створення власної національної незалежної держави;
- Модель організації: політична партія («Шинн Фейн», ОУН) із бойовим крилом (ІРА, УПА);
- Партизанський характер боротьби;
- Ієрархічна структура підпільних організацій;
- Терористичні методи діяльності (індивідуальний терор, напади на поліційні відділи і казарми окупаційних військ, диверсійно-підривна діяльність);
- Спроби проголошення незалежності своєї держави.

Відмінне:

- На ірландські території протягом історії посягали лише англійці, в той час, як на українські – майже усі сусідні держави;
- Ідеологічне спрямування: «Шинн Фейн» та ІРА – соціалісти (ліві), ОУН та УПА – інтегральні націоналісти (праві);
- Причини розколу: «Шинн Фейн» – зовнішні фактори, ОУН – внутрішні фактори;
- «Шинн Фейн» пройшли до парламенту, ОУН же ніколи не мали владних повноважень.

Таким чином, ми бачимо, що спільного в ірландського та українського національно-визвольного руху дуже багато. ОУНівці багато чого запозичували з досвіду ірландців та впроваджували в своїй організації, адже

умови боротьби та вихідні позиції були збігались. Саме тому запозичення стали ефективними та успішними у ході національно-визвольних змагань 1939-1950-х рр. в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Револуційний рух Ірляндії / Мирон Доля // Сурмач. – 1927. – Березень, ч.2.
2. Патриляк І. Перемога або смерть: український визвольний рух у 1939 – 1960 роках / Іван Патриляк / Центр досліджень визвольного руху. – Харків: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля»; Львів: «Часопис», 2015. – 512 с. : іл.
3. Ірландська Республіканська Армія: в боротьбі за свободу / Нація, яка не капітулює. Збірка статей // Під загальною редакцією: Ярослав Іляш, Віктор Рог, — Київ: Українська Видавнича Спілка, 2011. — 140 с., іл.

Юлія Валько

Львівський національний університет імені Івана Франка

Митрополича практика Андрея Шептицького

Безумовно, Андрей Шептицький – яскрава сторінка в українській новітній історії. Видатна постать, що вплинула не лише на релігійне, а й громадське, політичне, культурне життя народу. Як Галицький митрополит, він був депутатом Австрійського парламенту і Галицького сейму, що давало йому можливість виступати перед урядом щодо підтримки українців у здобутті прав [1]. Лідер греко-католицької церкви дбав про національне і культурне життя: засновував школи, інститути, сиротинці, дитячі садки; опікувався молодими священиками та посилав до студій у Римі; фінансував видавництва, товариства. У лютому 1905 р. за ініціативою Шептицького з'явився Церковний музей, якому близько 10 тисяч предметів подарував владика, а потім ще утримував його [2, с.27]. У 1913 р. він заснував у Львові Український Національний музей, в якому зібрані пам'ятки українського мистецтва. Український Мойсей очолив Греко-католицьку церкву у надзвичайно складний час, провадив свою паству до останніх днів життя, намагаючись покращити як релігійну, так і соціальну складову. Він присвятив себе служінню Богу й інтересам свого поневоленого народу.

Якщо говорити про духовну працю видатного діяча, то доцільно почати з 17 вересня 1899 р., коли Андрея Шептицького папа Лев XIII призначив єпископом Станіславівським (тепер – Івано-Франківська обл.). Тоді він одразу виклав свої пріоритети у першому пастирському листі до вірних: «...Усю свою і Вашу увагу хочу звернути та ті невідрадіні відносини у Вашому дочасному житті. Отже, на Ваше здоров'я, добробут, просвіту – і всі наші спільні народні інтереси» [2, с.26]. Після того, як помер Юліан Куїловський, папа Лев XIII призначає Шептицького митрополитом Галицьким і Львівським (інтронізація у соборі св. Юра 17 січня 1901 р.). Відтоді починається нова сторінка у житті Греко-католицької церкви.

Найголовніше для Владики – спасіння душ, які йому довірив Господь. Для своїх вірних говорив, що дорога до неба лежить через піклування релігійних потреб людей. Проте релігія – це не просто гарний одяг в неділю до церкви, це намагання кожного дня бути кращим і творити Божу Волю. Він був справжнім пастирем свого стада – людина глибоко релігійна і духовна, богобоязлива, високоосвічена, добра, терпелива, щедра, милосердна. Його улюбленим заняттям була молитва – ревна і щира, до неї закликав духовенство і вірних. Давав добрий приклад для народу, бо сам жив за моральними принципами, яких навчав. Найвищим різновидом моральних законів для митрополита – божественний, який вимагає від особистості здобуття надприродних чеснот; навернення до братерства і філантропії від людства; досягнення екуменічної єдності від церкви [3, с.3].

Владика навчав священників душпастирської праці і конкретно говорив про їхні зобов'язання: «...призадумавшись над усіма нашими потребам, глядячи на них із боку обов'язків свого стану і клира... бачу тисячки дітей, яким треба дати науку й виховання християнське; тисячки сиріт без батька і нені, яким треба заступити рідню; бачу тих бідних, що, попавши у тяжкі гріхи, втратили Божу ласку: їм треба допомогти підвестися, треба молитвами випросити їм ласки в Бога, щоб навернулися; бачу церкви, які треба би поставити, парохії та школи, які належало би встановити; бачу й заблуканих, яких треба би привернути до Христового стада, поваджених, яких добре було би поєднати; бачу тих, що сумують і плачуть, – їм би треба би розради, – голодних – їх треба нагодувати; бачу родини християнські, що треба освятити; а передусім тим виджу покликаних до священства та й бачу, як їх треба свято виховувати в семінаріях і малім, і великім, і молодіж усю виджу, якій треба запевнити католицьке виховання» [4, с.1-4].

Знання літургії, східної і західної, церковного правила допомогло митрополиту в збереженні всіх обрядових відмінностей, що були виписані в умовах Берестейської унії 1596 р., в тому числі – юліанського календаря. У 1908 р. започаткував Велеградські з'їзди, які, зокрема, сприяли особистим контактам та спілкуванню священослужителів та вірних різних християнських церков, тому що на кожен такий конгрес приїжджали представники латинського, уніатського, православного духовенства та навіть протестанти, які дискутували і брали до уваги різні точки зору на одну й ту ж догматичну чи обрядову проблему [5, с.8-9].

Особливою заслугою Владики було відновлення старого чернецтва і закладення нового, щоб оновити греко-католицьку церкву, а також намагання з'єднати Схід і Захід [6, с.1]. У діяльності митрополита Андрея центральне місце займала проблема єдності Церков, вважав, що «релігійна єдність була би могутнім товчком в осягненні національної єдності». Одним із найкращих прикладів цього пошуку взаємного зближення з православними – розпочате з ініціативи митрополита листування з єпископом Антонієм Храповицьким (тоді очолював Волинську єпархію). Розмови тривали з 1903 по 1908 рр. і збереглося 18 листів. У них піднімалися такі проблеми: відновлення патріархату в РПЦ; очищення східного обряду; італійські впливи у

російському та українському церковному співі; поняття прогресу в церковному і суспільному житті; реагування на радикальні соціальні ідеології; сутність почитання серця Ісусового; оцінка Берестейської унії тощо [7, с.40-41].

Одним із найближчих сподвижників унійної справи митрополита в Росії став Іван Дейбнер. 24 квітня 1902 р. владику написав І.Дейбнеру листа, у якому обіцяв надати всебічну допомогу в реалізації його планів. З цього моменту фактично розпочинається історія співпраці у розбудови унійної церкви в Росії. Владика навчав І.Дейбнера у Львові до вересня 1903 р. [8, с.137-138].

Для популяризації духовних взаємин між Сходом і Заходом митрополит Шептицький ініціював у 1907 р. міжнародні зустрічі – з'їзди, які відбувалися у Велеграді в Моравії, в яких брали участь богослови і обговорювалися проблеми взаємопізнання та зближення між Церквами. До 1927 р. на цих з'їздах митрополит Андрей виголошував доповіді, а на деяких головував. Любомир Гузар називав Шептицького передвісником екуменізму. Потрібно зауважити, що під з'єднанням Церков Владика мав на увазі повернення до Римської Церкви. У 1939 р. був створений Український інститут церковного з'єдинення, метою якого було «привести нез'єдинених братів до єдності з Вселенською Католицькою Церквою». Під час Другої Світової війни пожвавлення визвольного руху створювали сприятливі умови для возз'єднання греко-католиків і православних. Шептицький вважав це одним з перших кроків до національної консолідації в такий тяжкий час. Однак німці не поділяли ці плани. У пошуках примирення він писав листи до православних архієреїв, але результат був невтішний. Владика Іларіон Огієнко дав відповідь, що спочатку обидві Церкви потрібно дерусифікувати і делатинізувати, а тоді вже об'єднувати. Загалом, православні притримувались думки, що краще греко-католицькій меншості перейти на них, ніж навпаки. Ватикан дивився на цю ініціативу із зацікавленням, але без підтримки. Ситуацію ускладнював поділ українських земель на різні окупаційні зони і німці бачили в ідеї об'єднання націоналістичні нахили. Шептицький мріяв, щоб від Збруча до Камчатки всі були в єдності з Римом, а в час Другої Світової війни, що хоча б вся Україна [7, с.41-46].

Отже, як митрополит Андрей Шептицький прикладав усі зусилля, аби покращити всі сфери життя, особливо духовну. Владика – один із найвпливовіших постатей ХХ ст., релігійний Пастир УГКЦ, меценат та борець за Українську державу.

Список використаних джерел та літератури

1. Митрополит Андрей Шептицький (1865-1944) [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://ugcc.ua/official/ugcc-history/vi_mitropolit_andrey_sheptitskiy_18651944_76272.html
2. Божко Н., Цубов Л. Благодійницька та меценатська діяльність митрополита Андрея Шептицького у царині культурно-мистецької спадщини / Наталія Божко і Леонід Цубов // *Historical and cultural studies*, 2015. – № 1. – С. 25 – 29.

3. Космій М. Морально-етичне вчення Андрея Шептицького / Михайло Космій // Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015.

4. Війтишин В. Душпастирська праця митрополита Андрея Шептицького / Володимир Війтишин // Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015.

5. Геник Л. Основні богословські питання в екуменічній діяльності єпископа і митрополита Андрея Шептицького / Любов Геник // Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015.

6. Сеньків П. Монаше служіння і жертовність Андрея Шептицького / Павло Сеньків // Спадщина Андрея Шептицького: духовність, діяльність, мораль. – Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015.

7. Смирнов А. Митрополит Андрей Шептицький і православ'я: від екуменізму до національної єдності / Андрій Смирнов // Наукові записки Національного університету «Острозька академія», 2017. – №26. С. 40-46.

8. Безпалько У. Митрополит Андрей Шептицький та російські греко-католики: тенденції і особливості взаємин на прикладі співпраці з Іваном Дейбнером (1902–1907 рр.) / Уляна Безпалько // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Історія / За заг. ред. проф. І. С. Зуляка. – Тернопіль: Вид-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – Вип. 2. – С. 137-142.

Анастасія Герасименко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Одяг міських жителів та основні тенденції розвитку моди в Україні в період 1919-1929 рр.

Перші роки становлення радянської держави – час, коли йшла грандіозна перебудова політичного та економічного життя країни, зміни в суспільстві спричинили необхідність створення візуального образу нової радянської людини зі своїми правилами, традиціями та модою. Одяг радянської людини став відображенням епохи.

Складний економічний стан радянської країни, коли легка промисловість була знищена, пояснює своєрідність радянського одягу періоду 1920-х рр. – простота, економічність, функціональність, аскетизм. Зовнішньому вигляду населення в перші роки після революції приділялася небагато уваги. Для костюма цього часу була характерною повна відсутність «декоративних надмірностей» – краваток, мереживних оздоблень, воланів, брошок тощо. Навіть капелюхи, сумки, яскравий колір в одязі сприймалися як «буржуазні елементи, ворожі духу нового комуністичного побуту» [1, с.208].

Відповідно до марксистської доктрини, було постановлено, що речі повинні бути доступні та «зрозумілі» кожній людині: «Наша "мода" повинна бути проста, зручна, недорога, доступна працівниці з її заробітком і, перш за все, повинна відповідати вимозі одягу взагалі, тобто повинна захищати

людину від холоду, пилу, бруду» [2, с.30]. У 1919 р. створюються «Майстерні сучасного костюма» для створення уніфікованих форм громадянського побутового одягу. Це була творча експериментальна лабораторія нових форм одягу. У «світлому майбутньому» у них збиралися одягнути всю країну. Визначальним в образі радянської людини став стандарт – всі мали виглядати майже однаково [3, с.12].

На початку 1920-х рр. одяг міського населення виглядав напіввійськовим: чоловіки носили прямі штани, галіфе, заправлені в чоботи, сорочки-косоворотки або гімнастюрки, кожушки, підперезані ремнем, шинелі, ватні стьобанки, селянські баранячі шапки, сукняні кашкети або червоноармійські шлеми-будьонівки. Жінки носили сатинові косоворотки, переважно темних тонів, спідниці з кашеміру або сатину, овечі кожушки, суконні пальта, шкіряні куртки, чоботи або черевики, кашкети-«ленінки». Радянська держава принесла жінкам емансипацію, яка проявлялася у зміні зовнішнього вигляду – більшовистські активістки, як і чоловіки, носили не характерні до цього кітелі, шкіряні жакети та куртки, штани, чоботи та пальта. Однак, в період воєнного комунізму насправді мало хто переймався своїм зовнішнім виглядом та забезпеченістю одягом. За спогадами Н.Полонської-Василенко: «Київ конав. Хто мав сили, ішов на село, щоб обміняти там речі, які дедали більше тратили свою цінність, на харчі, ціни на які весь час зростали» [4, с.319]. Відомий механік С.Тимошенко у своїх спогадах описує важке життя Києва в 1919 р.: «Я знав, що в селі за гроші нічого одержати не можна і, виходячи з Києва, захопив якийсь шматок матерії. Тепер він знадобився, можна було що-небудь виміняти» [5, с.168].

У період політики воєнного комунізму одяг можна було отримати за ордерами. Організоване розподілення взуття та одягу, тобто нормування загального вигляду міського населення, продовжувалось до осені 1922 р. Закінчення видачі одягу можна вважати реальним переходом до норм непу в повсякденному житті. Зі встановленням непу починає відроджуватися мода на одяг європейського стилю. У чоловічому гардеробі з'явилися куртки із бобрика, верхній одяг з важких і щільних тканин. Дуже поширеним одягом 20-х рр. були чоловічі полотняні штани та білі парусинові туфлі, а також смугасті футболки, їх носили як чоловіки, так і жінки. Скоротилася покупка чобіт і валянок та збільшилася – черевиків і туфель. Розкішню вважалися чоловічі шкіряні черевики з тупими носками – «бульдоги». Трикотажні тканини також широко використовувався в чоловічому гардеробі – светри, жилети, шарфи. У вжиток непманів повернулися фраки старого дворянського зразка, смокінги, коверкотові костюми, циліндри старого фасону, капелюхи. Разом з цим відродилася мода на чоловічі тростини та люльки. Однак, даний одяг був притаманний для лише непманів і не набув широкої популярності серед простого населення. Особливим одягом, який відобразив період Громадянської війни та став символом революції, була шкіряна куртка, яку почали називати «кожанкою». Однак, їх могли дозволити собі тільки представники номенклатури, що різко відрізняло їх від інших представників міста. Більше того, куртка зі шкіри почала асоціюватись із привілеями нового

суспільства. Однак, вже в другій половині 20-х років вона втрачає свою актуальність [6, с.130].

У 1923 р. помітним стало зростання витрат на придбання непродовольчих товарів серед робочих, особливо одягу та взуття. Збільшення цих видатків зумовлювалося не тільки можливістю поновити зношені взуття й одяг, котрі тривалий час не купувалися, як зменшенням найбільш містких витрат на харчування. Через збільшення прибутків робітників та оновлення товарного асортименту змінилася структура споживання взуття й одягу. Наприкінці 1925 р. значний відсоток членів родин робітників майже не був забезпечений теплим одягом, а кількість натільної білизни була мізерною – не перевищували в середньому двох пар. Лише з 1927 р. ввійшли у вжиток шкарпетки й панчохи, посунувши примітивні онучі, але запас панчішних виробів ще був замалим (2,5-3 пари на особу), кількість комплектів верхнього одягу досягла в середньому 3 «збірних» костюмів для чоловіка та 6 платтів – для жінки. Незважаючи на це, якість одягу залишалася низькою. У пересічного жителя міста катастрофічно бракувало виробів з вовни. Загалом носили бавовняний одяг, який швидко зновувався. З кінця 1920-х рр. у гардеробі робітників почали з'являтися «дрібниці» – краватки та носовички [7, с.264-268]. Про поганий стан гардероба городян свідчить і те, що вони практично кожен день займалися ремонтом взуття і одягу. За даними С.Г.Струмліна, в грудні 1923 р. по буднях службовці займались латанням дірок на своїх речах протягом 0,9 години, а робітники – 0,7 [8, с.203]. Про бідність одягу та нужденність міського населення свідчать спогади П.Тичини: «Ми, кияни, ходили задрипаними, дротами притягуючи підощву, щоб не відпала (я і Ліді так притягував на черевіку підощву дротом, як вона бібліотекарем працювала)» [9, с.179]. Загалом, типовою рисою зовнішнього вигляду міського населення стало носіння перешитих речей, частіше навіть речей дореволюційних, а більшість жінок власноруч шили одяг завдяки викройкам у газетах чи журналах.

Головним напрямком у розробці одягу 1920-х рр. стала функціональна робоча одежа. Конструктивісти проголошували «костюмом сьогоденного дня» й у своїх висловлюваннях заявляли, що костюма не існує, а є лише спеціальний одяг для певної виробничої функції. Весь одяг конструктивісти поділили на дві групи: прозодяг, тобто одяг для роботи, що розрізняється залежно від виду роботи, і спецодяг, призначений для роботи в особливих умовах. Конструктивісти вважали, що прозодяг мав стати своєрідним інструментом працівника поряд з безпосередніми знаряддями праці, мав продовжувати лінії тіла та верстатів [10, с.293]. Як вважає один з піонерів нового костюма О.Екстер: «Костюм широкого вжитку повинен складатися з таких найпростіших геометричних форм, як прямокутник, квадрат, трикутник» [11, с.31]. Однак, прозодяг не набув значного поширення в СРСР. Причиною цього було небажання робітничого класу змінювати свій звичний зовнішній вигляд. Основним головним убором все частіше стає хустка, яка зав'язується в залежності від місця проживання та вікової групи. Молоді жінки починають зав'язувати хутку по-міському, часто зустрічається

пролетарська хустинка у вигляді трикутника, яка стала соціальним знаком прийняття ідей розбудови нового радянського суспільства.

Отже, зі встановленням влади більшовиків починається повне оновлення одягу міського населення. Внаслідок продовольчої кризи він став простим та бідним. Більшість робітників не могли дозволити собі купувати велику кількість одягу, а тому поширеним явищем стає латання старого та пошив через викройки. Основним елементом одягу, який відображав період 20-х рр. стає шкіряна куртка – куртка справжнього революціонера. Серед жінок, внаслідок емансипації, поширюються елементи чоловічого одягу. Однак, на практиці, вони все ж, віддавали перевагу сукням. Саме у зазначений час у містах УСРР починає формуватись таке явище як мода.

Список використаних джерел та літератури

1. Глушко Ю.С. Основні тенденції розвитку моди Радянської України 20-30-х рр. XX ст. / Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – 2016. - Вип. 45. – том 1. – С. 204-210.
2. Киселева С. Об одежде и модах /С. Киселева // Работница. – 1924. – № 3. – С. 30
3. Стриженова Т.К. Советский костюм за 50 лет / Татьяна Константиновна Стриженова // Журнал МОД. – № 3 – 1967. - С. 16-20
4. Полонська-Василенко Н. Спогади / Наталія Полонська-Василенко. – Київ: Видавничий дім – Києво-Могилянська академія, 2011. – 542 с.
5. Тимошенко С. Воспоминания / Сергей Тимошенко. – Київ: Наукова думка, 1993. – 424 с.
6. Лебина Н. Советская повседневность: нормы и аномалии. – М: Новое литературное обозрение, 2015. – 488 с.
7. Мовчан О. М. Повсякденне життя робітників УСРР. 1920-ті рр. — К.: Інститут історії України НАН України, 2011. — 312 с.
8. Струмилин С.Г. Бюджет времени рабочих 1923-1924 гг. // Струмилин С.Г. Избранные сочинения: В 5 т. - М., 1963. – Т. 3. – 315 с.
9. Павло Тичина. Із щоденникових записів – Київ: Радянський письменник, 1981. – 430 с.
10. Шепель О. Н. Зарождение советского костюма в условиях массовизации общества/Ярославский педагогический вестник, 2011 – № 4 – Том I (Гуманитарные науки). – С. 291-296
11. Екстер О. Современная одежда / О. Екстер // Красная нива. – № 21. – 1923. – С. 31

Роман Гондз

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Національний музей історії України

Історія Української Гельсінської групи

Споконвіку українська інтелігенція відігравала значну роль в українському суспільно-культурному та політичному житті, а особливо в періоди, коли українська державність була під значним впливом Москви як центру Союзу

Радянських Соціалістичних Республік. Коли у 20-х рр. ХХ ст. українській еліті була надана можливість творити відносно вільно, принаймні українською мовою точно безперешкодно, то у наступному десятилітті за подібну змогу вони змушені були серйозно заплатити. Певні аналогії проглядаються і з 1960-70-ми рр., коли з приходом до влади Хрущова національній інтелектуальній еліті в контексті політики десталінізації та лібералізації було дозволено певні елементи діяльності й творчості, позбавленої від значного цензурного впливу, то з появою на посту очільника Радянського Союзу Брежнєва та Першого секретаря ЦК КПУ Щербицького ситуація повторилася [1, с. 47], щоправда її розмах виявився уже не таким кривавим, корелюючись із духом нової епохи, розвитком глобалізації та проникнення західної преси на територію СРСР. Таким станом справ скористалися українські інакодумці – дисиденти, захисники прав нації та прав людини в державі тотального контролю за людським життям, утворивши Українську громадську групу сприяння виконанню Гельсінських угод як реакцію на підписання Радянським Союзом Заключного акту Наради з безпеки та співробітництва в Європі у Гельсінкі. З цього моменту розпочинається період легальної боротьби української інтелігенції за переформатування Радянського Союзу із де-юре правової держави у де-факто [2, с.73]. **Актуальність** відповідної статті криється в першу чергу в тому, що й досі на теренах Східної Європи ситуація із вільною пресою, чіткою ефективністю гілок влади, їхнім невтручанням в справи одна одної, основними правами та свободами людини залишається далеко не такою, аби вважати її позитивно завершеною, то саме таким чином історія Української Гельсінської групи може відіграти роль своєрідного механізму, яким варто скористатися, продовжуючи боротьбу за демократичні цінності по всьому світу.

Автор статті поставив перед собою такі завдання:

- виявити основні напрями діяльності Української Гельсінської групи;
- прослідкувати історію діяльності УГГ за час її існування;
- проаналізувати програмові документи та праці окремих членів УГГ як джерело з вивчення історії Групи;
- дослідити біографії членів УГГ як окремі історії протистояння інакодумців владі.

9 листопада на квартирі учасника Московської Гельсінської групи у Москві в присутності іноземної кореспонденції, адже у Києві така не акредитовувалася, було заявлено про утворення Української Гельсінської групи.

У цілому, на рахунку УГГ понад 550 років неволі й п'ять смертей. Влада була впевнена, що після масових арештів шістдесятників 1972 р. з «українським буржуазним націоналізмом», як вона називала все, що було пов'язано з проявами національної самосвідомості, не буде ніякого клопоту років 10-15, але вона помилилася. Загальний рівень обізнаності нехай незначної, але все ж активної групи інтелігенції, спричинив перетворення культурного руху шістдесятих у правозахисний рух сімдесятих років. І також

серед тих, кого запроторили у в'язницю впродовж початкових періодів правління Брежнєва, хто пам'ятав і ніби продовжував собою тягучість українського спротиву протягом усього ХХ ст., з'явилася в тих же концтаборах і в'язницях нова когорта правозахисників. Показовою в цьому розрізі була доля письменника Миколи Руденка. Син шахтаря, фронтовик, парторг Спілки письменників, він користувався всіма привілеями, котрі у зв'язку із біографією могла надати йому радянська влада. Проте, після того як він, зокрема, твердо відмовився давати негативні характеристики на репресованих колег, зокрема, єврейських письменників, звинувачених в «космополітизмі» та усвідомив усі нюанси та факти, що виплили із подальшого тотального розвінчання «культу особи Сталіна», то це привело його до переконання, що вчення, на якому будувався СРСР, хибне в своїй основі. За критику марксизму Руденко в 1974 р. був виключений з КПРС, в 1975 р. – зі Спілки письменників [3, с.29]. Ще на початку 1970-х рр. Руденко включився в роботу на захист прав людини. Мав тісні зв'язки з московськими правозахисниками Андрієм Сахаровим, Петром Григоренком, став членом радянського відділення «Міжнародної амністії». 18 квітня 1975 р. був заарештований за правозахисну діяльність, але ще під час слідства у зв'язку з 30-річчям перемоги амністований як учасник війни. Як тільки 9 листопада 1976 р. Микола Руденко на прес-конференції в Москві оголосив про створення Української громадської групи сприяння виконанню Гельсінських угод – через дві години на вікна його житла в Конча-Заспі під Києвом, де ночували його дружина Раїса Руденко й Оксана Мешко, також учасник групи, полетіли цеглини. «Так КГБ, – жартував Руденко, – відсалютував на честь створення УГГ» [4].

Таким чином, можна зробити висновок, що початковий період розвитку УГГ з моменту її заснування означив роботу правозахисників України на подальші десятиліття: легальна боротьба у формі громадської групи, що базується на основі міжнародного права, ратифікованого також і Радянським Союзом, проте останній спрямував усю свою потугу, в першу чергу Комітет державної безпеки, на викорінення будь-яких проявів інакودумства в СРСР.

Список використаних джерел та літератури

1. Касьянов Георгій. Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-их років. / К.: Либідь 1999. – 222 с.
2. Бажан. О. Г. Українська Гельсінська група: легальна форма протистояння тоталітарному режимові в УРСР. / К.: Видавничий дім "КМ Академія" 1999. – 73-78 с.
3. Алексеева, Л. М. История инакомыслия в СССР : новейший период / Людмила Алексеева. – 3-е изд., стер. — М. : Моск. Хельсинк. группа, 2012. – 383 с.
4. Овсієнко В. День народження Української Гельсінської групи. КГБ салютує уламками цегли [Електронний ресурс] / Василь Овсієнко // Історична правда. – 2010. – 9 листопада. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2010/11/9/3656/>
5. Григоренко П. Спогади. – Детройт, 1984. – 753 с.

6. Український правозахисний рух. Документи й матеріали Київської Української громадської групи сприяння виконанню гельсінських угод. – Торонто; Балтимор, 1978. – 477 с.

Марія Гук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Жінки у товаристві Червоного Хреста у роки Першої світової війни у вітчизняних дослідженнях

На початку Першої світової війни в українських губерніях діяло 12 общин сестер милосердя: Катеринославська Катериненська, Житомирська, Кам'янець-Подільська в пам'ять імператора Олександра III, Київська Маріїнська, Кременчуцька Маріїнська, Одеська Касперівська, Полтавська, Рівненська, Харківська, Херсонська, Чернігівська св. Феодосія Углицького, а також Миколаївське місцеве управління. Перелічені общини підпорядковувалися Російському товариству Червоного Хреста.

Приділив досить багато уваги жінкам у своєму дисертаційному дослідженні В.О.Оріховський «Діяльність Російського Товариства Червоного Хреста у роки Першої світової війни (1914-1917 рр.)» [5]. Автор зазначив, що РТЧХ на початку війни було зацікавлено в збільшенні кількості мобільного молодшого медичного персоналу, зокрема сестер милосердя. Тому, в 1914 р. курси для охочих дівчат стали відкриватися у Житомирі, Катеринославі, Одесі, Сімферополі, Харкові. У Кам'янці-Подільському навчали сестер для місцевих лікувальних закладів [5, с.126]. При новостворених шпиталях одразу відкривали короткотермінові курси [5, с.130-131]. У Києві при Маріїнській общині сестер милосердя навчання пройшло 242 слухачки, а в Херсоні, окрім 2-місячних курсів для сестер милосердя, готували сиділок [5, с.131]. Також, зазначає автор, на фронтах не вистачало медичного персоналу, тому досить часто управи відправляли на фронт лазарети чи санітарні загоди, з якими їхали і сестри милосердя.

Історію общин сестер милосердя на Волині досліджує І.М.Круковська [2]. Вона встановила на базі архівних документів та історіографії, що у воєнний час у цьому регіоні існували такі установи: Луцький інститут сестер милосердя та приватна школа сестер милосердя графині Потоцької у Подільській губернії, Школи медсестер при Волинському відділенні Російського Червоного Хреста (м. Житомир, м. Рівне), Школа сестер-жалібниць при Рівненській та Житомирській релігійних общинах сестер милосердя. Детальну увагу дослідниця звернула саме на Рівненську общину, яка відкрилася у 1910 р. з метою забезпечити регіон жіночим медичним персоналом. Тут готували сестер-жалібниць, санітарок, які б доглядати хворих і поранених у військовий і мирний час, оскільки на південно-західному кордоні імперії між Варшавою і Житомиром не було жодної общини [2, с.397]. На основі архівних джерел дослідниця визначила перелік предметів, які викладали для майбутніх сестер: акушерство, санітарія, епідеміологія, фармакологія, хірургія, терапія, десмургія, анатомія,

догляд за хворими та ін. [2, с.397]. Практикувалися учениці в лікарні, яка була відрита в общині. Вони тут же проводили щеплення, проводили прийом і доглядали за хворими. За даними офіційних джерел, дослідниця визначила, що у 1912 р. община нараховувала вже 100 членів [2, с.397].

Критерії формування сестринського персоналу, відповідно до статутів кількох общин Т.М.Моїсєєва [3]. Незважаючи на те, що стаття хронологічно доведена до 1914 р. і безпосередньо не торкається війни, її робота цікава нам тим, що дослідниця окреслює особливі правила роботи общин, з якими вони і вступили у військовий час. Наприклад, окрім допомоги і догляду за хворими, роботи у шпиталях і під час епідемій, до уставу Житомирської общини входила норма участі сестер у міжнародних акціях ЧХ в разі війни, а Херсонської – проводити навчання для селянок, які бажають навчитися доглядати за хворими, а також працювати на городі, в домашньому господарстві [3, с.168; с.171]. Висвітлено вимоги до претенденток: 18-40 років, знання грамоти. При вступі жінки надавали метрику, посвідчення від поліції про благонадійність і згоду батьків чи чоловіка. Як і в інших общинах, навчання було теоретичне та практичне (у лікарнях), а після іспитів і випробувального терміну (від 6 місяців до 2 років) жінки отримували свідоцтво. Сестри, які отримували необхідні навички, звільнялися у резерв, були військовозобов'язані і повідомляли про зміну місця проживання [3, с.171]. Дослідницею наголошується, що відповідно до Житомирського статуту, члени общини працювали безкоштовно, а всі кошти і подяки віддавали на утримання общини [3, с.170]. Сестри дотримувалися суворих правил: носили форму, жили за розпорядком, відпустка надавалася лише з дозволу керівництва, на кожную з них заводили послужний список, у який вносили всі дані про службу, відрядження.

Одним із найпотужніших був осередок РТЧХ у Катеринославі, при якому також була заснована община сестер милосердя. Відомості про неї знаходимо в статті дніпровського історика К.М.Недрі «Червоний хрест – катеринославський досвід (1908 – 1917)» [4]. Своїй успішній діяльності організація завдячує подружжю Урусових. Одразу на початку військових дій вони організували тримісячні курси сестер милосердя. Дослідник зазначив, що на навчання приймали осіб, які мали середню освіту, віком від 16 до 40 років, християнок. Після теоретичного навчання жінки складали іспити, практикувалися і лише після офіційного вступу до Катеринославської общини отримували свідоцтво і право виконувати милосердний обов'язок [4, с.141]. На основі «Списка сестер милосердия Российского общества Красного Креста, назначенных для ухода за ранеными и больными воинами в лечебные учреждения Красного Креста, военного ведомства, общественных организаций и частных лиц» дослідник навів такі дані, що на серпень 1915 р. до Катеринославської общини сестер милосердя Червоного хреста входило 209 членкинь [4, с.142]. Жінки працювали в Катеринославських лазаретах, госпіталях і у двох рухомих загонах. Також випускниці курсів несли службу не тільки вдома, а й у відрядженнях – медичних і санітарних закладах у Кременчуці, Тирасполі, Львові, Любліні, Бердичеві [4, с.142], а 13 сестер

Кременчуцької общини працювали на пароплаві-шпиталі «Португаль», який був потоплений у Чорному морі німецьким підводним човном 17 березня 1916 р. [4, с.143].

Прояв громадської активності жінок у Львові під час Першої світової війни вивчала М.С.Байдак [1]. Насамперед, проявити свій хист, талант, милосердя, львів'янки змогли у «шпитальній» діяльності. Дослідниця зазначила, що українки «організувалися» після відступу російських військ у 1915 р. Наприкінці червня 1915 р. ініціативна група жінок відкрила два шпиталі в приміщенні Духовної семінарії та монастирі оо. Студитів, при яких було організовано ще й курси медсестер [1, с.121]. Історик визначила особливості медичної допомоги львів'янок: по-перше, це різний соціальний статус бажаючих допомогти – студентки, вчительки, монахині; по-друге, шпиталі надавали допомогу особам всіх національностей [1, с.121]. По-третє, допомога мала й патріотичний характер. На противагу польському політичному домінуванню, було створено товариство «Захист Українських Січових стрільців» на чолі з Любою Артимович. Жінки збирали кошти, речі, а також дбали про лікарні для стрільців [1, с.122]. Важливу допомогу надавали осередки Червоного Хреста. Організація у Станіславі мала 19 філій, які співпрацювали з Київським РТЧХ. «До кінця 1919 року жінки-членкині цього товариства надали допомогу 12 152 пораненим та інтернованим, 11 191 хворому. Також вони упорядкували 180 військових могил» [1, с.122].

Таким чином, у вітчизняних розвідках про діяльність Товариства Червоного хреста під час Першої світової війни високо оцінено допомогу, яку надавали сестри милосердя постраждалим на фронтах і в тилу. Історики розглядають общини сестер як самостійні медичні одиниці, підпорядковані ЧХ, і досліджують умови життя та діяльності сестер-милосердя, кількісний та етнічний склад общин. Також дослідників цікавлять причини, які спонукали жінок присвячувати своє життя служінню хворим і пораненим, фахову підготовку і навчальні дисципліни, які викладали випускницям.

Список використаних джерел і літератури

1. Байдак М.С. Громадська діяльність як спосіб емансипації жінки в роки Першої світової війни (на прикладі українок Галичини). [*Українознавчий альманах*](#). 2015. Вип. 18. С. 119-123.
2. Круковська І.М. Медична освіта на Волині // Велика Волинь: історія освіти і культури: монографія / за ред. проф. Левківського М.В. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка. 2011. С. 376-418.
3. [Моїсєєва Т. М.](#) Громади сестер милосердя: критерії формування сестринського персоналу (за матеріалами статутів). *Інтелігенція і влада*. Серія Історія. 2013. Вип.29. С. 165-175.
4. Недря К.М. Червоний Хрест. Катеринославський досвід (1908-1917). *Гуманітарний журнал*. 2009. № 3-4. С. 137-144.
5. Оріховський В.О. Діяльність Російського Товариства Червоного Хреста у роки Першої світової війни (1914-1917 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.02 / Київський держ. торговельно-економічний ун-т. Чернівецький факультет.Чернівці.1997. 247 с.

**Встановлення та договірно-правова база культурної співпраці між
Україною та Польщею протягом 1991-2012 років**

У сучасному глобалізованому суспільстві все більшої актуальності набувають питання міжкультурного обміну та співпраці. Особливе місце серед зовнішньополітичних партнерів України належить Польщі. Ці держави здавна пов'язані територіальною близькістю, етнічною спорідненістю, близькістю культур, історичними традиціями. Двостороння комунікація України та Польщі у культурній галузі відкриває нові перспективи для розвитку та поглиблення відносин між двома країнами, крім того, це створює можливості для української сторони залучення до спільних європейських програм та запровадження досвіду Польщі щодо багатовекторного співробітництва в цій галузі, а договірно-правова база є тією основою, за якою й відбувається культурний діалог.

Ще до проголошення незалежності між Україною та Польщею на початку 90-х рр. XX ст. окреслилися нові тенденції їх співпраці. 13 жовтня 1990 р. прийнято Декларацію про принципи та основні напрями розвитку українсько-польських відносин [1], у 5-ій і 9-тих статтях якої визначено ключові напрями гуманітарної взаємодії, основний зміст і результати культурного, освітнього та наукового обміну. Окрім того, в документі наголошувалося на необхідності поліпшення становища відповідних національних меншин в обох країнах [2, с.145].

18-19 травня 1992 р. відбувся перший офіційний візит Президента Л.Кравчука до сусідньої держави, під час якого сторони підписали Договір про добросусідство, дружні взаємини і співпрацю між Україною та Республікою Польща [3, с.613]. Даний документ заклав головні підвалини подальшої співпраці сусідніх країн [4, с.44]. Держави зобов'язалися сприяти розвитку вільних контактів між громадянами, громадськими організаціями, політичними партіями, науковими установами та творчими осередками, а також виявленню та поверненню на батьківщину втрачених чи незаконно вивезених історичних цінностей.

1994 р. між Україною та Польщею укладено Угоду про забезпечення прав національних меншин, за якою сторони мають дбати про національні меншини поляків на території України та національні меншини українців на території Республіки Польща, сприяти їхній культурній самоідентифікації, виключити прояви будь-якої дискримінації за національною ознакою на їхній території, організовувати діяльність відповідних органів по забезпеченню сприятливих умов для нацменшин в галузі освіти та культури. 25 червня 1996 р. підписано Угоду про охорону і повернення втрачених і незаконно переміщених під час Другої світової війни культурних цінностей.

Одними з найважливіших документів, в яких проголошувались основні принципи і засади двосторонньої співпраці, зокрема і в культурі, є спільні

заяви Президентів України та Польщі. У травні 1997 р. Л.Кучмою та О.Кваснівським було підписано першу заяву «До порозуміння і єднання». Вже сама назва красномовно говорить про те, що українці та поляки мають порозумітися для єднання в Європі. Президенти наголошували на давній дружбі і взаємодопомозі обох народів, а суперечливі сторінки спільної історії закликали залишити на розгляд фахівців.

У травні 1997 р. між Урядом України та Урядом РП було укладено Угоду про співробітництво в галузі культури, науки і освіти [5], яка містила 26 пунктів. Дана угода забезпечувала культурну співпрацю терміном на 1 рік, далі, якщо не буде ніяких нарікань, то вона автоматично продовжувалася. Документ задекларував прагнення обох сторін підтримувати та розширювати співробітництво між науково-дослідними установами, навчальними закладами та окремими вченими.

1999 р. приніс нові здобутки у побудові польсько-українських взаємин. 4 лютого Міністерства культури та мистецтва двох держав підписали Протокол про співробітництво, який засвідчив, що культурний обмін між країнами буде відбуватися за трьома головними принципами: обмін делегаціями; обмін художніми колективами та музейними виставками, організаціями виставок сучасного мистецтва та фестивалів [6, с.62].

Наведені вище факти свідчать, що вже в середині 90-х рр. ХХ ст. завдяки підписанню низки договорів було закладено основу культурної співпраці двох держав. На початку ХХІ ст. договірна база з урахуванням сучасних потреб двосторонньої комунікації значно розширилася, що дозволило українсько-польській культурній співпраці стати однією зі складових міжнародних взаємин.

Основні напрацювання кінця ХХ ст. в галузі науки, освіти та мистецтва були закріплені низкою договорів та протоколів між урядами та профільними установами обох країн. Зокрема, протягом 2001-2012 рр. культурно-гуманітарна сфера взаємин регулювалася відповідними Протоколами про співпрацю, що підготували Міністерство культури і національної спадщини Республіки Польща та Міністерством культури та мистецтв України.

Відзначимо, що важливе значення в процесі формування україно-польського діалогу культур належить саме освіті. 2 липня 2001 р. підписано Угоду про співробітництво Міністерством освіти та науки України і Міністерством національної освіти Республіка Польща, а у 2005 р. Міністерствами було оформлено Угоду про академічне взаємовизнання документів про освіту та рівноцінність ступенів. Польща організовує для українських студентів чимало освітніх програм. Крім того, значна кількість Європейських програм пропонують навчання в польських вишах для українців.

Знаковою подією стало оприлюднення 11 липня 2003 р. Спільної заяви Президентів України і Польщі «Про примирення – в 60-ту річницю трагічних подій на Волині». В заяві обидва президенти засудили криваві події 1943-1944 рр. на Волині, також був висловлений заклик не перекреслювати конфліктами минулого всі ті надбання, що об'єднують два народи. 27 квітня

2007 р. у Варшаві була підписана третя за роки незалежності спільна заява обох Президентів з нагоди 60-их роковин операції «Вісла». У ній Президенти закликали два народи до примирення, вшанування жертв цієї акції та встановлення історичної правди. Загалом же, всі ці заяви несуть один єдиний меседж до примирення та єднання.

Після спільної українсько-польської перемоги у конкурсі за проведення футбольного турніру «Євро – 2012» між державами активізувалася співпраця у сфері спорту як важливій сфері культурної співпраці. Угода про співробітництво під час організації фінального турніру чемпіонату Європи з футболу УЄФА Євро-2012 [7], підписана 28 березня 2008 р., стала правовою основою співробітництва у підготовці і проведенні чемпіонату. До того ж, 14 квітня 2008 р. було оформлено Декларацію щодо зміцнення співпраці у підготовці до фіналу Євро-2012 очільниками держав, що свідчило про високий рівень підготовки та організації масштабного спортивного свята. Крім того, уряди обох держав підписали низку протоколів і угод щодо організаційних моментів підготовки до «Євро – 2012».

Загалом, на період 2010-2013 рр. культурну сферу взаємодії України та Республіки Польща визначав Протокол між Міністерством культури і туризму України та Міністром культури і національної спадщини Республіки Польща на 2010-2012 рр. Цей документ дає можливості пропагування в РП українського візуального мистецтва: у Польщі організовувалися фестивалі українського мистецтва, виставки прикладного та декоративного мистецтва, обміни художніми колективами, гастролі театрів, покази фільмів.

Отже, як бачимо, розвиток міцних культурних взаємин є важливою складовою співпраці обох держав, для успішної реалізації яких потрібна потужна договірно-правова база, що почала складатися ще наприкінці 80-х рр. ХХ ст. Саме тоді були закладені головні принципи співпраці в культурній сфері, що згодом лягли в основу нормативних документів, укладених вже в незалежній Україні та демократичній Республіці Польща. Досягнень в розвитку та поглибленні польсько-українських взаємин є достатньо, однак не варто зупинятися на досягнутому, та й реалії сьогодення потребують інтенсифікації культурних взаємин, щоб відкинути стереотипи минулого й осмислити тисячолітню історію співпраці.

Список використаних джерел та літератури

1. Декларація про принципи та основні напрямки розвитку українсько-польських відносин від 13 жовтня 1990 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_172
2. Пачос Юлія. Засади двостороннього культурного співробітництва України та Польщі на сучасному етапі / Ю. В. Пачос // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – 2013. – Вип.16. – С. 143-148.
3. Договір між Україною і Республікою Польщею про добросусідство, дружні відносини і співробітництво від 18 травня 1992 року / Зібрання чинних міжнародних договорів України: Офіційне видання/ За заг. ред. А. М.

Зленка. – К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. – Т. 2, кн.2: серпень-грудень 1992 р. – С. 613-618.

4. Стрільчук В.В. Україна – Польща: транскордонне співробітництво у культурній сфері (90-ті роки ХХ – початок ХХІ століття): дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01/В.В. Стрільчук. – Л, с. 44.

5. Угода між Урядом України й Урядом Республіки Польща про співробітництво в галузі культури, науки і освіти від 20 травня 1997 року [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. – Режим доступу: http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=616_058

6. Бучковська О. Ю. Документне забезпечення українсько-польських культурно-освітніх відносин / О. Ю. Бучковська // Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку. Культурологія. 2015. – Вип. 21(2). – С. 61-65. – Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrk_2015_21\(2\)_15](http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrk_2015_21(2)_15).

7. Спільна декларація щодо зміцнення співпраці у підготовці до фіналу ЄВРО-2012 від 14 квітня 2008 року [Електронний ресурс] // Президент України <http://www.president.gov.ua/news/9628.html>

Олексій Ільїн

Ізмаїльський державний гуманітарний університет

Відновлення житлового фонду в містах Ізмаїльської області УРСР у повоєнний період

Ізмаїльська область була відновлена у складі УРСР наприкінці серпня 1944 р. Майже відразу почалася післявоєнна відбудова міст області й радянська економічна, політична та культурна сфера життя суспільства. У цих умовах перед владою постала низка проблем, головною з яких був гострий дефіцит житла. Ускладнювали розв'язання житлової проблеми в Ізмаїльській області брак необхідних ресурсів для капітального будівництва та наявність в її містах військових частин. Актуальність дослідження посилюється й тим, що повоєнна радянська житлова політика продовжує впливати на сучасний розвиток цих міст.

Проблемою відбудови житлового фонду в повоєнний період займалися такі дослідники, як Д.Бачинський [1], С.Іванов [2], Л.Красноп'ярова [3], О.Янковська [4] та ін.

Як зазначав у доповідній записці секретарю ЦК КП(б)У М.С.Хрущову секретар Ізмаїльського обласного комітету КП(б)У В.Горба 28 серпня 1944 р., у ході війни найбільше постраждали Болград, Білгород-Дністровський і районні центри – Арциз, Тарутино та Шабо. Ізмаїл у ході війни зазнав менших ушкоджень [5, арк.12]. У Білгород-Дністровському в результаті повітряних боїв 1944 р. частина будівель згоріла [6, арк.22]. В місті було зруйновано 187 будинків, 16 тис. кв. м. будівель було ушкоджено. Всі зруйновані помешкання були майже повністю відновлені до 1946 р. [6, арк.47]. Таким чином, міста області в ході війни не зазнали значних руйнувань.

У цей період перед владою гостро постала житлова проблема, яка була викликана тим, що, з одного боку, міста були забудовані переважно одноповерховими будинками, а з іншого – почалося зведення нових підприємств та розміщення в містах військових частин. Так, відповідно до «Пояснювальної записки в 1945 році Ізмаїльського обласного відділу у справах архітектури», Ізмаїл був «містом селищного типу з індивідуальними одноповерховими будинками та цілими кварталами дрібних магазинів (крамниць)» [7, арк.11]. Достатньо багато двоповерхових будівель було розташовано в Білгород-Дністровському: в 1946 р. з 2 317 будинків 87 були двоповерховими [4, арк.46], інші міста були переважно забудовані одноповерховими будинками [8, 32зв; 5, арк.225-225зв, 229]. Основними будівельними матеріалами були опалені цеглини, лампачі (неопалені глиняні цеглини з соломою) та, меншою мірою, ракушняк.

В Ізмаїлі в повоєнний період відчувався гострий брак житла. Частина державних установ була розташована в приміщеннях, які не відповідали їхнім запитам, або навіть в інших містах області. Додаткові труднощі були зумовлені дислокацією в Ізмаїлі Червонопрапорної Дунайської військової флотилії (ЧДУФ), Пограничного загону та інших військових частин. Так, станом на 1 грудня 1944 р. 17 обласних та 15 міських організацій не мали необхідних приміщень, крім того, не було помешкань для 100 сімей спеціалістів та партійно-радянських робітників, які приїхали до області [9, арк.309]. Проблеми з розселенням робітників виникли в адміністрації Ізмаїльського торговельного порту [10, арк.5]. У зв'язку з браком житла частина обласних установ та приватних квартир була розміщена в шкільних будівлях: 8 шкіл використовувалися не за призначенням в Ізмаїлі, 3 – у Білгород-Дністровському та одна – в Кілії [11, арк.42-43]. 27 листопада 1944 р. було ухвалено рішення Обласного виконавчого комітету Ізмаїльської області, за яким до Болграда та Білгород-Дністровського було переміщено частину обласних організацій [9, арк.242]. Пізніше, 16 травня 1945 р., Ізмаїльський облвиконком затвердив рішення № 274 щодо ущільнення деяких обласних та міських організацій в Ізмаїлі. В рішенні зазначалося, що в місті склалося «виключно важке становище з житлом» та відсутнє помешкання для сімей понад 200 спеціалістів і радянсько-партійних робітників, які прибули до Ізмаїльської області. Звільнені помешкання планувалося використати під квартири [12, арк.121]. Відповідно до рішення Ізмаїльського облвиконкому № 617 від 2 вересня 1946 р., ЧДУФ повинна була передати Ізмаїльському міському виконавчому комітету 55 будівель загальною площею 8 700 кв. м. та житлові будівлі, рівні за обсягом відновленому штабу флотилії [13, арк.105].

У повоєнний період розвиток капітального будівництва в містах стримувався низкою проблем. Ці труднощі були обумовлені відсутністю в області будівельного лісу та браком палива для виготовлення вапна, алебастру й цегли, а також недостатньою кількістю транспорту, відсутністю спецодягу для робочих, низьким рівнем механізації праці, нестача побутового каменю для фундаментів нових будівель. Крім того, існували значні

затримки з виконанням проектної документації для будівельних робіт, що навіть могло зірвати виконання річного плану будівельних робіт на певному об'єкті [14, арк.2; 15, арк.1-2; 16, арк.7-8]. Важливу роль у відновленні житлового фонду Ізмаїльської області відіграло залучення місцевого населення, використання матеріалів від розбудови зруйнованих будинків та організація підсобних підприємств з виготовлення будівельних матеріалів [17, арк.54]. В Ізмаїлі місцеві мешканці були організовані в квартальні комітети, які займалися роботами з благоустрою міста та його відбудовою [18, арк.19].

У перші повоєнні роки в містах області темпи капітального будівництва нового житла були низькими. Відповідно до пояснювальних записок та довідок щодо стану капітального будівництва в області за період 1945-1949 рр., у містах області відбувалося активне відновлення зруйнованого або пошкодженого житлового фонду. В 1947 р. в Ізмаїлі почалося відновлення восьмиквартирного та будівництво нового дванадцятиквартирного будинків, проте вони були завершені в 1948 р. [16, арк.2, 12-13; 19, арк.43]. У 1949 р. в Ізмаїлі почалося будівництво 16-квартирного двоповерхового будинку [20, арк.67-68].

З метою забезпечення підприємств робочою силою та тимчасового вирішення проблеми дефіциту житла, в містах області почалося будівництво гуртожитків. У 1946 р. для техперсоналу та робітників Дунайпортбуду Радянського Дунайського Пароплавства (РДП) було збудовано два гуртожитки [21, арк.6-7]. У 1948 р. в м. Ізмаїл для РДП будувалися двоповерховий гуртожиток на 120 осіб для вантажників та двоповерховий гуртожиток на 80 осіб для робітників будівельної контори та Дунайпортбуду, а також два двоповерхові гуртожитки на 150 осіб для вантажників РДП [22, арк.16]. У 1949 р. для РДП у Рені зводився двоповерховий гуртожиток на 150 осіб (будівництво почалося в 1948 р.) [23, арк.23-24]. У 1951 р. в Болграді будувався гуртожиток на 50 осіб для підприємства промислово-будівельних матеріалів [24, арк.25].

Окрім основної будівельної організації – ОСМУ-321, відновленням житлового фонду займалися й інші підприємства – Радянське Дунайське пароплавство, а також довгострокові орендатори. Значні кошти, які виділялися на індивідуальне житлове будівництво, розподілялися як індивідуальним забудовникам, так і будівельним організаціям. Так, відповідно до постанови № 1181 Ради народних комісарів УРСР від 11 вересня 1944 р., Ізмаїльській області було додатково виділено 300 тис. крб. на індивідуальне житлове будівництво [7, арк.16]. Ці кошти були розподілені між організаціями та підприємствами міст відповідно до рішення Ізмаїльського обласного виконавчого комітету № 116 від 11 листопада 1944 р: 100 тис. крб. – Ізмаїлу, 80 тис. крб. – Білгород-Дністровському, 40 тис. крб. – м. Кілії, 30 тис. крб. – Болграду та Рені та 20 тис. крб. – Виклове [9, арк.164-165]. Особливою групою, яка отримувала кредити на індивідуальне житлове будівництво, були демобілізовані, родини загиблих воїнів, інваліди війни та сім'ї військовослужбовців, яким видавалися

довгострокові кредити [25, арк.127]. Будівельні організації повинні були допомагати демобілізованим з армії в заготівлі деревини та її транспортування. Крім того, вони безкоштовно отримували очерет та будівельні матеріали з розібраних домів [26, арк.2].

Таким чином, у повоєнний період у містах Ізмаїльської області відчувався дефіцит житлових та адміністративних помешкань. Розвиток капітального житлового будівництва в області стримувався низкою проблем, передусім – браком будівельного лісу та місцевого палива. Будівництво нового житла в перші повоєнні роки відбувалося низькими темпами, в основному будівельні організації займалися відновленням житлового фонду. Ще одним методом вирішення житлової проблеми стало кредитування індивідуальних забудовників. З метою забезпечення житлом робітників нових підприємств зводилися гуртожитки.

Список використаних джерел та літератури

1. Янковська О., Бачинський Д. Реформи в УРСР у соціальній сфері (1950–1960-ті рр.): житлове забезпечення. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*: Зб. ст. Вип. 18, К. 2013. С. 132-149.
2. Іванов С. Житлове будівництво в Харкові (1943–1980 рр.). *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії*: збірник наукових праць. Вип. 13. 2010. С. 121–127.
3. Краснопорова Л. Об'єми та напрямки житлового будівництва на Донбасі періоду післявоєнної відбудови та «хрущовської відлиги». *Історичні і політологічні дослідження*. Вип. 4. 2013. С. 206-213.
4. Янковська О. Житлова проблема в УРСР у повоєнні роки. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Вип. 14. 2008. С. 117-126.
5. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО), ф. П-4980, оп. 1, спр. 46, арк. 12
6. Комунальна установа «Ізмаїльський архів» (далі – КУІА), ф. Р-625, оп. 1, спр. 4.
7. КУІА, ф. Р-419, оп. 1, спр. 3.
8. КУІА, ф. Р-419, оп. 1, спр. 16.
9. КУІА, ф. Р-470, оп. 1, спр. 43.
10. КУІА, ф. Р-1759, оп. 1, спр. 24.
11. КУІА, ф. Р-470, оп. 1, спр. 7.
12. КУІА, ф. Р-470, оп. 1, спр. 73.
13. КУІА, ф. Р-470, оп. 1, спр. 108.
14. КУІА, ф. Р-408, оп. 1, спр. 219.
15. КУІА, ф. Р-408, оп. 1, спр. 232.
16. КУІА, ф. Р-408, оп. 1, спр. 237,.
17. КУІА, ф. Р-470, оп. 1, спр. 5.
18. ДАОО, ф. П-4980, оп. 1, спр. 38.
19. КУІА, ф. Р-408, оп. 1, спр. 245.
20. КУІА, ф. Р-419, оп. 1, спр. 254.
21. КУІА, ф. Р-419, оп. 1, спр. 11.
22. КУІА, ф. Р-419, оп. 1, спр. 23.

- 23 КУ ІА, ф. Р-419, оп. 1, спр. 29.
24. КУІА, ф. Р-419, оп. 1, спр. 55.
25. КУІА, ф. Р-419, оп. 1, спр. 5.
26. КУІА, ф. Р-419, оп. 1, спр. 75.

Вікторія Ількович

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Роль польських культурних громадських організацій в Україні у забезпеченні освітніх потреб польської меншини

Проблематика вивчення становища та розвитку етнополітичних процесів у сучасній Україні набуває особливого значення за умов розбудови України як суверенної, демократичної держави, яка обрала європейський шлях історичного розвитку. З огляду на принципи та парадигми демократичної політики у справах національних меншин, безумовною стає консолідація українського суспільства довкола питань підтримки та сприяння вільному розвитку різних етнічних груп, з одночасним дотриманням меж реалізації національно-культурних потреб та запитів, що окреслюють суверенітет України.

Репрезентативними у цьому випадку є транскордонна взаємодія та етнокультурний діалог української та польської громад, які було успішно відновлено напередодні відновлення Україною державної незалежності. Одним із аспектів цієї взаємодії є забезпечення освітніх потреб польської етнічної групи на теренах України. Значною мірою ці питання досліджують Я.Варивода, В.Гажаман, О.Калакура, Л.Мазепа, Л.Лойко, А.Любоневич, С.Рудницький та ін. Ми ж спробуємо розглянути роль саме польських культурних організацій в Україні в освітніх процесах української польської громади в умовах побудови громадянського суспільства в Україні.

Серед ключових освітніх потреб польської громади в Україні можна виділити питання вивчення польської мови, культури, традицій, їх викладання на різних освітніх рівнях в Україні. Так, за роки незалежності України було реалізовано інтерес до вивчення польської мови через польські громадські організації, натомість набагато складнішим реалізація цих потреб через загальноосвітні та суботньо-недільні школи. У 1992 р. Міносвіти затвердило Тимчасове положення про недільну школу національних меншин в Україні, що сприяло формуванню та вдосконаленню їх мережі [1, с.291]. Станом на 2006/2007 навчальні роки в областях України діяло 26 польських суботньо-недільних шкіл [2, с.55-57], однак ці дані могли стосуватися лише шкіл, зареєстрованих у місцевих відділах освіти (за даними польської сторони лише у межах Львівського консульського округу були 72 такі школи [3, с.439].

У 2010 р. Міністерство освіти і науки затвердило програми з польської мови для суботніх шкіл, що суттєво покращило ситуацію із суботніми школами. Так, на кінець 2011/2012 навчального року в Україні було вже 532 пункти вивчення польської мови (12 груп у дитсадках, 5 польських шкіл, 29

класів із вивченням польської мови, 53 школи з вивченням польської мови як іноземної, факультативне вивчення польської мови у 83 школах, 200 суботньо-недільних шкіл і 150 різноманітних курсів польської мови) [3, с.440].

Важливим, однак, складним для дослідження лишається питання вивчення польської мови на курсах польських організацій, через відсутність точних даних. Можемо зазначити, що станом на 1993 р. за підтримки Республіки Польща в Україні працювало 28 вчителів з Польщі, а вже у 2009 р. їх кількість зросла до 41 [4, с.298]. Загалом же в Україні працювало 190 вчителів польської мови [5, с.428].

Малодослідженим лишаються також школи і курси, що діяли при римо-католицьких парафіях, про них можна говорити лише на підставі їх підтримки Товариством «Спільнота польська», яке, зокрема, у 2008 р. надало допомогу курсам польської мови у римо-католицьких парафіях у Броздовцях, Долині, Миколаєві, Романові, Шаровечці, чернечих згромадженнях сестер-домініканок у Чорткові, сестер слуг Ісуса у Новій Боровій Володарськ-Волинського району Житомирської області, сестер-бенедиктинок у Житомирі [1, с.292].

Більш документально підтвердженими є питання функціонування освітніх закладів, що сприяють розвитку польської громади в Україні. Серед дошкільних навчальних закладів, наприклад є й державні, і приватні установи. Так, у 2010/2011 навчальному роках у Львові та у м. Стрию Львівської області функціонували 3 групи з вихованням польською мовою у державних дошкільних навчальних закладах та група у приватному дошкільному навчальному закладі. Аналогічно, у Городоцькому районі Хмельницької області на базі центру розвитку дитини діяв гурток з вивчення польської мови, який відвідували в середньому 30 дітей дошкільного вік. У 2 дошкільних дитячих закладах Чернівецької області використовувалися форми роботи з дітьми, що сприяють засвоєнню польської мови.

Польська громада також сприяє забезпеченню освітніх потреб польської меншини, зокрема, і в середніх загальноосвітніх навчальних закладах. Наприклад, у 2002 р. 1 вересня урочисто відкрито побудовані дві польські школи – у Городку Хмельницької області і Мостиськах Львівської. Кошти на будівництво були виділені, як польською громадою в Україні, так і польськими урядовими програмами. Польською мовою навчаються діти у державних навчальних закладах, кількість яких у 2010/2011 навчальних роках збільшилася у порівнянні з ситуацією в УРСР, коли існувало лише дві польські школи у Львові, до 5, за рахунок нових шкіл у Івано-Франківській, Львівській і Хмельницькій областях. Крім цього, існує по одному загальноосвітньому навчальному закладу з навчанням польською та українською мовами і з навчанням польською та російською мовами (загалом польською мовою у державних і комунальних загальноосвітніх навчальних закладах навчалося 1 357 учнів) [1, с.293].

Федерація польських організацій України регулярно ставить на порядок денний перед органами державної влади питання щодо визнання шкіл з

викладанням польською мовою школами національних меншин. Це проблема актуалізується через безпідставність зменшення кількості годин вивчення польської мови у частині загальноосвітніх шкіл. Органи влади посиляються на відсутність коштів, так, за інформацією Е.Хмельової, у Старому Скалаті, Полупанівці, Галущинцях Тернопільської області рішенням обласного управління освіти ліквідовано викладання польської мови, хоча до 2008 р. там було 4 години польської мови на тиждень [4, с.251].

Окрім цього, Федерація польських організацій в Україні, яка об'єднує більшість польських громадських організацій в Україні, у 1999 р. висловлювалась за преференції щодо вступу поляків на факультет полоністики Львівського національного університету, тим самим пропонуючи певну «етнізацію» польської освіти. Також, у 2003 р. організації, які репрезентують польську меншину в Україні, наголошували на необхідності покращення контактів польських громадських організацій в Україні з Міністерством освіти Польщі, однак дані пропозиції не знайшли відгуку ані в Україні, ані у Польщі.

Натомість, плідну співпрацю з польськими навчальними закладами здійснювали й вітчизняні заклади вищої освіти, серед яких можна виділити кафедру польської філології Львівського національного університету імені І.Франка. Подібна співпраця присутня і серед загальноосвітніх навчальних закладів Тернопільської області, які уклали договори про співпрацю з польськими навчальними закладами. Подібну безпосередню співпрацю також здійснювали і продовжують реалізовувати й інші навчальні заклади багатьох областей України.

Таким чином, можемо зауважити, що питання забезпечення освітніх потреб польської етнічної групи постало на порядку денному українсько-польського транскордонного співробітництва ще на початку 1990-х років, однак існує чимало проблем, які потребують чіткого узгодження та подальшого вирішення для здійснення ефективної міжетнічної співпраці та побудови демократичного суспільства, що дбає про можливості кожної із груп населення.

Список використаних джерел та літератури

1. Калакура О. Я. Полонія Галичини у суспільно-політичних процесах сучасної України / О. Я. Калакура – К. : Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2014 / 4-5 (72-73).
2. Табачник Д. В. Національні меншини України: етнокультурний вимір / Д. В. Табачник, Г. Д. Попов, Т. І. Пилипенко. – К. : Етнос, 2007.
3. Рудницький С.В. Суспільно-політичні інтереси поляків незалежної України / С. В. Рудницький. – Житомир, 2014.
4. Raport o sytuacji Polonii i Polaków za Granicą 2009. – Warszawa, 2009.
5. Калакура О. Я. Поляки в етнополітичних процесах на землях України у XX столітті / О. Я. Калакура – К. : Знання України, 2007.

Взаємини єврейських та українських студентських товариств Східної Галичини міжвоєнного періоду (1918-1939)

Задекларована проблема має цінне наукове та навчально-методичне значення, оскільки студенти виступали носіями прогресивних, максималістських, демократичних ідей, погляди яких охоплювали увесь спектр від реакційності – до консерватизму. Ця частина інтелігенції, відігравала якщо не основну, то, принаймні, дуже важливу роль.

Проблема зародження та поширення українського та єврейського студентського руху як каталізатора національно-культурницьких процесів вивчена ще не достатньо. Зокрема, дослідження, присвячені східногалицькому українському студентству, є тематично орієнтованими, тому про наявність комплексної праці, яка висвітлювала співпрацю українських та єврейських студентських товариств у національно-культурному житті Східної Галичини міжвоєнного періоду, не йдеться.

Варто зазначити, що упродовж 20-30-х рр. ХХ ст. тривав постійний пошук шляхів виокремлення єдиної організаційної структури як українського, так і єврейського студентства Східної Галичини. У процесі об'єднавчих спроб було створено ряд організацій, які мали консолідувати світове студентство. Серед таких товариств можна виділити УССоюз та його наступників – УКСО та «Профорус», а також СУСОП. Перешкодою на шляху досягнення об'єднавчих рішень стали утиски та репресії, напівлегальна діяльність, а також ідеологічні розходження, які спочатку проявилися у питанні державотворчої боротьби, а згодом набули ознак усталених національних стереотипів.

Мета дослідження – проаналізувати роль українських студентських товариств у національно-культурному житті Східної Галичини міжвоєнного періоду та прослідкувати за особливостями консолідаційних та міжнаціональних відносин із єврейськими студентськими організаціями досліджуваного періоду.

Для реалізації поставленої мети необхідно розв'язати наступні **завдання**: обґрунтувати організаційні засади діяльності українських та єврейських студентських товариств 1918-1939 рр.; проаналізувати їхні структурні особливості та ідеологічні засади і принципи; дослідити основні напрямки співпраці українських та єврейських студентських товариств в національно-культурному житті Східної Галичини у зазначений період; висвітлити місце єврейських студентських товариств в національно-культурному житті Східної Галичини міжвоєнного періоду. **Об'єкт дослідження** – суспільно-політичні, ідейні та національно-культурні процеси, що відбувалися в Східній Галичині 1918 – 1939 рр. **Предмет дослідження** – українські та єврейські студентські товариства як важливий чинник формування

міжнаціональної толерантності та рушій суспільно-політичних процесів у досліджуваний період.

Про рушійну силу українського студентства стверджував В.Гнатюк та зазначав, що вже на кінець XIX ст. у Східній Галичині було декілька тисяч українських товариств, серед яких чільне місце займали українські студентські товариства, кількість яких щорічно зростала. Він наголошував, що при таких прогресуючих темпах створення нових товариств скоро не залишиться жодного села, де б не гуртувалося українське студентство [1, с.92].

Варто зазначити, що важливе місце у комунікативній діяльності українських студентських товариств Східної Галичини відігравало спілкування із єврейськими студентськими утвореннями. Такі відносини були взаємовигідними, оскільки під час їхньої активної підтримки здійснювався обмін студентами, науково-педагогічними кадрами, навчальною базою, зібраними коштами, матеріальною допомогою.

Українське товариство студентів Львівського політехнічного інституту було створене 31 березня 1898 р. Першим головою був студент І.Дудинський. На відміну від інших українських товариств, «Основа» була у дружніх відносинах не тільки з українськими студентськими товариствами, але й польськими та єврейськими, про що свідчить його участь у багатьох спільних заходах [2, с.46].

Про таку співпрацю свідчить подяка з'їзду єврейської молоді ЦЕСУСу висвітлена у газеті «Діло» від 17 жовтня 1922 р. Єврейські товариства намагалися по мірі можливостей підтримувати українських східногалицьких студентів, долучатися до їхніх ідейно-політичних справ, сприяти побудові власного українського університету та здобутті українськими землями незалежності [3, с.4].

У часи національно-визвольних поривань українців міжвоєнної Східної Галичини важливою складовою була взаємодопомога та благодійна діяльність, яка виявлялась через обов'язок опікуватися сиротами, людьми похилого віку та малозабезпеченими верствами населення, що покладався на гмінні, повітові та міські органи опіки та суди. Оскільки українські студентські товариства не мали змоги допомогти всім нужденним, то етноспільноти, у тому числі й єврейські студентські групи, утворювали громадські об'єднання, які працювали за рахунок пожертв.

На основі задекларованих принципів діяли не лише допомогіві товариства, але й громадські організації, наприклад Кураторія опіки пам'ятками єврейської культури, Товариство друзів єврейського музею, які поряд із українськими студентами здійснювали дослідження історико-культурної спадщини Східної Галичини. Також, як і серед українського студентства, єврейські молодіжні спільноти теж культивували фізичне та моральне виховання. Єврейська молодь відвідувала спортивні організації «Makkabi», «Ezra», «Kadimah» [4, с.12-13].

У Східній Галичині міжвоєнного періоду за свою активну державницьку діяльність польська влада здійснювала утиски не лише українських

студентських товариств, а й поширювала антиєврейські настрої, зокрема, в університетах через прийняття закону «лавкового гетто». Проте, варто зазначити, що українське студентство не підтримувало вказівки влади та часто саботувало їх, чим ще тісніше зближувалось із єврейським студентським рухом. Наприклад, при запровадженні обмежувального антиєврейського освітнього закону, 8 листопада 1937 р. у Львівському університеті 450 студентів-українців ухвалили утриматися від участі в ініційованому ректором університету голосуванні за запровадження обмежень [5, с.10].

До 1939 р. молодіжні, а в тому числі студентські, як українські так і єврейські товариства Східної Галичини шукали форми і методи співіснування з польською владою, борючись у рядах організацій як прокомуністичного, так і націоналістичного орієнтування. У другій половині 30-х рр. XX ст. студентство Східної Галичини розчарувалося у спробах легальної діяльності та перейшло до активного опору, на бік націоналістичних організацій. Проте, вже у 1939 р. ще існуючі українські студентські товариства Східної Галичини були ліквідовані радянською владою, єврейські студентські організації буде очікувати схожа участь [6, с.246].

У Східній Галичині міжвоєнного періоду яскраво помітно цілісну картину активної міжнаціональної співпраці українських та єврейських студентських товариств у контексті актуальних для цих груп державотворчих процесів. Отже, як українські, так і єврейські студентські товариства приймали активну участь у національно-культурному житті Східної Галичини міжвоєнного періоду через внесок у суспільно-політичну, соціально-економічну та культурно-освітню сфери, організацію та проведення різного роду масових заходів, поширення видавничої справи та боротьбу за самовизначення своїх народів.

Список використаних джерел та літератури

1. Гнатюк В. Національне відродження австро-угорських українців (1772 – 1880 рр.) // Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України / [Упор. Феодосій Стеблій]. Львів, 2006. [Бібл. Шашкевичіани. Нова Серія, № 4 (9)]. 104 с.
2. Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини 1861-1939 рр. Івано-Франківськ, 1995. 72 с.
3. Сіоністична студентська молодь та українські студенти // Діло. – 17 жовтня. – 1922. – С. 4.
4. Чорній Петро. Етнічні групи Галичини міжвоєнного періоду (1919–1939 рр.): демографічні та етнокультурні процеси. Автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. іст. наук. зі спеціальності “етнологія” / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України та Інститут народознавства НАН України. Львів, 2011. 20 с.
5. Подольський А. Ю. Уроки минулого: Історія Голокосту в Україні / Навч. Посібник. К.: ТОВ «Спринт-Сервіс», 2016. 104 с.

6. Шумський І. Молодь Західної України між двома Світовими війнами: ідейно-світоглядні шукання // Наукові записки ТДПІ. Серія: Історія. М. Грушевський – погляд із сьогодення. Матеріали Міжнародної наукової конференції присвяченої 130-річчю від дня народження М. Грушевського / [За заг. ред. проф. М. М. Алексієвця]. Тернопіль, 1997. Вип. V. С. 244–248.

Дмитро Кругляк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Причини політизації системи місцевого самоврядування після місцевих виборів 2006 року в Україні

Місцеве самоврядування сьогодні є однією з найважливіших запорук існування демократії в суспільстві, тією інституцією, через яку та завдяки якій громадяни України у конституційний спосіб та, згідно з принципами загально визнаного у Європі та демократичному світі права, можуть реалізувати свої права на вирішення нагальних питань локального значення.

Історія інституціонального становлення місцевого самоврядування в Україні у його сучасному вимірі сягає часу здобуття Україною незалежності, а окремі витoki цього процесу сягають загальнодемократичних зрушень в УРСР доби перебудови. Проте, в контексті даного дослідження ми хочемо звернути увагу на події часів Помаранчевої революції, які наклали суттєвий відбиток на інституті місцевого самоврядування в Україні та на тривалий період порушили і без того слабкий механізм функціонування локальної демократії. Значною мірою ці питання досліджують В.Заблоцький, Б.Андресюк, А.Ткачук, В.Кампо, В.Погорілко, О.Батанов та ін. Ми ж спробуємо розглянути саме причини політизації системи місцевого самоврядування після місцевих виборів 2006 р. в Україні.

Як відомо, вибори до міських, районних та обласних рад 26 березня 2006 р. відбувались виключно на пропорційній основі, а саме, за виборчими списками від політичних партій і виборчих блоків у багатомандатному виборчому окрузі. Такий формат місцевих виборів став можливим через прийняття у 2004 році нової редакції Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» [1]. Подібна уніфікована з парламентською модель виборчої системи до місцевих рад виявилася далекою від європейських норм та стандартів, закладених Європейською хартією місцевого самоврядування [2]. Подібна система певною мірою дублювала виборчі процеси до Верховної Ради і дозволяла політичним силам заручитися підтримкою власних позицій на місцях, однак, у той самий час, вибори до органів місцевого самоврядування на пропорційній основі сприяли процесам «капсулізації влади на всіх рівнях та визнання закритих процедур делегування влади як таких, що не підтримують демократію» [3, с.43].

Така виборча система була неспроможною достатньою мірою забезпечити інтереси місцевого населення, але внаслідок впровадження «закритих списків», деперсоніфікації виборчого процесу, монополізації політичними

партіями права на висування кандидатів у депутати порушила активне виборче право громадян, сприяла поширенню зовнішніх впливів, політизації органів місцевого самоврядування, переорієнтації їхньої діяльності з представництва інтересів місцевих громад на представництво інтересів керівних органів партій, поширення політичної корупції [4].

Важливо з'ясувати природу нормативно-правових змін, що заклали механіку проведення виборів до органів місцевого самоврядування на пропорційній основі. Так, у листопаді-грудні 2004 р. внаслідок проведення президентських виборів Україна поринула у політичну кризу з широкою мирною демонстрацією, яка отримала назву Помаранчева революція [5, с.196]. Для виходу із кризового стану Верховна Рада України 8 грудня 2004 р. внесла зміни до Конституції України, які передбачали перехід від президентсько-парламентської до парламентсько-президентської форми правління. Окрім цього, передбачалися зміни у Конституції в частині щодо місцевого самоврядування, однак, вони так і не були ухвалені у встановлені терміни, внаслідок чого кризове явище торкнулось і чинних на той час органів місцевого самоврядування. Повсюдно відбувалось переформатування депутатських груп, створювалися нові пропрезидентські фракції, у багатьох містах виникали свої мікромайдани з вимогою відставки місцевих рад та голів [5, с.197].

Окрім згаданих вище змін до Конституції України, у процесі революційних змін, які відбувалися у період після обрання Віктора Ющенка Президентом України, для системи місцевого самоврядування важливе значення мали зміни до Закону України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» від 2004 р., згідно з якими, місцеві вибори 26 березня 2006 р. вперше відбувалися за новою виборчою системою – депутати міських, районних та обласних рад обиралися на пропорційній основі за партійними списками.

Пропрезидентська коаліція не внесла суттєвих змін до закону, прийнятого у 2004 р. і незабаром стало очевидним, що проведення пропорційних виборів призвело до того, що у 2006 р. значна частина активу територіальних громад виявилася незатребуваною, а зв'язок депутатів з виборцями ослабнув [5, с.198]. Внаслідок проведення виборів за партійними списками територіальні громади були позбавлені фактичної можливості прямо делегувати своїх представників у місцеві ради, а чимало районів і міст узагалі не отримали представництва в депутатському корпусі обласного рівня [6, с.1011].

Входження політичних партій до системи місцевого самоврядування одразу ж призвело до надмірної політизації та поляризації системи місцевого самоврядування, на всіх рівнях врядування країну переповнила міжфракційна боротьба, яка не тільки дестабілізувала суспільство, але й фактично заблокувала звичну господарчу й соціально-економічну діяльність органів місцевого самоврядування.

Таким чином, вибори до органів місцевого самоврядування за партійними списками, які відбулися у 2006 р., зовсім себе не виправдали, натомість

спричинили більш глибоку інституційну кризу локальної демократії, перетворивши місцеве самоврядування з інституту демократії на арену політичної боротьби, замість механізму реалізації прав місцевих громад – на джерело конфронтації на місцях. Про це згадує, зокрема і В.Куйбіда, який наголошує, що формування представницьких органів місцевого самоврядування за пропорційною системою породило окремий комплекс проблем [7].

Список використаних джерел та літератури

1. Закон України «Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів» / Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, N 30-31, ст. 382. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1667-15>
2. Європейська хартія місцевого самоврядування [Текст] / офіційний переклад – Старсбург : Рада Європи, 1985. – ET5 № 122. – С. 246 - 255.
3. Шведа Ю. Р. Вибори та виборчі системи. Європейські стандарти та досвід для утвердження демократії в Україні. Львів, 2010. 462 с.
4. Зміни до виборчого законодавства: зміст та необхідність / Аналітична записка для Громадської асамблеї України [Д. Ковриженко]. 2008. 1 грудня. URL: <http://parlament.org.ua/2008/12/01/zmini-do-viborchogozakonodavstva-zmi/>
5. Взаємодія держави та місцевого самоврядування України в історичній ретроспективі : монографія / Володимир Заблоцький. – Луганськ : ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2013. – 324 с.
6. Україна: політична історія. XX – початок XXI ст. / редрада : В. М. Литвин (голова) та ін. – К. : Парламент. вид-во, 2007. – 1028 с.
7. Куйбіда В. С. Місцеве самоврядування в Україні в контексті розвитку місцевої демократії: монографія / В. С. Куйбіда, М. С. Куйбіда, О. О. Бабінова. – Хмельницький: Вид-во ХУУП, 2008. – 468 с.

Юлія Невмита

Черкаський державний технологічний університет

Необхідність кардинальних реформ системи управління сільським господарством на початку пост сталінського періоду

Покращення становища сільського населення на сьогодні є одним із пріоритетних завдань у процесі становлення основ соціальної політики в Україні. З огляду на це, вельми корисним буде вивчення ряду аспектів історичного досвіду минулих років. Цікавим у цьому плані є постсталінський період, адже саме у 1953-1964 рр., у добу хрущовської «відлиги», були зроблені перші спроби вирішити проблеми селян шляхом реформування системи управління аграрного сектору економіки народного господарства.

Відразу зауважимо, що сільське господарство України після війни опинилося в трагічному становищі: різко зменшилася чисельність працездатного населення, скрізь відчувалась гостра нестача робочих рук, особливо кваліфікованих, досвідчених кадрів, а розраховувати на малочисельний машинно-тракторний парк, який вдалося зберегти, практично

було не можливо, оскільки він перебував у дуже поганому технічному стані й потребував значних капіталовкладень для свого ремонту.

Крім того, до початку 1953 р. аграрна галузь так і не змогла подолати перманентні труднощі, оскільки, сталінська концепція розвитку народного господарства залишалась незмінною у повоєнний період, так як «вождь всіх народів» продовжував надавати пріоритетності розвитку промисловості, особливо важкої, асигнуючи, при цьому, величезні кошти в оборонну індустрію. Байдуже й неприязне ставлення Сталіна до села привело до повного занепаду сільського господарства, і без того знесиленого війною, а самих селян до крайнього зубожіння. В останні роки його життя руйнівні процеси в аграрному секторі продовжували набирати обертів. Все це спричинило перманентну продовольчу кризу, яка набула всеохоплюючого, загальнодержавного характеру і потребувала невідкладного й швидкого вирішення. Особливо загострилось становище з продуктами харчування у зв'язку з непередуманим і необґрунтованим зниженням роздрібних цін на них, яке активно проводилося у 1950-1952 рр. Крім того, на початку 50-х рр. XX ст. країна практично не мала хлібних запасів, страхового зернового фонду, намітилось скорочення заготовок хліба. Колгоспи України із валового збору зернових культур не досягли довоєнного рівня. Відповідно, рівень споживання населенням продуктів харчування був далеким від раціональних норм [1, с.411].

Серед причин відставання сільського господарства були хиби в його керівництві, прикрашання його справжнього стану, незадовільне використання техніки, незабезпеченість колгоспів, МТС і радгоспів необхідними кадрами кваліфікованих робітників і спеціалістів, надмірна централізація планування. Не був урахований принцип матеріальної зацікавленості колгоспів і колгоспників у збільшенні сільськогосподарського виробництва. Низькою була оплата трудовдя [1, с.413-414].

Сільське господарство країни гостро потребувало нових імпульсів. Диспропорція, яка склалася у рівні розвитку промислового сектору, що збільшив обсяг валового виробництва за 1940-1953 рр. у 1,5 рази, у той час, як аграрна галузь лише на 4%, загрожувала серйозними ускладненнями [2, с.11].

Зауважимо, що на початок 50-х рр. XX ст. селянство становило 64% населення України [3, с. 9]. Сільські жителі перебували фактично на самозабезпеченні завдяки особистим підсобним господарствам. В умовах порушеної економіки колгоспів, слабкої матеріально-технічної бази, дефіциту робочої сили з одного боку, і об'єктивних потреб прискореної відбудови аграрного сектору – з іншого, серйозною проблемою було ще й організаційно-господарське налагодження роботи колективних господарств, їхніх виробничих підрозділів [4, с.19]. Тому, одним із головних завдань для керівництва Хрущова було формування дієвих кадрів керівників колгоспного виробництва.

У повоєнний період керівна ланка колгоспів формувалась здебільш за принципом добору безвідмовних виконавців і не продемонструвала

очікуваного від неї результату. У 1953 р. з 15,8 тис. голів колгоспів мали вищу освіту лише 535 чоловік – 3,3% , середню 3,3 тис. чоловік – 20,8%, 1,5 тис. чол. закінчили одно-дворічні сільськогосподарські школи, 6,1 тис. – 38% короткотермінові курси, усі інші взагалі були практиками [5].

Крім того, чимало колгоспниць перебувало на керівній роботі: головами сільських Рад, головами правлінь колгоспів, бригадами рілних бригад, завідуючими фермами і т.д. До речі, у 1953 р. в колгоспах республіки питома вага жіночої праці по кількості працюючих становила близько 65%. Жінки виконували величезний обсяг ручної праці по вирощуванню цукрових буряків, картоплі, овочів, льону інших культур. Вони були основною робочою силою на тваринницьких фермах. Значне місце займали вони і серед колгоспних механізаторів [6, с.447].

Проте, відповідальні посади у цей конкретно-історичний період переважно займали комуністи, в яких були здебільшого відсутні спеціальна освіта й практичний досвід керівної роботи. Така практика формування номенклатури стала визначальною у кадровій політиці та суттєво позначилася на ефективності діяльності чиновників, породжуючи в них невпевненість у завтрашньому дні, боязкість проявляти ініціативу, приймати самостійно виробничі рішення та брати на себе відповідальність. Таке байдуже ставлення до роботи, а інколи навіть і прагнення максимально використати своє службове становище, щоб задовольнити власні матеріальні потреби, вели до зловживань, а згодом і до звільнення цих посадовців із займаних посад [4, с.19]. Так, у рішенні бюро РК КПУ щодо голови колгоспу ім. Б.Хмельницького Шумського району Тернопільської області І.Рудого йшлося про те, що він економіку не вивчав, рідко бував на фермах, бригадах, не реагував на зауваження правління колгоспу [7, арк.10-11].

Аналіз архівних документів свідчить про те, що за першу половину 1953 р. було знято з посад 34% керівників господарств [8]. У доповіді на вересневому (1953 р.) пленумі ЦК КПРС Хрущов засудив негативну практику надсилання безмежної кількості директив і бездумних розпоряджень, роздування управлінського апарату, а головне, бездушного визискувально-бюрократичного підходу до вирішення селянських проблем [9, с.62-63].

Більшість керівників колективних господарств, що обіймали посади на початку 50-х рр. ХХ ст., підтримали рішення пленуму і поставлені на ньому завдання, спрямовані на швидке піднесення сільського господарства у найкоротші строки. Свідченням такого стану справ є вислів голови артілі М.Супруна, який у розмові з колгоспниками села Змагайлівки Черкаського району (нині Черкаська область, в досліджуваний період – Київщина) відзначав, що кадрові аспекти постанови відкривали перед трудівниками сільського господарства нові можливості руху вперед. Голова артілі ім. Сталіна Ємільчинського району Житомирської області О.Волощук також вказував на те, що потреба в таких заходах у кадровій сфері відчувалася на кожному кроці. С.Григоращук – голова передової на Буковині артілі ім. Мічуріна Кіцманського району, зазначив, що здійснення схвалених партією

заходів щодо кадрової політики викличе новий, всебічний розквіт колгоспного виробництва, допоможе підняти відстаючих до рівня передових, створить у країні достаток продуктів сільського господарства [10, с.1].

Отже, на основі глибокого аналізу архівних та опублікованих джерел очевидно, що на початку 1953 р. аграрний сектор залишався найслабшою ланкою в народному господарстві країни. Вже в перші постсталінські роки нове радянське керівництво на чолі з Хрущовим розпочало цілу низку перетворень. Серед проблем, що існували на той час, поряд з іншими заходами, необхідно було внести серйозні зміни і у механізм управління сільським господарством.

Список використаних джерел та літератури

1. Історія українського селянства. Нариси в 2-х т. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 2006. – 653 с.
2. Воронов С.В. В преддверии перемен? / С.В. Воронов. // Степные просторы. – 1989. – № 9. – С. 11.
3. Народное хозяйство Украинской ССР. Юбилейный статистический ежегодник. – К. : Техника, 1977. – 464 с.
4. Нікілев О.Ф. Виробнича інтелігенція українського села: творення соціальної верстви (середина 40-х – середина 60-х рр. XX ст.) / О.Ф. Нікілев. // Моногр. – Д. : Вид-во Дніпропетр. ун-ту, 2004. – 208 с.
5. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі ЦДАГО України). Ф. 1. – Оп. 24. – Спр. 2783. – Арк. 7.
6. Історія селянства Української РСР. В 2-х т. – Т. 2. – К. : Наукова думка, 1967. – С. 477.
7. ЦДАГО України. Ф. 1. – Оп. 80. – Спр. 1232. – Арк. 10-11.
8. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі ЦДАВО України). Ф. 27. – Оп. 19. – Спр. 1017. – Арк. 239.
9. Хрущов Н.С. О мерах дальнейшего развития сельского хозяйства СССР. Доклад на Пленуме ЦК КПСС 3 сентября 1953 г. / М.С. Хрущов. // – М. : Политиздат, 1953. – С. 62-63.
10. Думи українських хліборобів. // Радянська Україна, 1953. – № 220. – 17 вересня. – С. 1.

Євгеній Сафар'янс

Національний меморіальний комплекс
Героїв Небесної Сотні - Музей Революції Гідності

Поняття «майдан» в суспільній свідомості українців кін. XX – поч. XXI ст.

«Майдан» – важливе поняття для визначення назви громадянських протестів 2013-2014 рр. Слово запозичене в українську мову з татарської, казахської та туркменської (тобто з тюркських мов), в які потрапило з мови фарсі (перської) й означає «рівне, вільне місце» або «місце в центрі» – будь-яка відкрита площа, парк, базар. В українській мові наприкінці XIX – на поч.

XX ст. слово «майдан» мало такі ж значення, що і в мовах Близького Сходу: 1) велика площа, на якій збиралися люди; 2) лісова галявина; 3) майстерня для перегонки смоли [1, с.398]. Тобто, у найбільш поширеному варіанті під словом «майдан» розуміють головну площу населеного пункту, на якій проводились народні збори (базарну площу, часто поряд з церквою або собором).

У Києві такими «майданами» впродовж історії були Софійська та Конtrakтова площі, а на початку XX ст. до цього переліку долучилася Думська площа (сучасний майдан Незалежності). Тут ще 16(29) березня 1917 р. було організовано українську маніфестацію: протестуючі тоді вимагали створення української автономії у складі Росії [2]. Проте вже 9(22) січня 1918 р. в складних політичних умовах було проголошено незалежність Української Народної Республіки. На жаль, незалежна Україна програла війну більшовикам, а її території ввійшли до складу СРСР. У радянські часи площа неодноразово змінювала назву: Радянська площа, площа Калініна, Площа ім. 19-го вересня, площа Жовтневої революції. Саме тут, на цьому місці в жовтні 1990 р. звичайні київські студенти організували мирні акції непокори радянській владі. Ті події отримали назву «Студентська революція на граніті» [3], оскільки площа на той час була встелена гранітними плитами. «Революцію на граніті» в наш час називають «першим Майданом» [4]. Протест виявився успішним, влада пішла на компроміс, а вже 24 серпня 1991 р. депутати Верховної Ради прийняли Акт проголошення незалежності України. 26 серпня 1991 р. депутати Київської міської ради перейменували площу Жовтневої революції на майдан Незалежності [5], оскільки саме в цьому місці збиралися масові мітинги на підтримку незалежності України.

28 листопада 2000 р. лідер фракції Соціалістичної Партії України у Верховній Раді О.Мороз оприлюднив т.зв. «плівки Мельниченка», які нібито свідчили на користь версії про причетність Президента України Л.Кучми до вбивства журналіста Георгія Гонгадзе. Зміст оприлюднених О.Морозом плівок викликав громадське обурення і спричинив кампанію народних протестів 2000-2001 рр., що збереглися в історії під назвою «Україна без Кучми» [6].

У першій акції протесту в Києві 15 грудня 2000 р. взяли участь понад 500 активістів, що представляли 24 українські партії та громадські організації: СПУ, УНП «Собор», УРП, ПРП, УНА-УНСО, УКСМ, Всеукраїнська партія трудящих та ін. 20 грудня 2000 р. в мережі з'явився офіційний сайт акції «Майдан». Новий ресурс став джерелом інформації про акцію, а також виконував функцію координації та комунікації активістів по всій території України і закордоном [7, с.727-728]. З того часу слово «Майдан» активістами почало все частіше застосовуватись для назви громадянських протестів (у цьому контексті пишемо з великої літери), проте масового застосування воно набуло під час «Помаранчевої революції».

21 листопада 2004 р. в день другого туру президентських виборів в знак незгоди з масовими фальсифікаціями на майдан Незалежності вийшли тисячі киян. Так розпочалась Помаранчева революція (частина журналістів та

істориків називають її «першим Майданом», а ті – хто брав участь у «Революції на граніті» – «другим Майданом»), яка отримала назву від партійних кольорів одного з кандидатів – Віктора Ющенка. Мітинг переріс в безстроковий протест, а діюча влада була змушена піти на компроміс і провела третій тур голосування – 26 грудня 2004 р. За результатами переміг Віктор Ющенко, саме він став третім президентом України [8]. Помаранчева революція стала першим кроком до творення громадянського суспільства в Україні.

Цілком закономірно, що громадянські протести 2013-14 рр. також почали називати «Майданом» (частина журналістів та істориків називають його «другим Майданом», а ті – хто брав участь у «Революції на граніті» – «третім Майданом»), до того ж головні події протистояння з владою відбулися саме на майдані Незалежності в Києві або поряд з ним. Слово «Майдан» стало твірним для найменування багатьох волонтерських ініціатив Революції Гідності [9, с.256-260]: Бібліотека Майдану, Відкритий Університет Майдану (ВУМ), ініціатива «Доїхати на Майдан», Майдан Прес Центр, Музей Майдану, Пошта Майдану, Пошукова ініціатива Майдану, Самооборона Майдану [10] та ін. Також з'явилися і похідні слова: Євромайдан, Автомайдан, Антимайдан, Аквамайдан, майданівець.

«Євромайдан» – термін, який поряд з поняттями «Революція Гідності» та «Майдан» також активно вживали для позначення акцій протесту 2013-14 рр. Назва акцентує увагу на першопочатковій меті мітингів: підписанні Угоди про асоціацію України з ЄС. Саме слово-хештег було вперше використане в твітер-акаунті партії «Батьківщина» 20 листопада 2013 р. [11], а наступного дня цей хештег вийшов у топ твіттера де був вжитий більше 20 тис. разів. Словом «Євромайдан» часто позначають події Революції Гідності у тотожному контексті.

У відповідь на брутальне побиття бійцями спецпідрозділу «Беркут» студентів у Києві на майдані Незалежності в ніч на 30 листопада 2013 р. виникла громадська ініціатива «Євромайдан SOS». Активісти цієї ініціативи – волонтери, правозахисники й адвокати – цілодобово надавали юридичну та іншу допомогу переслідуваним людям по всій країні [12]. 30 листопада 2013 р. сформувалася й інша громадська ініціатива – «Автомайдан» – мобільний підрозділ Євромайдану, що складався з груп самостійних колон автомобілістів і виконував функції мирного спротиву режиму В.Януковича [13].

Євромайдан та Революція Гідності також спричинили появу явища, яке отримало назву «Антимайдан»: мітинги на підтримку влади, що були організовані з метою протидії Євромайдану. Феномен «антимайдану» отримав продовження в Російській Федерації та на окупованих нею територіях [14].

Провівши аналіз викладеного матеріалу, ми можемо зробити висновок, що смислове навантаження поняття «майдан» майже не змінювалося з часу його появи в українській мові, але під впливом громадянських протестів 2000-2004 рр. воно поступово почало набувати нових сенсів: ним почали

позначати не лише місце проведення мітингів, але й самі громадянські протести. Події Революції Гідності спричинили появу великої кількості неологізмів в українській мові, що позначали громадські ініціативи або й інші феномени, пов'язані з протестом.

Список використаних джерел та літератури

- 1) [Словарь української мови: в 4-х тт. / За ред. Б. Грінченка. – К., 1907-1909. – Т. 2. – С. 398.](#)
- 2) Файзулін Я. Жива сила: у березні 1917 року в Наддніпрянській Україні розпочалося національне відродження [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tyzhden.ua/History/44945> (останній перегляд: 23.04.2019)
- 3) Революція на граніті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidanmuseum.org/uk/storinka/revolyuciya-na-graniti> (останній перегляд: 23.04.2019)
- 4) Перший Майдан. 25 років Революції на граніті [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://dt.ua/socium/pershiy-maydan-25-rokiv-revolyuciyi-na-graniti-.html> (останній перегляд: 23.04.2019)
- 5) Рішення виконавчого комітету Київської міської Ради народних депутатів від 26 серпня 1991 року № 524 «Про перейменування площі Жовтневої революції і станції метро „Площа Жовтневої революції“» // Державний архів м. Києва, ф. Р-1, оп. 8, спр. 3862, арк. 90.
- 6) «Україна без Кучми» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidanmuseum.org/uk/storinka/ukrayina-bez-kuchmy> (останній перегляд: 23.04.2019)
- 7) *“Політична енциклопедія”. Київ, Парламентське видавництво, 2012. – 807 с. Сама стаття – С. 727-728.*
- 8) «Помаранчева революція» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidanmuseum.org/uk/storinka/pomarancheva-revolyuciya> (останній перегляд: 23.04.2019)
- 9) Сафар'янс Є. (Р)еволюція Гідності: визначення сутності події та її хронологічних меж / Матеріали XVII Міжнародної наукової конференції студентів, аспірантів та молодих учених «Шевченківська весна – 2019: Історія». Київ, 2019. – С. 256-260.
- 10) Ініціативи Майдану [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.maidanmuseum.org/uk/storinka/iniciatyvy-maydanu> (останній перегляд: 23.04.2019)
- 11) Офіційне представництво ВО Батьківщина у Twitter [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://twitter.com/Batkivshchyna/status/403207893467426817> (останній перегляд: 23.04.2019)
- 12) Євромайдан SOS [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://maidanmuseum.org/storinka/yevromaydan-sos> (останній перегляд: 23.04.2019)
- 13) Автомайдан. Про нас [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.automaidan.org.ua/aboutus.html> (останній перегляд: 23.04.2019)

14) Создатели «Антимайдана» - против сборов на Манежной [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.bbc.com/russian/russia/2015/01/150115_moscow_antimaidain_move_ment (останній перегляд: 23.04.2019)

Вікторія Струсь

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Міжособистісні та гендерні відносини в підпіллі ОУН та УПА

Широкомасштабне та об'єктивне дослідження історії ОУН та УПА стало однією із характерних рис незалежної України. Однак деякі аспекти цієї проблеми ще не знайшли достатнього відображення в українській науковій літературі. Історики українського визвольного руху сьогодні лише починають детальніше вивчати повсякденну історію та питання взаємовідносин у підпіллі. У нашій роботі ми спробуємо розглянути питання, що стосуються спілкування повстанців з іншими членами колективу.

Відносини всередині повстанського мікроколективу можна назвати дружніми, особливо між повстанцями-чоловіками. Товариська і дружня атмосфера в середовищі українського визвольного руху стала закладатися ще в кінці 1920-х – на початку 1930-х рр. в ОУН. У «44 правилах життя українського націоналіста» закріплювалося, що учасник українських визвольних змагань має бути товаришким і в праці, і в боротьбі [1, с.129].

У спогадах і листах одне до одного українські повстанці називали свої братів по зброї не інакше як «другом»/«друзями». В опублікованому листі Василя Галаси «Орлана» (провідник ОУН та командир УПА-Північ) до Людмили Фої «Оксани» (редакторка підпільної повстанської літератури) автор називає усіх своїх знайомих учасників українського визвольного руху «друзями» і навіть до самої Людмили звертається «друже Оксана». Такий стан речей декларувався на найвищому рівні і поширювався також на рядових бійців, які зверталися до командира використовуючи позначення «друже» [2, с.193-194].

Поведінка командирів, особливо що стосується їхніх відносин із повстанцями, регулювалася «Бойовим правильником піхоти». Так, командир повинен був нести повну відповідальність за стан і бойову готовність свого відділу, забезпечувати високий морально-політичний стан, дисципліну, боєздатність і бойову готовність підлеглих; бути зразком активності, сміливості та самопожертви; вміло командувати відділом в бою; підвищувати підготовку підлеглих; знати настрої бійців, рівень вишколу, наявність і стан матеріальної частини, боєприпасів, харчів, одягу, взуття; дбати про відпочинок, умови побуту та потреби підлеглих [3, с.15].

Прикладами таких зразкових командирів були підполковник «Коник» (чотовий у курені «Гайдамаків»), який разом зі стрільцями будував барикади, самостійно стриг та голив стрільців, та командир відділу «Рисі» «Гонта», який, наражаючись на небезпеку під час більшовицького нападу на село

Ясені, взяв пораненого стрільця на плечі та переправив таким чином його в ліс [4, с.47].

Загалом, у чоловічому повстанському середовищі панувала атмосфера доброзичливості та взаємопідтримки. Також у підпіллі не було дискримінації за соціальним статусом чи рівнем освіти. Андрій Кордан згадував, що той факт, що у нього було закінчено декілька класів школи зовсім не було приводом до насмішок чи глузувань з боку його товаришів. Навпаки, при можливості учасники українського визвольного підпілля навіть намагалися допомогти підтягнути знання своїм слабшим товаришам [5, с.136].

Складнішими були відносини чоловічого колективу із жінками у підпіллі. Діяльність жінок у бойових підрозділах УПА постійно перебувала в полі зору чоловіків. До жінок ставилися по-різному: починаючи від приязного ставлення, тобто ставлення як до матерів, сестер і доньок; до агресивного – як до ворогів підпільного руху (через зради на допитах) або як об'єктів задоволення своїх сексуальних бажань.

Відомості про уявлення окремих командирів про нормативні відносини між статями містяться в розпорядчих документах. «Забороняється старшинам, підстаршинам і козакам їхати чи то службово чи неслужбово фурманкою на однім сидженні з жінкою», – ішлося в наказі від вересня 1943 р. Якщо жінка потрапляла в ряди УПА, то кожен командир повинен був реагувати на найменші прояви нешанобливого ставлення до жінок [6, с.92].

Підпільний статус учасників УПА став одним із чинників формування романтичних міжособистісних стосунків. У жіночих спогадах міститься чимало інформації про романтичні стосунки та одруження поміж підпільниками. Наприклад, у 17-річному віці в ОУН вступила Марія Курочка, яка вже в 20 років вийшла заміж за іншого підпільника, а за місяць по одруженні обоє вступили до лав УПА, та невдовзі чоловік загинув у бою [7, с.101]. Не рідкісними були випадки «службових романів». Так, відомо, що Василь Кук (головнокомандувач УПА з 1950 р.) протягом 1945 р. підтримував інтимні стосунки у підпіллі із Г.Стасків, про що згодом дізналася його дружина У.Крюченко [8, с.32].

Дуже часто на жінку в підпіллі дивилися як на сексуальний об'єкт, що проявлялося в низці непристойних жартів, які лунали в чоловічому колі, та у відвертих розмовах на інтимні теми. Також в повстанських підрозділах, де перебували жінки, важко було уникнути ревнощів між чоловіками й злочинів на цьому ґрунті. Намагаючись позбутися суперника у боротьбі за серце підпільниці «Арети», надрайонний провідник «Зорич» доніс на свого підлеглого, районного провідника «Говерлю», звинувативши того у невиконанні наказів, привласненні фінансових коштів підпілля та підготовці дезертирства у Чехословаччину [9, с.131].

З іншого боку, як видно зі спогадів, жіноча присутність у криївці мала свої позитивні сторони: це створювало певну ілюзію нормального життя, у якому жінки виконували звичні ролі – опікувалися побутом повстанців та дбали про позитивний психологічний клімат в надзвичайно стресових обставинах. [10, с.595]

Отже, відносини у повстанському колективі не можливо охарактеризувати однозначно. З одного боку, це були товариські відносини у чоловічому колективі, які культивувалися ще з початком визвольної боротьби на західноукраїнських землях. Основним представником та ініціатором такої дружньої атмосфери був командир, який не дозволяв собі ставити себе вище інших стрільців. Становище жінок у бойових підрозділах УПА (як і в ОУН) ускладнювалося їхнім перебуванням у чоловічому середовищі із особливо прискіпливою до жінки увагою як зі сторони керівництва (що пов'язано і з дисципліною та безпекою), так зі сторони повстанців (пов'язано із романтичними або сексуальними поривами).

Список використаних джерел та літератури

1. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів. Т. 1 : 1920-1939. / П. Мірчук ; ред. С. Ленкавський. - Л. : Українське видавництво, 2003. – 642 с.
2. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 16: Волинь і Полісся у невідомій епістолярній спадщині ОУН і УПА 1944–1954 рр. / Ред. рада: П. Сохань (співголова), П. Й. Потічний (співголова), Г. Боряк, В. Лозицький, Р. Пиріг, Ю. Шаповал, О. Удод, С. Кокін, М. Посівнич; Упорядн.: В. Ковальчук, В. Огороднік. – Київ; Торонто, 2011. – 1025 с.
3. [ГДА СБУ](#) – [Ф. 13](#). – [Спр. 376](#). – [Т. 67](#). – Бойовий правильник піхоти. – 25 арк.
4. Хмель С. Українська партизанка (з крайових матеріалів). Л.: "Шлях Перемоги", 1994.-128 с.
5. Кордан А. Один набій в набійниці. Спомини вояка УПА з куреня «Залізняка». / А. Кордан ; упоряд. М. Дубас. – Торонто ; Львів : Львівська політехніка, 2006. – 244 с.
6. Гавришко М. Чоловіки, жінки й насильство в ОУН та УПА В 1940–1950-х рр. / М. І. Гавришко // Український історичний журнал. - 2016. - № 4. - С. 89-107.
7. Савка Б. А смерть їх безсмертям зустріла. – Київ: Глобус, 1993. – 332 с.
8. Ніколаєва В. Улюна Крюченка – Оксана. / Наталія Ніколаєва. – Л. ; Торонто : Літопис УПА, 2013. – 126 с.
9. Гавришко М. Заборонене кохання: фактичні дружини учасників підпілля ОУН та УПА 1940-1950-х рр. / М. Гавришко // Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні : Гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : Зб. наук. статей / за наук. ред. Гелінади Грінченко, Катерини Кобченко, Оксани Кісь. – Київ: ТОВ "Арт-книга", 2015. – С. 123-141.
10. Кісь О. Між особистим і політичним: гендерні особливості досвіду жінок-учасниць національно-визвольних змагань на західно-українських землях у 1940-1950-х рр. // Народознавчі Зошити. – 2013. - № 4. – С. 591-599.

**Організаційна структура галузі спорту і фізичного виховання
Українського центрального комітету в Генеральній губернії (1939–1944)**

Функціонування Українського центрального комітету (УЦК) як установи, що здійснювала управління всіма сферами життя українців на території Генеральної губернії (ГГ), підконтрольній німецькій владі з 1939 р., передбачало чітко налагоджену роботу мережі органів управління. Реалізацію політики УЦК забезпечували структурні одиниці – відділи, які були ключовими інституціями організації життя краю. З огляду на пластові традиції виховання молодого покоління на західноукраїнських землях у поєднанні з авторитаризмом окупаційної влади, що проявлявся у жорсткому контролі над організацією суспільного життя, в Генеральній губернії сформувалася власна, відмінна від інших окупованих територій структура управління цією сферою.

Одним з шести відділів УЦК був Відділ опіки над молоддю і родиною. Його завдання полягало у відновленні й популяризації спорту на території Генеральної губернії. Також він займався національно-суспільним вихованням молоді. Прикметно, що де-факто дана інституція з 1939 р. діяла як Відділ виховання молоді при Українській станиці в Кракові. Він ділився на два підвідділи – виховання юнацтва (до 18 років) і виховання молоді (від 18 років). У межах Відділу виховання молоді були окремі підвідділи (діловодства), такі як мандрівництва й таборування, національно-суспільних виховних справ, змагу й руханки, жіночих справ тощо. До ключових завдань ВВМ належали організація відділів, кадрова робота, підготовка інструкцій, ознайомлення з ними представників повітових осередків [1, арк.1-4]. Очолював відділ Я.Рак. Після його відставки у серпні 1940 р. – інженер Володимир Татомир, пізніше Володимир Кубійович, з грудня 1942 р. – інженер Роман Олесницький, а від серпня 1943 р. – професор Зенон Зелений [2, с.370].

Поширення влади генерал-губернатора Г.Франка на територію Галичини призвело до того, що у вересні 1941 р. вийшло його розпорядження про створення у Львові Українського крайового комітету (УКК), до компетенції якого і входив цей дистрикт. Роботу останнього ми розглядаємо як частину діяльності УЦК, бо він мав той самий статут і брав за зразок його систему [2, с.122]. Для налагодження його роботи були відряджені співробітники УЦК [3, с.100] і діяв він лише до 1 березня 1942 р. коли, зрештою, і злився з УЦК.

Політика Відділу опіки над молоддю і родиною УЦК мала два напрямки: виховний та спортивний. Реалізацією цих завдань займалися відповідні референтури УЦК: виховна та тіловиховна. Зауважимо, що із заснуванням УКК при Відділі у справах молоді створювався підвідділ, який відповідав за функціонування спортивних і тіловиховних організацій, т.зв. Тіловиховна секція. Із заснуванням зазначеної секції усі спортивні товариства, які було відновлено або створено в липні, підпорядковувалися їй [2, с.122-123].

Після об'єднання у березні 1942 р. УКК та УЦК Тіловиховну секцію було реорганізовано в Референтуру тіловиховання. Її гаслами були: «Спорт в маси» та «Всесторонність у фізичному вихованні» [4, арк.5]. Очолював її Т.Білостоцький.

Прикметно, що «територія українських частин Генеральної Губернії була поділена на тіловиховні округи, які не відповідали округам державної адміністрації, бо цих було забагато» [2, с.372]. Їх очолювали референти, які відповідали за систематичне інформування Референтури про місця для змагань та тренувань, спорядження спортсменів, організацію змагань загалом. Найнижчою ланкою Референтури тіловиховання були спорттовариства, «всі вони мали реєструватися в УЦК і проводити свою роботу тільки з його відома» [5, с.74].

За координацію спортивної діяльності в округах Референтури тіловиховання відповідали т.зв. ланки. Загалом на території Генеральної губернії діяли ланки з футболу (копаного м'яча), зимових видів спорту (зимових спортів), спортивних ігор, водних видів спорту (водних спортів), боксу, легкої атлетики, шахів, спорту для жінок (жіночого тіловиховання), ВФС, дисципліни й спортивного суддівства (судівництва), спортивної термінології (тіловиховного назовництва), гімнастики (руханки) [2, с.372].

Найпопулярнішим видом спорту у Генеральній губернії був футбол. Удосконалення арбітражної практики (підготовка нових арбітрів і підвищення їхньої кваліфікації) відбувалося на суддівських курсах. Подібні заходи постійно планували усі футбольні відділення [6, арк.7]. Поворотною подією в історії українського футболу було створення у 1943 р. єдиної української ліги [7, с.723].

Виняткову роль у популяризації спорту в регіоні відігравали кубкові турніри (розіграші кубка Голови УЦК В.Кубійовича) з футболу, плавання, шахів, які «в той час мали не тільки спортивний, а й суспільно-політичний підтекст» [8, с.220]. Також про організацію спортивного життя на засадах професіоналізму свідчить функціонування Ланки тіловиховного назовництва, в якій спортсмени співпрацювали з україністами-мовознавцями [9, с.6].

Національно-суспільне та фізичне виховання української молоді в структурі УЦК забезпечувала система «куренів молоді». Кожен із них мав свій статут. Варто зазначити, що німецька влада довгий час відмовлялась документально оформлювати діяльність «куренів молоді» і за рішенням проводу УЦК від 6 квітня 1941 р., вони ставали секціями УОТ. Для кожного з них розроблялися правила, на підставі яких було вироблено загальну інструкцію для організації та виховання української молоді в ГГ. Згідно з нею, всі «курені молоді» даної місцевості об'єднувалися в Улад української молоді (УУМ) [10, с.240-241].

Основою організації дозвілля української молоді в ГГ було таборування, яким займався Відділ опіки над молоддю та родиною УЦК в Кракові за згодою уряду Генеральної губернії (Відділ внутрішніх справ) [11, арк.2].

Створення та діяльність куренів молоді та УУМ, незважаючи на те, що німці заборонили відновлювати «Пласт», свідчили про продовження УЦК

традиційного виховання молодого покоління українців. Підтвердженням цього стала діяльність Виховних спільнот української молоді (ВСУМ). Частини ВСУМ були особливо активними у шкільному середовищі.

Отже, слід констатувати, що у формуванні структури управління справами молоді та спорту Українського центрального комітету на території Генеральної губернії простежуються два підходи: 1) створення мережі інституцій, що відповідали за розбудову галузі професійного спорту, налагодження чіткої співпраці органів на рівні «центр–регіони»; 2) налагодження системи об'єднань молоді, які реалізовували принципи її національно-суспільного виховання, поєднуючи офіційні засади та «пластові» традиції.

Незважаючи на тотальний контроль нацистської влади над всіма сферами життя, Українському центральному комітету вдавалося зберегти певну автономність. Незважаючи на той факт, що УЦК існував у межах окупаційної німецької влади і змушений був значною мірою дублювати організаційні структури окупаційної системи у сфері спорту і фізкультури, керівники УЦК, зокрема В.Кубійович, брали за зразки не німецькі підходи, а підходи, які були традиційними в Галичині ще з початку ХХ ст.

УЦК вдалося побудувати справді ефективну систему управління спортом, про що свідчить організація на високому рівні спортивних змагань, у тому числі кубків з футболу, плавання і шахів, які носили ім'я керівника УЦК. Крім професійного спорту, управлінським структурам УЦК вдалося пропагувати й організовувати масовий спорт, що в умовах окупації також було неабияким досягненням й свідчить про те, що організація управлінських структур була ефективною з точки зору управління справами спорту.

Список використаних джерел та літератури

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3959, оп. 2, спр. 756, 162 арк.
2. Паньківський К. Роки німецької окупації / К. Паньківський. – Нью-Йорк–Торонто: Ключі, 1965. – 480 с.
3. Кубійович В. Мені 85 / В. Кубійович. – Мюнхен: Молоде життя, 1985. – 307 с.
4. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3959, оп. 2, спр. 77, 8 арк.
5. Гінда В. Організація спортивного життя в окупованій німцями Україні (1941–1944 рр.) / В. Гінда // Наукові записки [Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського]. Серія: Історія. – 2009. – Вип. 16. – С. 72-78.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3959, оп. 2, спр. 82, 75 арк.
7. Гінда В. Культура, освіта і спорт під час окупації / В. Гінда // Україна в другій світовій війні: погляд з ХХІ ст.: іст. нариси: у 2 кн. – К.: Наукова думка, 2010. – Кн. 1. – 2010. – С. 697-732.
8. Гінда В. Український спорт під нацистською свастикою (1941–1944 рр.) / В. Гінда. – Житомир: Рута, 2012. – 500 с.

9. Краківські Вісті. – 12 січня 1943. – Рік IV. – Ч. 5 (743). – С. 5.

10. Кубійович В. Українці в Генеральній Губернії 1939–1941 / В. Кубійович. – Чикаго: Вид-во Миколи Денисюка, 1975. – 664 с.

11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 3959, оп. 2, спр. 207, 6 арк.

Вікторія Хома

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Особливості становища німецько-австрійських окупаційних військ в Україні у 1918 році

Німецько-австрійська військова окупація для України в 1918 р. носила дуже суперечливий і неоднозначний характер. Проте, про взаємодії окупаційної влади саме з місцевим населенням відомо відносно не багато. Звичайно, роль німецько-австрійського військового чинника в існуванні УНР, а згодом Гетьманату, важко переоцінити. Однак, становище німецьких і австрійських військових частин в УНР були сприйняті крайнє неоднозначно як на зовнішньополітичній арені, так і в самій політично невизначеній Україні. В поданій роботі розглядаються лише деякі аспекти становища окупаційного режиму, його вплив і взаємодію з місцевим населенням, а також їхнє ставлення до української влади.

Прийшовши в Україну як союзники УНР внаслідок Брест-Литовського мирного договору, німецькі, а згодом австрійські частини, рухаючись вздовж залізничних колій, швидко просувалися вглиб країни. Уже 1 березня було звільнено Київ з-під більшовицької окупації. 28 березня вище керівництво армій обох держав досягли домовленості про розподіл сфер впливу в Україні: частина Волинської губернії, Подільська губернія, Херсон та Катеринослав відійшли до Австро-Угорщини. Решта території Волинської губернії, Таврійська губернія, Київ, Полтава, Чернігів та Харків стали територією впливу Німеччини. Миколаїв, Маріуполь та Ростов-на-Дону вважалися спільною зоною окупації [1, с. 8].

Звичайно, покрити своїми військами величезну країну можна було лише частково. Командуванням німецьких військ в Україні стояв спочатку командувач АГ «Лінзіген», потім – АГ «Айхгорн-Київ» на чолі котрого стояв генерал-фельдмаршал Герман фон Айхгорн, а після смерті останнього – генерал-полковник граф Гюнтер фон Кірбах [1, с. 63].

Ставлення до окупантів було різним, якщо на початку окупації їх сприймали доволі привітно, однак з їхнім приходом та нахабною поведінкою населення швидко втратило довіру до нових окупантів. Особливістю було й те, що німецька армія відчувала себе в даних умовах доволі-таки чужорідним елементом, адже й мова, і звичаї українського населення були абсолютно незрозумілими для них. Вернадський зазначав: «А в народі глухе незадоволення. Німці нерідко грубі – очевидно, і в їх середовищі роздратування: їх запросили, а тим часом вони наче серед ворогів. У селах, через які вони проходили, вони практично грабують, подекуди насилують

жінок...» [2, с. 34]. На початок даної військової операції вище німецьке командування мало погане уявлення про Україну, однак продовольча криза не залишила часу для вивчення даної території та її внутрішньополітичної ситуації.

Розглядаючи становище німецьких і австрійських військових, варто відзначити, що німецькі та австро-угорські військові залоги розміщувалися практично в усіх містах й містечках України, мешканці яких мали змогу повсякденно спостерігати на вулицях вояків кайзерівської та цісарської армій. «Німці, зголоднівши вдома, висіли юрбами над вітринами крамниць з їстівними припасами, де виставлені були смажені поросята, гуси, качки, кури, сало, масло, цукор і різні солодоці і де все це можна було придбати без карток і за порівняно тоді ще досить низькими цінами. На базарах вранці німці особливо охоче купували сало» [2, с. 23].

Цікаво, що на Східну кампанію відправляли солдат, з яких не було великої користі в наступальних операціях на Західному фронті. «Німецькі війська, які ми побачили на Київському вокзалі, були дуже мало схожі на тих хвацьких манекенів, які в мирний час займалися маршируванням на вулицях Берліна. Вигляд вони мали обвітрений, стомлений і виснажений», – саме так описував Олександр Гольднейзер німецьких солдатів [2, с.56]. Власне, можна було побачити, що й цих окупаційних військ, незважаючи на початкову чисельність близько півмільйонної німецької армії, не вистачало для широкомасштабної військової окупації і війська зосереджувалися в основному в містах та біля залізничних колій. Більше того, окупаційні війська опинилися на територіях, охоплених революційним хаосом та економічною анархією. Вони поступово втрачали дисциплінованість і заряджалися крайніми політичними ідеями. Замість чинника стабільності на окупованих територіях вони самі поступово перетворювалися на небезпеку для власних держав.

Зі зміною політичної верхівки, завдяки сприянню німецьких військових, виникла нова політична інституція – Гетьманат. Становище Гетьманату не було чітко визначеним та його повна залежність від німецького вищого командування робило дану владну інституцію малоефективною. Формально Гетьманат отримав суверенний статус, однак німцями розглядався як «фікція дружньої держави». Реалізація цілком прагматичних потреб німецько-австрійського блоку привела до нерівноправних методів проведення товарообміну, адже головною метою їхнього перебування на даних землях виступала реквізиція з України продовольства, згідно даної потреби вони і проводили свою східну політику. Проте, з поступовим розумінням того, що Німеччина зазнає поразки у війні, інтерес до Східного питання відходив на другорядну роль [3, с.18]. Внаслідок постійної реквізиції продовольства, населення окупованих територій гостро виступало проти нових окупантів. Улітку 1918 р. окремі райони Київщини, Поділля, Катеринославщини, Херсонщини, Полтавщини виявилися охопленими вогнем повстань, котрі придушувались військами Німеччини та Австро-Угорщини.

Особливістю було й те, що це була подвійна окупація, хоч провідну роль, звичайно, відігравала Німеччина. Дещо іншою була позиція австро-угорського командування щодо України. Австро-Угорщина була набагато більше інтегрована в українську проблему, ніж Німеччина. Двоїста монархія не мала такої військової потуги як Німеччина, тому опинилася в ролі молодшого партнера [4, с.331].

Підводячи підсумки, варто підкреслити, що німецько-австрійська окупація носила своєрідний характер. Це не була окупація в традиційному розумінні даного поняття, однак вона мала свій потужний військовий вплив на території України і фактично визначала її політичних розвиток. Саме становище німецької та австро-угорської армій було досить-таки складним, адже, не маючи підтримки з боку населення, воно вічно відчувало внутрішнє незадоволення, до того ж саме населення було для них не зрозуміле своїм менталітетом.

В Україні була сильна опозиція щодо перебування військ Четвертного союзу на даній території, це позначилося на постійних заворушеннях серед населення і рядом повстань проти окупаційних військ. Головною метою перебування військ Четвертного союзу в Україні було викачування продовольства в Німеччину, однак, прийшовши в Україну, вони стикнулися зі складною політичною ситуацією та внутрішніми негараздами. Внаслідок постійних суперечностей можливість існування встановленої німецьким командування Гетьманської держави та продовольчої допомоги Дунайській імперії та Габсбурзькій монархії забезпечувалась лише завдяки військовій силі. Відповідно, навіть самі німецькі війська усвідомлювали своє тимчасове перебування на даній території, тому коли завершилась Перша світова війна, німецько-австрійські війська швидко евакуювалися з українських земель, не залишивши помітного впливу на подальші події в Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Окупація України 1918 року: Історичний контекст, стан дослідження, економічні та соціальні наслідки (Матеріали міжнародної наукової конференції) / Упор. Вольфрам Дронік, Стефан Карнер; – Чернівці: Зелена Буковина, 2009.– 204с.
2. Вернадський В. И. Дневники 1917 – 1921.– Київ: Наукова думка, 1994.
3. Пиріг Р. Я. Німецько-австрійська окупація України 1918р.: До питання про термінологічну визначеність – Український історичний журнал –2013– №3. –18с.
4. Мироненко О. Німецько-австрійська окупація // Українське державотворення: Словник-довідник. – Київ, 1997. – С.330–332.

Єгор Цецульніков

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

**Діяльність керівництва Української Держави
у сфері залізничного сполучення**

При вивченні періоду існування Гетьманату Павла Скоропадського, домінуючими у сучасній історіографії та найбільш актуальними на момент 1918 р. питаннями, виходячи з кількісного виміру нормативно-правових актів даної спрямованості, постають аграрне, державного будівництва, національної культури та освіти, дипломатичне. Сфери, на перший погляд, суто технічні та малопомітні, насамперед транспортна, ведучою представницею котрої виступає залізниця, залишаються поза увагою більшості дослідників. При цьому, очевидно, що без нормальної роботи транспортної галузі неможливий і загальний соціально-економічний розвиток країни. Тим часом, у небагаточисленних публікаціях [1] ствердилася думка про відновлення діяльності чавунки тодішнім Міністерством шляхів сполучення, що курирувало усіма сухопутними та водними шляхами територій, які входили до складу Гетьманату. На цьому фоні звертає на себе увагу стаття історика Павла Гай-Нижника [2, с.247-251], однак в ній розглядається виключно контекст українізації вітчизняної залізниці за правління гетьманського уряду та головування у вищезгаданому міністерстві Бориса Бутенка. Таким чином, окрім як поступу в мовній трансформації, інакшої детальної інформації про досягнення не зустрічається. Паралельно, у деяких тогочасних джерелах оцінка стану усієї залізничної галузі вельми песимістична: у вересні 1918 р. газета «Известия ПРОТОФІС» констатували «полную разруху железнодорожного транспорта» [3, с.5-6]. Тим не менш, подібні висновки можна вважати упередженими через планомірну критику та невдоволення, у тому числі й процесом українізації з боку наполовину опозиційної організації, що відстоювала російські інтереси в країні [4, с.249-260].

Першим законодавчим актом, що торкався тематики залізниць, стала «Грамота до всього українського народу», оприлюднена 29 квітня, у якій окремо акцентувалося на поліпшенні прав та умов праці для залізничників [5]. Нова влада прекрасно усвідомлювала, що саме цей прошарок робітників, окрім виконання стратегічно важливих завдань по забезпеченню життєдіяльності держави, являв собою активну та потужну опору для більшовиків, враховуючи їхню роль у багаточисленних страйках та повстаннях, та став базою для створення загонів Червоної Гвардії [6, с.15]. Попри все, своїми наступними кроками, а саме організацією 31 травня слідчих комісій по звільненню службовців за участь у більшовицьких повстаннях, та затвердженням 10 червня порядку звільнення через скорочення штату службовців на залізниці та безкоштовний проїзд залізницею евакуйованих залізничників, що повертаються на Батьківщину [7, с.1], гетьманський уряд продемонстрував небажання загравати з власним пролетаріатом. Дані накази засвідчують низьку лояльність службовців і робітників до нового режиму, що спонукала до пошуку вірних спеціалізованих кадрів. За нестабільної кадрової обстановки вкрай нагальним стало проголошення циркуляру міністра праці Юлія Вагнера 23 липня, що забороняв «право волі на коаліції і стачки» [8, с.1]. Подібна ініціатива приймалася на фоні великих страйків в Одесі, Катеринославі, Запоріжжі, що

паралізували, на певний час, увесь зв'язок, у тому числі телеграфний між великими містами на декілька діб. Липневі безлади всеосяжного поточного впливу не мали, деінде потяги по внутрішнім та зовнішнім напрямом, зокрема до Австрії, вирушали вчасно, хоча на станції Катеринослав відбулося скупчення 190 товарних потягів [9, с.2]. У подальшому будуть посилені покарання за протести і страйки, повернувшись до кримінального кодексу царської доби. Тоді ж, Міністерство зуміло вирішило зарплатне питання без застосування силових методів.

Автор не виключає, що позитивним чинником для стабілізації ситуації стало рішення Ради Міністрів від 19 липня відкрити кредит на 168 мільйонів рублів, що давало можливість реалізувати нові інфраструктурні проекти та задовольнити нагальні фінансові потреби [10, с.1]. На додачу до регулярних невеликих асигнувань з казни, основні витрати йшли на ремонт існуючих після військових дій та будівництво нових залізних доріг. Серед найбільших акцій виділяються: постанова гетьмана про реставрацію мосту через Прип'ять від 29 червня; постанова про асигнування 8 мільйонів карбованців на будівництво залізниці Мерефа-Херсон від 16 липня [10, с.1]; затвердження Радою Міністрів постанови про добудування колії Гришино-Рівне та виділення для цього 27 мільйонів карбованців від 19 липня; передача у розпорядження Міністерства шляхів сполучення 93,5 мільйонів карбованців для розрахунку за паливо липня та закупівлю нового рухомого складу на Харківському Паровозобудівному заводу на суму 2,16 мільйонів карбованців та закупівлю нового рухомого складу на Харківському Паровозобудівному заводу на суму 2,16 мільйонів карбованців від 24 липня [11, с.1]. Активне фінансування заходів по відновленню та розвитку залізниці свідчить про значну пріоритетність даного питання у політиці гетьманського уряду.

Безумовно, опікуватися лише суто технічними аспектами профільна установа молодій українській державі не могла. Як було вище зазначено, Міністерство Шляхів Сполучення під керівництвом Бориса Бутенка (на посаді 3.05-14.11.1918), колишнього управляючого Подільської Залізниці, активно проводило переведення діловодства та всієї канцелярії відомства на державну українську мову. Як інструментарій використовувалися державні курси з вивчення української та адміністративний примус, виражений у наказах самого міністра [2, с.247]. 10 травня ухвалений наказ про українізацію Міністерства Шляхів Сполучення. За невиконання розпоряджень, певну кількість службовців було звільнено без права повернення на роботу [2, с.250]. Така жорстка мовна політика одразу викликала занепокоєння в російській буржуазії. На думку її представників, подібна принциповість уповільнювала становлення виконавчих органів та обмежувала кадровий потенціал для відбудови розореного господарства країни, тому українську мову треба запроваджувати з крайньою обережністю [12, с.5]. Тож, судячи з такого відношення керуючого органу, стратегічне питання українського державного будівництва ставилося вище за нагальну раціональність у контексті відновлення транспортної системи.

Окреме положення займала безпека пересування по транспортним артеріям Української Держави. На додачу до аварій з технічних причин, мали місце випадки терактів. За інформацією Українського Телеграфного Агентства, 29 липня зловмисники підклали снаряд на рейки поблизу Києва, обійшлося без жертв [13, с.1]. Так чи інакше, для охорони запроваджується залізнична варта, а у випадку неможливості збереження комунікацій та зв'язку із центром особливі повноваження надаються місцевому керівництву (начальнику залізної дороги) з умовою створення в подальшому спеціальної комісії [14, с.1].

Враховуючи усю комплексну складність ситуації, від класового та культурного спротиву до паливно-енергетичної кризи, роботу залізниці за правління Української Держави можна оцінити як задовільну. На підтвердження даної тези, можна навести розклад пасажирських потягів між Луганськом, Харковом, Дебальцево та іншими населеними пунктами навіть в останні тижні правління гетьмана, після відставки попереднього уряду в середині листопада [15, с.3]. Таким чином, українська залізниця пройшла шлях від зруйнованого війною шматка великої імперської транспортної системи до самостійно, не без проблем та «дитячих хвороб», функціонуючої конструкції.

The image shows a page from a historical document, possibly a railway schedule or an advertisement. It features a central illustration of a steam locomotive. The text is in Cyrillic and includes sections like 'Расписание' (Schedule) and 'Прибытие' (Arrival). There are also mentions of 'Луганский' (Luhansk) and 'Дебальцево' (Debaltsevo). The document appears to be from the early 20th century, given the style of the locomotive and the typography.

Список використаних джерел та літератури

1. Грабовський С. Кадровий потенціал Української революції [Електронний ресурс] / Сергій Грабовський // Радіо Свобода. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.radiosvoboda.org/a/1118590.html>.
2. Гай-Нижник П. Українізація державних установ Міністерства Шляхів за Гетьманату П.Скоропадського // IV Міжнародний конгрес українців, Одеса, 26–29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. Частина II, XX століття. – Одеса; – Київ; – Львів, 1999.

3. Железнодорожные перевозки. // Известия союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства. – 1918. – №21.
4. Гнатюк С. Л. Сучасні українські історики про причини, перебіг та наслідки гетьманського перевороту 29 квітня 1918 р. // Вісник КНЛУ. — 2001. — Вип. 5.
5. Грамота до всього українського народу [Електронний ресурс] // Державний вісник. – 1918. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0003300-18>.
6. Лихолат А. В. Комуністична Партія— організатор перемоги соціалістичної революції на Україні / Андрій Васильович Лихолат. // Український Історичний Журнал. – 1957. – №2.
7. Наказ №140. // Ведомости Харьковщины. – 1918. – №20
8. Циркуляр. // Ведомости Харьковщины. – 1918. – №9.
9. Железнодорожная забастовка. // Екатеринославский Вестник. – 1918. – №71.
10. Постанови. // Ведомости Харьковщины. – 1918. – №18.
11. Накази. // Ведомости Харьковщины. – 1918. – №19.
12. Украинский язык. // Известия союза промышленности, торговли, финансов и сельского хозяйства. – 1918. – №2.
13. Крушение поезда. // Екатеринославский Вестник. – 1918. – №73.
14. Временный закон о мерах охраны железных дорог. // Ведомости Харьковщины. – 1918. – №51.
15. Расписание поездов. // Единение. – 1918. – №1.

Євгеній Шатілов

Національний військово-історичний музей України

Деякі аспекти організації футбольних міжнародних матчів у Харкові в 1920-х рр.

На початку свого існування, по мірі того, як стало зрозуміло що «світова революція» щонайменше відтермінується, важливим завданням СРСР було подолати міжнародну ізоляцію. Окрім, власне, дипломатичних заходів, влада намагалась використовувати і спортивні змагання як своєрідне «вікно у світ». Оскільки СРСР не набув членства в Міжнародному олімпійському комітеті чи ФІФА (такі організації вважались «буржуазними»), єдиним способом зустрітись з іноземними командами (а, заразом, продемонструвати свою перевагу) було проведення товариських зустрічей. Вони організовувались у різних видах спорту, утім, саме футбольні матчі через популярність цього виду спорту викликали найбільше уваги. Харків, як місто, де тоді перебував центральний уряд та республіканські установи, а також неодноразовий переможець першості УСРР, був містом, де у 1920-ті рр. міжнародних зустрічей проводилось найбільше. Актуальність розгляду цієї теми полягає у тому, що розуміння практик, з якими підходили до організації таких ігор, дозволяє нам побачити механізми, з допомогою яких в Радянській Україні намагались позиціонувати себе за допомогою спортивних змагань у світі.

Правила прийому іноземних команд у СРСР детально регламентувались Вищою радою фізичної культури республіки. Зокрема, у 1926 р. ВСФК РСФРР було затверджене положення, яке регламентувало виїзд спортивних команд на змагання закордон та прийому іноземних гостей. Розгляд документів з фондів Державного архіву Харківської області та публікацій періодичної спортивної преси дозволяють резюмувати, по-перше, подібність практик прийому іноземних команд; по-друге, те, що положення заснована на досвіді товариських зустрічей з самого початку 1920-х рр. Запрошення іноземців могло відбуватись виключно через ВРФК республіки, самостійне запрошення губернськими чи окружними радами фізичної культури суворо заборонялось. Приймаюча сторона брала на себе усі витрати із проживання, пересування, розміщення запрошених гостей з того моменту, як вони перетинали кордон СРСР і до моменту виїзду з країни. Що цікаво, усі видатки покладались на місцеві спортивні органи: ВРФК максимум давали формальний дозвіл та те, що сьогодні називають «юридичним супроводом» [1, с.30-31]. У таких умовах, з одного боку, місцеві організації не могли розраховувати на суттєву допомогу центральних фізкультурних функціонерів, з іншого – за такого розподілу відповідальності очевидно, що міжнародні зустрічі були викликані саме місцевою ініціативою, у ній ми констатуємо прагнення налагоджувати контакти із закордонними спортсменами. Монополія ВРФК на дозвіл проведення матчів такого рівня мав ще один цікавий бік: із 16 міжнародних зустрічей, що пройшли у Харкові протягом 1924-1929 рр. в усіх суперником збірних міста чи збірних УСРР виступали робітничі команди з Німеччини, Латвії, Австрії, Англії тощо [2, с.55-79]. Українські команди не зіграли жодної гри з професійними футбольними клубами, очевидно відбір суперників йшов виключно з рядів «класово близьких команд», тих, хто приставав на достатньо скромні пропозиції радянської сторони. Певно, не останню роль грав фактор «зручного суперника» для місцевих команд. Утім, дані гіпотези потребують додаткової перевірки.

Про етапи організації матчів та проблеми, які виникали при цьому, на макрорівні допомагають дізнатись документи з фондів Державного архіву Харківської області. Зокрема, стає зрозумілим, що організаційні моменти узгоджувались з ВРФК СРСР: головним з них стали видатки сторони, що прибувала. Масив документів розкриває деталі візиту футбольної команди Німецького робітничого союзу. Після перемовин сторони уклали договір, де на українську сторону покладались фінансові зобов'язання: у два транші внести у касу ВРФК 1,5 тис. карбованців для компенсації видатків перебування 16 футболістів у Москві, самостійно придбати залізничні квитки Москва-Харків-Москва, оплатити харчування, розміщення та видатки із пересування по місту, а також видавати щоденно 5 карбованців добових у весь термін перебування з 12 по 25 червня 1924 р. [3, арк.22]. Які витрати несла приймаюча сторона, ми можемо зробити висновок, проаналізувавши бухгалтерські звіти про ігри з Московською командою того самого 1924 р.: так придбання квитків Москва-Харків-Київ на 17 осіб обійшлося у 551,14

крб., пересування автотранспортом містом – 50 крб., проживання і харчування у готелі – 403 крб. [3, арк.1-2]. Враховуючи, що німецькі футболісти у Харкові провели вдвічі більше часу за москвичів, то витрати на організацію візиту і матчу могли сягати 5 тис. крб. Для прикладу, усі організаційні витрати на матч Харків-Москва сягнули 2046 крб. [3, арк.2]! Видатки планували, принаймні частково, компенсувати з продажу квитків: для цього спішно приводили у порядок найкращий місцевий стадіон того часу – «Саде». Про це свідчить листування харківської губернської ради фізкультури з міськими службами із господарських питань: 3 травня направляється запит у міськводоканал про відновлення водопостачання та встановлення водоміра на майданчику, 5 травня подали до біржі праці список працівників, задіяних на ремонті – 21 тесляр та 3 чорноробочих [4, арк.131, 134, 140]. 8 травня викликали додатково 2 «майстрів водогінної справи» для налагодження постачання та намагаються домовитись міськводоканалом за пільговий тариф [4, арк.170, 187]. У травні лагодили трибуни та встановлювали нові – губрада звертається до складу «Пензолеса» з проханням відпустити необхідні матеріали у борг, забов'язуючись виплатити усе 15 червня – після матчу [4, арк.226]. У той же час, збирається команда з найкращих українських футболістів – в архіві присутня довідка, видана чотирьом футболістам Роману, Когану, Войтенко і Прокоф'єву про те, що їх затримали у Харкові для виявлення складу на матчі з Німеччиною [4, арк.191].

В якості висновку зазначимо, що процедура проведення міжнародних зустрічей щойно почала відпрацьовуватись, з'явилися певні приписи і правила. Більшість витрат та організаційних обов'язків покладались на місцеві організації: вони самостійно мали визначати склад команд, оплачувати видатки гостей, готувати арену тощо. Готовність нести такі великі витрати демонструвало важливе ставлення до міжнародних матчів, хай і з аматорськими робочими командами, для формування іміджу УСРР та м. Харкова.

Список використаних джерел та літератури

1. Бюлетень ВСФК при ВЦИК. – Москва: Военный вестник, 1927. – С.30-31.
2. Грот Ю.И. 100 лет харьковскому футболу. –Харьков, Золотые страницы, 2008. – 432 с.
3. Державний архів Харківської області (далі – ДАХаО), фонд Р-3835, опис 1, справа 17, аркуш 22.
3. ДАХаО, ф. Р-2786, оп.1, спр.48, арк.1-2.
4. ДАХаО, ф.Р-3835, оп.1, спр.8, арк. 131, 134, 140, 170, 187, 191, 226.

Serghei Cacean
Independent researcher

**The Emperor as a Victorious Warrior and Organizer of the World Order
in the Image of Horus**

The ruler of Egypt was traditionally regarded as the earthly incarnation of the god Horus [3, p.39]. This deity, who was temporarily embodied in the ruler, acted as a defender of the Nile valley but the monarch who gave protection to Egypt shown himself in the image of Horus defeating the enemies. The victorious image of the Egyptian pharaoh and his ability to inspire his enemies with irrational fear were closely associated with the capability of the king to perform the ritual and, therefore, ensured the legitimate nature of the ruler's power [8, p.114-116]. In Roman times almost complete disappearance of the temple images in which emperor in the guise of the pharaoh-Horus defeating his enemies took place. S.D. O'Neill stressed that the disappearance of these images in temples is connected with the loss of independence by Egypt and the revision of the idea that the emperors were protectors of Egypt [12, p.232]. On the contrary, in Asia Minor the images of the "conquered peoples" were created. They were meant to give an impression for the local inhabitants about the omnipotence of the emperor and the futility of an uprising against Roman power [15].

In this regard the questions arise: is it worth talking that the complete disappearance of the ideas of the victory of the ruler who shown himself in the image of Horus took place in Roman Egypt? In what forms were they embodied there?

During the reign of the Julian-Claudian dynasty the scenes of defeating the enemies are represented only by two images in the temple of Philae [12, p.149-150]. But the image of the victorious ruler as the incarnation of Horus continued to exist. So, in the temple scene in Dendera depicts the god Horus, the son of Isis and Osiris, who sticks his spear into a crocodile. He stands in front of Osiris seated on a throne, near Isis and Nephthys are located. The emperor stands behind Horus (the cartouches with the ruler's name are empty) [10, pl.43]. The inscription is read as follow: (Hr sA Js.t sA Wsjr jwat mnx prj m Js.t nD (n) jt.f sxr rs.t (n) xn.t sA n (xf)tj.w.f) "Horus, the son of Isis, the son of Osiris, the excellent heir coming from Isis, defending his father, overthrowing the enemies of the resting place (tomb), protection against his enemies". The emperor could act in a similar role as an oppressor of crocodiles: the images in the Dendera temple show that the emperor in the guise of an Egyptian pharaoh standing before Horus of Bekhdet spears the crocodile [10, pl. 75]. In scene A the god Horus is named (Hr BHdty nTr aA nb p.t nb Msn kA nxt pr m Js.t nb mabA sxr xfty.w xn.t Hr stp-sA n (xf)tj.w) "Horus of Bekhdet, the great god, the lord of the heavens, the lord of Mesen; a strong bull coming from Isis; lord of the spear, the one who defeats the enemies of the resting place, the one who protects from the enemies". At the same time Horus of Bekhdet

grants power over enemies to the pharaoh-emperor: (dj.(tw)=k pH.ty mj sA Jst xftj.w.k sxr.w hr tb.ty.(k)) “It is given to you power like the son of Isis, your enemies are thrown down under (your) sandals”. It should be noted that the Egyptian priests established the titulary of the ruler in which the idea that the emperor was a protector of Egypt was implemented: “Long live Horus-Ra whose hand is strong, the one who defeats foreign lands; whose power is great, the one who protects Egypt; lord of lords ...” [6, s.414]. The Greek titles of the emperors in Egypt – ἀήττητος and ἀνίκητος (invincible) – also reflect the idea of the invincibility of the ruler [1, p.134]. In Egypt, like in other provinces of the Empire, the victories of the emperors were celebrated [13, s.78] that reinforced the idea of the ruler as an invincible warrior.

The image of the emperor-pharaoh spearing the crocodile parallels the iconography of the figurine of Horus who is sitting on a horse and piercing the crocodile with a spear in Roman uniform [4, p.3-4]. The conception of Horus as a victorious god-rider is fixed by the ancient and papyrus sources and intertwined with his ability to provide fertility [4, p.4]. Horus’ iconography in the guise of the king of Upper and Lower Egypt [7, p.372] parallels the image of Seth [9, p.106] who adopts Horus’ traits [16, p.41]. Traditionally the ruler, in whom the antagonist gods were reconciled, absorbed the features of Horus and Seth [5, p.198]. This idea gave reason to depict these deities in the guise of the kings of Egypt in the Later and Greco-Roman times and their identification during these periods speaks of preserving the idea of Horus and Seth’s reconciliation in the personality of ruler. The existence of this view allowed the emperor to act as a conciliator. So, in Dendera on the basis of Osiris-Neferkhotep and Geb’s thrones (for this gods the emperor Claudius brings a bouquet of lotus) a Greek initiatory inscription is written: “For Peace and Concord (ὕπὲρ... εἰρήνης καὶ ὁμονοίας) (further – the name of the Emperor Claudia has been given) it is devoted to the gods sitting above” [14, s.240]. This inscription which promotes Pax et Concordia in society was associated with the settlement of the conflict between Jews and Greeks in Alexandria that had occurred during the reign of Caligula. The idea of the reconciliation in society was combined with the function of the emperor to establish a law that was reflected in Horus name of the Roman rulers: “He (i.e., the emperor) established laws (smn.n=f hp.w) throughout the land, like Thoth, who establishes Maat (Hr jt. (t) mAa.t); he is given the kingdom of Ra, he is the one who blessed both lands (Egypt), he is the one whose power is immense in his very large residence which he loves, in Ich-taui”(Text of the Dendera temple) [6, s.413]. Thus, the establishment of law and world order – Maat – intertwined with the idea of the victorious image of the emperor that was compared with that of Horus. It should be noted that the features of the victorious Horus’ guise are represented in the image of Cornelius Gallus – the first prefect of Egypt [11, p.271-272] who adopted the iconography of the invincible warrior. In fact, he positioned himself as the ruler of Egypt. In this case, since the Roman emperors were actually absent in the Nile Valley, Cernelius Gallus became a bearer of sacral status, and the divine traits transferred to the representative of the Roman administration. A similar situation can be traced in relation to the adopted son of the emperor Tiberius –

Germanicus who were given the god-like honors (ἰσοθεοὶ τιμαί) as for the ruler during his travel in Egypt [13, s.66]. In Roman Egypt it was necessary to address to the nome officials through the formula “the god and the lord” (θεὸς καὶ κύριος) [2, s.397] that paralleled the form of address to the emperor – deus et dominus.

Thus, the idea that the ruler shown himself in the image of Horus-winner defeating the enemies was preserved in Roman times that is reflected in the titulary of the emperor and the temple reliefs – in the scenes of defeating the crocodiles – and allowed the emperor to be a conciliator establishing Maat. The victorious features are transferred to Horus who was depicted in the guise of the ruler of Egypt. This circumstance indicates the preservation of the idea that Egypt, in fact, is ruled by the Egyptian gods including the god Horus who ensures the safety and fertility of the Nile Valley. Divine features which were part of the image of the ruler could be transferred to representatives of the Roman administration in Egypt.

References

1. De Jong J. The Representation and Perception of Roman Imperial Power in Greek Papyrus Texts from Egypt, AD 193–284. PhD Thesis. Nijmegen, 2006. 238 p.
2. Dörner N. Feste und Opfer für den Gott Caesar. Kommunikationsprozesse im Rahmen des Kaiserkultes im römischen Ägypten der julischclaudischen Zeit (30 v. Chr.–68 n. Chr.). Rahden: Verlag Marie Leidorf 2014. 551 S.
3. Frankfort H. Kingship and the Gods: A Study of Ancient Near Eastern Religion as the Integration of Society and Nature. London: The University of Chicago Press, 1948. 444 p.
4. Frankfurter D. Religion in Roman Egypt: Assimilation and Resistance. Princeton: Princeton University Press, 1998. 314 p
5. Gauthier M.H. La titulature des reines des dynasties memphites // Annales du Service des Antiquités de l'Égypte. 1924. Vol. 24. P. 198–209.
6. Herklotz F. Prinzeps und Pharao: der Kult des Augustus in Ägypten. Frankfurt am Main: Franz Steiner Verlag, 2007. 509 S.
7. Kantorowicz E.H. Gods in Uniform // Proceedings of the American Philosophical Society. 1961. Vol. 105. №. 4. P. 368–393.
8. Ladynin I.A. Nachalo makedonskogo vremeni v kategoriyakh traditsionnogo mirovozzreniya drevnikh yegiptyan kontsa IV–nachala III vv. do n.e. [The beginning of the Macedonian time in the categories of the traditional worldview of the ancient Egyptians of the late IV – early III B.C.]. Diss. dok. ist. nauk. T. 1. M., 2017. 534 s..
9. Leibovitch J. Une statuette du diue Seth // Annales du Service des Antiquités de l'Égypte 1944. Vol. 44. P. 101–107.
10. Mariette A. Dendérah: Description général du grand temple de cette ville. Vol. II. Paris, 1870. 87 pl.
11. Minas-Nerpel M., Pfeiffer S. Establishing Roman Rule in Egypt: The Trilingual Stela of C. Cornelius Gallus from Philae // Tradition and Transformation: Egypt under Roman Rule: Proceedings of the International Conference, Hildesheim, Roemer- and Pelizaeus-Museum, 3–6 July 2008 / Ed. by K. Lembke, M. Minas-Nerpel, S. Pfeiffer. Leiden, Boston, 2010. P. 265–298.

12. O'Neill S.J. The Emperor as Pharaoh: Provincial Dynamics and Visual Representations of Imperial Authority in Roman Egypt, 30 B.C.–A.D. 69. PhD Thesis. Cincinnati, 2011. 322 p.

13. Pfeiffer S. Der römische Kaiser und das Land am Nil. Kaiserverehrung und Kaiserkult in Alexandria und Ägypten von Augustus bis Caracalla (30 v. Chr.–217 n. Chr.). Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2010. 357 S.

14. Pfeiffer S. Griechische und lateinische Inschriften zum Ptolemäerreich und zur römischen Provinz Aegyptus. Berlin: Lit Verlag Dr. W. Kopf, 2015. 392 S.

15. Rubin B.B. (Re)presenting Empire: the Roman Imperial Cult in Asia Minor, 31 B.C.–A.D. 68. PhD Thesis. Michigan, 2008. 205 p.

16. The Greek Magical Papyri in Translation (including the Demotic Spells) / Ed. by H.D. Betz. Chicago: University of Chicago Press, 1997. 339 p.

Євген Гладкий

Харківський національний університет імені Василя Каразіна

Рефлексія над гастрономічною культурою у творах римських авторів I ст. н.е.

Гастрономічні структури повсякденності не можна розглядати як суто фізичні явища щодо задоволення первинних потреб. Рефлексія над харчуванням є неодмінною частиною гастрономічної культури поряд з практиками приготування та вживання їжі. У зв'язку з цим, актуальність поставленої проблеми не підлягає сумніву: відношення лідерів громадської думки, філософів та письменників, відображає народне ставлення до тенденцій у гастрономічній культурі.

Історичними джерелами, що репрезентують проблематику, є твори Сенеки «Нравственные письма к Луциллию» [1], Горація «Сатири» [2], Валерія Марціалла «Эпиграммы» [3], Петронія «Сатирикон» [4]. Кожен з авторів по своєму інтерпретує гастрономічне: Сенека – з позиції філософії стоїцизму, Петроній – сатирично висміюючи нову кулінарну моду, Марціал – відтворюючи справжнє ставлення до певних продуктів у повсякденні.

Розмірковуючи про буття та філософію, в якості негативного прикладу Сенека приводить надмірне розмаїття яств, що не живить шлунок, а псує його [1, с.6]. Крім того, стоїк відмічає зріст тенденції споживання продуктів заради смаку, навмисне випльовування їх. Так само Сенека засуджує показну відмову від нормальної їжі, найвищим ідеалом вважає охайну помірність [1, с.10]. На його думку, їжа повинна вгамувати голод, а вода – спрагу, все інше – надмірність. В одному з листів філософ розмірковує над традиційним святом Сатурналій. На його думку, було б добре не брати участь у суцільних «законних» насолодах: «Пусть не так уж вкусна вода и мучная похлёбка и ломоть ячменного хлеба, но великое наслаждение в том, что ты способен даже ими наслаждаться» [1, с.34].

Ще один представник стоїцизму – Горацій – у Сатирах висвітлює їжу як необхідність, засуджує примхливість у харчуванні: «Ибо не в запахе яств, а в тебе самом наслаждение! Потом усталости - вот чем приправишь ты вкусные

блюда» [2, с.282]. На думку його героя, павич з прекрасним пір'ям нічим не кращий за курку. Разом з тим, поет висміює сутність людини, що платить за естетичний вигляд страви. Горація тішить, що яйця та оливи [2, с.283] – елементи структур повсякденності предків, ще не зникли з римських столів, але ностальгічно сумує за кабанячим м'ясом з душком, пам'ятає своє дитинство та Офелла, який, незважаючи на статки, дотримувався суворих традицій, вживав тільки овочі та свинину, пригощав гостей циплям чи ягням, фігами, горіхами, виноградом [2, с. 285].

Марціал у книзі «Гостинцы» чітко висвітлює соціальну стратиграфію у практиках харчування. До їжі бідноти автор відносить боби, полбу [3, с.372], буряк [3, с.373], фініки [3, с.375], лунський сир [3, с.376], ізіумне вино [3, с.387]. Важливим є посилення на предків, які вживали латук перед прийомом їжі, на відміну від сучасників Марціала. До того ж, піклування про здоров'я – один з провідних елементів римської культури, наскрізно вирує в епіграмах.

У «Сатириконі» Петронія гастрономічна тема займає провідне місце. Обжерливість висміюється поряд із розпустою та є її нерозлучним супутником. Вже котрий автор знов звертається до порівняння з філософією та риторикою [4, с.42], для яких тонкий смак не менш важливий при приготуванні їжі. Засуджуються лестощі, щоб дорватися до багатого столу [4, с.49], а також безмежна скупість [4, с.57]. Апогеем сатиричного сприйняття бенкетів є прийом у Тримальхіона. Гіперболізовані яства, такі як дерев'яна курка з павичими яйцями, в яких насправді заховані винноягодники [4, с.80-81], насправді є тонким відображенням справжнього стану культури бенкетів у Римській Імперії. Мистецтво приховування та розпізнавання смаків у Римі набуває маніакального характеру. Важливим було також походження продукту, час його вилову. Рідкість продукту замінювала його смакові характеристики, ставала головною чеснотою гастрономічного [5, с.61].

Таким чином, твори авторів Римської Імперії I століття наочно демонструють декаданс у гастрономічній культурі, відхід від республіканських традицій предків. Філософія стоїцизму жорстко засуджувала відхилення від помірності, але й не шанувала навмисної, показової відмови від продуктів, які забезпечували нормальну життєдіяльність. У той же час, гастрономічна тема стає предметом сатири, висміюються пишні бенкети та ті яства, які мають на меті не втамувати голод, а здивувати смаком, обманути гостей, або заплутати їх. До того ж, головною установкою сатир є сміючись казати правду [6, с.71], як заповідав Горацій. Це означає, що говорячи про гастрономічну культуру, автор мав на увазі серйозніші речі, що були актуальні у суспільстві, наприклад події літературної дійсності свого часу [6, с.77].

Список використаних джерел та літератури

1. Луций Анней Сенека. Нравственные письма к Луциллию / Отв. ред. Гаспаров. М.: Наука, 1977. 378 с.
2. Сатиры. Книга вторая // Квинт Гораций Флакк. Оды. Эподы. Сатиры. Послания / Пер. Дмитриева. М.: Художественная литература, 1970. С. 278-314.

3. Марк Валерий Марциал. Эпиграммы / Пер. с лат. М. Петровского. М.: Художественная литература, 1968. 439 с.
4. Петроний Арбитр. Сатирикон. М.: Вся Москва, 1990. 240 с.
5. Ревель Жан-Франсуа. Кухня и культура: Литературная история гастрономических вкусов от Античности до наших дней / Пер. с фр. А. Луцанова. Екатеринбург: У-Фактория, 2004. 336 с.
6. Дуров В.С. Две «гастрономические» сатиры Горация (HOR., S., II, 2 ET 4) // *Philologia Classica*, СПб, 1992. С. 70-80.

Мачей Давчик
Лодзинский университет

Легенда о королевне Руметруде и обстоятельства начала герульско-лангобардской войны 508 г.

«История Лангобардов» Павла Диакона, жившего в VIII в. лангобардского ученого и историка, содержит несколько выразительных литературных портретов женщин, принадлежащих к этому народу. Среди них можно перечислить жену покорителя Италии, короля Альбоина – Розамунду, супругу королей Автария и Агилульфа – Теоделинду, или жену герцога Форума Юлия, Гизульфа II – Ромильду. В этот круг, несомненно, следует зачислить и королевну Руметруду.

Она была дочерью короля лангобардов Тато, а посвященный ее отрывок Павел Диакон поместил в 20 главе I книги «Истории лангобардов», в которой описал войну с герулами, произошедшую, скорее всего, в 508 году [8, с.299-300; 12, с.14; 16, с.20; 17, с.9-10]. По словам летописца, лангобардов и герулов ранее объединяли мирные отношения и к их уничтожению привело преступление, совершенное королевной на неизвестном по имени брате короля герулов Родульфа. Королевский родственник ранее отправился к Тато, цитируя расплывчатое определение Павла Диакона, «*serendae pacis gratia*». Когда он был на обратном пути, Руметруда, узнав, что поблизости путешествует такое знаменитое лицо, решила пригласить его выпить с ней бокальчик вина. Когда произошла встреча и королевская дочь увидела, что герул не впечатляет своим ростом, она презрительно высмеяла его. Возмущенный брат Родульфа дал ей столь же оскорбительный ответ, чем вызвал в Руметруде огромный гнев. Однако она притворилась спокойной и решила отомстить. Любезно попросила его занять место, убедившись, что за ним стоит стена с окном. Велела прикрыть его завесой, якобы в честь гостя, а на самом деле, чтобы скрыть свои реальные намерения. Когда дала виночерпию команду «наливай», ее слуги, скрытые за завесой, пронзили Герула мечами. Брат Родульфа умер и разгневанный король решил разорвать мир и вести войну с лангобардами, в которой он потерпел поражение, а также потерял свою жизнь [2, с.57-59].

По-другому герульско-лангобардский конфликт представил в своей «Истории войн» («Войны с готами», книга VI, глава 14) византийский летописец Прокопий Кесарийский, писавший в середине VI века. В его

повествовании нет Руметруды. Кроме этого, лангобарды были изображены как довольно покорные данники более сильных герулов. По словам Прокопия, причиной войны была просто жажда борьбы, которую проявляли подданные Родульфа, который, обвиняемый ими в трусости, решил напасть на лангобардов, хотя они и не дали для этого никаких оснований. Настроены очень мирно лангобарды отправили к герулам два посольства, но когда они не принесли результата, пообещали через третье, что если герулы их нападут, будут яростно сопротивляться. Сказали при этом, что Бог, который знает причины войны, рассудит кто прав, и кому признать победу. Также, по словам Прокопия, война закончилась поражением герулов и смертью Родульфа [6, с.150-151]. Текст Прокопия, значительно более ранний, чем рассказ Павла Диакона, может показаться более надежным, особенно если учесть, что лангобардский историк имел тенденцию приукрашивать свои рассказы деталями, вдохновленными литературными топосами и не всегда надежными [11, с.378-431]. Это создает соблазн смотреть на рассказ о Руметруде как на литературную фантазию автора, что, однако, кажется слишком поспешным выводом.

Повествование Прокопия позволяет проверить достоверность некоторых элементов, включенных в «*Историю лангобардов*». Несомненно, достоверна информация, переданная Прокопием, о трибутарном отношении лангобардов к герулам. Очень возможно, что Павел Диакон хотел ее скрыть, так как была довольно постыдная, следовательно, он просто писал о мирных отношениях. Это впечатление также усиливает загадочное определение цели герульского посольства как «*serendae pacis gratia*». В переводах «*Истории лангобардов*» на современные языки переводится оно как «чтобы вернуть мир» или «чтобы заключить мир» [3, с.16; 4, с.34; 5, с.209]. Возможно, что здесь речь идет только о периодическом обновлении договора. Однако можно также предположить, что мир мог быть временно приостановлен и его нужно было заключить заново, что было бы, однако, странно, учитывая то, что Павел ранее подчеркивает гармонию во взаимоотношениях. Кажется, что можно предложить также другую версию перевода «из-за заключенного мира». Возможно, что такое неоднозначное выражение было направлено на то, чтобы скрыть истинную цель визита брата короля герулов – получение дани. Впрочем, как отмечает Николетта Франкович Онести, не исключено, что упоминание о унижении гостя королевной имело целью замаскировать фактическую зависимость лангобардов от герулов [10, с.21]. Довольно вероятное также более прозаическое объяснение двусмысленности текста. Павел Диакон писал почти 300 лет после описываемых событий, основываясь, наверное, на устной традиции (произведения Прокопия не знал), которая, несомненно, была уже недостаточно точная и могла не сохранить четких подробностей о зависимости от герулов. Поэтому автор, пытаясь реконструировать ход событий, обладал недостаточным сведениям и, таким образом, создал не совсем последовательное повествование о герульско-лангобардских отношениях. Помощь Павлу Диакону не мог известен ему текст «*Origo gentis Langobardorum*», потому что он содержит

только информацию, что война произошла и окончилась победой лангобардов [1, с.3].

Однако, объясняя начавшуюся войну только агрессией герулов, Прокопий вероятно не был прав. Нападение на данника без видимых причин не было бы слишком рационально, тем более, что тот, согласно византийскому автору, заявлял о готовности платить большую дань, только чтобы избежать столкновения. Автор *«Истории войн»*, хотя писал хронологически ближе к этим событиям, чем Павел Диакон, мог не иметь точное понимание нюансов лангобардско-герульских отношений в начале VI в. Он был византийцем и создавал свое сочинение с внешней позиции, а когда он это делал, со времени войны прошло около полвека. Поэтому не исключено, что причиной войны было убийство королевского брата и необходимость мести за его смерть. Ведь германские общества того периода очень серьезно относились к долгу кровной мести, часто ставя ее выше иного рода интересов [14, с.119-158; 15, с.331-335].

Источником, из которого Павел Диакон позаимствовал рассказ о королевне, несомненно, была устная народная традиция, которую затем переписал и обработал [10, с.25]. Хотя само возникновение какого-то спора с Руметрудой, который закончился для брата Родульфа смертью, можно считать довольно возможным, детали, которые представил автор *«Истории лангобардов»*, вызывают большие сомнения. Кажется, что в рассказе о дочери Тато Павел Диакон использовал литературную процедуру, похожую той использованной им в повествовании о другой лангобардской аристократке – герцогине Форум Юлии Ромильде. Эта женщина, будучи под влиянием похоти, которую она возжелала к осаждающему Форум Юлия кагану Аваров, предложила выдать ему город в обмен на обещание жениться на ней. Каган согласился на это, однако, после того как занял город, быстро отослал Ромильду от себя. Чтобы продемонстрировать презрение к ее предательскому поведению, он отдал ее своим товарищам, а затем приказал посадить ее на кол [2, с.128-130].

Сюжет этой истории подробно проанализировал Паоло Мантованелли. Согласно итальянскому филологу, Павел Диакон почерпнул основу сказки о предательстве из устной традиции своего народа, однако живописные детали были лишь дополнением, вдохновленным топосами, найденными в классической литературе, известной образованному лангобардскому историку. Мотив тейхоскопии (наблюдения из-за или со стен – таким образом, Ромильда обратила внимание на кагана) был очень распространенный в античных произведениях и неоднократно выступал в сочетании с любовными историями. Мантованелли даже продемонстрировал, что у поэта Секста Проперция можно найти историю о римлянке Тарпее, которая выдала крепость царю сабинян, совершенно аналогичную многим подробностям рассказа о Ромильде [13, с.339-342]. Примеры создания Павлом Диаконем вероятно вымышленных сюжетных линий можно тоже найти в фрагментах *«Истории лангобардов»*, в которых писал о королеве Розамунде (рассказ о коварном соблазнении Пердео, неохотного чтобы убить

короля Альбоина) [2, с.87-89; 11, с.391-394] и королеве Теоделинде (рассказ о тайном путешествии ее будущего мужа Автария в Баварию, чтобы посмотреть на невесту или – своеобразная инверсия этой истории – рассказ о встрече Теоделинды с ее следующим мужем – Агилульфом) [2, с.109, 113-114; 7, с.197-207].

Хотя для рассказа о Руметруде трудно определить конкретный литературный тоpos по аналогии с другими женскими персонажами, описанными Павлом Дияконом, можно посчитать, что повествование об обмене инвективами между Руметрудой и братом Родульфом и о том, как было совершено убийство, это просто выдуманное дополнение к размытой традиции о смерти брата Родульфа в результате ссоры с королевной или с кем-то из ее близкого окружения. Также не исключено, что Руметруда не была прямой стороной спора, и герул погиб во время встречи, в итоге конфликта с кем-то из ее свиты, что стало причиной войны. Но основа легенды о королевне кажется довольно правдоподобной, и ее можно совместить с якобы противоположным повествованием Прокопия.

Список использованных источников и литературы

Источники

1. *Origo gentis Langobardorum*, [in:] *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum*, ed. G. Waitz, Hannoverae 1878;
2. *Pauli historia Langobardorum*, [in:] *Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Langobardicarum et Italicarum*, ed. G. Waitz, Hannoverae 1878;
3. Paolo Diacono, *Storia dei Longobardi*, a cura di I. Pin, Pordenone 1990;
4. Paul the Deacon, *History of the Lombards*, transl. W. D. Foulke, ed. E. Peters, Philadelphia 2003;
5. Paweł Diakon, *Historia Longobardów*, [in:] Paweł Diakon, *Historia Rzymska, Historia Longobardów*, wstęp i tłum. I. Lewandowski, Warszawa 1995;
6. Prokopiusz z Cezarei, *Historia Wojen. Tom II – Wojny z Gotami*, wstęp i tłum. D. Brodka, Kraków 2015.

Литература

7. Balzaretti R., *Theodelinda, 'Most Glorious Queen': Gender and Power in Lombard Italy*, "The Medieval History Journal" 1999, vol. 2, no. 2;
8. Bury J. B., *History of the Later Roman Empire*, vol 2, ed. 2, New York 1958;
9. Christie N., *The Lombards. The Ancient Longobards*, Oxford 1995;
10. Francovich Onesti N., *Le regine dei Longobardi: archetipi narrative e legittimazioni dinastiche*, [in:] Idem, *Le regine dei Longobardi e altri saggi*, Roma 2013;
11. Goffart W., *The arrators of barbarian history: A.D. 550-800. Jordanes, Gregory of Tours, Bede, and Paul the Deacon*, Princeton 1988;
12. Jarnut J., *Storia dei Longobardi*, traduzione di P. Guglielmotti, Torino 1995;
13. Mantovanelli P., *In difesa di Romilda. Innamoramento classico e supplizio barbarico in Paolo Diacono, Boccaccio, Niccolò Canussio*, [in:] *Integrazione, mescolanza, rifiuto: incontri di popoli, lingue e culture in Europa dall'antichità all'umanesimo: atti del Convegno internazionale, Cividale del Friuli, 21-23 settembre 2000*, Roma 2001;

14. Modzelewski K., *Barbarzyńska Europa*, Warszawa 2004;
15. Rouche M., *Chlodwig król Franków*, tłum. K. Jamroz, Poznań 2015;
16. Sarantis A., *War and Diplomacy in Pannonia and the Northwest Balkans during the Reign of Justinian: The Gepid Threat and Imperial Responses*, „Dumbarton Oaks Papers” 2009, Vol. 63;
17. Werner J., *Die Longobarden in Pannonien*, München 1962.

Анна Загородня

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Концепт «меланхолія» у творах Арістотеля

Одну з магістральних тем у вивченні історії ідей та інтелектуальній історії складає історія меланхолії в західному світі. Меланхолійні стани є властивими для всього людства, але саме на Заході вони отримали багатовікову і дуже глибоку смислову розробку. Дослідження уявлень про меланхолію в контексті світоглядних систем давньогрецького суспільства дозволяє розширити знання про ментальну картину даної епохи, краще зрозуміти специфіку історичних процесів, які мали місце в той час, та виділити соціально-психологічні риси, типові для свідомості як і всього суспільства, так і окремих його груп.

Головним поштовхом для зародження та розвитку різних трактувань поняття «меланхолія» стала концепція існування чорної жовчі, яка разом з флегмою, жовтою жовчю та кров'ю утворювала систему чотирьох гуморів. Гуморальна теорія була остаточно оформлена в трактаті «Про природу людини» («περί φύσεως ἀνθρώπου»), авторство якого традиційно приписують Гіппократу. Він вперше поєднав ідеї піфагорійців, Емпедокла та Філістіона з уявленнями про наявність у організмі людини чотирьох гуморів. Слово «меланхолія», згідно з Гіппократом, означало або хворобу, спричинену надлишком чорної жовчі, або ж природню схильність до домінування в організмі цього гумору [1, с.15-16].

Гуморальна теорія Гіппократа майже не зазнала змін у перші кілька десятиліть після її створення. Однак вже впродовж IV ст. до Р.Х. відбулася стрімка еволюція уявлень про меланхолію, що в подальшому зробило значний внесок у розвиток західної культури.

Уперше безумство (а саме це слово слугувало синонімом слова «меланхолія») розглянув під іншим кутом зору видатний давньогрецький мислитель Платон. У діалозі «Федр» він пише, що інколи несамовитість буває даром Божим, і в цьому випадку вона стає «джерелом великих благ» для людини [2,244A.]. Платон розглядає божевілля як одну з найвеличніших здатностей людської душі, яка таким чином вивищується над обмеженістю розуму. Утім, мислитель у своїх працях ще не вказував, які саме «блага» може принести людині такий стан, задовольняючись лише констатацією цього факту [3, с.110].

Вельми ґрунтовну спробу поєднати гуморальну доктрину та концепцію Платона щодо безумства вперше було зроблено в трактаті «Проблеми», авторство якого історична традиція приписує Арістотелю.

На початку XXX розділу своєї праці автор задається таким питанням: «Чому всі ті, хто досяг видатних успіхів у філософії, політиці чи поезії, неодмінно є меланхоліками, а деякі до такої міри, що навіть потрапляють під вплив тих хвороб, причиною яких є чорна жовч?» [4, XXX, I.].

Арістотель зазначає те, що меланхоліками були Геракл, Аякс, Беллерофонт, Лісандр, Платон, тобто діячі, які надзвичайно шанувалися і якими захоплювалися в Давній Греції. З цього випливає твердження про те, що в арістотелівських міркуваннях розглядається питання виняткової особистості, яка від природи є схильною до меланхолії. Меланхоліку, згідно з цією працею, є властивий особливий етос, який відрізняє його від решти та є причиною формування талановитої особистості.

Продовжуючи спиратися на вчення Гіппократа про чотири гумори і чотири темпераменти, Арістотель вводить дещо нове, остаточно відділяючи меланхолію від патології. На його думку, гумор чорної жовчі має властивість нагріватися та охолоджуватися. Теплота, таким чином, є регулюючим принципом усього організму й може впливати на характер та здібності індивіда. Якщо чорна жовч є надто холодною, це негативно позначається на розумових здібностях людини, роблячи практично неможливим засвоєння нею знань. Людина з жовчю низької температури не має таланту до політики, філософії, поезії та інших галузей знань [4, XXX, IV]. Якщо ж гумор є надто гарячим (на що, згідно з Арістотелем, могла вплинути ціла низка факторів, скажімо, вживання великої кількості вина), індивід стає занадто збудженим, нерозсудливим, схильним до божевільних дій та різноманітних екзальтацій, що може позитивно впливати хіба що на деяких поетів, які творять у подібному стані, але загалом приносить лише шкоду та може стати причиною цілковитого божевілля.

Арістотель вказує на існування ще однієї – дуже рідкісної та особливої – кондиції, коли гумор чорної жовчі має невеликий ухил у бік тепла. Цей ухил (*eukraios anomalia*) дещо наближає людину до стану несамовитості, але водночас є неспроможним спричинити запалення чи серйозну хворобу. Навпаки, ці умови стають причиною надзвичайної обдарованості і таланту. У випадку існування подібного ухилу, відповідно до трактату Арістотеля, меланхолік є видатною особистістю, наділеною винятковими якостями. У такої людини надзвичайно розвинуті схильності до філософської, політичної та поетичної діяльності. Водночас вона володіє багатьма чеснотами і має змогу досягти етичної досконалості. Така виняткова особистість, на думку філософа, має розвинуте почуття власної гідності та розуміє величину свого дару. Подібний стан, як зазначає автор, трапляється надзвичайно рідко і є ознакою генія [4, XXX, I.].

Це і є головною трансформацією в уявленнях про предмет, який ми розглядаємо: меланхолія, відповідно до Арістотеля, – це не хвороба чи божевілля, а особлива природа людини [5, с.386-388]. Вона кардинально

відрізняється від того стану, який описував в «Іліаді» Гомер. Якщо Беллерофонт є аутофагом, залишений богами і приречений на відчуження та пустоту, то в Арістотеля меланхолія врівноважується генієм, який робить долю людини величною та славетною.

Водночас слід зазначити також і те, що подібний стан не є цілком стабільним. Ціла низка зовнішніх факторів може призвести до порушення температури жовчі (схильність до надлишковості, вживання надто великої кількості вина, надмірна емоційність, особливо гнів), що відразу зруйнує рівновагу в організмі людини, і, як наслідок, стане причиною важких хвороб. Саме тому людині, яка наділена таким «даром», необхідно насамперед прагнути до серединності, намагатися не руйнувати природню рівновагу, бути досить скромною в побуті та своїх бажаннях, не впадати в гнів та дотримуватися низки інших рекомендацій.

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що в IV ст. до Р.Х. відбулася кардинальна трансформація концепту «меланхолія». Якщо раніше це явище означало аутофагію, печаль, спустошення, сліпе безумство, то, починаючи з Платона, воно поступово набуває нових значень. Філософ відкинув негативні конотації «божевілля», вважаючи його передусім не хворобою чи покаранням богів, а своєрідним даром, який дозволяє людині вивищуватися над обмеженістю розуму. Величезний внесок у розвиток цієї концепції внесла праця Арістотеля «Проблеми». У ній автор зазначає, що всі видатні мислителі, політики, поети неодмінно є меланхоліками. Продовжуючи спиратися на вчення Гіппократа про чотири гумори і чотири темпераменти, Арістотель вводить нове твердження про те, що гумор чорної жовчі має властивість нагріватися та охолоджуватися. Також філософ виділяє особливий ухил – *eukraios anomalia* – який наближає людину до стану божевілля, але водночас є неспроможним спричинити серйозну хворобу. Навпаки, ця умова є запорукою надзвичайної обдарованості. Така людина, на думку Арістотеля, володіє багатьма чеснотами, має розвинуте почуття власної гідності і спроможна досягти моральної досконалості.

Список використаних джерел та літератури

1. Klibansky R. Saturn and Melancholy: Studies in the History of Natural Philosophy, Religion and Art / Raymond Klibansky, Erwin Panofsky, Fritz Saxl – Nendeln: Kraus Reprint, 1979. – 429 p.
2. Платон. Федр / Платон ; [перевод А. Н. Егунова]. – М., Прогресс, 1989. – 130 с.
3. Radden J. The Nature of Melancholy: From Aristotle to Kristeva / Jennifer Radden – Oxford: Oxford University Press, 2002. – 392 p.
4. Aristotle. Problems / Aristotle // The Works of Aristotle ; [trans. under the editorship of W.D.Ross]. – Oxford: Clarendon Press, 1927.
5. Solomon A. The Noonday Demon, An Atlas of Depression / Andrew Solomon – New York: Scribner, 2015. – 688 p.

Витоки ранньохристиянської храмової архітектури I – початку IV ст.

Поява ранньохристиянських культових споруд періоду I – поч. IV ст. передувала будівництву ранньохристиянських базилік і значно вплинула на формування архітектури християнського храму. На жаль, ускладнюють дослідження руйнації та перебудови багатьох пам'яток досліджуваного періоду.

При визначенні історичних умов, зовнішніх та внутрішніх причин формування особливостей архітектури раннього християнства можна констатувати, що в перші століття сформувалося три типи культових споруд: «могили мучеників», ранньохристиянські кладовища, катакомби, меморії; «молитовні будинки» – церкви, перебудовані з приміщень в приватних будинках та храми, які будувалися як окремі будівлі.

Християнство, поширившись територією Римської імперії протягом I-II ст., вже у III ст. охопило майже всі міста імперії. Не випадково потім для язичника використовували слово «*раганус*», тобто «сільський» [3]. На карті старожитностей християнства чітко, предметно і доказово вималювалася найважливіша переломна епоха раннього християнства: перехід від язичництва в кін. III – поч. IV ст. до становлення християнства.

Як підсумок систематизації відомостей та дослідження літератури й публікацій матеріалів поодиноких археологічних розкопок пам'яток ранньохристиянських споруд I – поч. IV ст.: «будинків» та «залів зібрань» ранніх християн у сирійських Дура-Єропос (не раніше 232-233 рр.) та Кірк-Бізах (300-330 рр.), римських титулусів Климентія (кін. III ст.) та Хрисогона (кін. III ст.), комплексу в Легіо (кін. III ст., Палестина); меморіальних храмів – інсули Петра у Кфар Нахумі (I ст., суч. Капернаум, Палестина), та Марусінакського ораторіуму Анастасія в Салоні (поч. IV ст., суч. Спліт, Хорватія), було зроблено ряд цікавих висновків про місця відправлення християнського культу в перші століття й отримано можливість їх типологізувати.

1. Традиційно першими місцями зборів і богослужінь християн вважалися «могили мучеників». Саме вони могли бути вівтарями, в пам'ять про які й на сьогодні в храмах нерідко присутні «релікварії» – мощі святих. Приміщення в катакомбах прийнято розділяти на малі (кубікули), середні (крипти), великі (капели) [6]. Кубікули були своєрідними сімейними склепами. По стінах в декілька рядів розташовувалися локули – ніші, в які вкладалися тіла похованих. Передня сторона кубікули могла мати форму напівкруглої ніші, подібно вівтарній апсиді, де іноді розташовувалася могила мученика.

На сьогодні існує версія, згідно з якою катакомби існували виключно як місця поховань і богослужіння в них не проводились, так як ці споруди були добре відомі римській владі. Сім'ї могли відвідувати могили своїх родичів в річницю їхньої смерті, але в перші століття в катакомбах не існувало приміщень, пристосованих для значних зібрань. В іудаїзмі практикувалися

спільні братерські трапези, що отримали подальший розвиток в іудейських аскетичних течіях Кумранської громади та спільноти «терапевтів» в Єгипті [6]. У Римській імперії ж існували трапези поховальних язичницьких колегій. Для прихильників першої версії доказом слугували зображення в римських катакомбах Калліста I пол. III ст. – Чудеса примноження Христом риби й корзини з хлібами та агами (Тайної вечері), а для прихильників другої – зображення зібрання, очолюване жінкою, що було недопустимим для євхаристії, а відповідало, скоріш за все, зібранню на честь померлого, яке християни здійснювали так само, як і інші римляни [9]. Необхідно зазначити, що християни одночасно з євреями почали будувати катакомбні кладовища в Римі близько 200 р., що пов'язано, ймовірно, з проблемою церковного володіння землею, яке з'явилося у громад саме на межі II-III ст. [11].

У Кфар-Нахумі (суч. Капернаум, Палестина) простежується трансформація «*domus ecclesiae*» у мартирій візантійського періоду, великий меморіальний комплекс, «*insula sacra*». У цьому будинку (т.зв. «інсулі апостола Петра»), розміром 5,8х6,4 м без вітваря, апсиди та баптистерія християни збиралися від I ст. [14]. Ймовірно, він слугував своєрідною реліквією, яку відвідували – «*sala venerata*».

Найбільш відома з пам'яток – відкритий у кін. XIX ст. *oratorium* Анастасія з Аквілеї (після 304 р.), страченого за часів імператора Діоклетіана (284-305 рр.) у Марусінак (поблизу Салони, суч. Спліт, Хорватія). Це мавзолей заможної жінки і одночасно християнський храм: у верхньому ярусі розташована «зала зібрань» з престолом, а в нижньому – подвійна сімейна гробниця. Під вітварем у нижньому ярусі знаходиться перегородка з маленьким отвором, т.зв. «*confessio*», за якою – мощі мученика Анастасія [10]. Таким чином, присутні мощі мученика освячували поховання й одночасно вибудовується ієрархічна сакральна вісь: мощі і вітвар над ними. Проте це не служіння на гробі, а два різних об'єкта.

2. В найбільш ранній період свого існування – у період гоніння, до офіційної легалізації християнства, віруючі християни проводили свої збори по домівках: кожен неділю християни збиралися в чиємусь будинку, частіш за все якого-небудь заможного члена громади, котрий міг їх вмістити в себе і там проводили спільну трапезу на спомин Тайної вечері [5]. Цих будинків зібрань – «*domus ecclesiae*» – відомо небагато: вони були або перебудовані в пізніші часи в монументальні храми або зруйновані. Найбільш ранній з відомих християнських храмів (таким чином, історія християнських культових будівель отримала відправну точку) – молитовний будинок в Дура-Європос (не раніше 232-233 рр., Сирія). Найбільша зала (5.15 x 12.9 м, могла вміщувати до 70 людей) створена шляхом знесення стіни в анфіладі, де в торці східної стіни було підвищення (бема/віма) з невеликою підставкою поруч із подіумом, на якому, ймовірно, знаходився трон/крісло голови общини або єпископа [12]. Якщо в Дура-Європос «будинок зібрань» містив баптистерій та вітвар, у Кірк-Бізах зі сходу була виділена вітварна частина та існував «сирійський амвон», тобто коли приватний будинок передавався громаді під храм, він набував виразних архітектурних ознак [2]. З часом,

коли кількість християн збільшилася і стало очевидним, що вони вже не можуть всі вміститися за одним столом, цей стіл набуває більш символічного характеру – перетворюється у т.зв. «престол», тобто столик, на якому єпископ освячував хліб та вино, що символізували тіло та кров Христа.

Баптистерій із віднайденими фресками в Дура-Європос було реконструйовано у Художній галереї Йельського університету в Нью-Хейвені (США, штат Коннектикут). Після початку громадянської війни в Сирії в 2011 р. на супутникових знімках, на жаль, можна побачити «кратерний краєвид» всередині цегляних стін міста. З'явилися повідомлення в пресі про те, що більше, ніж 70% території було розкопано та пограбовано мародерами з метою фінансування Ісламської держави.

Залишки ранніх церков, перебудованих з приватних будинків, знайдені під пізніми церквами св. Климента та Сан-Кризогоно у Римі, комплексу в Легіо (Палестина). Вони були більше за розмірами та, вочевидь, розраховувалися на більшу кількість людей, тому й отримали назву «aula ecclesiae» – «залів зібрань» [13]. Якщо ранні християни мали можливість збиратися навколо євхаристичного столу, за яким вони напівлежали, а не сиділи (згідно з античною традицією), то збільшені спільноти кін. III ст. такої можливості вже не мали і вимушені були уявляти собі престол символічно [15]. Тут, на відміну від Дура-Європос, не знайдено підвищення, де могло б бути місце єпископа, який починаючи з II ст. стає вже одноосібним головою християнської громади.

3. Духовні уявлення апостольських часів про храм та розвиток нового культу вимагали свого «видимого посередництва». На Сході плани залишків руїн синагог Галілеї та Голан (наприклад, в поселенні Гамла, сер. I ст. – найдавнішої синагоги Римської Палестини; традиційно вважають синагогу принесеною вавилонською діаспорою іудеїв після звільнення з полону персидським царем Кіром II Великим [8]) виявили чітку орієнтацію в бік Єрусалима єдиною апсидою між двома прямокутними кімнатами на відмінність від орієнтації християнських базилік на схід та поперечну, «зворотну» наву за рахунок колонади з додатковим рядом у вигляді літери «П». Ці функції не міг виконувати й Єрусалимський храм, який був зруйнований римлянами в 70 р. [7].

На Заході існували катакомби, але за останніми версіями вони мали лише поховальний характер. Натомість, ранні будівлі християнського культу мали архітектурну схожість з мітреумами (є виділена частина в торці будинку, де знаходився вівтар Мітри та його священне зображення). Проте головна суть мітраїстичного богослужіння полягала в спільному возляганні і воно допускало, ймовірно, невелику кількість людей [11]. Християни пройшли через цей етап і для більш численних християнських громад, особливо з символічністю їхньої трапези (оскільки християни куштували, як вони вважають, не хліб і вино, а тіло та кров Христову), ця схема не підходила.

Язичницька базиліка римського часу зберегла багато з того, що становило сутність грецького периптера. Останній вважався житлом божества і сховищем його майна. Статуя божества знаходилась у кінці целли

(внутрішнього простору грецького/римського храму). Однак простір целли зовсім не призначався для тих, хто молився, вони сюди навіть не допускалися, що в корені відрізняє целлу від наоса християнського храму. Відмінна і функція далекого східного приміщення, що знаходився за статуєю божества (*opisthodomos* – з гр. «комора») [2]. Це не віттар (він знаходився перед статуєю), а сховище багатств храму, тобто божества; ця функція була і в єгипетському храмі. Головна частина процесії античного богослужіння – жертвоприношення – відбувалася ззовні храму (за протипожежним приписом – згорів би дерев'яний дах та з погляду естетики – від вогняної жертви швидко закоптилися б стіни). Християнська ж жертва, жертва безкровна, перетворення хліба і вина в тіло і кров Христа, передбачала християнам, навпаки, закриті збори за участю тільки посвячених.

Таким чином, аналіз та дослідження технічних, композиційних та стилістичних особливостей витоків раньохристиянської архітектури дозволив зробити наступні висновки: після видання імператорами Константином і Лікінієм Міланського едикту 313 р., що ознаменувало припинення гонінь на християн (тобто християнство перетворюється на *religio licita* – «дозволене віросповідання» з *superstitio* – «шкідливих забобонів» [1]), почалося масове зведення храмів у Римі, Константинополі та провінціях. Історично зразком для нового християнського храму стає базиліка – новий «будинок зібрань», який має бути розрахованим вже не на десятки, а часом навіть і не на сотні – на тисячі людей, адже в 313 р. в деяких областях, наприклад у Фрігії, християни становили вже більше половини населення [4].

Лакуну, відсутність перехідних етапів від дуже простого в функціональному відношенні «будинку зібрань» до досить складної навіть у перших своїх зразках базиліки, археологія поки так і не заповнила, і вченими пропонуються рішення, які виходять із загальних відомостей про розвиток літургії та церковної організації. Базиліка з апсидою, вигородкою для віттаря перед нею і бічними приміщеннями в точності відповідала віянням другої пол. III ст.: швидкій ієрархізації керівництва церкви; формуванню верстви очолюючих її кліриків; пов'язаного з цим перенесенням Євхаристії на ділянку, призначену виключно для священства. При цьому, базилікальний тип споруди продовжував протиставлятися традиційному типу язичницького храму. З функціональної точки зору базилікальна споруда відрізнялася великою місткістю, з символічної точки зору – нагадувала своєю протяжністю Ноев ковчег [13].

Назва базиліки, за Євсевієм Кесарійським, співзвучна з ім'ям Веселеїла (грецьк. βασιλική – «басіліке»/«васіліке») [13] – вправного біблійно-старозавітного будівельника скинії – першого ізраїльського переносного храму, Ковчега Завіту і культового начиння. Типова базиліка являла собою прямокутну в плані будівлю, що завершувалася зі східного боку одним або декількома півкругами апсид. Апсида слугувала свого роду акустичною раковиною. Прямокутний зал розділявся колонадою або стовпами на кілька поздовжніх частин – центральну наву (т.зв. «корабель»), яка була більш

широкою та три або п'ять бічних нав. Першою базилікою, перекритою кам'яним склепінням, вважається величезна базиліка Макснція на Римському форумі (312 р.).

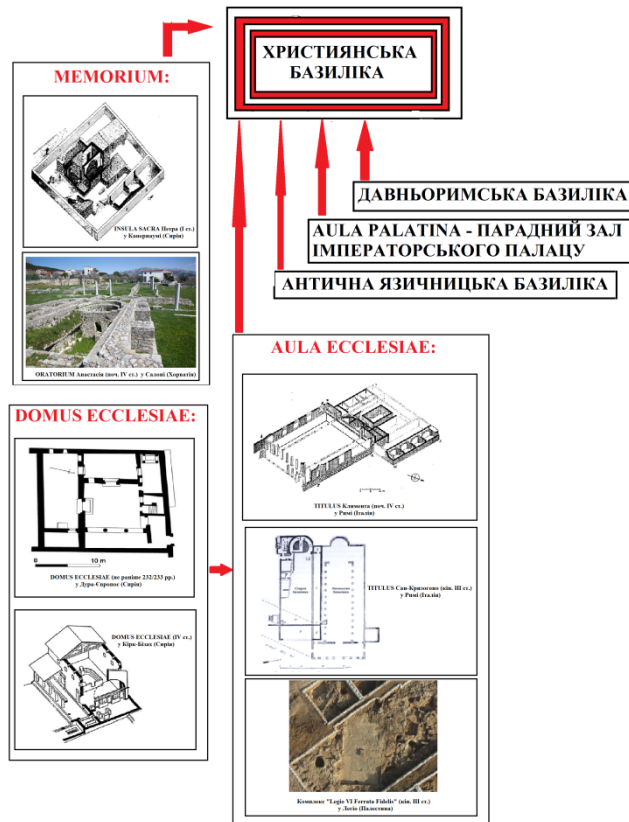
Римська архітектура знає два типи базилік [15]. Перша базиліка – форумна, наприклад, частково збережена базиліка Юлія (54 р.). Тут колони йдуть рядами по периметру будівлі, з усіх боків, а не просто від торця до торця. Інший тип базиліки – навова (базиліка Емілія, 179 р., базиліка в Аквілеї, 313 р. та палестинська базиліка в Віфлеємі, поч. IV ст.). Нава – це проміжок простору, який утворюється в результаті поділу будівлі базиліки колонами. Вибір на користь навової пов'язаний з тим, що для християн велику роль став відігравати вівтар, простір навколо престолу, який містився в одному з торців будівлі і його повинно було бути видно звідусіль.

Християни адаптували ще одну форму з античної архітектури. Публічна функція базиліки – укладання угод, судових засідань – повинна була бути санкціонованою, повинна була бути яскравою, зрима присутність того, що все, що відбувається в цих стінах, санкціоновано і богами, і державою. Таку роль зіграла апсида, яка перебувала в одному з торців будівлі. Наприклад, базиліка часів Септимія Севера в місті Лептіс-Магна (II ст.) на території сучасної Лівії – двоярусна, з двоярусною такою ж апсидою, тобто напівкруглою вигородкою, яка робилася в одному з двох торців базиліки. В ній містилася або статуя божества, або статуя імператора, або крісло курульного магістрату, тобто тієї людини, яка уособлювала присутність і імператорської, і божественної влади. Християни розміщують на цьому місці престол, який, таким чином, набуває ще одну функцію: з просто столу для євхаристичного богослужіння він перетворюється в престол, тобто трон Бога, бо саме він тут тілесно присутній в євхаристичних дарах.

Важливий прототип для християнських храмів – це «Aula Palatina» [11], тобто «парадний зал» імператорського палацу (рідкісний приклад – збережений парадний зал палацу імператора Константина в Трірі, поч. IV ст.). Це великий зал з двоярусними вікнами, наповнений світлом, де в торці в апсиді знаходився трон імператора. Християни замінили його на престол, причому завдяки цьому виникає особлива іконографія – «єтимасія», тобто очікування пришествя Христового [3]. Коли римський імператор залишав свій палац, то на троні він клав свій вінок або таблички для указів в знак того, що імператор незримо присутній. У християн на престолі лежить або вінець, або Євангеліє, яке й є закон Христовий. Саме таким чином імператорська архітектура починає зростатися з дуже простою архітектурою перших християн і призводить до народження християнської базиліки.

Отже, ранньохристиянські храмові споруди I – поч. IV ст. – це анклав пам'яток, які послідовно розвинулись згідно з новаторськими тенденціями, що виходили з особливостей тлумачень християнської церкви, які мали місце в давнину: утворюючого (старозавітного), історичного (топографічного) і символіко-апокаліптичного (літургійного). Ранньохристиянська архітектура, з'явившись в епоху пізньої античності, виявилася завершенням останнього етапу античного зодчества і створила ряд типів культових споруд

християнського світу, які послугували в епоху феодалізму основою виникнення безлічі варіантів церковної базилики та багаточисленних центричних споруд, що отримали широкий розвиток в державах Європи та християнського Сходу. Таким чином, своєрідність ранньохристиянської архітектури визначається тим, що вона знаходиться на межі двох епох — античності й феодалізму та виявляється поєднуваною ланкою між ними. Нові теорії можуть виникнути після того, як дослідження християнських храмів збагатяться черговими «великими відкриттями» — наприклад, залишками однієї або декількох храмів все ще дуже «темного» доконстантинівського періоду.

Список використаних джерел та літератури

1. Айналлов Д.В. Мемории св. Климента и св. Мартина в Херсонесе. М., 1915. – 65 с.
2. Беляев Л.А. Христианские древности. Введение в сравнительное изучение. - СПб., 2001. – 575 с.
3. Вагнер Г.К. Византийский храм как образ мира // Византийский временник. - Т.47. – М., 1986. – С.163-181.
4. Виноградов А. Ю., Каштанов Д. В. «Чудо св. Климента» в контексте херсонской традиции. Литературное оформление локальных торжеств // В кн.: Климентовский сборник. – Севастополь, 2013. – С. 90-117.
5. Зубова М.В., Герасимов Ю.Н., Годлевский Н.Н. История архитектуры Византии и Западной Европы. Средние века. - М., 2011. - 303 с.
6. Покровский Н.В. Происхождение древнехристианской базилики. – СПб., 1880. – 246 с.

**Коринфська парадигма та афінська соціальна пам'ять
в промові Демосфена «Про вінець»**

Контраверсії пам'яті – це, певною мірою, оголений нерв сучасного суспільства [3, с.17]. Для масової свідомості соціальна пам'ять отримала клеймо міфотворця та «служниці влади», а в інформаційному суспільстві ХХІ ст. загравання з пам'яттю стають дедалі помітнішими з огляду на доступність альтернативних джерел інформації для проведення порівняльного аналізу. З іншого боку, паралельні процеси деідеологізації національних історій дають підстави стверджувати П.Нора про кінець існування пам'яті. У цих дискусіях щодо пам'яті історик спроможний вносити діахронічний аспект: пояснюючи феномен соціальної пам'яті у віддалених епохах, він опосередковано сприяє та акселерує його осягнення на сучасному етапі, розхитує парадигму одержимості пам'яттю і відповідної їй «монстрифікації» у ХХ – на поч. ХХІ ст. На прикладі використання Демосфеном у промові «Про вінець» історичної парадигми (*argumentum ex historiā*) Коринфської війни, ми ставимо перед собою завдання, перемістивши фокус з говорючого на його аудиторію, дослідити прояви афінської соціальної пам'яті та механізми та причини резонації історичних альянсів подій Коринфської війни зі слухачами. Поряд з цим, ми маємо на меті продемонструвати роль та вплив афінської громади (її меж «колективного знання» [4, с.245-246], очікувань, «спільних цінностей» (*shared values*) [10, с.72-75; 11, с.200]) та базових механізмів соціальної пам'яті на сутність і зміст історичних ремінісценцій в промові Демосфена.

Тож, у промові «Про вінець» Демосфен використовує достойну з точки зору оперування соціальною пам'яттю Афін парадигму – участь афінян у Коринфській війні (*Dem. XVIII, 96*). У контексті всієї промови цей історичний епізод відіграє парадигматичну роль, інспіруючи аналогії та паралелі з битвою при Хероней (див. *Dem. XVIII, 169-179, 188-199*). Утім, історичний приклад втрачав свою аргументативну вагу, якщо він не був включений до меморіальних практик та дискурсів: цього ми не можемо сказати про битви під Галіартом та Коринфом, зважаючи на «комеморіальну густоту» (*commemorative density*) [5, с.217], тобто наявність семіотизації, перманентного відтворення та пригадування цих подій на полісному рівні (виступ під Галіартом: згадки ораторів – *Dem. IV, 17; Lys. XVI, 13*; Коринфська війна: згадки ораторів – *Pl. Menex. 245e; Andoc. III, 18; Dem. IV, 24; Lys. XVI, 15* та стела IG II² 5222 з іменами загиблих у Коринфській війні у зовнішньому Керамейкосі). Коринфська війна затрималася в полісній пам'яті з двох причин: по-перше, у ній брало участь та поклало голови чимало афінян та, по-друге, сам історичний контекст давав можливість зручно накласти на неї трафарет афінського гегемоністського образу. Останній був серцевинним для історичної пам'яті Афін та постійно артикулювався через практику виголошення надгробних промов (епітафій)

на δῆμοςίον σῆμα – публічному кладовищі афінського демосу у зовнішньому Керамейкосі [10, с.75-78].

За виступом до Галіарту Демосфен через «кілька днів» називає битву при Коринфі, що вважається типовим ораторським викривленням подій для збільшення в очах публіки афінської доблесті (битва під Галіартом відбулася у 395 р., коли Коринфська – у 394 р. [13, с.163]). Справедливо, що такий акцент міг бути поставлений як фігура переконливості, втім, концепція соціальної пам'яті дає можливість надати ще одне задовільне пояснення. Зазвичай ці дві битви згадуються без конкретного часового проміжку, лише з урахуванням їх послідовності (Lys. XVI, 13-15). Відповідно до подій віддаленого минулого в ораторських промовах фігурує схематичність та уникання чітких датувань [11, с.202-203], а феномен скорочення хронологічної відстані між подіями ми зустрічаємо також у пародійному на жанр епітафій діалозі Платона «Менексен» (майже одразу, а не через 26 днів, слідує після поразки під Танагрою у Пелопоннеській війні невелика перемога під Енофітами (Pl. Menex.242b) [11, с.229]). Хронологічна невизначеність, розташування подій у позачасовому просторі, каталогічність, взагалі просторовий, а не часовий модус властиві як офіційній традиції, вираженій в надгробних промовах, так й історичному мисленню греків [1, с.57]. Вірогідно, динамічність усної за своєї характером пам'яті допускала певні часові неточності, відтворюючи емоціональний та змістовний кістяк подій, але нехтуючи фактологічною послідовністю. У цьому контексті перебільшена оцінка власного альтруїзму афінянами здається властивою процесуальності пам'яті, демонструючи як ораторський прийом, так і живі, вкорінені уявлення афінян про себе, напрями бажаного згадування своєї добродішності та героїчності [7, с.8,12,18].

Коринфська парадигма важлива як поголос афінської доблесті після трагедії Пелопоннеської війни [12, с.121]. Тому другим, традиційним викривленням вважається перебільшення територіальних масштабів домінації Лакедемону [13, с.162]. Утім, концептуальний підхід Б.Стейнбока дозволяє нам змінити перспективу і поглянути на цю неточність під новим кутом. В усній традиції, на рівні простого, непохитного трюїзму могла обговорюватися лакедемонська гегемонія «всюди над морем і над сушею», про що ненароком згадує сам Демосфен в одній зі своїх промов (Dem. IX,47). Вірогідно, саме цей жест (звісно, поряд зі зруйнуванням стін) був лейтмотивним для афінян, передаючи вагоме та емоційно насичене почуття приниження після війни. Динаміка афінської соціальної пам'яті, її усний характер як передачі, так і артикулювання робив її гнучкою до варіацій у фактологічному змісті, де лакуни компенсувалися відповідно до питань доцільності з точки зору комунікатора інформації (у нашому випадку, оратора). Подібну, схожу динаміку дослідники знаходять в описі подій Греко-перської війни, зокрема, в кількості суден у битві при Саламіні (480): у своїх промовах Демосфен називає різну кількість еллінських трієр при Саламіні – 200 (Dem. XIV,9) та 300 (Dem. XVIII,238) (у Геродота це 378 кораблів (Her. VIII, 44, 48), у Фукідіда – близько 400 (Thuc. I,74). Власне,

приблизність, неодноразові апроксимації та протиріччя навіть серед представників класичної грецької історіографії щодо конкретних обставин, чисельної кількості або географічних подробиць пояснюються самим джерелом свідчень останніх про події Греко-перських війн – усною традицією, тобто переказами учасників та свідків події. Це пов'язано не тільки з семантичним характером пам'яті, але й зі складністю збору подібної інформації в Греції, усною формою таких підрахунків, що неминуче тяжіла до апроксимації та апропріації психологічного впливу [6, с.47; 9, с.68-69]). Якщо ця гіпотеза правильна, то, зважаючи на віддаленість Коринфської війни і схематичність пам'яті про неї, оратори, підтримуючи усталену тональність, могли варіювати деталі домінування Спарти, як, наприклад, розташування гармостів: лакедемоняни могли затвердити тиранів у еллінських містах (Lys. II, 59), володіти «майже всіма містами» (Isoc. XIV,41) або згадувався лише гармост в Афінах (Aeschin. II,77). Демосфен перераховує ті місця, що оточували Афіни, підходили найближче до полісу, вважалися його географічними, природними заслонами не тому, що хоче свідомо викривити факти, а, радше, за відсутності, навіть непотрібності конкретно окресленої територіальної сітки домінування Лакедемону (Dem. XVIII,301) [13, с.163,277]. У пам'яті афінян зберігалася емоційна, концептуалізована фігура «гегемонії іншого» та морального утиску від неї як істинна, відповідна їх уявленню про себе і своє місце в грецькому світі [8, с.171], оратор на цій основі міг ситуативно підсилити її чи конкретизацією (Демосфен), чи генералізацією (Лісій, Ісократ). Почуття небезпеки, загрози з боку Спарти в промові Демосфена – це відчутна паралель з Македонією і Філіппом (Dem. XVIII,169-179), яку Демосфен і посилює цією історичною парадигмою.

Отже, історична парадигма подій Коринфської війни в промові Демосфена яскраво демонструє тонкощі балансування між *wishful remembering* афінської громади та пропагандою поряд з динамічністю процесів пам'ятання та забування.

Список використаних джерел та літератури

1. Репина Л. История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени. - М.: Кругъ, 2006. – 768 с.
2. Демосфен. Речи в 3 т. Т. 1. [Перевод с греческого В.Г. Боруховича, М.Н. Ботвинника, А.И. Зайцева, В.В. Вальченко, Л.М. Глускиной, А.Я. Тыжова, И.А. Шишовой] - М.: Памятники исторической мысли, 1994. – 608 с.
3. Alcock, S. E. *Archeologies of the Greek Past: Landscape, Monuments and Memory*. – Cambridge: Cambridge University Press, 2002. – 222 p.
4. Clarke, K. *Making Time for the Past: Local History and the Polis*. – Oxford: Oxford University Press, 2008. – 398 p.
5. Cubitt G. *History and Memory* / G. Cubitt. – Manchester, New York: Manchester University Press, 2007. – 263 p.
6. Fentress J. Wickham C. *Social Memory* / J. Fentress, C.Wickham. – Cambridge, Oxford: Blackwell, 1992. – 229 p.
7. Hunt, P. *War, Peace and Alliance in Demosthenes' Athens*. – Cambridge : Cambridge University Press, 2010. – 317 p.

8. Loraux, N. The invention of Athens. – Cambridge, Massachusetts and London: Harvard University Press, 1986. – 479 p.
9. Marincola J. Authority and Tradition in Ancient Historiography / J. Marincola. – Cambridge, New York, Melbourne: Cambridge University Press, 1997. – 361 p.
10. Steinbock, B. Contesting the Lessons from the Past: Aeschines' Use of Social Memory // Transactions of the American Philological Association. – 2013. – Vol. 143, No. 1 – Pp. 65-103.
11. Thomas, R. Oral tradition and written record in classical Athens. – Cambridge: Cambridge University Press, 1989. – 321 p.
12. Wolpert A. Remembering Defeat: Civil War and civic memory in Ancient Athens / A. Wolpert. – Baltimore, London: The Johns Hopkins University Press, 2002. – 190 p.
13. Yunis, H. (ed.) Demosthenes. On the Crown. – Cambridge: Cambridge University Press, 2001. – 314 p.

Назарій Назаров

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Загублені ключі від Піндара: як метрика стала полем битви

Довіряти традиції чи, відкинувши її, запропонувати своє прочитання давнього тексту? Залишатися вірним папірусним читанням чи в затятому ревізіонізмі відкинути як помилкове надбання філологів Александрії? Ці питання стояли перед філологами-редакторами творів Піндара впродовж двох тисячоліть, і в зміні їхніх герменевтичних підходів віддзеркалювалося поступове зародження і текстуальної критики, і герменевтики, і історизму. Лірика Піндара (517-438 рр. до н.е.) належить до найархаїчніших текстів давньогрецької літератури. Всупереч думці класичних філологів XIX ст., у XX ст. стало зрозуміло, що хорова лірика Піндара і Бакхіліда – це продовження спільногрецької традиції культового співу, що не походить від Гомера, а має спільне з епосом походження [1; 2]. Лірика Піндара є продовження індоєвропейських традицій пошанування героїчних особистостей і їхньої «невянучої слави». Саме тому формальний аспект текстів досить складний – мова багата на граматичні та лексичні архаїзми, описові конструкції, характерні для інших індоєвропейських традицій [2]. Піндар, як й інші автори хорової лірики, завдали багато клопоту класичним філологам, які до сих пір сперечаються про те, який із поділів на рядки ближчий до автентичного. Річ у тім, що первісно грецькі тексти (буд-які) записувалися *scriptio continua* (всуціль, як проза і навіть без поділу на слова). Вперше їх спробували поділити на коротші відрізки александрійські учені, зокрема Арістофан із Візантію [3]. Вони розбили текст на коротші відрізки – *колони*. Така традиція продовжувалася всією відомою нам рукописною традицією, її ж продовжили і всі друковані видання, включно з останнім, яке підсумувало текстуальне передання пізньої античності і середньовіччя – за редакцією Гейне, що виходило декілька разів, зокрема 1772 і 1824 рр. [4].

Гейне у передмові до видання 1772 р. підкреслював, що метрика хорової лірики має зв'язок із музикою, співом та танцем, і тому традицію поділу на коротші рядки він зберіг як визнання цього зв'язку. Натомість, 1809 р. А.Бек видав монографію [5], у якій він запропонував абсолютно інший поділ тексту, який раніше ніде не був прийнятий. Одиниця, відкрита Беком, називалася «періодом» і внаслідок такого поділу рядки стали надзвичайно довгими: їх було неможливо скандувати на одному подиху. Саме це і наштотувало в 2000 р. Г.Надя на думку, що, можливо, попередній поділ був ближчий до оригінального, тим паче, що нововідкриті папірусні фрагменти Бакхіліда, найближчого за стилем до Піндара хорового лірика, демонструють поділ на коротші рядки, колони [6]. Проблема полягає в тому, що хоча М.Вест і закликав класичних філологів більше звертатися до етномузикології (вивчення фольклорного співу, який не зазнав впливу музичної теорії Європи після Ренесансу) для кращого розуміння давньогрецької поезії і Піндара зокрема [7, с.3], однак цей заклик залишився без наслідків. Натомість, найвагоміший аргумент Бека проти традиційного поділу на колони полягав у тому, що в пісенних текстах, мовляв, слово не може розриватися. Пауза не може припадати посеред слова. Однак сто років потому О.Потебня і К.Квітка спостерегли таке явище у співові східних слов'ян та деяких балканських народів. Отож, Гейне і Бек вписували Піндара в різні контексти, чим і були визначені їхні герменевтичні підходи. Гейне намагався знайти відповідний контекст для Піндара в співові і танцях, де в чому випереджаючи Гердера, а Бек намагався підігнати тексти під панівні уявлення про прекрасне, продовжуючи класицистичну (раціоналістичні, просвітницьку) парадигму. Повчальним є зіставлення колізій довкола Піндара із відкриттям на початку ХІХ ст. поетичної природи давньогерманського фрагмента, відомого нині як «Пісня про Хільдебрандта» [8]. Текст у рукописі був теж записаний без поділу на слова і на рядки. Однак Я.Грімм, зіставивши його форму з іншими давньогерманськими поетичними творами, зумів установити його поетичну природу і правильно розбити текст на рядки. Цим захоплювався Іван Франко, роблячи власну розбивку тексту Київського літопису на рядки. Ще раніше та сама проблема стояла і перед видавцями «Слова о полку Ігоревім», яке спершу було видане (1800) суцільним текстом, хоч його поетична природа була зрозуміла одразу через близькість до билин і дум (у передмові до своєї збірки дум, першої друкованої, про це говорив князь Цертелєв у 1819 р. [9]). Усі ці факти свідчать про важливе інституціональне явище. Піндара впродовж понад ста років видавали у вигляді, який міг насправді суперечити його первісному виконанню, через нерозуміння релевантного для нього контексту. Для інших пам'яток старовинної поезії такий контекст був забезпечений народженою нещодавно ідеєю національного духу, яка шукала опертя в корпусах старовинних текстів і близьких до них фольклорних творах. Текст Піндара не був включений ні в одну національну традицію, ідеологічно він повис у повітрі: навіть народження грецької держави в 1820-ті рр. мало вплинуло на читання його творів, тому що поміж двох конкурентних шкіл новогрецької поезії майже одразу перемогла та, що

орієнтувалася на пізнішу, народну, демотичну традицію (Д.Соломос став народним поетом не в останню чергу завдяки життєпису, створеному під впливом німецького романтизму [10]). А.Калвос, який творив у той же історичний момент і взурувався на поезію Піндара, залишився в ролі почесного першовідкривача, але національним поетом не став [11].

Список використаних джерел та літератури

1. Гринбаум Н.С. Язык древнегреческой хоровой лирики (Пиндар). – Кишинев: Штиинца, 1973. – 283 с.
2. Топоров В.М. Пиндар и Ригведа. – М., 2012.
3. Файер В.В. Александрийская филология и гомеровский гекзаметр. – Москва: Университет Дмитрия Пожарского, 2010. 256 с.
4. Heyne Chr. Gottl. [ed.] Pindari Carmina cum lectionis varietate et adnotationibus. Tom 1. – Londini: Sumptibus G. et W. Whittaker, 1824.
5. Böckh A. 1809. Über die Versmasse des Pindaros. – Berlin: In der Realschulbuchhandlung. – 197 S.
6. Nagy G. Reading Greek Poetry Aloud: Evidence from the Bacchylides Papyri. *Quaderni Urbini di Cultura Classica*. New Series. 64 (1). 2000. 7-28.
7. West M.L. Ancient Greek Music. Clarendon Press, 1992.
8. Др. Іван Франко. Найстарші пам'ятки німецької поезії IX-XI вв. – Львів. 64 с.
9. Цертелев Н. Опыт собрания старинных малороссийских песен. Санкт-Петербург, 1819.
10. Σολωμου Απαντα. Τόμος πρώτος. – Αθήνα Ίκαρος, 1971.
11. Κάλβος, Α. [Ποίηση]. – Αθήνα: Καθημερινή, 2014.

Вячеслав Циватий, Марія Кулініч

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Європейська середньовічна й ранньомодерна історія міжнародних відносин, зовнішньої політики і дипломатії у викладацькій практиці та науковій спадщині професора В.І. Савви (1865-1920): за матеріалами ЦДІАК України

Метою статті є репрезентація постаті професора Харківського університету Володимира Івановича Савви як історика крізь призму вивчення документального складу архівного фонду непересічної особистості в Центральному історичному архіві України м. Києва (далі ЦДІАК України), що складається із масиву біографічних та наукових архівних матеріалів (рукописів, лекцій, заміток, приватного листування тощо).

Володимир Іванович Савва народився 14 лютого 1865 р. в місті Кишенів (нині столиця Молдови) у родині чиновника [1; 2]. Освіту здобув у 1-й Кишенівській гімназії та Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька (1884–1888 рр.). З 1888 р. викладав історію в Харківській жіночій гімназії Оболенської. У 1892 році В.І.Савва здав магістерський іспит з російської історії в Харківському університеті і впродовж 1895-1905 рр.

викладав у ньому курс історії в якості приват-доцента. З 1900 р. викладав історію в Харківському інституті шляхетних дівчат.

У 1902 р. захистив магістерську дисертацію на тему: «Московские цари и византийские василевсы. К вопросу о влиянии Византии на образование идеи власти московских царей». Його наукова розвідка була присвячена аналізу значення шлюбу Івана II з Софією Палеог та його вплив на розповсюдження на Русі візантійських ідей про імператорську владу та запозичення ромейських придворних ритуалів, також автор порівнює візантійські та руські обряди прийому посольств, святкування Пасхи, вінчання монархів на царство, аналізує походження та смисл концепції царської влади на Русі.

Серед наукового доробку В.І.Савви можна виділити такі опубліковані праці: «О времени и месте крещения русской великой княгини Ольги» (1890 р.), «К истории духоборцев Харьковской губернии» (1893 р.), «Московские цари и византийские василевсы. К вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей» (1901 р.), «По вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей» (1903 р.), «Вновь открытые полемические сочинения XVII века против еретиков» (1907 р.), «К истории о вольнодумстве в Гимназии высших наук кн. Безбородко» (1908 р.), «Обряд омовения ног в Византии и на Руси» (1908 р.), «Заметки о Боярской Думе в XVI в.», (1915 р.), «О Посольском приказе в XVI в.» (1917 р.) [3].

У 1917 р. кафедра російської історії фактично припиняє свою роботу, внаслідок революційних подій в країні, але В.І.Савва залишився жити та працювати у Харкові і опублікував свою докторську дисертацію «Про посольський приказ в XVI ст.» [4], а також склав виданий вже за радянської доби за редакцією С.О.Шмідта довідник «Дьяки и подьячие Посольского приказа в XVI веке» [5].

За однією інформацією, у 1920 р. В.І.Савва був розстріляний більшовиками, а за спогадами М.М.Богословського, він закінчив життя самогубством у лютому 1920 р. [6; 7].

Фонд історика, професора Харківського університету В.І.Савви (ф. 2058) складається з опису № 1 та нараховує 743 справи, які хронологічно охоплюють період 1884-1917 рр. [8].

Опис справ фонду сформований за тематико-хронологічним принципом і поділяється на:

- матеріали біографічного характеру (спр. 1-9);
- матеріали про наукову та викладацьку діяльність (спр. 10-17);
- замітки В.І.Савви (спр. 30-145, 677-720);
- лекції В.І.Савви (спр. 146-169);
- рукописи В.І.Савви (спр. 170-184, 721-743)
- листування В.І.Савви (спр. 185-676).

Цінність особового фонду В.І.Савви полягає в тому, що в ньому зберігаються документи, які дають можливість реконструювати окремі сторінки з його біографії, а саме історії родини та приватного життя, а також

його викладацьку, наукову та громадську діяльність. Так, серед документів наявні свідоцтво духовної Кишенівської консисторії про видачу метричного свідоцтва про народження В.Савви (спр. 2). Навчання В.Савви в Кишенівській гімназії проілюстровано у фонді похвальним листом, виданим йому за успіхи у навчанні (спр. 7), а свідченням його навчання у вищому навчальному закладі є сповіщення з Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька про зарахування В.Савви на перший курс навчання на відділення історії, датоване 1884 р. (спр. 8-9), а також посвідчення про завершення навчання в інституті у 1888 р. (спр. 6). Ще одна деталь до біографії постаті В.І.Савви – це свідоцтво про призов на військову службу (спр. 5). Окрім цього, у фонді представлені документи, які стосуються родини В.І.Савви, а саме його батька – Івана Костянтиновича Савви, дружини та сина.

До матеріалів про наукову та викладацьку діяльність можна віднести документи, які відображають участь В.І.Савви в навчальному процесі Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька, а саме розклад лекцій на 1907-1908 рр. (спр. 26) та список студентів (спр. 27). Також у фонді міститься інформація про початок друку книги Володимира Савви «Про посольський приказ», яка була опублікована у 1917 р. (спр. 19).

В.І.Савву цікавила історія України, що відображено в його замітках про вівчарство (спр. 36), про пошук бурштину в Міжгір'ї Київської губернії, про шовківництво у Києві, про гончарство, канатне виробництво, про фабрики та заводи (спр. 37-47), замітка про питейну справу в Південно-Західній Русі за 1868 р. (спр. 60), замітка про освіту на Гетьманщині (спр. 102).

Великий дослідницький інтерес В.І.Савви стосувався історії зовнішньої політики і дипломатії, міжнародних, міждержавних і дипломатичних відносин, який можна простежити по його записам про дипломатичні відносини Московської держави з Польщею (спр. 58), про дипломатичні контакти давньої Росії з іноземними державами (спр. 109), а також про посольський приказ (центральну урядову установу в Москві в 1549-1720 рр., що відала зносинами з іноземними державами, викупом і обміном полоненими, управляла низкою територій на південному сході країни і деякими категоріями людей служивих) в Російській державі (спр. 123, 124, 129, 134), про посольських дяків (дипломатів, які очолювали посольський приказ) (спр. 132, 133), про піддячих (нижчий адміністративний чин, під керівництвом дяків піддячі виконували основну роботу з діловодства в центральних та місцевих державних установах Російської держави в XVI – початку XVIII ст.) (спр. 131), виписки із зібрань дипломатичних документів, т.зв. посольських книг (спр. 139, 140), виписки із ногайських, польських, турецьких, шведських та кримських статейних списків (донесень та звітів послів) (спр. 141-145). Слід зазначити, що в опису фонду є додатковий опис, який містить замітки та рукописи фондоутворювача, які стосуються історії Московської Русі та дипломатичних відносин досліджуваної ним епохи, зокрема рукописи про руських послів в Польщі, Литві; Туреччину, Англію та Кримському хану (спр. 677-743). Найбільшим за обсягом масив

документальних матеріалів фонду є листи до В.І.Савви, яке хронологічно охоплює період з 1897 р. по 1917 р. та за кількісними показниками становить 491 справу.

Таким чином, документи особового фонду Володимира Івановича Савви (ф. 2058), висвітлюють основні віхи з його особистого та сімейного життя, вивчаючи замітки, лекції та рукописи фондоутворювача можна прослідкувати його наукову та викладацьку діяльність як історика та дослідника світової та європейської історії міжнародних відносин, зовнішньої політики та дипломатії періоду XVI – XVII ст., а кореспонденція фонду відображає дружні стосунки В.І.Савви з Є.К.Редіним, а особливо з В.С.Іконниковим, листи якого дають детальне уявлення про його приватне життя, діяльність в якості науковця, викладача та громадського діяча.

Список використаних джерел та літератури

1. Савва Володимир Іванович // Історики Харківського університету : біобібліогр. довідник (1905–2013) / уклад. О. М. Богдашина, В. І. Бутенко, С. Р. Марченко [та ін.]; відп. ред. проф. С. І. Посохов. – Х., 2013. – С. 211-212.
2. Савва В.И. Московские цари и византийские василевсы: к вопросу о влиянии Византии на образование идеи царской власти московских государей / В. И. Савва. – Х., 1901. – 400 с.
3. Домановский А.Н., Домановская М.Е. История византиноведения в Харьковском университете (из XIX-ого века в век XXI-ый) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: https://byzantina.files.wordpress.com/2012/12/byzantine_studies_kharkiv.pdf. – Название с экрана. [13.04.2019].
4. Савва В. И. О посольском приказе в XVI в. Вып. 1 / В. И. Савва. – Х., 1917. – 409 с.
5. Дьяки и подьячие Посольского приказа в XVI веке: справочник / сост. В. И. Савва ; Акад. наук СССР, Ин-т истории СССР, Археогр. комис. – М., 1983. – 422 с.
6. Домановська М. Савва Володимир Іванович / М. Домановська // Сходознавство і візантологія в Україні в іменах : біобібліогр. словник / упоряд. Е. Г. Циганкова та ін. – К., 2011. – С. 198.
7. Домановська М. Є. Володимир Іванович Савва як візантиніст (до 150-річчя від дня народження) / М.Є. Домановська // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. – 2015. – Серія: Історія України. Українознавство: історичні та філософські науки. – Вип. 20. – С. 112–117.
8. Центральний історичний архів України м. Києва. – Фонд 2058: Фонд історика, професора Харківського університету В.І. Савви.

Євгеній Брагар

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Роль та місце «сеньйорів колонізації» в політичному житті Французького Алжиру

Незважаючи на досить низький рівень життя більшості європейців на фоні загального числа мешканців метрополії, строкатість мов та звичаїв, колоністи майже завжди виступали єдиним фронтом проти будь-яких спроб пом'якшення колоніального статусу алжирців.

Серед алжирських європейців жодна з ідеологічних течій, які були популярні у Франції, не набула значного поширення. Французькі політичні діячі – Макс Режис, де ла Рок, Доріо, Петен, де Голль – знаходили послідовників в Алжирі, але суспільна думка колоністів різко змінювалась, коли великим землевласникам в Алжирі ставала вигідною та чи інша політична фігура, яка представляла ту чи іншу політичну течію [1, с.134].

У колоніальному режимі Алжиру чітко простежується зрощення економічної складової колоніального режиму (латифундистів, великого капіталу) з адміністративною владою, що є характерною рисою багатьох колоніальних або залежних країн. Так, після 1871 р. – поразки Франції у франко-пруській війні – європейці в Алжирі почали гуртуватись навколо так званих «сеньйорів колонізації» – великих землевласників, які провокували в середовищі європейців антагонізм щодо арабського населення, а іноді й сепаратизм по відношенню до Франції, коли метрополією здійснювались певні ліберальні жести стосовно корінного населення в Алжирі [2, с.173].

Характерним прикладом є ситуація, що склалась в департаменті Алжир. Надзвичайно велику роль в його суспільному житті відігравала сім'я франко-швейцарського походження Боржо – одна з найбагатших родин департаменту. Характерними представниками цієї сім'ї були брати Боржо – Анрі, П'єр та Альфред, одні з найбільших землевласників колонії. Найвидатнішим з них був Анрі, сенатор від департаменту Алжир. Він народився в сім'ї багатих колоністів, володів виноробними компаніями «Домен де ля Трапп» (виробляла 40 тис. гектолітрів вина на рік) та «Шапо де жандарм» (виробляла 45 тис. гектолітрів вина на рік), одними з найбільших виноробних компаній Алжиру. Згодом він придбав тютюнову фабрику «Бастос», цементні заводи «Лафарж», підприємство «Вінсон» та багато інших підприємств, а також був власником авторитетної в Алжирі колоністської газети «Депеш котидьєн». Анрі Боржо мав великий вплив на префектів, начальників поліції, депутатів європейської колегії та навіть на генерал-губернатора, вважався поборником традиційного ультраколоніалізму. Саме він і почав формувати перші збройні загони колоністів [3, с.167].

У департаменті Константина таку саму роль відігравав Гарсьєн Фор – великий землевласник, який у травні 1955 р. сформував приватну поліцію для боротьби з мусульманами. Вона на той час і справді була необхідна, оскільки конфлікти між корінним населенням та колоністами були досить поширеним явищем. Таким чином, організовуючи власні сили безпеки (а, отже, маючи на них вплив), підприємець посилював власні позиції в суспільно-політичному житті департаменту і колонії загалом [4, s.72].

Про важливість цих «приватних» збройних сил та про значний політичний вплив їхніх землевласників свідчить, зокрема, скандал, що розгорнувся після заборони генерал-губернатора Жака Сустеля на ведення поліцейської діяльності незаконними збройними формуваннями та відмови від арешту двох новообраних депутатів від ісламської колегії. У відповідь Гарсьєн Фор профінансував на 200 млн. франків кампанію в ЗМІ по дискредитації генерал-губернатора [3, с.168].

Союзниками Анрі Боржо вважались і ряд інших, більш дрібних «сеньйорів колонізації». Серед яких варто відзначити Дюссекса (володів 18 тис. га землі), Дегріу (володів 13 тис. га землі), де Крійона (володів 13 тис. га землі), віконта де Калана (володів 6 тис. га землі), генерала Омерана (володів 6 тис. га землі на сході країни) [5, с.27].

Водночас між «сеньйорами колонізації» виникали і розбіжності й існувала боротьба. Так, опонентом Анрі Боржо був інший великий підприємець Жак Шевальє (1911-1971), який контролював низку будівельних фірм в місті Алжир [1, с.159]. Він стояв на більш ліберальних, неокolonіалістичних позиціях, зокрема вважав за необхідне вести діалог з мусульманами, засуджував традиційний колоніалізм, але все ж прагнув зберегти Алжир в орбіті французької колоніальної системи [3, с.167]. Яскравим штрихом до його політичного портрету є той факт, що 5 січня 1951 р. він відмовився від посади депутата Національних зборів, щоб висунути свою кандидатуру на виборах до Алжирських зборів [4, s.48]. Деякий час Жак Шевальє був мером міста Алжир (1953-1958 рр.) та міністром оборони в уряді Мендес-Франса (січень-лютий 1955 р.). При цьому був досить популярним в середовищі колоніалістів, мав дуже гарну репутацію як справжній патріот Алжиру та вважався одним з натхненників національної політики в Алжирі [4, s.55].

Союзником Жака Шевальє вважався Жорж Блашєтт, депутат Сенату від Алжиру, який здобув більшу частину статків під час Другої світової війни. Станом на 1958 р. він був найбагатшою особою в парламенті: його офіційно задекларований річний прибуток становив 1,5 млрд. франків. Був монополістом на ринку альфи – матеріалу для виробництва паперу, а також володів декількома каменоломнями в департаменті Алжир [1, с.159]. Володів низкою іригаційних, лісопромислових та аграрних комплексів. Вважався найбільшим промисловцем Алжиру. Був власником «Газети Алжиру» («Journal d'Alger») [5, с.26-27].

Також відомим «сеньйором колонізації» був Лоран Скъяфіно, один з небагатьох «сеньйорів колонізації», який походив з небагатої родини. Він був онуком неаполітанського рибалки, що прибув до Французького Алжиру

майже без грошей. Його обрали сенатором від департаменту Алжир, разом з тим він став головою Алжирського економічного району. У період з 1946 по 1953 рр. його прибутки зросли зі 149 млн. до 2072 млрд. франків. Відомий як найбільший судновласник в Алжирі, був головою Алжирської спілки навігації. Під час війни за незалежність Алжиру (1954-1962) отримував великі прибутки від морських перевезень військової техніки та боєприпасів [5, с.97]. Володів акціями декількох найбільших банків Алжиру. Активно займався будівельним бізнесом, видобутком фосфатів та володів декількома банківськими установами [6, р.76-79].

До «сеньйорів колонізації» належав також великий французький промисловець Ален де Серіньї. Один з найбільших капіталовкладників у морських перевезеннях, прибуток від яких значно зріс під час війни за незалежність за рахунок військових перевезень. Мав великий вплив на громадське життя колонії, оскільки володів ультраколоніалістською газетою «L'eco d'Alger». Був одним з політично найактивніших «сеньйорів колонізації» - активно брав участь у повстаннях 1958 та 1960 рр., у 1960 р. був заарештований як один з організаторів антидержавного заклоту [1, с.159].

Бізнес-партнером Серіньї був великий землевласник та банкір Анрі Жермен. Він володів 15 тис. га. найродючіших земель в долині Мітиджі, що на південь від м. Алжир [5, с.27].

Водночас, зважаючи на величезну роль військових формувань у колонізації Французького Алжиру, а потім підтримки колоніальної влади, поряд з представниками великого капіталу значну роль у політичному житті країни відігравали і вищі військові чини. Прикметно, що серед військових діячів Франції було багато уродженців Алжиру. Одним з них був Альфонс Жюен. Він став головнокомандувачем Африканської армії. Навколо себе утворив «корпус преторіанців», що складався з вищих чиновників, а також «синдикат полковників», що складався з військових. Вони мали вирішальний вплив на колоніальну політику Франції. Жюен мав вплив не лише в Алжирі, а й у Тунісі та Марокко. Отже, військова кар'єра була одним із найдоступніших шляхів для алжирця до «великої політики» [7, р.96].

Загалом з 22 тис. європейських колоністів, що володіли разом понад 2720 тис. га земельних угідь, 900 власникам належало понад 1 млн. га землі, тобто понад 1 тис. га на людину. Прикметно, що загальна вартість продукції, яка була виготовлена на 6 тис. господарств європейців (80 млн. франків) вдвічі перебільшувала вартість продукції 630 тис. господарств мусульман (45 млн. франків) [4, s.57].

Станом на 1957 р. алжирським європейцям та французам з метрополії належало 26476 торгових та промислових підприємств, на яких працювало 305 тис. осіб, в той час як на 7224 підприємствах, що належали мусульманам працювало 23314 осіб. Таким чином, європейські капіталісти спільно з французькими партнерами володіли 92% всіх приватних капіталовкладень в колонії [4, s.58].

Отже, у Французькому Алжирі склався невеликий прошарок громадян – «сеньйорів колонізації», який мав можливість утримувати під контролем все політичне, економічне та суспільне життя колонії. Вони мали різні інтереси, відношення до форм колоніального контролю в Алжирі, але мали однакове ставлення до війни в Алжирі (1954-1962) – всі вони були єдині в своєму прагненні зберегти Алжир в колоніальній системі Франції. Таким чином, у Французькому Алжирі склався економічно потужний прошарок населення колонії, який був готовий за будь-яку ціну боротись за те, щоб Алжир залишався французьким.

Список використаних джерел та літератури

- 1) Жансон К. Алжир вне закона / Жансон К., Жансон Ф. ; [пер. с франц Е. Рубинина, Е. Хенкина]. – М. : Издательство иностранной литературы, 1957. 352 с.
- 2) Ланда Р. Г. История Алжира. XX век / Ланда Р. Г. – М.: ИВ РАН, 1999. – 306 с.
- 3) Рава Э. Северная Африка на пути к независимости / Энцо Рава ; [пер с итал.]. – М. : Соцэкгиз, 1960. – 218 с.
- 4) Genowefa G. Nafta, wino i marabuci / Gzekala Genowefa. – W.: Wydawnictwo Ministerstwa obrony narodowego, 1973. – 439 s.
- 5) Ланда Р. Г. Алжир сбрасывает оковы / Роберт Григорьевич Ланда. – М.: Соцэкгиз, 1961. – 154 с.
- 6) Stora B. Les mots de la Guerre d'Algérie / Benjamin Stora. – T. : Presses Univ. du Mirail, 2005. – 127 p.
- 7) Harbi M. 1954, la guerre commence en Algérie / Mohammed Harbi. – P. : Complexe, 1989. – 209 p.

Ольга Бутурлімова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Вплив Англіканської церкви на зміцнення позицій Лейбористської партії в британському суспільстві в першій третині XX ст.

На початку XX ст. на політичну сцену Великої Британії виходить Лейбористська партія. Ця політична сила пройшла складний шлях свого утвердження і стала однією з провідних партій в країні. Особливо показовими були успіхи лейбористів в 20-х роках XX ст. Маючи велику кількість асоційованих членів, партія намагалася зберегти і посилити свої позиції, знаходячи шляхи зближення з потенційним електоратом. Релігійний фактор, на наш погляд, мав тут велике значення. Авторка робить спробу дослідити відносини між Лейбористською партією і Англіканською церквою та як впливала ця співпраця на розвиток партії.

Слід наголосити, що ще з часів середньовіччя у Великій Британії історично склалися дві християнські традиції: католицька і протестантська. В епоху Реформації в країні поширюється протестантизм. Державною церквою у Великій Британії стає Англіканська церква. Утворена згори Англіканська церква затвердилась як серединна, з католицькими і протестантськими

традиціями. Як наслідок, з'являються течії: «високої церкви», яка тяжіє до католицизму (англокатолики) та «низької церкви», яка здебільше дотримується принципів протестантизму (євангелісти). Існує і проміжна течія, представлена «широкою церквою» [1, с.212].

До кінця XVII ст., згідно із законодавством, жодна конфесія, окрім Церкви Англії, не могла функціонувати на теренах королівства. Можна сказати, що в політичній сфері нація була представлена Парламентом, а в духовній – Церквою Англії. Необхідно враховувати, що після відокремлення від держави Англіканської церкви Уельса у 1920 р. Церква Англії як державний інститут функціонує тільки на території Англії. Проте, де факто її вплив поширюється на всі англіканські церкви Сполученого королівства та її прихожан.

З розвитком капіталізму, політизацією суспільства, відбулося поступове зрівняння статусу віруючих усіх конфесій, але державний статус і в XX ст. забезпечував Англіканській Церкві ряд переваг, а саме: володіння великими земельними ділянками, зв'язок з короною, присутність в Палаті Лордів англіканських єпископів і контроль за початковою і частково вищою освітою [1, с.214]. Все це говорить про те, що Англіканська Церква мала великий авторитет і вплив на суспільство.

Налагодження тісної співпраці лейбористів з Англіканською церквою було пов'язано з міцними впливами ідей християнського соціалізму всередині лейбористської партії. Ф.Д.Морріс, Дж.Ледлоу, Ч.Кінгслі були засновниками християнського соціалізму у Великій Британії сер. XIX ст. Вони намагалися використовувати християнські принципи моралі та справедливості для вирішення соціальних проблем. Християнські соціалісти наприкінці XIX ст. намагалися змінити сприйняття Англіканської церкви як представниці еліт і стали, за словами Ф.Д.Моріса, «медіаторами між молодістю Англією середніх і вищих верств населення» і робітниками та намагались звільнити християнство від того, що Моріс називав «кастовою мораллю» [4, р.19]. Гільдія Св. Метью та Християнській Соціальний Союз були соціалістичними товариствами пов'язаними з діяльністю священиків Англіканської Церкви.

До 20-х рр. XX ст. приблизно 60 % населення Англії та Уельсу були англіканцями, тобто вінчали і хрестили своїх дітей в англіканських храмах. Близько 15 % мешканців країни були членами «вільних церков» і 5% католиками. Разом з тим, більше 15 % громадян Англії та Уельсу до релігії відносились прохолодно і церкву не відвідували [1, р.216].

Аналізуючи ситуацію, яка склалася на поч. XX ст. можна сказати, що округи, які опинились в зоні впливу англіканства, як правило, віддавали свою підтримку Консервативній партії. Англіканська Церква, усвідомлюючи свої інтереси, в умовах конкуренції з нонконформістами і римо-католиками намагалась відстояти свій національний статус. Англіканська церква намагалась збільшити вплив на міських робітників у своїх приходах, надаючи грошову допомогу нужденним, організовуючи спеціальні служби для бідноти, т.зв. «служби для тих, хто в лахміттях» в залах і аудиторіях [4, р.20]. Люди, які не мали пристойного одягу, не відвідували ексклюзивно

збудовані каплиці [4, р.20]. Тому, Церква намагалась їм у цьому допомогти. Церковні уповноважені допомагали також підтримувати старі і нові церковні будівлі в робітничих приходах. Це була постійна необхідна допомога, без якої церковна проповідь була б менш ефективною. Разом з тим, важливо підкреслити, що Англійська церква мала особливі труднощі по євангелізації робітничого класу, оскільки сама церква асоціювалась з урядом і правлячою верхівкою [4, р.9].

Проте після Першої світової війни т.зв. «контужені падре», які пройшли всі складнощі війни разом зі своїми прихожанами і тими, хто були християнами, але церкву не відвідували, змогли налагодити з ними дружні відносини і намагалися звільнити церкву від елітизму і снобізму [6, р.31]. Так, в Бредфорді було запроваджено «Індустріальну неділю», схожі події відбувалися і в Глосестері. В Кардіф однією з важливих ознак діяльності Лейбористської партії були добре організовані конференції, де з 1921 р. з'явився Церковно-трудоий комітет, очолюваний вікарієм Кардіфа. Така підтримка церкви особливо була корисною в сільській місцевості. Місцеві осередки партії використовували позитивне ставлення англійських священиків до Лейбористської партії, зокрема таких, як Кенон, Ф.Л.Доналдсон і Дж.М.Девідсон, що було дуже цінним особливо у місцевості фермерських поселень [3, р.71].

Необхідно зазначити, що з боку церкви були приклади агітаційної підтримки Лейбористської партії. Ті священики, які не мали лейбористських кандидатів, у своїй місцевості підтримували Лейбористську партію листами та статтями в пресі [5, р.104]. Варто згадати лист Дж.Рамзі Макдональда до священика Англійської церкви Конрада Ноеля про те, що він (Дж.Рамзі Макдональд) без сумніву визнавав велику підтримку, яку надали священики, що з симпатією ставилися до соціалізму. [5, р.106]. Це, на нашу думку, позитивно впливало на зміцнення позицій Лейбористської партії.

Відносини між лейбористами і Церквою Англії у повоєнні роки пов'язані з діяльністю руху «за Життя і Свободу», заснованого Віл'ямом Темплом, Альбертом Менсбриджем, Х.Р.Л.Шепардом та іншими англійцями, багато з яких були капеланами у військах під час Першої Світової війни. Р.Тоуні та В.Темпл, які у 1918 р. вступили до лав Лейбористської партії, були ідейними засновниками її соціальних і моральних реформ. Рух «за Життя і Свободу» посилювався в 20-х рр. XX ст. Найбільш значущим було проведення міжконфесійної конференції з Християнської політики, Економіки, Громадянської позиції (англійською Сорес) у Бірмінгемі у квітні 1924 р. По суті, це було об'єднання християнських соціалістів, освічених педагогів-теоретиків і екуменістів [3, р.69]. На наш погляд, цей рух допоміг у вирішенні соціальних проблем, які існували в британському суспільстві, сприяв обміну думками на міжконфесійному рівні з приводу багатьох актуальних питань етичного характеру.

Цікавим є приклад В.Темпла, який обіймав посаду архієпископа Йорського (1929-1942). Завдяки його діяльності Церква Англії зіграла позитивну роль в подоланні впливів фашистських організацій в Британії та підготовки

суспільства до реформ, втіленими у життя лейбористськими урядами післявоєнного часу на чолі з Клементом Етлі [1, с.239].

Проте поступово відносини між Англіканською Церквою і Лейбористською партією змінюються. Загострення відносин між партією і церквою відбулось на фоні того, що уряд Джемса Рамзі Макдональда відмовлявся визнавати факт гоніння християн більшовиками в СРСР в 20-х роках, а після Всезагального страйку травня 1926 р. ці відносини ще більш ускладнилися [3, р.69].

Таким чином, ідеологічне підґрунтя Християнського соціалізму в Лейбористській партії сприяло налагодженню відносин з Англіканською Церквою. Церковні діячі підтримували партію в проповідях і пресі. Особливо важливою стала підтримка англіканських священиків в сільській місцевості, де успіхи партії були порівняно незначними. Загалом, відносини з Англіканською церквою позитивно вплинули на розвиток Лейбористської партії у 20-х рр. XX 193т.. Ці відносини сприяли збільшенню кількості її прихильників.

Список використаних джерел та літератури

1. Великобритания: эпоха реформ / под ред. А. А. Громыко. – М.: Издательство «Весь мир», 2007. – 536 с.
2. Howard C. Expectations Born to Death: Local Labour Party Expansion in the 1920s / C. Howard // The Working Class in Modern British History. – Cambridge: Cambridge U. P., 1983. – P.65-81.
3. Inglis K. Churches and the Working Classes in Victorian England [Electronic Resource] / K. Inglis. – Lnd – N.Y: Routledge, 2007. – Mode of Access: <https://play.google.com/books/reader?id=BelXAQAAQBAJ&pg> Last Access: (01.02.2018). – Title from the Screen.
4. Noel C. The Labour Party What It Is and What It wants / C. Noel. – Lnd., 1906
5. Parker L. M. Shell-Shocked Prophets: The Influence of Former Anglican Army Chaplains on the Church of England and British Society in the Interwar Years: Phd thesis for the degree of Doctor Philosophy [Electronic Resource] / L. M. Parker; University of Birmingham, 2013. – Mode of Access: <https://etheses.bham.ac.uk/id/eprint/4495/1/ParkerL13PhD.pdf>

Анастасія Котенко

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Економічна політика адміністрації Дональда Трампа

З приходом на пост очільника Сполучених Штатів Америки Дональда Трампа їхня, зокрема, економічна політика зазнала суттєвих змін. Порівнюючи між собою історію діяльності адміністрацій різних президентів хоча би в XXI ст., можна зрозуміти специфіку кожної з них як в політичному, так і в економічному плані, але в той же час і прослідкувати яку-небудь узагальнену, притаманну політиці кожного із президентів тенденцію: поєднання економічного потенціалу Сполучених Штатів із деякими

елементами їхньої політики, важелів впливу США на світову політику переважно в економічному плані та, що більш важливо для конкретного місця на світовій арені – економічний фактор як превалюючий в питаннях міжнародної дипломатії, інвестиційний поступ США у стосунках із менш розвиненими країнами та використання економічних можливостей з метою впровадження своєї політики у світі. **Актуальність** даної тези полягає в тому, що Сполучені Штати Америки після закінчення Першої світової війни посідають чільне, якщо навіть не найвище, місце у світовій економіці, і будь-які потрясіння та зрушення, що проявлятимуться у економічних доктринах американських президентів, будуть безпосередньо впливати на весь міжнародний економічний стан, на стабільність фінансових бірж, на внутрішні ринки численних держав усього світу та їхню спроможність підтримувати ефективний розвиток, а позиції долара будуть тягнути за собою рівень фінансової потуги ледь не усіх національних валют. Зважаючи на заяву Трампа балотуватися на другий термін та ще дворічне чинне перебування його при владі, світова економіка буде залежати від основних елементів його економічної доктрини.

Автор статті поставив перед собою такі завдання:

- охарактеризувати основні аспекти економічної політики Сполучених Штатів за адміністрації Дональда Трампа;
- з'ясувати основні тенденції розвитку економіки Сполучених Штатів Америки починаючи з 2017-ого року;
- здійснити порівняльний аналіз економічної політики в доктрині Дональда Трампа із відповідними пунктами політики попередніх президентів;
- прослідкувати взаємозв'язок економіки США та міжнародного економічного становища.

Республіканець Дональд Джон Трамп є 45-м президентом Сполучених Штатів. Його перший термін розпочався у 2017 р. і триватиме до 2021 р. Станом на цей момент відомо, що чинний президент збирається балотуватися ще й на другий термін, ба більше – уже представив очільника своєї передвиборчої кампанії. Економічний план Трампа зосереджується на тому, щоб «знову зробити Америку великою», так само звучить і основний слоган його політичної кампанії 2016 р. Особливістю його програми як кандидата є також те, що він обговорив «найбільшу справу свого життя» з тими виборцями, які відчували, що вони втратили американську мрію. Отже, сам президент окреслив свою діяльність як економічний націоналізм, основним постулатом якого слугуватиме внутрішній контроль над формуванням економіки, праці і капіталу, навіть якщо це вимагає введення тарифів та інших обмежень на пересування робочої сили, товарів і капіталу. Він виступає проти глобалізації в багатьох випадках або, принаймні, змушує поставати питанню переваги необмеженої вільної торгівлі. Економічний націоналізм доволі часто включає в себе такі доктрини, як, зокрема, протекціонізм й імпортозаміщення.

Як би там не було, 8 вересня 2017 р. державний борг США вперше в історії перевищив позначку в 20 трлн доларів. У цей день президент Дональд Трамп підписав закон про тимчасове підвищення межі державного боргу країни, що дозволило здійснювати необмежені федеральні позики. Таким чином, Америка набрала в борг 10 трильйонів доларів всього за вісім років. Для попередніх 10 трильйонів потрібно більше 100 років. Незважаючи на великий борг, завдяки екстремально низьким ставкам Штати витрачають на відсоткові платежі за своїми паперами не більше 300 мільярдів доларів на рік і, при умовах, що склалися, можуть накопичувати борг невизначено довго. Проте, якщо ж ставка по 10-річних облігаціях зросте з нинішніх 2% до 4,5% (базовий прогноз конгресу), то це збільшить вартість обслуговування до 800-900 мільярдів доларів на рік через 7-10 років.

Таким чином, аналіз ведення адміністрацією Дональда Трампа економічної політики Сполучених Штатів Америки безповоротно веде за собою аналогічне ведення релевантної політики більшістю світових країн, хоча, можливо, саме основні елементи політики 45-ого президента, його кінцева мета, призведуть до зміни такого стану справ, що, в принципі, починає проявлятися, уже зараз.

Список використаних джерел та літератури

1. CNN Politics: Of COURSE Donald Trump is going to run for a second term. – February 27, 2018. / Електронний ресурс: <https://edition.cnn.com/2018/02/27/politics/trump-2020-analysis/index.html>
2. І. Зварич. Економічний націоналізм / Політична енциклопедія. Редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. – К.: Парламентське видавництво, 2011. – с.237
3. Washington Examiner: National debt hits \$20 trillion for first time in history by Pete Kasperowicz – September 11, 2017. / Електронний ресурс: <https://www.washingtonexaminer.com/national-debt-hits-20-trillion-for-first-time-in-history>

Віталій Круковський

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Діяльність українських науково-дослідницьких установ Канади (1944-1971)

Незабаром у зв'язку з прибуттям переміщених осіб до Канади в 1947-1955 рр. після Другої світової війни розширюється громадське життя в усіх сферах життя українства. Після Третього Всеканадійського Конгресу Українців Канади 7-9 лютого 1950 р. з'явилися нові громадські об'єднання на чолі з представниками третьої хвилі еміграції.

Так, у 1949 р. в Канаді вони разом з канадськими українцями перших двох попередніх хвиль заснували Українську Вільну Академію Наук, вчені якої розглядали проблеми комуністичного режиму крізь призму марксистсько-ленінської ідеології. Зокрема, найбільшу увагу ті зосередили на гуманітарних науках. У витоків стояли історики Дмитро Дорошенко, Павло Юзик, біохімік

Ісидор Глинка, ономаст Ярослав Рудницький, літературознавець Леонід Білецький, поет і природознавець Тиміш Павличенко, правознавець Микита Мандрика, малярка і мистецтвознавиця Катерина Антонович та інженер Андрій Качор. УВАН, чия штаб-квартира розташовувалася у Вінніпегу, видавала такі наукові серії, як «Славістика», «Ономастика», «Україніка Канадіана», «Українські Вчені», «Література» і «Літопис УВАН» [3, с.303-304].

У Канаді започаткувало свою діяльність і Наукове товариство імені Тараса Шевченка. Канадську філію очолив професор Євген Вертипорох, котрий розбудував його відділи в Едмонтоні, Оттаві, Монреалі та Ванкувері. В рамках цього товариства працювали мовознавець і педагог Іван Велигорський, історик, етнограф та краєзнавець Степан Килимник та археолог Ярослав Пастернак. Видається низка наукових праць та щорічно проводяться наукові конференції. Обидва наукові установи увійшли до структури Комітету українців Канади [3, с.303-304].

У 1944 р. у Вінніпегу був заснований Осередок української культури й освіти на чолі з ученим-агрономом Тимошем Павличенком [1, с.87]. Його засновники і учасники відкрили бібліотеку, архів і музей, видавали деякі публікації та розробили систему вищих курсів українознавства [3, с.304].

У 1951 р. було засновано Інститут дослідів Волині, котрий займався вивченням і аналізом суспільного життя мешканців Волині й на основі здійснених краєзнавчих досліджень двічі на рік випускав збірники «Літопис Волині» під редакцією Михайла Боровського. До 1971 р. вийшло 9 таких збірників [3, с.304-305].

Свою видавничу та музейно-архівну діяльність в Канаді продовжував вести Український воєнно-історичний інститут під проводом генерала Армії Української Народної Республіки Михайла Садовського [3, с.305]. Ця наукова інституція була утворена ним в 1952 р. у Торонто. Інститут утримував музей українського війська й флоту УНР та продовжував видавати матеріали до історії українського війська у збірнику «За Державність». Після смерті М.Садовського музей був переданий Українській вільній академії наук у Канаді (УВАН). 1970 р. – УВАН Канади відкрила «Музей ім. генерала М.Садовського», в якому розміщені наукові збірки, архів і бібліотека. Для здійснення керівництва музею Президія УВАН створила окрему музейну комісію з представників ветеранських організацій [2, с.247].

Оформлювалося Об'єднання українських педагогів, чие завдання полягало в опрацюванні шкільних програм і методик навчання. Дбати про добірну лектуру для молоді намагалось Об'єднання працівників дитячої літератури. Зокрема, його член Б.Гошовський опрацював дитячу енциклопедію з української мови та низку інших видань. Академічний Сеньйорат Союзу українських студентів Канади підтримував зв'язки з молоддю, що навчалась. Дослідний інститут Ліги визволення України «Студіум» оформлював англomовні видання про українську справу в Європі. Товариство прихильників Української Вільної Академії Наук дбало про матеріальну

допомогу власній установі. Аналогічні завдання виконувало і товариство прихильників Українського вільного університету [3, с.305].

У новітній час у Вінніпегу був заснований Інститут-заповідник Маркіяна Шашкевича, котрий мав цінну бібліотеку та архів і ставив собі за мету популяризувати ідеї видатного українського поета. Для дискутування спільних наукових проблем та представлення української науки була створена Українська Наукова Рада, у якій провідне місце посіли Українська Вільна Академія Наук та Наукове товариство імені Тараса Шевченка. Вона продовжує функціонувати і нині [3, с.305].

Із науковим світом також тісно пов'язані Українське Лікарське товариство Північної Америки з відділами в Канаді, Товариство інженерів і техніків у Канаді, Товариство українських суспільних працівників, Об'єднання українських правників і Спілка українських журналістів Канади. Найбільш діяльним професійним товариством було Об'єднання американсько-українських ветеринарних лікарів з відділом в Канаді. Його очолювали лікарі Мирослав Небелюк, Степан Держко, Роман Романович і Богдан Балько. Останній ж керував Українсько-канадською асоціацією ветеринарних лікарів [3, с.305].

Усі вище згадані різноманітні наукові установи та професійні фахові товариства розгортали активність в галузях фаху і науки й підтримували діяльність Комітету українців Канади.

Список використаних джерел та літератури

1. Білецький Л. Українські піонери в Канаді. 1891-1951 / Л. Білецький. – Вінніпег: Комітет українців Канади, 1951. – 128 с.
2. Лук'янченко С. В. Становлення українського комбатантського руху в Канаді (50-80-ті роки XX століття) / С. В. Лук'янченко // Військово-науковий вісник Академії Сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного. – 2015. – Вип. 23. – С. 240-252.
3. Марунчак М. Г. Історія українців Канади / М. Г. Марунчак. – Вінніпег: Українська Вільна Академія наук, 1991. Т. 2. – 1991. – 512 с.

Андрій Руденко

Національний педагогічний університет імені Михайла Драгоманова

Десегрегація в системі освіти США. Законодавчий аспект

Расизм все ще залишається однією з болючих проблем в Сполучених Штатах Америки. Це явище настільки сильно укорінилося в американському суспільстві, що почало набувати нові форми. Для її вирішення було докладено чимало зусиль.

Проблема расової дискримінації не втрачала своєї актуальності в середині XX ст. Американське суспільство на хвилі всеохоплюючої демократизації після Другої світової війни все більше почало звертати увагу на проблему сегрегації темношкірого населення. Під кінець війни суспільна атмосфера створила передумови для прогресу у сфері громадянських прав. Закінчення війни та економічний підйом сприяли підвищенню матеріального добробуту

афроамериканців, у той час, як їхній юридичний статус продовжував тенденцію минулих часів. Міжнародна ситуація також змінилася: перемога над фашизмом і нацизмом, їхнє міжнародно-правове засудження, створення ООН на принципах рівності та справедливості вимагали змін і всередині країни.

Афроамериканці оскаржували сегрегацію протягом всієї історії країни, але не досягли особливих успіхів доти, поки інтеграція шкіл не стала ключовим питанням руху за громадянські права в 1950-ті і 1960-ті рр. Особливе значення для вирішення расового питання в Сполучених Штатах Америки мало рішення Верховного суду США 1954 р. у справі «Браун проти Ради з питань освіти міста Топіки» [1], яке визнало, що сегрегації в системі освіти немає місця, і затвердило рішення про необхідність провести десегрегацію в американській системі освіти. Однак схвальне рішення Верховного суду не стало одномоментним актом і, в цілому, не вирішило проблеми расової нерівності. Йому передувала низка судових процесів, які дали законодавчий базис і правові прецеденти в процесі знищення доктрини «Розділені, але рівні».

Головну роль у законодавчому вимірі боротьби за расову рівність відіграла одна юридична організація, яка мала назву «Національна асоціація сприяння прогресу кольорового населення» (НААСР), заснована в 1909 р. Протягом перших 20 років свого існування вона намагалася переконати Конгрес та інші законодавчі органи прийняти закони, які захистили б афроамериканців від лінчування і інших расистських дій. Однак, починаючи з 1930-х рр. Фонд правового захисту та освіти НААСР почав звертатися з позовами до суду, щоб спробувати домогтися прогресу в подоланні юридично санкціонованої дискримінації [2]. З 1935 по 1938 рр. юридичний підрозділ НААСР очолював Чарльз Гамільтон Х'юстон. Х'юстон разом зі своїм найкращим учнем Фаргудом Маршаллом розробили стратегію нападу на т.зв. закони Джима Кроу, завдаючи їм удари там, де вони були, можливо, найслабшими – в галузі освіти. У цей час НААСР закладала основи для юридичного заперечення доктрини «Розділені, але рівні», котра була закріплена рішенням Верховного суду у справі Плессі 1896 р. [3]. Історик Кевін Мамфорд писав про це так: «Без конституційної легітимності та обіцянки судового захисту місцеві темношкірі учасники акції протесту були б розбиті чиновниками штату і місцевою владою, а білі прихильники сегрегації змогли б легко взяти верх» [4, с.26].

Боротьба з сегрегацією в освіті розпочалася з розгляду порушення прав темношкірого населення у вищих навчальних закладах, куди з тих чи інших причин не приймалися представники афроамериканських студентів. Мова йде про справи: «Гейнс проти університету Міссурі» (1938) [5]; «Сипуел проти університету Оклахоми» (1948) [6]; «Світ проти Пейнтера» (1950) [7]; «МакЛарин і Рада університету Оклахоми» (1950) [8].

Перемога в цих справах мала декілька засадничих рішень Верховного суду з питань десегрегації в освіті: суд зобов'язав штати створювати аналогічні профільні навчальні заклади, які існували для білих, для темношкірого

населення, а у випадку, якщо таких не створювалось, то зараховувати афроамериканців до білих університетів; суд зобов'язав університети розробити нормативні документи, які передбачали прийом афроамериканців. Також важливим кроком було те, що суд почав брати до уваги можливість забезпечення закладами освіти для білого та темношкірого населення умов для оптимального навчання – у бібліотеці для білих студентів Техаської юридичної школи нараховувалось 65 тисяч книг, а в новоствореній аналогічній школі для темношкірих студентів – 16,5 тисяч; серед випускників школи для темношкірих тільки один працював в судових структурах Техасу, в той час серед випускників білої школи була велика кількість адвокатів, суддів і державних службовців; школа для темношкірих не мала акредитації, на відміну від білої [7].

Таким чином, рішення Верховного суду по вищезгаданим справам формально не відміняли доктрину «Розділені, але рівні», однак було запропоновано нове тлумачення та розуміння поняття «рівного». На прикладі процесу Свита та МакЛарина стало цілком очевидно, що абсолютно рівні умови навчання в умовах сегрегації забезпечити неможливо. Все це стало підґрунтям для винесення історичного вироку у справі «Браун проти Ради з питань освіти міста Топіки» (1954).

Отримавши ці перемоги, Тергуд Маршал разом зі своїми колегами по НААСР вирішили, що настав час поставити під сумнів конституційність сегрегації в початковій і середній освіті. До рук юристів потрапила справа восьмирічної темношкірої дівчинки Лінди Керол Браун, котрій не дозволили відвідувати білу школу, що знаходилася біля її дому в місті Топіка, штат Канзас. Батьки школярки не хотіли, щоб їхня дитина навчалася в школі для темношкірих, що знаходилася далеко від дому. Вони вирішили звернутися до суду з позовом про порушення Чотирнадцятої поправки Конституції, яка наголошує на тому, що «жоден штат не має затверджувати закони, котрі обмежують привілегії або пільги громадян Сполучених Штатів, а також проголошує рівність всіх громадян незалежно від кольору шкіри» [9]. Коли справа була направлена до Верховного суду, її було об'єднано з аналогічними справами з Південної Кароліни, Вірджинії, Делавера і Вашингтона, округ Колумбія. Справи були перераховані в алфавітному порядку так, що на першому місці опинилась саме справа Брауна.

Вперше ці справи були розглянуті у грудні 1952 р. Маршал разом з іншими юристами НААСР розробили свою стратегію доказів на негативних психологічних і соціальних наслідках санкціонованої сегрегації для темношкірих учнів. У цьому плані особливо важливим було дослідження Кеннета й Мемі Кларка, котрі намагалися визначити, як сегрегація впливає на самоповагу і душевну рівновагу темношкірих афроамериканців [10].

У висновку головного судді Уоррена 1954 р., який було складено на тринадцяти параграфах, йдеться про те, що сегрегація в галузі народної освіти є нерівноправною, відповідно, неконституційною, і це, в свою чергу, негативно впливає на розвиток особистості: «Відокремлення від інших людей того ж віку і соціального статусу тільки через їхній колір шкіри

породжує почуття неповноцінності у відношенні до їхнього статусу в суспільстві, котре може вплинути на їхні серця та голови таким чином, що навряд чи цей вплив буде коли-небудь ліквідовано» [1].

При прийнятті кінцевого рішення Уоррен наголошував, що потрібно брати до уваги соціальні та політичні умови в період розглядуваних подій. Досвід XX ст. демонстрував, що сегреговані школи несумісні з цілями забезпечення рівності. Більше того, освіта в XX ст. мала набагато більше значення для життєвих перспектив людини, ніж коли була написана Чотирнадцята поправка. Кінцевим підсумком рішення по справі Брауна стало підтвердження неконституційності сегрегації в системі освіти: «В галузі народної освіти доктрині «Розділені, але рівні» немає місця. Окремі учбові заклади за своєю суттю є нерівними, тому ми вважаємо, що позивачі та інші особи, які знаходилися в подібних ситуаціях, позбавлені рівного захисту законів, гарантованих чотирнадцятою поправкою» [1].

Уоррен розумів, що впровадження подібних законів в південних штатах швидкими темпами може призвести до масових протестів і демонстрацій. В 1955 р. т.зв. рішенням «Браун II» Верховним судом було розглянуто питання провадження десегрегації в освітніх закладах Півдня. Незважаючи на вимоги НААСР про жорстке дотримання термінів, суд зупинився на обережній і неоднозначній формулі, яка вимагала, щоб сегрегація ліквідовувалась поступово. Реалізація рішення «Браун II», котра залишила багато дискреційних повноважень суддям федеральних округів, протікала повільно і завершилася тільки в кінці 1960-х рр.

Доволі ймовірно, що рішення у справі «Браун...», є найважливішим і найвпливовішим випадком громадянських прав XX ст. Рішення Верховного суду означало остаточну ліквідацію всієї санкціонованої державою сегрегації не тільки у сфері освіти. Але на цьому боротьба за рівні права кольорового населення не закінчилася.

Список використаних джерел та літератури

1. Brown v. Board of Education of Topeka, 349 U.S. 994 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/347/483/#F10>
2. Mark V. Tushnet, The NAACP Legal Strategy against Segregated Education, 1925-1950. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://scholarship.law.umn.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1518&context=concom>
3. Plessy v. Ferguson, 163 U.S. 537 (1896) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/163/537/>
4. Фридман. Майкл Джей. Свободны наконец. Движение за гражданские права в США. 2008 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://photos.state.gov/libraries/amgov/30145/publications-russian/free-at-last-ru.pdf>
5. Missouri ex rel. Gaines v. Canada, 305 U.S. 337 (1938) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/305/337/>

6. Sipuel v. Board of Regents of the University of Oklahoma, 332 U. S. 631 (1948) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/332/631/>
7. Sweatt v. Painter, 339 U.S. 629 (1950) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/339/629/>
8. McLaurin vs. Oklahoma State Regents, 339 U.S. 637 (1950) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://supreme.justia.com/cases/federal/us/339/637/>
9. The United States Constitution // United States House of Representatives. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: [https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm#amdt_14_\(1868\)](https://www.senate.gov/civics/constitution_item/constitution.htm#amdt_14_(1868))
10. Grant, T. M. The Missed Mandate of Brown v. Board of Education: Educationally Effective Schools with All Deliberate Speed. National Black Law Journal, 13(1). 1993. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <https://escholarship.org/uc/item/5kz0b075>

Андрій Чуян

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Історія розвитку персональних комп'ютерів (1970-1976 рр.)

Тема була обрана через малу дослідженість перших ПК (персональних комп'ютерів) та відсутність порівняння їхніх характеристик між собою. Справа в тому, що актуальність комп'ютерних технологій на сьогоднішній день складно заперечувати, однак величезний пласт розуміння її втрачається через незнання витоків. Якщо першим ЕОМ та міні-комп'ютерам епохи Стіва Джобса пощастило бути досить розрекламованими у ряді документальних та художніх робіт [1], то проміжний етап (себто початок мініатюризації технологій) чомусь лишився обабіч суспільного інтересу, хоча тому і стала можливою «четверта революція» [2], що прості громадяни з достатком дещо вище середнього одержали змогу познайомитися з комп'ютером вдома.

Коріння ця індустрія бере з калькуляторів, адже саме вони були єдині здатні до запрограмованих обчислень (Datapoint 2200, HP-9830A тощо) [3]. Цікаво й те, що на початку калькулятори складали краще враження від тих продуктів, котрі поступово з'явилися на ринку [4] і називалися «персональними комп'ютерами» – пристроїв із декількома лампочками та тумблерами для вводу двійкового коду. Увесь функціонал зводився до блимання світла у певному порядку. Власне, не дивно, що автори Datapoint 2200 надали перевагу слову «інтегрована система даних» у документації [5, с.6] – ніхто не хоче відлякувати потенційних клієнтів чимось незрозумілим, хоча й новаторським. До того ж, існував ризик-фактор в обличчі величезної корпорації IBM. Страх конкуренції з IBM стримував десятки маленьких підприємств. Звісно, існували такі рушійні сили, як NASA та війська Сполучених Штатів. Останні, до прикладу, вирізнялися створенням першого мікропроцесора – двадцятибітного MP944 [6]. Однак, багато чого трималося в таємниці чи просто не поступало на продаж. Проте поступово все ж поширювалися нові пристрої, здатні до виконання задач, розписаних на

мовах програмування кшталт BASIC. Розробники часто реалізували доволі екстраординарні рішення – перший портативний [7], перший (і певно єдиний) вбудований у книгу [8], перший із кольоровим дисплеєм [9, с.12]. Один із тодішніх міні-комп'ютерів настільки обігнав свій час, що й досі видається раціональним повертатися назад, до здобутків того підрозділу, що його створив та шукати, що ще може постати у більш пізніх технологіях. Підключення принтера, використання величезного монітору та графічної операційної системи, наявність дисків із пам'яттю на 2.5 МБ (коли інші аналоги мали в кращому разі по 64 КБ), створення локальних мереж із комп'ютерів цієї моделі та багато чого іншого [10, с.3] – Xerox Alto був неперевершеним. Хіба що найбільшим недоліком цього пристрою стали його ціна та закритість у стінах фірми-розробника Xerox. Саме тому величезний попит мали в тисячі разів простіші Altair 8800 [11], IMSAI 8080 тощо [12]. Ціна у декілька сотень доларів визначила їх не як першовідкривачів, але як лідерів у своєму сегменті. На кінець же варто додати, що своєрідним апогеєм цього періоду став Apple I – хоча його й не можна назвати найкращим, однак він вивів технології на новий рівень завдяки сполученню всіх характерних рис ПК в одному гаджеті з привабливою ціною 666.66 \$ [13].

Проблема полягає в тому, що за подібним розмаїттям приховано багато важливих висновків, котрі до цього не робили. Стояла необхідність оцінити, наскільки доступним та необхідним був кожен із цих продуктів для людей свого часу. Саме це й було зроблено у таблиці, котру подано додатком до цих тез.

Список використаних джерел та літератури

1. Computer & Tech Movies [Електронний ресурс]. – 2013. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.imdb.com/list/ls053330356/>.
2. Шваб К. Четверта промислова революція [Електронний ресурс] / Клаус Шваб // Ексмо. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: tiny.cc/ty0m5u.
3. LGR - Strangest Computer Designs of the '70s [Електронний ресурс]. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://www.youtube.com/watch?v=Hzyw6W_njls.
4. LGR Tech Tales - The Pocket Calculator Wars [Електронний ресурс]. – 2016. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=g6jQVqkpic8>.
5. Datapoint 2200/Reference manual [Електронний ресурс]. – 1970. – Режим доступу до ресурсу: https://history-computer.com/Library/2200_Reference_Manual.pdf.
6. Holt R. World's First Microprocessor [Електронний ресурс] / Ray Holt. – 1997. – Режим доступу до ресурсу: <http://firstmicroprocessor.com/>.
7. Strange Computer Of The 70's? | One Of The World's First PC's The MCM 70 [Електронний ресурс]. – 2018. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.youtube.com/watch?v=ED8kHMDqExE>.
8. IASIS ia-7301 [Електронний ресурс]. – 2002. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.old-computers.com/museum/computer.asp?st=1&c=544>.

9. Compucolor II. The Renaissance Machine [Электронный ресурс]. – 1976. – Режим доступа до ресурсу: <http://oldcomputers.net/Compucolor-II-Instruction-Manual.pdf>.

10. ALTO: A Personal Computer System Hardware Manual [Электронный ресурс] // Xerox Corporation. – 1976. – Режим доступа до ресурсу: http://bitsavers.informatik.uni-stuttgart.de/pdf/xerox/alto/Alto_Hardware_Manual_Aug76.pdf.

11. World's First Minicomputer Kit to Rival Commercial Models... [Электронный ресурс] // Popular Electronics. – 1975. – Режим доступа до ресурсу: http://www.swtpc.com/mholley/PopularElectronics/Jan1975/PE_Jan_1975_Cover.jpg.

12. If you thought a rugged, professional yet affordable computer didn't exist, think IMSAI 8080. [Электронный ресурс] // BYTE Magazine. – 1976. – Режим доступа до ресурсу: <https://tech-insider.org/personal-computers/research/acrobat/7605-b.pdf>.

13. Jones R. S. Comparing Apples and Oranges [Электронный ресурс] / R. S. Jones // Interface Magazine. – 1976. – Режим доступа до ресурсу: <https://www.applefritter.com/node/4027>.

EU's dependence on Russian energy resources and its implications

The history of Russia's energy trade with Europe as a whole and the European Union countries in particular is long and rather complex. It dates as far back as the 1960s when the Soviet Union started to export oil and gas to some of the Eastern European countries, such as Poland and Czechoslovakia; since then, the USSR (and after 1991 – Russia) has become Europe's main supplier of fossil fuels and remains in this role until this day. Italy, Austria, Slovakia, Ukraine and, most importantly, Germany are among the countries that depend on Russian energy resources the most [1, p.4]. Alarmingly, Russia-EU trade in the energy sector not only has not decreased following Russia's annexation of Crimea, but, as a matter of fact, has seriously grown since 2014, and, according to forecasts, will continue to do so in the years to come [2, p.11].

As of 2015, as much as 29% of crude oil and 37% of natural gas was exported to the European Union from the Russian Federation [3, p.27]. Moreover, the EU's overall exports of oil and gas amount to staggering 85% and 73%, accordingly. Considering such strong dependence on Moscow in the area of energy, as well as the fact that major economies like Germany are likely to need even more fossil fuels in the next years, there is an increasing risk of Russia using its privileged position on the European energy markets to further Kremlin's geopolitical goals. In the past couple of years, several EU countries have been raising concerns regarding the situation, but there has been little to no reaction [4, p.19]. However, this is potentially dangerous for the European Union for a number of reasons.

On the one hand, there are former satellites and members-states of the Soviet Union such as Bulgaria, Latvia and Estonia. Due to lack of infrastructure and, thus, opportunities that would allow the aforementioned countries to import gas from places other than Russia, these states are practically fully reliant on Moscow for said crude resources such as gas, which is especially important when it comes to household heating during winters [5, p.31]. With this level of monopoly, Russia might well pressure Sofia, Riga and Tallinn into something they do not necessarily want to do, which in turn could potentially undermine the unity and cohesiveness of the European Union as a whole.

On the other hand, there are states such as Poland and Slovakia, who do not only rely on the Russian energy resources, but also make serious revenue as transit countries, i.e. territories through which gas and oil from the Russian Federation flows into the Czech Republic, Germany, Netherlands and so on [6, p.178]. The problems faced by Central Eastern European countries are similar to those of Bulgaria, Latvia and Estonia, but they are arguably even more serious simply because the leverage that Moscow possesses over said Slovakia and Poland is even bigger: by cutting these countries off or circumventing them, Russia might damage their economy to a serious degree, thus jeopardizing the EU's economy.

Particularly important in the context of transit countries is Ukraine. For decades, the Kremlin tried to achieve its goals in Ukraine through a variety of different ways, including energy discounts in exchange for Kyiv's loyalty or threats of redirecting energy flows into Central and Western Europe by using pipelines other than the ones going through Ukraine [7, p.55]. After the Crimea annexation, Moscow has been pushing and lobbying especially hard for the construction of Nord Stream II – the pipeline under the Baltic Sea which, when finished, will pump gas directly from Russia to Germany.

For the Republic of Germany, this is a double-edged sword. While it is certainly tempting for it to have several pipelines that supply resources directly, by supporting both Nord Stream projects Germany in a certain way jeopardizes the security of not only its partner-country in the face of Ukraine, but even EU members such as mentioned above Poland and the Baltic States. Even more tellingly, the European Union's main bodies have taken opposing stances on the Nord Stream II project – while the European Commission is against the pipeline, the European Council, on its part, does not see anything wrong with EU-Russia energy cooperation and, therefore, does not oppose it.

The EU, with varying degrees of success, has been trying to take a tougher stance of Russia since the start of the crisis in Ukraine. For instance, the EU compensated for the reduction of Russian gas supplies to Ukraine in 2014–2015 through reverse flows, that is, by rerouting its gas supplies towards Ukraine. Moreover, the EU has supported geopolitically motivated pipeline projects that would allow it to bypass Russia and import gas from other producers in the Caspian region, namely – the Southern Gas Corridor (it is still under construction and aims to supply natural gas from the Caspian Sea through Turkey, Bulgaria and Greece to Italy) and the Nabucco pipeline (now cancelled). Both these pipeline projects and reverse flows to Ukraine are examples of how the EU has been attempting to adjust its energy policy in accordance to the broader foreign policy and geopolitical goal of countering Russian influence and power.

Importantly, the EU's Eastern flank and Ukraine recently got another supporter in their geopolitical rivalry with Moscow – the United States [8, p.32]. Following the shale revolution in the U.S. (that is, the production of shale gas, also called NLG gas, in large quantities for sale), Washington has been actively pushing for two things. Firstly, its goal is to start selling shale gas to Europe; and secondly, America has been trying to persuade the main EU countries to stop buying Russian energy resources and instead buy it from the U.S. In essence, the main goal of the United States with regards to energy sector in Europe appears to be stopping the Nord Stream II project at all costs. [9, p.20]

As one could expect, the main importers of Russian gas and oil in the EU, most notably Germany and Austria, are not happy about it and have repeatedly raised concerns regarding the United States' involvement in what they deem as European Union's internal affairs. However, Washington not only did not back down, but retaliated with two things: threats of imposing sanctions on companies that are involved in energy trade with Russia and fiery rhetoric by the U.S. President Donald Trump. Regarding the former issue, the supposed sanctions, at the end of

2018 the U.S. House of Representatives even passed a bipartisan resolution that, in essence, reaffirmed America's desire to counter Moscow on the European energy market. For the time being, Washington has yet to back up its harsh words with concrete actions – but it certainly might do so in the future.

Overall, the prospects of EU diversifying its energy imports are still highly unlikely. Russian gas and oil remains to be way cheaper than not only NLG from the United States but also natural gas from countries like Azerbaijan or Algeria. The disputes around Nord Stream II between the U.S. and the core EU countries are also highly likely to continue in the future, which, in turn, will widen the rift between Europe and America even more. Besides, disagreements between Poland, Slovakia, Romania and the Baltic States on the one hand and Germany, Italy and Austria on the other might intensify as well. Whether it will lead to more serious issues within and outside the EU remains to be seen.

References

1. Casier, T. (2016) 'Great Game or Great Confusion: The Geopolitical Understanding of EU–Russia Energy Relations', *Geopolitics*, 21, 4.
2. Bosse, G. (2011) 'The EU's Geopolitical Vision of a European Energy Space: When "Gulliver" meets "White Elephants" and Verdi's Babylonian King', *Geopolitics*, 16, 3.
3. Damro, C. (2012) 'Market Power Europe', *Journal of European Public Policy*, 19, 5.
4. Goldthau, A. & Sitter, N. (2014) 'A Liberal Actor in a Realist World? The Commission and the External Dimension of the Single Market for Energy', *Journal of European Public Policy*, 21, 10.
5. Manners, I. (2002) 'Normative Power Europe: A Contradiction in Terms?', *Journal of Common Market Studies*, 40, 2.
6. Judge, A., Maltby, T. & Sharples, J. (2016) 'Challenging Reductionism in Analyses of EU–Russia Energy Relations', *Geopolitics*, 21, 4.
7. Kropatcheva, E. (2011) 'Playing Both Ends Against the Middle: Russia's Geopolitical Energy Games with the EU and Ukraine', *Geopolitics*, 16, 3.
8. Marriott, J. & Minio-Paluello, M. (2013) *The Oil Road: Journeys from the Caspian Sea to the City of London* (London, Verso).
9. Youngs, R. (2017) *Europe's Eastern Crisis: The Geopolitics of Asymmetry* (Cambridge, Cambridge University Press).

Milana Sribniak

Taras Shevchenko National University of Kyiv

Between Compiègne and Versailles: the Concept of POWs' Repatriation and Its Implementation in Germany

Tremendous and disastrous events of WWI significantly changed every aspect of the world order, turning states against each other with fatal consequences for many former empires as well as making lots of individuals struggle for peace. While prominent leaders of major countries sought to decide crucial issues of post-war problems, concentrating mainly on political, naval, trade regulations etc.,

destiny of many people was at stake. Prisoners of war (POWs) are an inevitable result for any military conflict with hundreds and thousands captured. This phenomenon has been common for centuries of military history although WWI marked a new perception of many concepts, including POWs.

The term «prisoner of war» concerns the individuals who are captured by the enemy throughout military conflict [13, p.1016]. Furthermore, G. Davis argues that POWs can be either actual or potential participants of battles whose role, particularly during WWI, was not limited by political and judicial regulations due to their high involvement in enemy's economy [4, p.623-624]. In turn, «repatriation» refers to the liberation of POWs after their prolonged imprisonment with the possibility to return them to their Motherland. In terms of POWs' quantity during WWI, the data varies from 7 to 8.5 [4] and even 9 million captured [8, p.157]. Overall, it is believed that there were 1 800 000 POWs on the territory of Germany which is the most relevant for our research. Among them, we can trace English, French, Italian, Ukrainian, Russian, Romanian and other nationalities [10, p.2].

German camp system was distinguished by its highly developed infrastructure. Newly arrived prisoners were placed in «Durchgangslagern» which can be interpreted as «transit camps» whereas POWs' final settlement was in «Stammlagern». In most cases, German camp administration established mixed camps where representatives of different nationalities had to get along with each other. Such situation was unappealing for Entente countries due to their anxiety towards possible widespread of revolutionary views among their citizens [8, p.171]. Nonetheless, all rules have an exception. For instance, Ukrainians [1] and German-speaking Flemish [8] had separate camps on purpose because German administration aimed to boost sympathy for such nationalities with a view to strategic needs against Russian empire and Belgium respectively. Therefore, these camps gained a considerable freedom regarding cultural activity where it was encouraged to improve literacy rates and organize lots of initiatives, including periodical publications, theatrical performances etc. [1].

The process of repatriation had begun differently for any POW primarily in terms of nationality. Apart from isolated cases, a full-fledged repatriation began in early 1918. It was connected mainly with the Treaty of Brest-Litovsk in March 1918 according to which the sides reached the agreement to liberate POWs whom Ukrainian authorities were planning to use in military «blue zupan» divisions. Although, only a small part of Ukrainian POWs could leave German camps with 300 000 people still imprisoned [2] because of the unwillingness of Germans to give up on such an important human resource for economy, mostly industrial needs [8, p.168-170].

Compiègne Armistice marked a new stage of war regulations. The main principles of repatriation for this period were embodied in such articles, as III, X (Section «Clauses Related to the Western Frontiers with Germany»); XV («Clauses Related to the Eastern Frontiers with Germany») and XVIII («General Clauses»). Obviously, due to the temporary character of armistice, it was rather superficial with main accents on naval and trade regulations. The repatriation was

briefly mentioned in the context of liberation «without reciprocity within a maximum period of one month». Undoubtedly, Germany was supposed to cover all the expenses for transportation but, taking into account devastated conditions for the country, it was practically impossible to implement [3].

Consequently, the state of chaos resulted in the lack of camp defense as well as constant uncertainty in the next day. Although many imprisoned soldiers continued to stay within camp borders, there were lots of daredevils whose imagination guaranteed freedom for them. The example of Canadian POWs shows us that those, who decided to escape, mostly chose the industrial work location where POWs were used as a forced labour, or the camp itself. Some of them got even dressed in women clothes and if they were successful in their efforts, the escapees tried to avoid towns and walk at night in order not to be recognized. Language barriers often forced such prisoners to struggle with hunger; however they could be rewarded in case they reached the destination – Switzerland or Holland [15, p.57-59].

Doubtless, Versailles Treaty regulations were more developed, particularly the concept of repatriation was depicted in Part VI «Prisoners of War and Graves», articles 214-224. There was introduced the advantageous innovation that the repatriation was «carried out by the Commission composed of the representatives of Allied and Associated Powers» (art. 215). Moreover, the article facilitated the establishment of Sub-Commission where participated the representatives of the «interested Power» [13, p.134]. We claim that it was a significant improvement because not only the leading states but also minor authorities could be involved in the process of repatriation. For instance, in Ukrainian case, the Military and Sanitary Commission of Ukrainian Military Ministry was highly efficient regarding the issue of POWs. Such institutions were responsible for medical, material and transportation needs [2]. What is more, they were supported and coordinated by the Red Cross which, in turn, became to play the essential role in the further regulations of military conflicts [5].

Nonetheless, in our opinion, there were also negative aspects. For example, Soviet delegation in terms of POWs repatriation caused great tension concerning its manner of activity. Delegates tended to promote ideological views of Soviet regime among captured soldiers and Allied states were strongly against such tendency, thus they tried to limit delegates' involvement. However, this bias was opposed to the principles of the article 215. Furthermore, the abstract phrases remained in the formulation of the treaty, especially regarding the repatriation – the usage of «as soon as possible» and «with the greatest rapidity» which does not indicate any particular date. As the bearer of all the accusations, Germany had to cover expenses for POWs' repatriation (art. 217), although the treaty itself contained such excessive demands concerning Germany that caused another extension of its implementation.

A lot of POWs were eager to return to the state of their citizenship, although it does not necessarily concern all the categories. Many nationalities, including Ukrainians, could not return to their territories due to possible persecutions. Besides, some of them had already been married with the representatives of the

«host» country. Therefore, article 220 pledged that those, who «did not desire to be repatriated may be excluded from repatriation; but the Allied and Associated Governments reserve to themselves the right either to repatriate them or to take them to the neutral country or to allow them to reside in their own territories» [13, p.134-135]. Notwithstanding, the latter case indicated the possibility for POWs to become the interned category who often remained in camps.

To sum up, the concept of repatriation in the period between signing Compiegne Armistice and Versaille Treaty endured a significant impact on POWs who were only passive subjects of the international law. However, the influence of the «just peace» tendency [7; 12], which first appeared after WWI, facilitated more qualified attention to this issue and facilitated profound attitude of Allied Powers.

References

1. Срібняк І. Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914-1920 рр.). Київ, 1999. 296 с.
2. Срібняк І. Репатріаційна діяльність українських дипломатичних і військово-санітарних установ у Європі в 1918 р. *Студії з архівної справи та документознавства*. Вип. 5. 1999. С. 259-263.
3. Armistice with Germany [Електронний ресурс] // Paris Peace Conference, Senate Document 147. – 1919. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0009.pdf>.
4. Davis G. Prisoners of War in Twentieth-Century War Economies. *Journal of Contemporary History*. 1977. Vol. 12. P. 623-634.
5. Jones H. Prisoners of War. URL: <http://tinyurl.com/y9cyf8vf>
6. Jones H. Prisoners of War (Belgium and France). URL: <http://tinyurl.com/y573pnyh>
7. Lesaffer R. Peace Treaties and the Formation of International Law. *The Oxford Handbook of the History of the International Law*. 2012. P. 71-94.
8. Nachtigal R. The Repatriation and Reception of Returning Prisoners of War, 1918-22. *Immigrants & Minorities: Historical Studies in Ethnicity, Migration and Diaspora*. 2008. Vol. 26. P. 157-184.
9. Rachmimov A. POWs and the Great War: Captivity on the Eastern Front. Berg, 2014. 272 p.
10. Steuer K. First World War Central Power Prison Camps. *History Faculty Publications*. 2013. P.1-40.
11. The Law of Armed Conflict and the Use of Force: The Max Planck Encyclopedia of Public International Law / ed. F. Lachenmann, R. Wolfrum. Oxford: Oxford University Press, 2017. 1427 p.
12. The Oxford Handbook of the History of International Law / ed. B. Fassbender, A. Peters, S. Peter, D. Hogger. Oxford: OUP Oxford. 1228 p.
13. Treaty of Peace with Germany (Treaty of Versailles). Paris Peace Conference, XIII: Senate Document 51, 66th Congress, 1st session, 1919. 198 p.
14. Trifunovic B. Prisoners of War and Internees (South East Europe). URL: <https://cutt.ly/x4Zjs>
15. Vance J.F. Objects of Concern: Canadian Prisoners of War Through the Twentieth Century. UBC Press, 2011. 330 p.

Врегулювання питання законності морських блокад в міжнародних відносинах кін. XVIII – поч. XX ст.

Морська блокада, як один з способів ведення бойових дій, була здавна відома людству та застосовувалася в різноманітних воєнних кампаніях. І хоча вперше поняття «морська блокада» набуло поширення лише з XVI ст., свої витоки воно знаходить ще в історії стародавнього світу. З плином часу способи використання блокад технічно вдосконалювалися та збагачувалися новими винаходами й стратегічними нюансами. Незважаючи на еволюцію технологій блокування, залишалося невирішеним питання законності морської блокади і механізму її врегулювання у міжнародних відносинах. З метою розібратися в цьому питанні в різні часи організовувалися конференції та створювалися робочі групи, проте постулати, вироблені на засіданнях, носили дорадчий характер й не мали реального впливу на законодавство жодної з країн-учасниць.

Актуальності проблемі надає те, що Україна є однією з держав, яка має вихід до моря. Також триває війна з Російською Федерацією, в ході якої мав місце інцидент в Керченській протоці, що викликав великий резонанс у міжнародних відносинах.

Проаналізувавши документи, що були розроблені з метою врегулювання цього питання, ми зможемо вивести певні тези та виробити чіткі й прийнятні критерії для визначення законності морських блокад й розробити алгоритм дій у разі блокування акваторії певної держави.

Питання морських блокад цікавило багатьох науковців, що знайшло своє відображення в численних працях. Досить точно визначення блокад дає Братерський М.В. в праці «Что есть что в мире политики» [1]. Правовий аспект питання у своїй праці «Морская блокада и современное международное право» розкриває Колодкін А.Л. [2]. Серед іноземних дослідників цікавою є праця Хіггінса та Коломбо «Міжнародне морське законодавство», яка яскраво розкриває питання морських блокад у міжнародних відносинах [3].

Для найбільш точного правового визначення блокади слід розглянути еволюцію даного питання у міжнародних договорах. Першим документом, який торкався питання морських блокад та вільного судноплавства, була «Декларація про збройний нейтралітет» 1780 р. [4]. Декларація є зверненням Російської імперії від 28 лютого до Великої Британії, Франції і Іспанії і спрямована на захист нейтральної торгівлі в умовах військових дій між цими країнами в ході війни за незалежність в Північній Америці 1775-1783 рр.

Згідно з декларацією, кораблі нейтральних країн отримували право вільного плавання біля берегів воюючих держав, «ворожа» власність на судах під нейтральним прапором оголошувалася недоторканою, предметами контрабанди визнавалися тільки товари військового призначення, а

блокованим вважався той порт, вхід у котрий мав труднощі в результаті військових дій. На цих підставах пропонувалося вирішувати спірні питання про законність вантажів на захоплених суднах. Появі Декларації про збройний нейтралітет передували захоплення англійськими каперами влітку 1778 р. кількох суден, що прямували з вантажем в Архангельськ, і угода Росії, Данії та Швеції про спільну охорону своїх торговельних суден («Ліга нейтральних держав»).

Влітку 1780 р. Декларація про збройний нейтралітет була офіційно підтримана Данією, Швецією та Нідерландами, у 1781 р. – Пруссією і Австрією, в 1782 р. – Португалією, в 1783 р. – Королівством обох Сицилій. Була досягнута домовленість про закриття Балтійського моря для суден воюючих держав і взаємний захист принципів збройного нейтралітету. Декларація про збройний нейтралітет була вигідна для американських торговців, що зберігали зв'язки з європейськими країнами. Після укладання Версальського мирного договору 1783 р. коаліція розпалася.

Збройний нейтралітет був відновлений після виходу Російської імперії з П-ої антифранцузької коаліції (1800) з ініціативи імператора Павла I і оформлений угодою між Російською імперією, Данією, Пруссією та Швецією, спрямованою проти Великої Британії. Зі вступом на престол імператора Олександра I і підписанням у 1801 р. російсько-англійської Петербурзької конвенції, угода про збройний нейтралітет перестала діяти. З'явившись як прецедент дипломатичної угоди, Декларація про збройний нейтралітет мала значний вплив на розвиток міжнародного права.

Наступним договором, що намагався врегулювати це питання, стала Паризька мирна декларація 1856 р. Вона була підписана в ході Паризької мирної конференції між Росією та країнами-союзниками в Кримській війні (Британія, Франція, Османська імперія та Сардинське королівство). Декларація проголошувала відкриття Чорного моря для вільного судноплавства мирних суден, а також сформулювала принципи законності морських блокад й встановила заборону на каперство [5].

Важливим документом, на якому варто зупинити свій погляд, є Женевська конвенція, ухвалена 22 серпня 1864 р. Перший її варіант стосувався питання полегшення долі поранених на полі бою. Проте, після подій 1866 р. було запропоновано розширити конвенцію, зокрема, Італія виступала за включення до тексту документу питань, що стосувалися морської війни. Все це призвело до скликання другої Женевської конференції, де було розроблено 15 нових пунктів, утім, так і не ухвалених державами-учасницями.

У 1874 р. чотири країни (Росія, Бельгія, Німеччина і Швейцарія) знову повернулися до ідеї доповнити Женевську конвенцію і кожна запропонувала свої проекти положень. Проте, через таке розмаїття ідей питання затвердження остаточного тексту затягнулося і знову було поставлене на порядок денний лише в 1899 р. на першій Гаазькій конференції. Остаточний текст конвенції був ухвалений в 1907 р. [6].

Наступним документом, де розглядалося питання морської війни, а, зокрема, і морських блокад та контрабанди, є Лондонська декларація 1909 р. Декларація була підписана представниками Австро-Угорщини, Великої Британії, Італії, Іспанії, Нідерландів, Німеччини, Росії, США, Франції та Японії на Лондонській морській конференції. Варто зазначити, що декларація не була ратифікована, проте, вона справила значний вплив на міжнародне воєнне право.

За своєю суттю декларація повторювала вже чинне законодавство, але були внесені також зміни до суперечливих положень. Зокрема, було піднято питання законності блокад. Країна, що оголошує блокаду, має вказати географічні межі блокованого району та сповістити про блокаду всіх учасників [7].

Загалом питання правомірності блокад знайшло відгук на багатьох конференціях, проте, досі лишається невирішеним. Документи дають нам лише загальні положення стосовно визначення терміну та декілька правил оголошення блокади, але це лише рекомендації, а не жорстке законодавство. Річ у тім, що в законах кожної країни є суттєві відмінності у питанні морських блокад, і тому всі випадки блокування вимагають ретельного дослідження та уніфікації рекомендацій відповідно до правових норм кожної країни.

Список використаних джерел та літератури

1. Братерский М. В. Что есть что в мире политики / Максим Владимирович Братерский., 2016. – 368 с.
2. Колодкин А. Л. Морская блокада и современное международное право / Анатолий Лазаревич Колодкин. – Москва, 1963. - № 4
3. Higgins & Colombo. International Law of the Sea / Higgins & Colombo. – NY, 1951. – 593 с.
4. Мартенс Р. Р. Собрание трактатов и конвенций, заключенных Россией с иностр. державами / Р. Р. Мартенс. – СПб, 1892.
5. Декларация о принципах морского международного права [Електронний ресурс] – 1856. – Режим доступу: <http://istmat.info/node/27118>.
6. Еволюція норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту цивільного населення [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://minjust.gov.ua/m/str_34096.
7. Декларация о праве морской войны [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://docs.cntd.ru/document/902038151>.

Сергій Гуменний

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Університет Марії Кюрі-Склодовської в Любліні

До питання про контрабандну діяльність на радянсько-польському кордоні у 20-30-х рр. ХХ ст.

Східний кордон II Речі Посполитої у 1921-1939 рр. став місцем небувалого буму контрабандної торгівлі. Попри те, що розглянуті в тезах процеси

відбувалися і на українських землях, дослідженням явища контрабанди на радянсько-польському кордоні до сьогодні займалися представники переважно ще радянської або сучасної польської історіографії й лише дотично українські вчені, зокрема: І.Кондурашкін [1], С.Гнітько [2], М.Макошинський [3], М.Яблоновський [4], Є.Прохвіч [5]. Незаконна торгівля була явищем, що без сумніву завдавало економічних збитків зруйнованим війною господарствам СРСР або Другої Речі Посполитої (залежно від спрямування контрабандних потоків). Із таким твердженням дисонансом перегукується млявість, неорганізованість, а інколи і відверте потурання контрабанді зі сторони радянських чи польських прикордонних формацій на початковому етапі існування кордону (1921-1924 рр.). З огляду на це, варто наголосити на політичній складовій незаконних експортно-імпорتنих відносин, адже контрабандисти стали придатним ґрунтом для діяльності спецслужб країн по обидва боки Збруча. Більше того, під кінець досліджуваного періоду, чи не кожного пійманого контрабандиста польський Корпус охорони прикордоння (КОП) ототожнював з радянськими спецслужбами.

Ким же були контрабандисти через «ризьку межу»? Для відповіді на це питання, спробуємо окреслити причини нелегальних товарних відносин на кордоні, серед яких: перманентна економічна криза, розрив господарських зв'язків та розорення населення внаслідок багаторічного військового протистояння, особливості проведення нової економічної політики (НЕПу), що викликала дефіцит на споживчі товари всередині СРСР; політика державних формацій у зовнішній торгівлі, а точніше монополія на зовнішню торгівлю в СРСР та польський протекціонізм (обмеження імпорту товарів широкого вжитку) [4; 6, с.116-207]; перевага попиту над пропозицією, поступове зростання купівельної спроможності населення; недостатність розвинутої промисловості у II Речі Посполитій (фабрики Сілезії та Варшави не могли задовольнити попит великої країни) та її жахливий стан у СРСР, дорожнеча (часто, як наслідок політики «ножиці цін») й низька якість радянських промислових товарів; можливість збуту контрабандного товару в умовах НЕПу в СРСР у крамницях та магазинах недержавної власності [4; 5]; звичка, переважно селянства, до здійснення торгових операцій у певних місцях – ярмарках, містах, що опинилися після 1921 р. по іншу сторону кордону [4; 5]; контрабанда як гуманітарна допомога, що мала місце під час голоду 1921-1923 рр. та Голодомору 1932-1933 р.; фактор «вікон» – радянські прикордонні формації утримували спеціальні мало контрольовані місцевості на кордоні для перекидання на територію Польщі диверсантів (група Ваушпасова, «Червона дванадцятка»), якими користувалися і контрабандисти, неминуче потрапляючи до поля зору радянських органів держбезпеки [7, с.70-77].

Отже, повернемося до тези, що у 1920-ті рр. контрабанда на території УСРР набула великих масштабів. У 1922-1923 рр. на кордоні УСРР з Республікою Польща затримано товарів за попередньою вартістю на суму 2282307 крб., а 1924-1925 рр. піднесли вартість конфіскаату до 3885217 крб.

[1, с.133]. Вздовж кордонів УСРР на польській території в населених пунктах Острого, Рівне, Здолбунів, Білозірка, Підволочиськ, Токи, Гусятин, Скала над Збручем, Окопи Святої Трійці та ін. було створено мережу контрабандних контор на базі великих магазинів-складів. Подібні транзитні пункти спирту, кокаїну, мануфактури (тканини) та одягу, існували також у прикордонні СРСР, до них можна віднести: Волочиськ, Малу Бережанку (тепер Чемеровецький р-н Хмельницької обл.), Гусятин, Чернокозинці [7, с.70-77; 8, арк.19]. Часто контрабанда бралася під контроль злочинними угрупованнями або відбувалася за участі кримінальних елементів. Кінцеві бенефіціари контрабандних потоків до СРСР зазвичай перебували у Варшаві чи Львові, а безпосередніми виконавцями нелегального переміщення товару ставали прикордонні єврейські чи українські жителі, що потрапили у скрутне матеріальне становище. Заняття нелегальним перевезенням товарів, як свідчать архівні матеріали, переважно ставало їхнім основним видом діяльності. Для контрабандних потреб часто використовували дітей підліткового віку. Кількість контрабандистів і вартість затриманого товару зростали у геометричній прогресії, наприклад у 1923-1924 рр. на всіх ділянках західного кордону СРСР було затримано 22808 контрабандистів [3, с. 329-331], а в 1925-1926 рр. – 32160 осіб [2, с.416; 9]. За 1924 р. на ділянці кордону УСРР з Польщею загалом було затримано 6993 контрабандиста, у яких вилучено товару на суму близько 607 тис. карбованців [3, с. 329-331].

У 1921-1924 рр. голод та відсутність елементарного матеріального забезпечення штовхають радянських прикордонників на посадові злочини, серед яких хабарництво за пропуск коней та інших сільськогосподарських тварин, хліба, солі та мила, сірників і галицької нафти, гасу на територію СРСР [10, с.249]. Асортимент контрабандних товарів був достатньо широким: шкіряна галантерея, хутро, хутрянні шкірки, зброя, цукор, чай, какао, жир, горілка, предмети розкоші, валюта. Товар переправлявся човнами, возами із гноєм, сіном, в мішках з борошном, усередині колод чи в прихованих ємностях на возах, потягах. Мануфактурою обгортали тіла контрабандистів, кокаїн чи інші дрібні товари переносили в сховках у каблучках взуттєвої підошви (дивіться ілюстрації) [11, с.41]. Винахідливість контрабандистів викликала захоплення і одночасно жахала польських прикордонників, що інколи влаштовували фактичні змагання із детального огляду осіб, що легально чи нелегально переходили кордон.

Не можемо оминати увагою і того факту, що контрабанда, яка бурхливо розвивалася, ставала прикриттям диверсійно-розвідувальної діяльності на користь переважно СРСР. Сьогодні важко перевірити на достовірність усі повідомлення про шпигунство контрабандистів. Цифри дійсно вражають, адже у 1921-1925 рр. на західному кордоні СРСР було затримано 2742 порушників, серед яких 675 «виявилися» шпигунами [9, с.401]. При аналізі архівних документів виявлено, що здебільшого такі звинувачення були не обґрунтовані вагомою доказовою базою, мали на меті залякати чи виселити з прикордонної території колишніх нелегальних мігрантів, контрабандистів, осіб що брали участь в військових діях 1918-1921 рр. на українському боці,

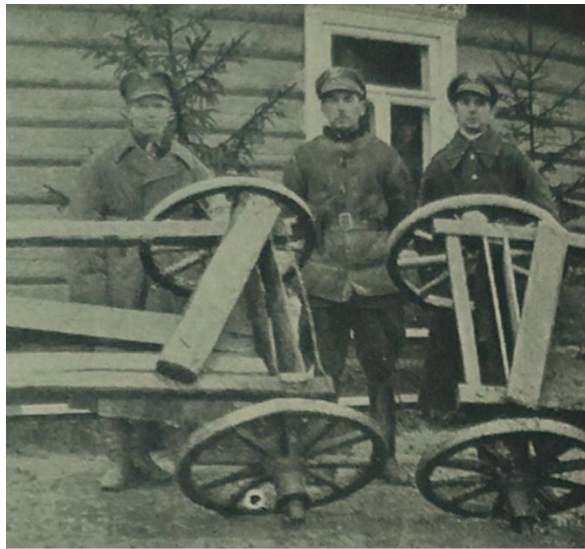
національних активістів, дезертирів червоноармійців. Лише незначний відсоток звинувачень у шпигунстві, диверсійній та розвідувальній роботі знаходив підтвердження.

Проте серед згаданих справ трапляються і такі, що володіють достатньою доказовою базою, наприклад, контрабандист Е.Фелгож, офіційно власник магазину з реалізації тканин, виявляється займався нелегальним перевезенням товарів із СРСР, а ще діставав інформацію про дислокацію і переміщення військових одиниць Польщі для радянської сторони [12, арк. 8-12]. З польською розвідкою, у свою чергу, співпрацювало контрабандистське угруповання Зімбельмана, що діяло в околицях м. Кам'янець-Подільський. Ці відомості було використано Подільським губернським відділом ДПУ для введення своїх агентів до спецслужб Речі Посполитої через канал контрабандистів [2, с.410-423; 13, арк.24-42].

Отже, незаконні торгові відносини на радянсько-польському кордоні були явищем, що далеко виходило за межі суто економічних відносин. Протягом 1921-1939 рр. контрабанда переживає злет початку 1920-х рр., що змінюється деяким спадом внаслідок посилення прикордонного контролю з боку Другої Речі Посполитої (утворення КОП в 1924 р.). Фактично, контрабандна торгівля, як і нелегальні міграції на радянсько-польському кордоні у 20-ті–30-ті рр. XX ст. широко використовувалися як методи (чи радше способи прикриття) незаконного проникнення на територію сусідньої держави. Зв'язок контрабандної торгівлі із диверсійною роботою для здійснення розвідувальних заходів та створення ситуацій, спрямованих на дестабілізацію у регіоні діяльності, надалі залишаються актуальною темою для подальшого наукового дослідження.

Схованка для контрабандного товару у
підшві та в колодах

Польські прикордонники позують із
возами пристосованими для перевезення
контрабанди

Список використаних джерел та літератури

1. Кондурашкин И. Частный капитал перед советским судом. Пути и методы накопления по судебным и ревизионным делам. 1918-1926. Москва, 1927.
2. Гнітько С. Боротьба з контрабандою в Україні у 20ті роки // «З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ». №2/4 (13/15). Київ, 2000. С. 410-423.
3. Макотинский М. Борьба с контрабандой и надзор прокуратуры // Вестник советской юстиции. 1925. №8. С. 329-331.
4. Jabłonowski M. Wywiad Korpusu Ochrony Pogranicza 1924-1939. Warszawa: Oficyna Wydawnicza ASPRA JR, 2004. 326 s.
5. Prochwicz J. Formacje Korpusu Ochrony Pogranicza w 1939 roku. Wyd-wo Neriton. Warszawa, 2003. 457 s.
6. Феденев Д. Борьба с контрабандой в СССР // Контрабанда и борьба с ней: по материалам Главного таможенного управления / Под ред.: А. Потяев. М.: РИО НКВД, 1925. С. 116-207.
7. Гуменний С. Нелегальні міграції як елемент соціально-економічної дійсності Тарнопольського воєводства Республіки Польща // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини / Гол. ред. проф. Л. М. Алексієвець. Тернопіль: Видво ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2018. Вип. 21: 25й річниці історичного факультету ТНПУ ім. В. Гнатюка присвячено. С. 70-77.
8. Галузевий державний архів СБ України (ГДА СБУ). Ф. 30. Спр. 427. Т. 1. Ч. 1. Арк. 19.
9. Зубов Н. Ф. Е. Дзержинский: биография. М.: Политиздат, 1971. 421 с.
10. Кабачинський М. Історія охорони кордонів України: Монографія. Хмельницький, 2005. 354 с.
11. Korpus Ochrony Pogranicza: w pięć rocznicę objęcia służby na wschodniej granicy Rzeczypospolitej. 1924-1929 / Red. F. JamkaKoperski. – Warszawa:

Wydawnictwo Oficerów i Szeregowych Korpusu Ochrony Pogranicza, 1929. – S. 38-42.

12. Державний архів Тернопільської області (ДАТО), Ф. 281, Оп. 1, Спр. 23, Арк. 8-12; Державний архів Волинської області (ДАВО), Ф. 46, ОП. 9А, Спр. 244, 11 арк.

13. ГДА СБУ. Ф. 30. Спр. 162. Т. 10. Арк. 24-42.

Дмитро Загороднюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Вплив «вотергейтського» скандалу на нормалізацію американо-китайських відносин

Нормалізація американо-китайських відносин розпочалася в кінці 1960-х рр. і після ряду взаємних поступок, реалізації дипломатії «малих кроків» та секретних дипломатичних візитів до КНР Г.Кіссінджера, в лютому 1972 р. відбувся візит президента США Річарда Ніксона. Укладене Шанхайське комюніке стало піком нормалізації між Китаєм і Америкою. Зокрема, відкривались нові дипломатичні можливості, у тому числі встановлення офіційних дипломатичних відносин, але розгортання «вотергейтського» скандалу спричинило внутрішньополітичну кризу в США, внаслідок чого прогрес в нормалізації відносин був нівельований.

Однією з особливостей зовнішньої політики Сполучених Штатів є значний вплив на неї суспільної думки громадськості та ЗМІ. Адміністрація Ніксона змогла значно зменшити цей вплив, приховуючи інформацію або оголошуючи її постфактум. Перші поїздки Г.Кіссінджера до Китаю були засекреченими, а надана суспільству інформація була ретельно профільтована, щоб створити майбутній нормалізації з КНР позитивний імідж. Пояснити суспільству різку зміну політики до Китаю з конфронтаційної до партнерської було неможливо, тому закритість до суспільства вважалась вищим керівництвом США вимушеною, але необхідною умовою [5, с.297]. Адміністрація Ніксона в цілому проводила наступальну зовнішню політику, виділяла фінанси на дипломатичну і військову діяльність в обхід Конгресу (відстоюючи це право війною у В'єтнамі) та зосереджувала в руках виконавчої гілки все більшу владу. Завдяки цим заходам діалог між Китаєм і США став, по-перше, можливим, по-друге, ефективним, що позначалось на покращенні відносин.

Ситуація почала змінюватись в 1973 р., коли внаслідок «вотергейту» президенту Р.Ніксону висунули звинувачення в організації шпигунства за членами Демократичної партії. Діяльність президента і його адміністрації почала оприлюднюватись, обговорюватись і критикуватись на всіх рівнях. Незважаючи на зусилля Ніксона щодо пом'якшення реакції суспільства на переорієнтацію зовнішньої політики, покращення відносин з «ідеологічним» ворогом, ставлення більшості суспільства і конгресменів до нормалізації відносин з Китаєм було критичним, а з подальшим послабленням позицій президента змінилось на негативне. Зростання публічності «вотергейтської

справи», прямі трансляції судових засідань, «дивна» реакція президентської адміністрації, що намагалась відсторонити суддів від розгляду справи, відмова Ніксона надати плівки, на яких мали міститись докази його вини, призвели до падіння довіри населення до президента і його політики [3, р.71]. На фоні цієї кризи виконавчої влади, посилювалась роль Конгресу, що протягом 1973-1974 рр. провів ряд заходів щодо обмеження повноважень президента. Законодавці прийняли закони про обмеження фінансування військових операцій в південно-східній Азії, скорочення витрат на оборону, скасування «особливих» повноважень президента в період війни, причому агресивність заходів конгресменів була пропорційною послабленню влади президента [1, р.152]. Розпочата в 1974 р. процедура імпічменту і відставка президента Р.Ніксона завершила поразку його адміністрації, що безпосередньо позначилось на зовнішній політиці і відносинах з КНР впродовж наступних 5 років.

Найбільш негативні наслідки «вотергейту» для американо-китайських відносин полягали в двох аспектах: відсутності єдиної позиції Конгресу (тобто позиції США) по питанню подальшого розвитку відносин, їхньої стратегічної важливості, перспектив і доцільності, та ставленні власне Китаю до спонтанної кризи і послаблення позицій Америки на зовнішньополітичній арені у важкий і, за висловом Мао Цзедуна, «доленосний період» [5, с.310]. Суперечності в Конгресі довкола правильності «китайської» політики Ніксона виникли ще в 1973 р., але загострились після виборів у серпні 1974 р. Умовно Конгрес розколовся на прихильників продовження нормалізації відносин з КНР і тих, хто вважав «розрядку» з СРСР пріоритетною ціллю, чому партнерство з Китаєм могло б завадити. До противників покращення відносин з КНР входили і представники «тайванського лоббі» в Конгресі, що сподівались взяти реванш і знову сконцентрувати увагу США на Тайвані [4, с.116]. Американський політикун поступово паралізувався цим протистоянням, при чому позиції прихильників «відходу» з КНР посилювались. Розслідування діяльності попередньої адміністрації, оприлюднення секретних матеріалів розвідки та розмірів витрат на її діяльність в черговий раз ставили під сумнів доцільність стратегії Ніксона.

Китайська сторона, що звикла до стабільних і прогнозованих політичних реалій, впродовж 1972-1973 рр. не зважала на розвиток «вотергейту», тому відставка Ніксона, який нещодавно здобув упевнену перемогу на виборах, була для Китаю абсолютно незрозумілою. Відсутність чіткої програми дій наступників Ніксона також була дивною для Мао Цзедуна і викликала в керівництва КНР почуття недовіри до Америки. У китайській стратегії США і КНР мали спільно протистояти гегемонізму – загрозі з боку СРСР, але внаслідок паралізованості США і, як наслідок, нерішучих дій на міжнародній арені, відбувався наступ комуністичних сил в Індокитаї. Демократична Республіка В'єтнам захоплювала території, підконтрольні Сайгону, а ідея коаліційного китайсько-американського уряду в Камбоджі провалилась і до влади прийшли комуністи [5, с.318]. Тяжіння Америки до розрядки із СРСР також непокоїло Мао, який остерігався союзу проти КНР. Черговий крок до

«розрядки» – Хельсінкська конференція, вважалась Мао спробою примирення з агресором і повторення Мюнхена 1938 р. Найнебезпечнішим варіантом для Китаю була можливість того, що США ведуть подвійну гру; демонструючи власну слабкість, вони посилюють конфронтацію між КНР і СРСР задля втягнення двох комуністичних країн у війну і Мао недвозначно натякав, що розглядає і цей варіант політики США [2, р.12].

Таким чином, «вотергейтський скандал» дестабілізував внутрішню політику Сполучених Штатів і тимчасово зупинив нормалізацію відносин з Китаєм. Президент Р.Ніксон значно більше був заклопотаний внутрішньою кризою, ніж зовнішньою політикою, а незавершеність нормалізації відносин з КНР сприймалась китайською стороною як можлива маніпуляція, що мала на меті загострити відносини Китаю з СРСР.

Список використаних джерел та літератури

1. Coyer P. Congress, China and the Cold War / P. Coyer, London, – 2013. – 340 p.
2. Oksenberg M. Reconsiderations: A Decade of Sino-American Relations / M. Oksenberg // Foreign Affairs. – 1982.
3. Oksenberg M. Dragon and eagle / M. Oksenberg., New York: Basic Books – 1978. – 410 с.
4. Воронцов В.Б. Миссионеры и их наследники / В.Б. Воронцов. – М.: Политиздат, 1986. – 241с.
5. Киссинджер. Г. О Китае. / Г. Киссинджер: Пер. з англ. В. Верченко. – М.: Астрель, 2014. – 640 с.

Анна Захарчук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Процес вступу Іспанії до Організації Північноатлантичного договору та політика країни у НАТО в 1982-2004 рр.

У результаті багаторічних відносин до кінця 1980-х рр. Мадриду вдалося домогтися максимально збалансованого характеру військової взаємодії із США. З 1950-х рр. склались особливі відносини і співпраця Іспанії з США, найголовнішим членом Північноатлантичного Альянсу [1].

У 1953 р., в час найбільшого розпаду конфронтації між Іспанією та світовою спільнотою, був підписаний іспансько-американський договір про військову співпрацю. У договорі розглядались основні питання щодо розміщення військових баз і фінансової допомоги. Відносини з США, попри всезагальну ізоляцію країни, дозволяли не перейматися проблемою приєднання до військових блоків. Після смерті диктатора склались умови, що дозволили б пришвидшити переговори про інтеграцію в альянс, але все завершилось підписанням іспансько-американського Договору про дружбу і співпрацю (листопад 1976 р.) [2, с.10-12].

Значне місце та положення Іспанії у військовій структурі блоку характеризується встановленням субрегіонального командного штабу в м. Мадрид, закріпленням на ключових посадах в НАТО своїх представників.

Починаючи з моменту вступу у військову структуру блоку, Іспанія безпосередньо бере участь в розробці планів і операцій, в яких беруть участь іспанські військовослужбовці в Боснії [3].

Таким чином, остаточний вступ Іспанії до військової організації НАТО завершив багаторічний етап інтеграції країни до Північноатлантичного альянсу. Цей процес не був рівномірним. На початковому етапі уряд Л.К.Сотело сприяв якнайшвидшому вступу країни до блоку (1982 р.), однак громадськість країни неоднозначно сприйняла цей крок. Антинатівські настрої змусили ІСРП, що змінила уряд Л.К.Сотело, пообіцяти провести загальнонаціональний референдум з питання продовження участі країни в НАТО. Референдум став наступною віхою на шляху до інтеграції, адже населення країни з невеликою перевагою схвалило цей крок. Далі іспанське керівництво стало активно шукати можливості розвитку військової співпраці як з окремими країнами-членами НАТО, так і з самою організацією, формально залишаючись поза підпорядкуванням військовій структурі альянсу. Відносини Іспанії та США складали важливий і визначальний елемент інтеграції. Довгий та поетапний процес співпраці Іспанії з НАТО закінчився її вступом до військової організації в 1997 р. [4].

У роки правління Народної партії на чолі з Аснаром і при активній діяльності опозиційної Соціалістичної партії (ІСРП) Сапатеро компроміс у напрямі здійснення політики країни у НАТО важко простежується у взаємовідносинах партії. Лідери знаходять точки дотику з низки питань, в інших же випадках найчастіше позиція соціалістів залишається значно жорсткішою. В цілому, основною відмінністю зовнішньої політики є різний підхід й орієнтація партійних лідерів, т.зв. «проамериканський крен» Аснара та «європеїзм» Сапатеро.

У роки перебування при владі (1996-2004 рр.) уряд Х.М.Аснара в цілому продовжив курс соціалістів на активізацію участі Іспанії в НАТО, ООН та інших міжнародних організаціях, підключення країни до миротворчих зусиль і консолідацію політичних і економічних позицій в Магрибі і Латинській Америці. До того ж, було вирішено інцидент навколо невеликого іспанського острова Перехіль у 2002 р. Як і раніше, актуальною для Мадриду була проблема Гібралтару, для розблокування якої іспанці зробили ставку на розвиток прикордонного співробітництва між Іспанією та анклавом, просування нового діалогового механізму в форматі Мадрид–Лондон–Гібралтар. Разом з тим, з ряду важливих міжнародних питань політичний курс кабінету Х.Аснара відрізнявся від політики соціалістів. Це стосувалося прагнення кабінету НП «підняти» на рівень безумовного зовнішньополітичного пріоритету євроатлантичні зв'язки і в цьому контексті – іспано-американські відносини [5, с.183-189].

Відносини з США багато в чому визначалися військовою співпрацею Мадриду з Вашингтоном. Без характерних в минулому зволікань, причому, як правило, з вини Мадрида, було підписано нову двосторонню угоду. У зв'язку з цим зросла затребуваність Іспанії в геостратегічних планах американців, що підтвердилося участю іспанського військового контингенту

в акції проти Іраку. Дипломатичні зусилля уряду Х.Аснара по зміцненню трансатлантичних зв'язків здобули прихильність з боку президента Дж.Буша і його адміністрації.

Кабінет Х.Аснара робив ставку на НАТО як основний військово-політичний стрижень Заходу. Мадрид виступив одним з ініціаторів реформи НАТО, її «перенацілювання» з протистояння «загрози зі Сходу» на більш актуальні завдання боротьби з міжнародним тероризмом за допомогою розширення зони дій альянсу на весь світ [6, с.48-130].

У 2004 р. адміністрація Х.Сапатеро підключилася до врегулювання палестино-ізраїльського конфлікту. При цьому, іспанська дипломатія, очолювана великим знавцем близькосхідних проблем М.Моратіносом, намагалася грати роль неупередженого посередника між конфліктуючими сторонами як в національному плані, так і в рамках миротворчих зусиль НАТО [7, с.38-92].

Зближення зовнішньополітичного курсу Мадрида з американським курсом у другій половині 1990-х рр. надало підстави Дж.Бушу назвати Іспанію «одним із найвірніших союзників Сполучених Штатів». При цьому, не викликає сумніву, що участь Іспанії у військово-політичних та економічних структурах Заходу буде залишатися важливою складовою її зовнішньої політики. Однак, чи зможе Мадрид зберегти там помітні позиції, лише демонструючи повну лояльність до Вашингтону – це ще велике питання [8, с.10].

Щодо двосторонньої військово-політичної співпраці Іспанії та США необхідно зазначити той факт, що якщо в післявоєнні роки відносини двох країн носили військово-політичний характер, то в 1990-ті рр. пріоритети змістились і питання військового співробітництва відійшли на другий план. В останнє десятиліття ХХ ст. Іспанії вдалося значно зміцнити відносини із США, зменшивши гостроту ряду проблем. Багато в чому це було особистою заслугою голови уряду країни, що розраховував зайняти місце голови Єврокомісії, Р.Проді. На думку Х.Батальї, професора міжнародних відносин барселонського Університету П.Фабра, покращення відносин із США – це те, на що Аснар, зокрема, розраховує покластися у своїй подальшій політичній кар'єрі. Як показує приклад іншого іспанця, Х.Солани, у цьому випадку надії Аснара не позбавлені підстав [9, с.11].

2004 р. пройшов під знаком істотних змін у зовнішній політиці Мадриду. У прагненні виправити проамериканський крен попередньої адміністрації уряд соціалістів започаткував перегляд геополітичних орієнтирів Іспанії на користь зближення зі своїми традиційними європейськими партнерами – Францією і Німеччиною [10, с.224-289].

Список використаних джерел та літератури

1. Кирилова Ю. В. ІСПАНІЯ І НАТО: 1981 – 1986 РОКИ [Електронний ресурс] / Ю. В. Кирилова // Кафедра міжнародних відносин Київського міжнародного університету – Режим доступу до ресурсу: Испания: основные направления внешней политики / В. П. Евстигнеев. – Москва, 1956. – 56 с. –

(Москва : Международные отношения, 1982.). – (Библиотечка международника).

2. Sotelo L. C. Memoria viva de la transición. – Madrid, 1990. – 126 с. – (Madrid). – (Міжнародні відносини).

3. U.S. Department of State Archive Websites [Електронний ресурс] // U.S. Department of State – Режим доступу до ресурсу: <https://www.state.gov/misc/112234.htm>.

4. Наумов А. Проблемы интеграции Испании в НАТО. // Белорусский журнал международного права и международных отношений. – 2002. – №3.

5. Волкова Г. И. Политическая история Испании 20 века / Г. И. Волкова, А. В. Дементев. – Москва, 2005. – С.183-189.

6. Томас Х. Гражданская война в Испании. 1931-1939 гг. / Х. Томас. – Москва, 2003. – С.48-130.

7. Gonzalez Anton L. Espana y las Espanas / Gonzalez Anton L.. – Madrid, 1997, pp. 38-92.

8. A. Deighton. Western European Union 1954-1997: Defense, Security, Integration / A. Deighton. // Oxford. – 1997, 10 p.

9. S. Balfour and P. Preston. Spain and the Great Powers in the Twentieth Century. / S. Balfour and P. Preston. // N. Y., – 1999, 11 p.

10. Burdiel [.; Garcia de Cortazar J. A.; Redero M.; Cruz Romeo M.; Villares R. Historia de Espana / Burdiel [.; Garcia de Cortazar J. A.; Redero M.; Cruz Romeo M.; Villares R.. – Madrid, 2004, P.224-289.

Валентин Зацепіло

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Політика США щодо Росії у 1914-1917 рр.

Історія відносин між США та Росією у роки Першої світової війни та Лютневої революції є передмовою до подальшої конфронтації двох держав у ХХ ст. Проте приклади їх співробітництва на міжнародній арені до лютого 1917 р. також визначалися присутністю спільних викликів й ворогів. Зближення позицій двох країн за Тимчасового уряду визначалося не лише економічними потребами, а й внутрішньополітичними подіями у Росії.

Російська імперія на початку ХХ ст. займала важливе місце у «концерті європейських держав» й з пересторогою ставилася до спроб США увійти до європейської політики. Російська бюрократія з недовірою ставилася до американських ідеалів та республіканських інститутів. Підприємці Росії, США та Німеччини боролися за ринки нафти, гасу, зерна, тканини, зокрема у Китаї.

В Азії Росію та США розділяли їхні стосунки з Японією, що призводило майже до відкритого зіткнення інтересів у Китаї. Америко-російські відносини загострилися після підтримки Японії президентом Т.Рузвельтом. Однак, після 1904-1905 рр. Росія робила спроби порозумітися зі своїм колишнім противником. Тому, наступник Т.Рузвельта У.Тафт виступив проти союзу з японцями й активізував стосунки з Петербургом. У 1911 р. був

підписаний договір про охорону китиків в Охотському морі, була висунута пропозиція про подовження торгівельного договору 1832 р., що закінчувався 31 грудня 1913 р.

Проте Демократичною партією США перед виборами 1912 р. було піднято питання про антисемітизм у Росії, що призвело до ухвалення резолюції Конгресу у грудні 1911 р. про відмову від Договору [1, р.33]. У відставку пішов посол у Росії Г.Гілд – республіканець. З приходом до влади, Вудро Вільсон прагнув встановити дружні стосунки й обирав кандидатуру нового посла, але фінансист Дж.Мері, був призначений у Петербург 1 липня 1914 р. і прибув в Росію лише у жовтні.

Політичні протиріччя між двома країнами виявилися у перших заходах вільсонівської адміністрації. Американські банки вийшли із консорціуму держав із забезпечення китайської позики. Був введений новий тариф, що торкався інтересів біля тридцяти країн, залишивши протести, зокрема Росії, без відповіді. США першими визнали владу Юань Шикая у Китаї, що не відповідало інтересам Росії, й сприяли поваленню мексиканського президента Уерти, який був визнаний Петербургом.

Для США як перемога Росії у війні, так і Німеччини загрожувала їхнім союзом з Японією, спрямованого проти Сполучених Штатів. Америка прагнула стримати Росію. Тому, Вільсон та його радник Е.Хауз сподівалися на виснаження великих держав за затягування військового конфлікту [2, с.93].

Панівна верхівка Російської імперії займала європоцентристську позицію й була невдоволена політикою нейтралітету США, яка розумілася у дусі германофільства й бажання збагатитися на війні. США захищали інтереси Німеччини й Австро-Угорщини у Росії, зокрема військовополонених. Президент США звертався з цього питання до царя у березні 1915 р., отримавши незадовільну відповідь 15 квітня. У Петрограді не сприйняли посередницькі ініціативи Вільсона 1916 р.

Однак, Росія отримувала до 1916 р. 1/8 усіх американських позик та кредитів, боєприпаси. 3 грудня 1914 р. американці збирають інформацію про стан та боєздатність російської армії. У січні 1915 р. розглядається можливість візиту Е.Хауза у Петроград. Дані про погане забезпечення та стан транспорту російських військ надходять від консула у Москві Дж.Снодграсса, посла у Берліні У.Джерарда та У.Пейджа з Лондона. За таких обставин, з метою забезпечення інтересів США у Росії консул Снодграсс був замінений М.Саммерсом, що мав зв'язки серед російських промисловців, його помічником був призначений Б.Майлз, який перебував на службі в Росії 1905-1910 рр.

Послом у Петрограді 8 березня 1916 р. став політик та бізнесмен Д.Р.Френсіс. На зустрічі з міністром С.Сазоновим він заявив про прагнення укладання нового торгівельного договору. Проте у червні 1916 р. йому було відмовлено через рішення економічної конференції Антанти у Парижі. 5 липня 1916 р. Росія уклала з Японією угоду про вплив у Китаї, що мала антиамериканське спрямування. США були стурбовані можливістю

укладення сепаратного миру Росії з Німеччиною, але в умовах загострення економічної та соціально-політичної кризи в Росії США почали розглядатися царатом як альтернатива англо-французьким союзникам. Восени 1916 р. міністр фінансів П.Барк надав Миколі II план розширення фінансових контактів із США [3, с.76-77, 78].

Лютневу революцію США сприйняли як «похоронний дзвін щодо російсько-німецько-японського союзу», нове керівництво Росії оголосило про рішення вести війну до переможного кінця. Спільність політико-ідеологічних поглядів виявилася у американському визнанні 22 березня 1917 р. першими Тимчасового уряду. Петроград з полегшенням поставився до вступу США у війну. Американські кредити Тимчасовому уряду були втричі більше, ніж за царату, й становили 1/10 позик союзникам. Проте Росія не зрозуміла загальної зміни ролі США у світовій політиці, відчувала перевагу над Сполученими Штатами, сприймаючи їх як збагатілих на військових замовленнях, прагнучи встановити опіку над США.

США сприймало Росію виключно як військовий фактор стримування на Східному фронті. У квітні 1917 р. серед запрошених військово-політичних місій Англії, Франції, Бельгії, Італії не виявилось Росії, що не сприймалася вже як велика держава. Підкреслювалося, що кредити видаються тільки на ведення війни. З Великою Британією без врахування російських інтересів з 1916 р. проводилися переговори щодо Проток. Гострі протиріччя були наявні з польського питання, адже з 1917 р. США вели перемови щодо самостійної польської армії, контактували з представниками діаспори фінів, українців тощо. Переговори з Японією без Росії закінчилися підписанням угоди Іссі-Лансінга 2 листопада 1917 р. [4, с.145-146].

З весни 1917 р. виникло суперництво між мирними програмами Росії та США. Петроградська Рада висунула гасло «миру без анексій та контрибуцій», т.зв. «російську формулу миру», що підтримувалася міністром зовнішніх справ М.Терещенко. В.Вільсон пропонував програму демократичного миру, «миру без перемоги». 29 серпня 1917 р. президент США виступив з відозвою щодо мирної ноти Папи Римського, раніше за союзників та Росію.

Після квітневої кризи 1917 р. в Росії, у США виникли серйозні сумніви щодо життєздатності нового режиму. США переоцінювали вплив німецької пропаганди й недооцінювали загрозу ліворадикальних сил. Було вирішено відправити в Росію представницьку місію на чолі з колишнім держсекретарем й міністром, сенатором Е.Рутом, що був відомий своїм консерватизмом. Метою місії офіційно було роз'яснення демократичних ідеалів Америки та Президента й обговорення засобів співробітництва між країнами [5, р.108].

Місія перебувала у країні з 13 червня до 1 липня. Висновки її склалися із двох пунктів. По-перше, великою проблемою було забезпечення залізниць, по-друге, низький морально-вольовий рівень народу. Член місії генерал Х.Скотт пропонував надати 1 млрд доларів, локомотиви й вагони. 4 липня Дж.Стівенс опублікував «Звернення залізничної місії США до російського

народу», де обіцялося 750 млн. доларів. Проте Вільсоном було надано лише 165 млн та техніка.

Після провалу наступу Південно-Західного фронту Велика Британія говорила про можливість перекидання через Сибір японських військ, або однієї-двох американських дивізій з Владивостоку. Проте США через досвід інтервенції до Мексики відкинули ці плани.

Першопочатково Вільсон виявив інтерес до доповіді Рута «План співробітництва зі збереження й укріплення морального стану армії та цивільного населення Росії», що обходився у 5,5 млн доларів. Було відкинута пропозиція Френсіса влаштувати контрпропаганду за допомогою спеціального бюро при посольстві США. Затверджений був план промисловця У.Томпсона та Р.Робінса, очільників Червоного Хреста у Росії. Проте не було узгоджено державне фінансування (3 млн щомісяця). У жовтні 1917 р. був визнаний проект Комітету суспільної інформації на чолі з Дж.Крілом, за яким в Росію надсилалися журналісти й пропагандисти Е.Сіссон та А.Булард, з описом усіх видів пропагандистської діяльності та необхідного штату й коштів [6, р.267, 284-285, 397-399]. Друкувалися листівки, брошури з виступами Вільсона, показувалися фільми.

Після Жовтневого перевороту розглядалася можливість продовження пропаганди у важких умовах майже до березня 1918 р. Тобто, незважаючи на розуміння адміністрацією В.Вільсона всієї хиткості положення царату та Тимчасового уряду, керівництво США намагалось уникнути виходу Росії з війни [7, р.37-38], розглядаючи її, перш за все, з військової точки зору.

Список використаних джерел та літератури

1. Kennan G. Russia Leaves the War. – Princeton, 1956. – 544 p.
2. Архив полковника Хауза. Т. I-IV. – М., 1937. - Т. I. – 220 с.
3. Ганелин Р.Ш. Россия и США, 1914-1917: Очерки истории русско-американских отношений. – М., 1969. – 420 с.
4. Уткин А.И. Дипломатия Вудро Вильсона. – М., 1989. – 320 с.
5. Foreign Relations of the United States. 1918. Russia. – Washington, 1931. – Vol. I. – lxxii, 744 p.
6. The Papers of Woodrow Wilson / ed. by Link A. S., Hirst D. V., Little J. E. Vols. 30-44. – Princeton, 1966-1990. - Vol. 42. – 632 p.
7. Schild G. Between Ideology and Realpolitik: Woodrow Wilson and the Russian Revolution, 1917-1921. – Westport, 1995. – 173 p.

Тетяна Криницька

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Причини реформування ООН (російський аспект)

У російській політичній науці полеміка щодо ролі Організації Об'єднаних Націй продовжується починаючи з 1990-х рр., початку самостійного членства Російської Федерації в організації. Аналіз процесів, які відбуваються в сучасному світі, свідчить про те, що така організація, як ООН, є одним із найвпливовіших світових об'єднань, які існують у сучасному світі. Важливо

зазначити, що в російській науці ведеться дискусія між прибічниками її центральної ролі в системі міжнародних інтересів Російської Федерації ХХІ ст. та тими, хто вважає, що ООН практично втратила свої сили та вплив серед міжнародних організацій.

Так, світова політична система перебуває в постійному процесі трансформації. Щоб відповідати новим умовам і ефективно виконувати поставлені завдання, ООН повинна вносити адекватні новації в свою структуру. Розмова про необхідність змін в Організації назріла вже давно, але в останні роки ця тема стала особливо актуальною. Пояснюється це тим, що, незважаючи на очевидні позитивні зміни глобального характеру, проблеми, з якими сьогодні зіштовхується світова спільнота, не тільки не зменшуються, але неухильно ускладнюються. Відповідно, зростає затребуваність ООН як механізму колективного пошуку шляхом подолання викликів ХХІ ст., так як за час свого існування ООН неодноразово демонструвала свою унікальність і компетентність. З іншого боку, реформа потрібна тому, що без неї ООН втратить нинішні позиції, перетвориться на безпорадного статиста [1, с.215].

Однак, є й цілком об'єктивні причини і процеси, які призвели до внесення коригувань у функціонування системи Організації Об'єднаних Націй. Загалом, можна говорити, що науково-технічний прогрес веде до поглиблення поділу праці, у тому числі за рахунок спеціалізації і кооперування, до розширення торгівлі, до більш інтенсивного обміну ідеями серед різноманітних фахівців, зростає обсяг інвестицій. З одного боку, все це створює сприятливі умови для зростання економічного потенціалу і добробуту народів, зростає обсяг контактів між країнами. Однак, у цього процесу, на жаль, є і зворотна сторона – виникає велике число спірних ситуацій. Це пов'язано як зі зростанням обсягів контактів, так і з тим, що національні рішення все частіше мають наслідки для інших держав, можуть вести до загострення загальних проблем, що виходять на рівень світової спільноти.

Варто зазначити, що нові проблеми, а точніше їх усунення є прямим завданням і метою ООН. Зростає кількість спірних ситуацій, значить має збільшуватися і якість роботи організації. Проте, це справа не одного дня, адже не дарма світові політики думали і продовжують думати над тим, як підвищити ефективність роботи ООН. Організація Об'єднаних Націй, як відомо, була створена в 1945 р. Головною метою її утворення було позбавлення прийдешніх поколінь від лих і жахів війни. Однак, сьогодні стає зрозумілим, що не можна зводити всі біди тільки до військових дій [2, с.55]. Найбільш актуальні проблеми зараз – це бідність, інфекційні хвороби, погіршення стану навколишнього середовища, війни і насильство всередині держав, поширення і можливість застосування ядерної зброї, біологічної зброї, тероризм [3, с.26]. У свою чергу, творці ООН, коли вони говорили про створення нової системи безпеки, то вживали цей термін у традиційному військовому значенні: система безпеки – це система, при якій держави об'єднуються, заявляють, що агресія проти одного є агресією проти всіх, і

зобов'язуються реагувати колективно. Проте у зв'язку з появою і швидким поширенням нових загроз для людства, організації довелося швидко розширювати коло своїх функцій.

Необхідно також згадати те, що ООН довго була ареною протистояння СРСР і США в рамках «холодної війни». Суперництво між двома наддержавами позбавило змоги Раду Безпеки відігравати домінуючу роль у підтримці міжнародного миру й безпеки. Майже всі збройні конфлікти розглядалися крізь призму суперництва Схід-Захід. Як заявив Постійний представник РФ в ООН Віталій Чуркін, «якщо до суперництва США і Радянського Союзу в організації був час пристосуватися, то настільки швидкого краху СРСР ніхто не очікував. Відповідно, зруйнувалася давно і досить міцно усталена система відносин, збудованих навколо Москви. Багато країн, які орієнтувалися на СРСР, втратили навігацію в світовій політиці, виявилися, по суті, безпорадними. Все це спричинило за собою плутанину «в рядах ООН» і, як наслідок, значне зниження ефективності її роботи» [4]. Наступна причина ослаблення ООН, це помітне збільшення числа держав-членів протягом 1945-2011 рр. – з 50 до 193. Цілком природно постало питання про те, як забезпечити регулярний доступ держав-членів до участі в роботі головних органів ООН, насамперед Ради Безпеки. Кожна з країн, що претендують на місце постійного або непостійного члена ООН, «тягнула ковдру на себе», забуваючи про інтереси світової спільноти в цілому [5, с.10].

За словами російського політолога Станіслава Белковського, Організація Об'єднаних Націй виявилася розколоною через внутрішні протиріччя, а також страждає від негативного впливу зовнішніх умов. Тому і виникла потреба в концептуальних перетвореннях системи ООН. Потрібно вибудувати систему взаємовідносин країн-учасників таким чином, щоб вони перестали конкурувати між собою в рамках ООН та вибудовували політику, націлену на підтримку міжнародного миру й безпеки, наголосив С.Белковський [6].

Реформування системи Організації Об'єднаних Націй має бути вироблено відповідно до урахування інтересів усіх держав-членів, а не тільки найвпливовіших. Зміни повинні бути спрямовані на збільшення ефективності роботи організації, позбавлені однобічності. ООН потребує раціональної реформи, як постійному процесу оновлення відповідно до характеру й тенденцій розвитку міжнародних відносин, а не реформи-кампанії. Тільки за цих умов ООН збереже за собою позицію провідної міжнародної організації.

Росія – як країна- правонаступниця СРСР, починаючи з 90-х років ХХ ст., веде активну діяльність в Організації Об'єднаних Націй. Очевидно, що в сучасних умовах назріла реформа ООН, від якої залежить саме існування організації та її майбутня ефективність. Зрозуміло, що за шістьдесят років існування ООН дуже багато чого в ній, незважаючи на універсальність основоположних принципів, не відповідає сучасним вимогам. Фактично, реформа повинна охопити всі сфери діяльності організації. Держави-члени ООН беруть активну участь у цьому процесі, висувуючи свої проекти та

пропозиції. Уявлення про те, як зробити ООН організацією більш дієздатною, досить різні [7, с.69].

Питання реформування Організації Об'єднаних Націй сьогодні є дуже актуальним. Активно його почали використовувати з початку ХХІ ст., коли стало зрозумілим, що міжнародні відносини набули нового формату, а тому їх необхідно змінювати. Загалом, необхідність реформування ООН є важливою місією усього світового суспільства. Фактично, Російська Федерація приймає активну участь у всіх сферах діяльності ООН, однак досить часто Росія не враховує потреби інших гравців на світовій арені, керуючись виключно власними інтересами.

Список використаних джерел та літератури

1. Кулагин В.М. Международная безопасность. Москва: Аспект-Пресс, 2006. 237 с.
2. Ляпичев С.А. Совет ООН по правам человека: происхождение и эволюция // Международная жизнь. 2010. № 9. С. 54-69.
3. Нешатаева Т.А. Международные организации и право. Москва: Наука, 2000. 36 с.
4. Маргелов М. Цена вопроса // Коммерсантъ, 2010, 22 сентября Электрон. версия газеты. Дата оновлення: 22.09.2016. Режим доступа: <http://qoo.by/1g0d> (дата звернення: 05.03.2019)
5. Косолапова Н.А. Формирование глобального миропорядка и Россия. Мировая экономика и международные отношения. Санкт-Петербург: Наука, 2004. №11. С.10-16.
6. Интервью политолога Станислава Белковского // РИА «Новости», электрон. версия газеты. 2006, 26 марта. Дата оновлення: 14.09.2016. Режим доступа: <http://qoo.by/1fZq> (дата звернення: 14.11.2018)
7. Белоногов А.М. Другой ООН у нас нет. Москва: Международная жизнь, 2003. № 6. С. 69-73.

Менкеуліці

Київського національний університет імені Тараса Шевченка

Китайсько-російські відносини у контексті діяльності ШОС

Понад десять років Китай співпрацює з Росією у рамках Шанхайської організації співробітництва (ШОС). Відносини між двома країнами за останні два роки досягли безпрецедентного зростання. Співробітництво у політичній, військовій, торговельно-економічній і гуманітарній сферах отримало значного розвитку. Проте у дружній співпраці двох держав існують елементи суперництва і різні погляди на деякі функції ШОС.

ШОС є єдиною міжнародною організацією у Євразії за участю Китаю. У держав Центральної Азії і Китаю є багато мотивів до співпраці. Держави Центральної Азії зацікавлені у можливостях, які надає їм економічний розвиток Китаю. У свою чергу, Китай потребує їхньої підтримки для збереження політичної стабільності. Загрозу для територіальній цілісності КНР складає сепаратизм у Східному Туркестані, північно-західному регіоні,

розташованому на кордонах з Казахстаном, що активізувався на початку нового століття. Тому Китай вважає, що основою співпраці ШОС у сфері безпеки має бути боротьба з сепаратизмом і тероризмом. Найбільш небезпечною для Китаю є діяльність терористичної організації Рух незалежності Східного Туркестану, яка діє з території Казахстану. Звідси її члени проникають до Сінцзянь-Уйгурського автономного району, де здійснюють теракти проти представників влади. Китай зацікавлений у співпраці з країнами Центральної Азії і Росією для боротьби з сепаратизмом і тероризмом у Східному Туркестані [1].

Якщо для Китаю роль в пострадянській Центральній Азії є порівняно новою, для Росії цей регіон є традиційною сферою впливу. На території п'яти пострадянських країн Центральної Азії проживає більше шести мільйонів росіян. Уряд Росії стурбований тим, що ці країни використовують боротьбу з сепаратизмом як привід для дискримінації етнічних росіян і зменшення впливу Росії у цьому регіоні.

Більшість центрально-азійських держав-членів ШОС входять до інтеграційного утворення Євразійське економічне співтовариство (ЄАЕС) під керівництвом Росії. Тому певною мірою функції двох організацій перетинаються. Унаслідок цього Євразійське економічне співтовариство є конкурентом ШОС з певних питань [2, с.20]. Це створює проблеми для китайсько-російських відносин і є викликом для розвитку ШОС.

Після розпаду Радянського Союзу у країнах Центральної Азії суттєво зменшився російський вплив у сфері культури і освіти. В економічній сфері вони також намагаються не покладатися лише на Росію. Особливо після заснування ШОС торговельно-економічне співробітництво між країнами-членами інтенсифікувалося. Воно пов'язане передусім з розвитком китайської економіки [3]. Все більш тісні відносини між Китаєм і державами Центральної Азії у торговельно-економічній сфері неминуче призводять до зменшення впливу Росії в Центральній Азії [4]. Тому Росія зацікавлена у тому, щоб обмежити економічну функцію ШОС і зосередити співпрацю організації на сфері безпеки, передусім на боротьбі з тероризмом.

Дві країни також мають різне ставлення до розширення ШОС. Росія не підтримувала вступ до цієї організації Пакистану, який має традиційно тісні відносини з Китаєм. Аналогічним було ставлення Китаю до Індії, багаторічного партнера Росії. Після консультацій між двома країнами Пакистан та Індія одночасно стали спостерігачами у ШОС в 2006 р. і приєдналися до цієї організації у 2017 р. Недружні відносини між Пакистаном та Індією мають потенціал ускладнити співробітництво у ШОС між Китаєм і Росією.

Таким чином, між Китаєм і Росією існують розбіжності у баченні концепції ШОС. Проте вони не впливають на загальний позитивний напрямок розвитку двосторонніх відносин між ними.

Список використаних джерел та літератури

1. News and analysis –saferworld - Співпраця Китаю з Центральною Азією та її вплив на регіональний мир і стабільність. Режим доступу:

<https://www.saferworld.org.uk/resources-zh/news-and-analysis/post/636-aaaaasaaaaaaaaasasa>

2. Ван Шучун. Аналіз відносин між ШОС та ЄЕС. Гуанчжоу, 2012. С.20-28.

3. Інтерв'ю з послом Казахстану в Китаї Шахрат Нуресев: чудові досягнення Китаю за 70 років // Xinhua.net. Пекін. Режим доступу: http://www.xinhuanet.com/world/2019-03/09/c_1210076600.htm

4. Чжоу Пуюань. Про "російські чинники, що впливають на відносини між Китаєм і Центральною Азією та "центрально-азіатські фактори" у китайсько-російських відносинах. Пекін, 2012.

Олена Миронюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Українсько-литовські відносини з 2014 р. до сьогодні

На даний момент українці є третьою за чисельністю національною меншиною в Латвії після російської та білоруської. Українці становлять приблизно 2% всіх жителів Латвії, а їхня загальна чисельність налічує близько 50 тис. осіб, хоча частина з них немає громадянства цієї країни [1].

У Латвійській Республіці діє Закон «Про вільний розвиток національних та етнічних груп Латвії та їх права на культурну автономію». Він гарантує всім національним та етнічним групам рівні права, що відповідають міжнародним нормам права людини. У цій країні особи, які належать до національних меншин, мають право зберігати та розвивати свою мову та етнічно-культурну ідентичність, а держава їм в цьому допомагає [2].

Як і в багатьох інших країнах, відносини України з Латвією отримали додатковий імпульс після початку російської агресії. Після 2014 р. кількість візитів та зустрічей високого рівня значно зросла. Президенти України та Латвії зустрічаються щорічно [3].

Конгрес українців Латвії разом з громадськими активістами на постійній основі надають гуманітарну допомогу Україні. Зокрема, вже цього року було відправлено вже 39-й гуманітарний вантаж для людей з особливими потребами [4]. Латвійці активно виступають за цілісність та недоторканість українських кордонів, не визнають анексії Криму.

Після протесту Посольства України та громадських активістів, Міністерство закордонних справ Латвії закрило пропагандистську виставку від Генерального консульства РФ – «Кримська весна. 5 років у рідній гавані» («Krimas pavasaris. 5 gadi dzimtajā ostā»), яка вводила в оману мешканців Даугавпілса про події на півострові [5].

Також необхідно додати, що в лютому цього року у Ризі «Товариство підтримки України» («Ukrainas atbalsta biedrība») організувало заходи на честь Революції Гідності, включаючи молебень по Героям Небесної Сотні, а також мітинг-пікет біля російського посольства під гаслом «Крим – це Україна!». Пікетники закликали до звільнення окупованої території

українського Криму та призупинення утисків кримських татар російськими окупантами.

На подвір'ї Посольства України в Ризі біля стенду із зображенням Небесної сотні були покладені довгі черги червоних лампадок, а на деревах та кущах розвішані жовті, блакитні та білі паперові фігурки янголів – на згадку про загиблих героїв Небесної Сотні [6].

Таким чином, українсько-литовські зв'язки з кожним роком стають міцнішими. Підписуються міжнародні договори між нашими державами, Латвія проводить активну допомогу Україні, в тому числі гуманітарну. Певним чином цьому сприяє активна діяльність української діаспори в Латвії, яка не тільки влаштовує культурні-просвітницькі події, але й інформують громадськість про реальний стан подій в нашій країні. Необхідно зазначити, що латвійські політики є симпатиками України, часто стають на захист нашої держави в контексті світової політики та виступають проти анексії Криму.

Список використаних джерел та літератури

1. Par to bijušās PSRS pilsoņu statusu, kuriem nav Latvijas vai citas valsts pilsonības – 1992. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=77481> (дата звернення: 9.04.2019).
2. Українці у Латвійській Республіці // Посольство України в Латвійській Республіці. Офіційна сторінка. URL: <https://latvia.mfa.gov.ua/ua/ukraine-lv/ukrainians-in-lv> (дата звернення: 9.04.2019).
3. Zarembo K. Foreign policy audit: Ukraine – Latvia / K. Zarembo, E. Vizgunova. – Kyiv: Discussion paper, 2018. – 42 с.
4. Діаспора з Латвії відправила в Україну гуманітарну допомогу людям з інвалідністю // УКРІНФОРМ. – 2019. URL: до ресурсу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-diaspora/2655362-diaspora-z-latvii-vidpravila-v-ukrainu-gumanitarnu-dopomogu-ludam-z-invalidnistu.html> (дата звернення: 9.04.2019).
5. У Латвії закрили російську виставку про "Кримську весну" // УКРІНФОРМ. – 2019. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-crimea/2663704-u-latvii-zakrili-rosijsku-vistavku-pro-krimsku-vesnu.html> (дата звернення: 9.04.2019).
6. У Ризі вшанували Героїв Небесної Сотні та пікетували посольство РФ // Центр міжнародних зв'язків України. – 2019. URL: <http://ua.ciru.org/> (дата звернення: 9.04.2019).

Галина Музичук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Історіографія українсько-вірменських відносин (1991-2019 рр.)

При вивченні та дослідженні системи двосторонніх українсько-вірменських відносин на базі історіографічних джерел 1991-2019 рр. ми маємо можливість проаналізувати співробітництво двох країн у системі

загальноєвропейських міжнародних відносин, а також простежити процес посткомуністичного розвитку країн.

Можливості взаємовигідного співробітництва між Україною і Вірменською Республікою зумовлені історичними та культурними зв'язками, дружніми і партнерськими політичними відносинами, господарськими контактами, існуванням національних меншин [1,с.39-42]. Українсько-вірменські відносини, їхнє становлення, розвиток і перспективи недостатньо досліджені як у сучасній вітчизняній, так і у вірменській історіографії, більшою частиною розповсюджена історіографія радянських часів, але вона поступово втрачає свою актуальність у сфері політично-соціальних та економічних відносин, що зумовлено подіями 2014 р. та погіршенням українсько-російських відносин, двох важливих країн для розвитку Вірменії на міжнародній арені. Не варто відкидати вбік негативний політичний фактор – такий як «фактор утримання» розриву російсько-вірменських відносин через наявність російських військ на території Вірменії [2, с.11]. Після приходу до влади у травні 2018 р. Ніколи Пашиняна політика Вірменії значно змінилась у всіх напрямках. Пашинян охарактеризував відносини з Росією як «взаимоотношения говорящего и слушающего» [3]. Він максимально намагається відродити справжню незалежну Вірменію з попелища проросійського залишку держави.

Українсько-вірменські відносини нас цікавлять з погляду стабільності на Кавказі і місця України у врегулюванні регіональних криз [4,с.36-40]. Початок українсько-вірменському співробітництву поклало встановлення 25 грудня 1991 р. дипломатичних відносин між державами [5,с.300-301]. У Закавказькому регіоні Україна дотримується традиційної політики збалансованих відносин із кожною з закавказьких держав [6,с.46-48].

У більшості сучасних публікацій наводяться лише деякі факти співпраці між Україною і Вірменією на основі аналізу відносин у складі СРСП та розглядаються окремі проблеми розвитку їхніх міждержавних відносин. Важливо підкреслити, що з кожним роком українсько-вірменські взаємини набувають нових фарб, і література, наприклад за 2013 р., вже не є актуальною, але тим не менш для нас узагальнююче вивчення співпраці України і Вірменії важливе з наукової і практичної точок зору. Комплексний аналіз джерел дає нам можливість оцінити рівень двосторонніх відносин, виявити недоліки й прорахунки, тенденції і можливості його розвитку у політичній та соціально-економічній сферах. Науковий і практичний інтерес становить вивчення процесу співпраці не лише на державному рівні.

Питання взаємовідносин між державами в світі завжди було популярним як для наукового вивчення, так і для роботи в дипломатичній сфері. Питання міжнародного співробітництва між Україною та Вірменією також набуває поширення, і причинами для цього виступають:

- збільшення популяції вірмен на території України;
- недостатня активність діяльності української діаспори на території Вірменії [7, с.188-194];

– зростання впливу вірменської діаспори на життя української держави [8, с.96- 99];

– проблема взаємного невизнання українського голодомору вірменами та геноциду вірмен українцями;

– економічні, історичні та культурні питання.

На жаль, джерельна база не насичена публікаціями з даної теми, але це свідчить про її актуальність та перспективи для подальшого вивчення. Також актуальним залишається питання про доступ до архівних фондів Вірменії та України.

Історіографічний огляд та аналіз про українсько-вірменське співробітництво 1991-2019 рр., засвідчує, що економічні відносини країн не були предметом комплексного наукового дослідження. Лише в окремих публікаціях актуалізувалися деякі питання з економічних питань за допомоги текстів договорів та угод, і політичних відносин між Україною і Республікою Вірменія [9, с.40]. У вірменських публікаціях висвітлено загалом питання Вірменії та майбутнього її народу на території України. Оприлюднення не наративних, а саме актових джерел обох країн може сприяти зменшенню впливу на розвиток українсько-вірменських стосунків. Варто відзначити, що все ж таки переважна більшість наукових публікацій присвячена вивченню саме вірменської діаспори на території України та її впливу на українське життя. Публікація джерел може сприяти початку міждержавного і міжнаціонального діалогу з метою з'ясування причин давнього протистояння і встановлення миру.

Список використаних джерел і літератури

1. Самутіна О. Украина и южный Кавказ: цивилизационные аспекты современных конфликтов на постсоветском пространстве – Журнал «Вестник Кемеровского государственного университета», Т -2, № 4(60), 2014. – С. 39-42
2. Simon G. Die neue Ukraine: Gesellschaft, Wirtschaft, Politik (1991-2001) – Köln, Weimer, Wien: Böhlau, 2002. 11 S.
3. <https://rusarminfo.ru/2015/09/20/s-kakoj-celyu-oppozicioner-nikol-pashinyan-pribyl-v-moskvu/>
4. Дудник О. Нагорно – карабахский вопрос во внешней политике Украины (1992 – 2012) – Журнал «Кавказ & Глобализация», 2014. с. 36 – 40
5. Україна на міжнародній арені – Збірник документів і матеріалів 1991-1995 рр. У 2-х книгах / В.В. Будяков (упоряд.); Г.Й. Удовенко (ред.). Книга № 2. – Київ: Юршком Інтер, 1998 – С. 300-301.
6. Фінько А.Є. Взаимоотношения Украины с государствами Кавказа ее политики в Черноморско – Каспийском регионе – Журнал "Кавказ & Глобализация" Т – 3, Выпуск 4 – Лулеа: SA&CC Press AB, 2009 – С.46-48
7. Тирабян К. Диаспора в системе международных отношений в современном мире (на примере армянской диаспоры) – Журнал «Управленческое консультирование» № 5, 2017. – С. 188-194

8. Папоян А. Положение национальных меньшинств Армении при выполнении рамочной конвенции совета Европы – Журнал «Манускрипт» Вып. 11, № 73, 2016 – с. 96 – 99

9. Հայկական ՄԱԶ Գիտությունների Ակադեմիա Լրաբեր հասարակական գիտությունների – Հարց 2 – Երևան: Հայկական ՄԱԶ Գիտությունների Ակադեմիայի Հրատարակչություն, 2000. – էջը 40

Діана Онодвалюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Процес вирішення та можливі перспективи урегулювання Палестинської проблеми в ООН

За останні більш, ніж п'ятдесят років жодна проблема не привертала такої ж пильної уваги міжнародної спільноти, як палестинське питання. З самого початку діяльності Організації Об'єднаних Націй ця проблема в тій чи іншій формі була присутня в її порядку дня. Вона була предметом незліченних суперечок, обговорень і переговорів. Однак, незважаючи на активні і різнобічні зусилля в цій області, палестинське питання все ще залишається не вирішеним та, як і раніше, вимагає невідкладної уваги міжнародної спільноти.

Вперше ООН торкнулася палестинського питання в 1947 р., в результаті чого Генасамблея ООН прийняла резолюцію 181 про розділ Палестини 29 листопада 1947 р. [5]. Цю дату і прийнято вважати датою початку ізраїльсько-палестинського конфлікту. Резолюція 181 передбачала розділ території і утворення на її території двох держав – арабської та єврейської. Єрусалим ж передбачалося виділити в самостійну адміністративну одиницю з особливим міжнародним статусом. Було створено державу Ізраїль. Арабську державу на території колишньої підмандатної Палестини створено не було.

Другою резолюцією ООН, яка стосувалася Ізраїлю і Палестини, стала резолюція 242 прийнята Радою Безпеки ООН 22 листопада 1967 р. [6]. У 242 резолюції РБ ООН підкреслювалася «неприпустимість придбання території шляхом війни», містилася вимога виведення ізраїльських збройних сил із земель, окупованих під час Шестиденної війни, і досягнення справедливого врегулювання проблеми біженців, також вказувалося на необхідність поваги і визнання суверенітету, територіальної цілісності і політичної незалежності кожної держави на Близькому Сході, при «їхньому бажанні жити в мирі». Фактично ця резолюція стала відправною точкою формули «території в обмін на мир», яка лягла в основу подальшого мирного процесу по врегулюванню арабо-ізраїльського конфлікту. [2]

22 жовтня 1973 р. РБ ООН прийняла резолюцію 338 [7], яка закликала до припинення бойових дій і початку ведення переговорів між усіма зацікавленими сторонами, особливо підкреслювався заклик почати практичне виконання резолюції 242 шляхом вступу в переговори.

21 жовтня 2003 р. на надзвичайній сесії Генеральної Асамблеї ООН переважною більшістю голосів була прийнята резолюція ES-10/13 [1] з вимогою до Ізраїлю припинити будівництво «Розділової стіни», яку Ізраїль почав зводити влітку 2002 р. Будівництво стіни відбувалося зі значними захопленнями палестинських земель і охопленням ряду ізраїльських поселень. Дані дії були визнані резолюцією ES-10/13 протиправними.

У 2011 р. палестинське питання знову було висунуте на розгляд ООН. Річ у тім, що палестинський президент Махмуд Аббас передав генеральному секретареві ООН Пан Гі Муну заявку палестинців на визнання Організацією Об'єднаних Націй держави Палестина. Проте, ще до передачі заявки на сесії Генеральної асамблеї ООН розгорілися дебати щодо цієї ініціативи палестинців [4]. Зважаючи на все ще дуже складну ситуацію на Близькому Сході, Генеральний секретар ООН закликав передусім Ізраїль спокійно й відповідально реагувати на дії палестинців. Саме на цьому наголосив Пан Гі Мун в розмові з ізраїльським прем'єр-міністром Беньяміном Нетаньяху в рамках Генеральної Асамблеї ООН. У дуже складну ситуацію потрапили через ініціативу палестинців Сполучені Штати Америки. Країна, яка традиційно підтримує Ізраїль, у тодішній ситуації в світі не хотіла викликати на себе й гнів арабського світу.

Тим часом, «дороговказом» у складній ситуації могла стати французька ініціатива. Президент Франції Ніколя Саркозі у своєму виступі перед Генеральною Асамблеєю ООН запропонував альтернативний шлях для вирішення суперечки навколо палестинської ініціативи. Саркозі висловився за підняття статусу палестинців в ООН і за якомога швидше (упродовж місяця) відновлення мирних переговорів.

Сьогодні палестинська делегація в ООН має статус «спостерігача». За пропозицією Франції, цей статус можна буде підняти до статусу «держави-спостерігача». Так в ООН позиціонується, приміром, Ватикан. Для підняття статусу достатньо двох третин голосів Генеральної Асамблеї, чого в принципі реально досягнути. Станом на сьогодні палестинське питання не є вирішеним. Палестинське питання – найстаріше з невирішених питань, нерозривно пов'язаних з історією ООН. Протягом десятиліть міжнародне співтовариство заохочувало переговорний процес, який повинен був сприяти ухваленню рішення про дві держави. Саме такими словами на відкритті чергової сесії Комітету по здійсненню невід'ємних прав палестинського народу виступив сьогоднішній Генеральний секретар ООН Антоніу Гутерріш [3].

«Члени Ради Безпеки раз по раз говорили про те, що бачать регіон, в якому дві демократичні держави – Ізраїль і Палестина – живуть пліч-о-пліч, у світі, в межах безпечних і загальновизнаних кордонів. Генеральна Асамблея підтвердила, що рішення про дві держави через створення палестинської держави є єдиним способом домогтися стабільності, миру, процвітання і розвитку в регіоні. І я неодноразово повторював, що хотів би бачити палестинську державу й ізраїльську державу – обидва зі столицею в Єрусалимі», – сказав Антоніу Гутерріш [2].

Проте, підкреслив Генеральний секретар, реальність далека від цього бачення. Домогтися узгоджених глобальних дій з палестинського питання в наші дні дуже важко, вважає глава ООН. А те, що відбувається зараз в регіоні, може створити в рамках однієї держави незворотну ситуацію, яка не відповідає очікуванням ні ізраїльтян, ні палестинців. Так, нагадав Генсек, нелегальне будівництво поселень на Західному березі є одним з головних перешкод на шляху до миру.

Антоніу Гутерріш наголосив, що в Газі склалася важка економічна ситуація. За даними представників ООН, які працюють в секторі, до 2020 р. він стане непридатним для проживання. *«Два мільйони палестинців щодня страждають через крах інфраструктури, відсутність електрики, базових побутових послуг, хронічного безробіття і паралізовану економіку»*, – сказав Генеральний секретар.

Глава ООН також вкрай стурбований браком фінансування Близькосхідного агентства для допомоги палестинським біженцям (БАПОР). Гутерріш попередив, що на кін поставлено безпеку і людську гідність п'яти мільйонів палестинських біженців, а також стабільність усього регіону. Генеральний секретар закликав міжнародне співтовариство не допустити зупинення операцій БАПОР.

Підлив «масла у вогонь» палестинської проблеми і сьогоднішній президент США Дональд Трамп. Він запропонував припинити надавати фінансову допомогу Палестині за небажання вести переговори про мир з ізраїльтянами. *«Ми платимо мільярди доларів ні за що не тільки Пакистану, але і іншим державам. Наприклад, ми надаємо палестинцям в рік сотні мільйонів доларів, але це не цінують і навіть не виявляють до нас повагу. Вони навіть не хочуть вести переговори про досягнення миру з Ізраїлем»* [3], – сказав він.

6 грудня 2017 р. Трамп визнав Єрусалим столицею Ізраїлю і розпорядився почати перенесення в це місто посольства США в країні з Тель-Авіва. Як відомо, статус Єрусалима – одна з ключових проблем палестино-ізраїльського конфлікту. Ізраїльтяни зайняли східну частину міста в ході війни 1967 р. і наполягають, що Єрусалим є *«єдиною і неподільною»* столицею Ізраїлю. У свою чергу, палестинці хочуть зробити східну частину міста столицею своєї держави.

Висновки. Звісно, така ситуація ще раз підкреслює примарність скорішого вирішення палестинської проблеми і багато експертів схиляються до думки, що дипломатичного врегулювання цього конфлікту може не відбутися взагалі. Безсилою є й ООН, серед основних членів якої є країни, які мають різні погляди щодо вирішення «палестинського питання», що визнає і сьогоднішній Генеральний секретар цієї організації. На жаль, на задвірках політичних ігор та махінацій залишається просте населення Ізраїлю та Палестини, яке раз по раз страждає від терористичних актів та загалом напруженої і нестабільної ситуації в регіоні.

Список використаних джерел та літератури

1. Вірослава Марич. Палестино-Израильский конфликт: в поисках современной академической интерпретации [Електронний ресурс] / Вірослава Марич – Режим доступу до ресурсу: [https://digi.lib.ttu.ee/i/file.php?DLID=3049&t=1.](https://digi.lib.ttu.ee/i/file.php?DLID=3049&t=1;);
2. Глава ООН: палестинский вопрос – старейший из неразрешенных вопросов [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://www.refworld.org.ru/docid/5a7da2f24.html.](http://www.refworld.org.ru/docid/5a7da2f24.html);
3. Дональд Трамп о палестинской проблеме [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4855755.](https://tass.ru/mezhdunarodnaya-panorama/4855755);
4. Леся Юрченко. Палестинське питання в ООН: американське вето й французька альтернатива [Електронний ресурс] / Леся Юрченко – Режим доступу до ресурсу: [https://www.dw.com/uk/a-15408365.](https://www.dw.com/uk/a-15408365);
5. Резолюція Генеральної Ассамблеї ООН № A/RES/181 (II) [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [http://mfa.gov.il/MFARUS/PressRoom/BehindHeadlines/Pages/68-years-ago-GA-UN-approved-the-partition-of-Palestine.aspx.](http://mfa.gov.il/MFARUS/PressRoom/BehindHeadlines/Pages/68-years-ago-GA-UN-approved-the-partition-of-Palestine.aspx);
6. Резолюція Ради Безпеки ООН 242 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [https://guide-israel.ru/history/9723-rezolyuciya-sb-oon-242-1967/.](https://guide-israel.ru/history/9723-rezolyuciya-sb-oon-242-1967/)
7. Резолюція Совета Безопасности ООН 338 [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: [https://guide-israel.ru/history/9728-rezolyuciya-sb-oon-338-1973/.](https://guide-israel.ru/history/9728-rezolyuciya-sb-oon-338-1973/)

Анастасія Сахарова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Аналіз радянсько-мексиканських відносин

Історія встановлення дипломатичних відносин між СРСР та Мексиканськими Сполученими Штатами складається з цілої серії взаємних кроків. Радянський Союз був першою комуністичною країною; довгий час на міжнародній арені його сприймали як «батьківщину соціалізму» [1, с.760] і Жовтнева революція дуже вплинула на Мексику; у 1919 р. там була створена Мексиканська комуністична партія, яка мала навіть певну підтримку. Згодом Генеральний консул Мексики у Москві отримав директиву звернутися до Ради Народних Комісарів зі спеціальним повідомленням. У листі до Управляючого РНК В.Д. Бонч-Бруєвича від 4 травня 1920 р. було написано: «Мексика, не бажаючи передавати свої багатства Америці, як країні, що постійно її пригнічує, зараз змушена шукати інших ринків збуту для своїх товарів. Росія є єдиною вигідною для неї ринком, куди вона може збувати все своє виробництво...Зараз нам важливо мати згоду Республіки на нашу пропозицію, після чого всі інші питання та деталі терміново будуть встановлені однаково вигідними для обох сторін умовами і способами» [2, с.17]. Згодом консул отримав позитивну відповідь, проте через несприятливу

економічну ситуацію як у СРСР, так і в Мексиці, цю угоду довелося відкласти.

Під час голоду у 1921-23 рр. Мексика запровадила кампанію солідарності. Були створені численні комітети, як наприклад, Федерація комуністичної Молоді, Комітет мексиканських жінок для врятування Росії, всі вони діяли через американський Червоний Хрест та інші організації. Велику роль у цьому русі зіграв Дубровський, представник Червоного Хреста Росії в Америці, який 15 січня 1922 р. зустрівся з президентом Мексики Альваро Обрегеном. Президент погодився надати допомогу Союзу, що підтвердив телеграмою, надісланою 24 січня того ж року до Готелю «Ізабель», де зупинився Дубровський. Допомога президента Обрегона була неоціненною і в найближчому часі він отримав подяку від Соловйова, президента російського Червоного Хреста [3].

Стосунки з Мексиканськими Сполученими Штатами спочатку базувалися лише на політичних інтересах. До того ж, Мексика була першою країною Америки, яка визнала Радянський Союз у 1924 р. Стосунки було розірвано у 1930 р., а згодом відновлено за часів Другої світової війни, у 1942 р. Дипломатичні стосунки не були розірвані і в часи Холодної війни. В обох країн були міцні культурні зв'язки, але економічну та торгівельну співпрацю їм налагодити не вдалося.

Таким чином, саме з Мексикою у Радянського Союзу встановились більш-менш довгі дипломатичні відносини, найдовші у регіоні. Звичайно така зацікавленість пояснюється наявністю у Мексики спільного кордону із США, що могло дати великі бенефіції Радянському Союзу. СРСР намагалися налагодити політичні зв'язки через укріплення економічної співпраці як з Мексикою, так і з Венесуелою. Найбільший інтерес для СРСР в регіоні представляли Мексика, Аргентина та Куба [4].

Цікаво те, що уряд Мексики ніколи не був під контролем Мексиканської Комуністичної партії, а її представники не складали там якоїсь помітної більшості [4, с.23]. Так само не можна назвати політику Мексиканських урядів прокомуністичною. Причина таких довгих стосунків пояснюється Колем Блезьє якраз наявністю такого потужного сусіда, як Сполучені Штати. Тому традиційно Мексика підтримувала зв'язки з певною третьою силою, яка могла б допомогти тримати баланс на противагу американському впливу. В ХХ ст. такою третьою силою став Радянський Союз. Напередодні Першої світової війни Мексика орієнтувалася на Німеччину та в майбутньому, враховуючи програші Німеччини на світовій арені, варто було звернути увагу на нових політичних гравців. Саме тому стосунки Мексики і Радянського Союзу залишалися на офіційному рівні навіть за часів Холодної війни, коли СРСР було дозволено залишити посольство у Мехіко, і протрималися до самого кінця існування Радянського Союзу.

Балансуючи, Мексика не була ні радянським сателітом, ні під великим впливом Америки. По суті, ця країна була єдиною в сфері інтересів Сполучених Штатів Америки, яка зберігала дипломатичні відносини з комуністичною Кубою. Незважаючи на те, що ідеологія Радянського Союзу

та Мексики має дуже мало спільного, обидві країни не підтримували ні Гітлера, ні Муссоліні, й обидві підтримували Другу Іспанську Республіку проти Франциско Франко [4, с.24]. Ще однією спільною рисою обох країн було те, що з часів Революції там домінувала одна партія, лише різного спрямування.

Серго Мікоян також зазначає, що сусідство Мексики з США потребувало «максимальної обачності» у зовнішній політиці [2, с.16]. Таке сусідство штовхало Мексику на пошук точок опори поза Латинською Америкою. Це була протизадача «посягання на суверенітет Мексики» зі сторони Вашингтона у вигляді більш широкого спектру політичних, економічних відносин з іншими країнами.

Історик Умберто Гарса Елісондо дає таку характеристику цим двостороннім відносинам:

- 1) нерівноправні: наддержавна та держава середнього масштабу;
- 2) різних напрямків: розвинута соціалістична країна та капіталістична, що розвивається;
- 3) з низьким пріоритетом: як для Радянського Союзу Мексика, так і навпаки для Мексики СРСР не був пріоритетним напрямком зовнішньої політики;
- 4) символічного характеру: політичні, а співпраця в економіці, технологіях чи культурному плані недостатня та нерегулярна, але мала перспективи розвитку у майбутньому [1, с.761].

Для Радянського Союзу Мексика була важлива в плані того, щоб мати вплив всередині сфери інтересів Сполучених Штатів. США традиційно мали великий вплив у Мексиці, довгу історію стосунків, залежали від її натуральних ресурсів. Посилюючи свій вплив у Мексиці, Радянський Союз хотів «пустити коріння» у зоні національної безпеки Штатів. СРСР також був зацікавлений у партнерстві з Мехіко через його природні ресурси та вплив у регіоні, адже серед країн Латинської Америки Мексика була найбільш розвинутою в економічному та політичному плані й мала чималий авторитет.

Відносини Мексики та Радянського Союзу мали мало виражений політичний характер: їхньою метою було збереження миру, загальне благо, співпраця у плані розвитку, тобто, в принципі, загальні фрази, які не мали під собою якихось конкретних кроків у плані політичної взаємодії. Незважаючи на це, розвивалася інша сторона цих відносин, яка була набагато більш успішною: культурна сфера, наукова, певна комерція і т.д. Проте у плані науки були певні труднощі – Мексика сумнівалася, що Радянський Союз зможе адаптуватися під їхні потреби і вони також не дуже хотіли пускати до себе радянських вчених [1, с.763]. Тому, саме у культурній сфері ми бачимо найбільшу співпрацю між цими двома країнами. Мексиканський націоналізм зі своїм дещо антиамериканським забарвленням збігався з радянським антиімперіалізмом та боротьбою із США у всіх можливих проявах [1, с.763]. Традиційно Радянський Союз допомагав країнам, що розвиваються, й особливо країнам Латинської Америки. Тому, кожен виступ, маніфестація,

незадоволення політикою Сполучених Штатів у країнах Латинської Америки був на руку СРСР.

Якщо говорити про Мексику, то Сполучені Штати були їхнім центральним союзником і головним вектором у міжнародній політиці. Саме тому стосунки між Мексикою і соціалістичними країнами залежали великою мірою від:

- 1) стосунків США з Радянським Союзом;
- 2) зовнішньої політики США;
- 3) загальних тенденцій у відносинах між Сходом і Заходом;
- 4) стосунків між Мексикою та Сполученими Штатами у певний період.

Коли Москва почала цікавитись Мексикою, її цікавили: відносини Мексики зі США, Політика Мехіко щодо країн Центральної Америки, нафтова політика країни і незалежна зовнішня політика держави. У 1970-х рр. збільшення уваги до Мексики з боку країн соціалістичного табору пояснюється збільшенням відносної ваги Мексики у регіоні, що пояснюється її нафтовими багатствами.

З точки зору радянської історіографії Мексика й соціалістичні країни є «природними союзниками», які намагаються контролювати зазіхання США. Однак краще буде сказати, що бажання та намагання Мехіко співпадали з курсом зовнішньої політики Радянського Союзу. Тобто, можемо виділити 2 головних елементи цих відносин [1, с.767]: співпадіння зовнішньополітичного курсу у його головних аспектах та стратегічні і геополітичні цілі. Наприклад, погіршення відносин між США та СРСР впливають на поліпшення відносин СРСР та Мексики, особливо щодо питань по збереженню миру, політики міжнародної безпеки, розрядки, роззброєння, політики щодо Близького Сходу та Центральної Америки [4, с.142].

Таким чином, ми можемо зробити висновок, що позиція Мексики стосовно конфлікту між Сходом та Заходом прямо залежить від стосунків зі Сполученими Штатами у певний період часу. Якщо існує конфлікт з північним сусідом, Мексика виступає на боці Сходу, в іншому разі – на боці Заходу. Таким чином, Мексика відгороджується від поділу на блоки та її міжнародна політика є відмінною від логіки «конфлікту біполярного світу». Відносини між Радянським Союзом та Мексикою були вигідні обом сторонам, адже для Мексики це була можливість послабити власну залежність від США і можливість маневрувати, а для СРСР – шанс втрутитись у сферу інтересів США і збільшити свій вплив у Латинській Америці загалом. Тобто, ми можемо сказати, що така співпраця була взаємовигідною, але інтереси обох країн щодо один до одного були викликані потребами часу. Тому, стимулу активно розвивати співпрацю поза пріоритетними напрямками не було.

Список використаних джерел та літератури

1. Elizondo, Humberto Garza. “Las Relaciones México-URSS.” *Foro Internacional*, vol. 28, no. 4 (112), 1988, pp. 760–769. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: www.jstor.org/stable/27738286.

2. Микоян С.А. СССР-Мексика: 60 лет сотрудничества. – М.: «Международные отношения», 1984. – 120 с.

3. Monteon Gonzalez, Humberto. La solidaridad: un puente que unió a México y la Rusia soviética. Espiral (Guadalajara), 2011, vol.18, n.51 [citado 2019-05-01], pp.73-102. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.scielo.org.mx/scielo.php?script=sci_arttext&pid=S1665-05652011000200003&lng=es&nrm=iso. ISSN 1665-0565.

4. Blasier, Cole. The Giant's Rival: The USSR and Latin America, Revised Edition. Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 1989. [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <https://books.google.com.ua/books?id=qtESDy9ArlMC&pg=PR6&lpg=PR6&dq=The+Giant%E2%80%99s+Rival:+The+USSR+and+Latin+America,+Revised+Edition-+Cole+Blasier&source=bl&ots=7J636yyTmf&sig=ACfU3U0F8pvLxGDjOcb--PPeCZgyP8ynhw&hl=uk&sa=X&ved=2ahUKEwjcksLrmfrhAhUCmIsKHemoDKAQ6AEwBHoECAYQAQ#v=onepage&q&f=false>

5. Vargas, Augusto. América Latina y la Unión Soviética: Una nueva relación. Buenos Aires: Grupo Editorial Latinoamericano FLACSO-RIAL, 1987.

Ярослав Татаркевич

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Британсько-американське стратегічне партнерство на початку війни з тероризмом

Сучасні міждержавні відносини, хоч і ґрунтуються в певній мірі на основі національних інтересів, та попри це велика роль у них відводиться пошуку та збереженню «стратегічних партнерів». Країни-партнери зазвичай взаємодіють на основі взаємних оборонних договорів, хоча їх можуть пов'язувати і глибокі економічні, культурні, дипломатичні зв'язки та традиції. Країна-партнер може слугувати провідником інтересів стратегічного союзника у своєму регіоні, а також за потреби лобіювати ці інтереси у міжнародних організаціях. Для США таким стратегічним партнером на початку ХХІ ст. була Велика Британія.

Особливі відносини США з країнами Західної Європи і, в першу чергу, зі Сполученим Королівством базуються, серед іншого, на спільних політичних традиціях та інституціях, економічних, мовних та культурно-релігійних зв'язках [1, с.13-14]. Попри це, наприкінці ХХ ст. відбулося певне охолодження відносин між США і багатьма країнами Європи. Серед причин такого явища наводять закінчення Холодної війни, після чого намітилися розбіжності між основними партнерами по НАТО; наростання відмінностей між Північною Америкою та Західною Європою в культурній, релігійній, політичній та економічній сферах, зокрема через інтенсивні міграційні процеси в обох регіонах; зміна американських зовнішньополітичних пріоритетів у бік країн Азії [1, с.14]. Однак, від Другої світової війни і до початку ХХІ ст. Британія зберегла свій статус найближчого союзника

Сполучених Штатів, не в останню чергу завдяки спільній позиції щодо війни проти тероризму [1, с.218].

Після терактів 11 вересня 2001 р. президент США Джордж Вокер Буш (2001-2009) одразу ж звернувся до американської нації, оголосивши війну тероризму. І попри те, що поки не йшлося про якусь конкретну країну, відповідальну за теракти чи якимось причетну до них, абсолютна більшість американців (79%) підтримала заклик президента і почала трактувати 11 вересня як перший «акт війни», напад на США. За словами Дж.В.Буша, Америка постраждала від нападу, оскільки була «найяскравішим маяком свободи у світі» [2, с.17-18].

У своїй промові в Конгресі 20 вересня Дж.В.Буш вже конкретизував основні напрями майбутнього удару – терористична організація Аль-Каїда, яку підтримував режим Талібана в Афганістані. Президент також повторив основну тезу із попередньої промови: «11 вересня вороги свободи здійснили акт війни проти нашої країни». Дж.В.Буш засудив режим Талібана: «Афганський народ став озлобленим, багато людей голодує і багато хто втік. Жінкам не дозволено відвідувати школи. Вас можуть ув'язнити за володіння телевізором. Може сповідуватися лише та релігія, яку нав'язують їхні лідери. Чоловіка в Афганістані можуть кинути до в'язниці, якщо його борода надто коротка»; в ультимативній формі вимагав видати всіх керівників Аль-Каїди, закрити всі тренувальні табори терористів і надати туди доступ США; окреслив характер майбутньої війни – що це має бути повноцінна війна, яка істотно відрізнятиметься від війни в Перській затоці 1990 р. та недавнього застосування американської авіації в Косово. Особливо потужно виглядає заклик до інших держав визначитися зі своєю позицією у війні проти тероризму: «Кожна нація, в кожному регіоні повинна прийняти рішення. Ви або з нами, або з терористами. З цього дня, кожна нація, що...підтримує тероризм, буде розцінюватися Сполученими Штатами як ворожий режим» [3].

Дж.В.Буш закріпив основні принципи боротьби з тероризмом, які визначали політику його адміністрації: 1) Сполучені Штати не ведуть переговори і не укладають угоди з терористами; 2) Сполучені Штати мають забезпечити суд над терористами за їхні злочини; 3) Сполучені Штати ізолюватимуть і здійснюватимуть тиск на кожну країну, що спонсорує тероризм; 4) США будуть стимулювати контртерористичні можливості союзників [4, с.472].

Чи не першою на заклик США відреагувала Велика Британія. Вже 2 жовтня британський прем'єр-міністр Тоні Блер виголосив надзвичайно емоційну промову, яку можна розцінювати як своєрідну відповідь на заклики Дж.В.Буша. Так, Т.Блер практично одразу зазначає: «Ми були з вами на початку [очевидно, мається на увазі загибель і кількох десятків британських підданих 11 вересня]. Ми будемо стояти з вами до самого кінця». Він також повторює тези американського президента, засуджуючи Аль-Каїду і критикуючи талібанський режим в Афганістані: «Талібанський режим недемократичний. Там заборонені спорт, телебачення і фотографія, мистецтво і культура. Всі інші релігії або інтерпретації ісламу жорстоко

придушуються, а вірян ув'язнюють. Складно повірити, наскільки погано там поводяться з жінками. Спершу їх вигнали з університетів, дівчатам не дають відвідувати школи; не мають юридичних прав; заборонено без супроводу чоловіка виходити з дому. Тих жінок, що не підкоряються, забивають камінням» [5]. Т.Блер так само в ультимативній формі закликав Талібан видати терористів, а також запевнив, що Британія докладатиме всіх зусиль в усіх міжнародних організаціях – ООН, Великій Вісімці, ЄС, НАТО – для повсюдної боротьби з міжнародним тероризмом [5].

Загалом, ми бачимо, що Британія і США проявили одностайність на початку війни проти тероризму. В 2001 р., коли пам'ять про теракти 11 вересня була ще свіжою і болючою, боротьба з тероризмом легко отримала підтримку в ООН з боку всієї міжнародної спільноти. Однак вже в 2003 р., коли США перевели фронт війни з тероризмом в Ірак, проти цього рішення сформувалася опозиція низки Європейських країн, зокрема Німеччини, Франції та Бельгії. Попри це, Велика Британія була готова вступити в коаліцію зі США для війни в Іраку навіть без офіційного дозволу Ради безпеки ООН чи поза структурою НАТО [6, с.208; 7, с.150-151].

Таким чином, можемо констатувати, що стратегічне партнерство США і Великої Британії на початку війни з тероризмом проявилось в одностайності як загальних позицій щодо тероризму як такого, так і щодо методів боротьби з ним. З досвіду англо-американських відносин випливає, що стратегічне партнерство залишається ефективним способом взаємодії двох держав задля досягнення спільних цілей навіть за умови відсутності широкої міжнародної підтримки.

Список використаних джерел та літератури

1. Wiarda, H. J. (2011). *American Foreign Policy in Regions of Conflict*. New York: Palgrave Macmillan.
2. Dimaggio, A. R. (2015). *Selling War, Selling Hope. Presidential Rhetoric, the News Media and U.S. Foreign Policy since 9/11*. Albany, NY: State University of New York Press.
3. Bush, G. W. (2001, September 20). Address to Joint Session of Congress Following 9/11 Attacks. *American Rhetoric*. Retrieved from <https://www.americanrhetoric.com/speeches/gwbush911jointsessionspeech.htm>
4. Peterson, J. W. (2014). *American Foreign Policy. Alliance Politics in a Century of War, 1914-2014*. New York: Bloomsbury.
5. Blair, T. (2001, October 2). Leader's Speech, Brighton. *British Political Speech*. Retrieved from <http://www.britishpoliticalspeech.org/speech-archive.htm?speech=186>
6. Kaim, M. (Ed.). (2008). *Great Powers and Regional Orders. The United States and the Persian Gulf*. Burlington, VT: Ashgate Publishing.
7. Peterson, J. W. (2014). *American Foreign Policy. Alliance Politics in a Century of War, 1914-2014*. New York: Bloomsbury.

**Політика Великої Британії щодо
радянсько-фінського конфлікту 1939-1940 рр.**

30 листопада 1939 р. розпочався недовготривалий, проте достатньо неоднозначний збройний конфлікт, відомий і вітчизняній, і західній історіографії як «Зимова війна» або ж «Радянсько-фінська війна». Важливим фактором у розгляді цього конфлікту є те, що під час просування радянських військ через кордон із Фінляндією було проігноровано нейтралітет цієї держави, чим самим радянська сторона порушила принципи міжнародного права. Також увага приділяється співвідношенню ресурсів, задіяних з обох сторін із переважанням радянських потуг. Фінський народ прийняв нейтралітет як прийнятну політику в умовах можливості зіткнення з двома великими державами, різними за ідеологією, та враховуючи географічну ізольованість від можливої допомоги з боку Англії та Франції – гарантів Ліги Націй. Проте, зокрема уряд Великої Британії все ж таки відіграв певну роль у радянсько-фінському конфлікті, з одного боку розглядаючи Фінляндію як об'єкт власних геополітичних планів, з іншого – намагаючись задовольнити громадськість у Британії, що була занепокоєна долею фінів, які стали жертвою радянської агресії.

Відношення Великої Британії до радянсько-фінського конфлікту зумовлювалося низкою факторів. Перш за все, уряд Великої Британії мав сформувати власну політику щодо фінської кризи згідно із геополітичними уявленнями. Лондон усвідомлював, що існували більш глобальні питання, аніж незалежність нейтральної держави на півночі Європи. Враховуючи активні агресивні дії Німеччини та Італії щодо захоплення Чехословаччини й Албанії, відповідно, західні держави (Велика Британія та Франція) розпочинають дипломатичне зближення із Радянським Союзом. Проте ситуація змінилася після підписання Пакту Молотова-Ріббентропа, згідно із секретним Актом якого Фінляндія підпадала під сферу впливу Радянського Союзу. Останній ставив за мету підписати домовленість із цією країною на зразок договорів з Балтійським державами. Єдиним джерелом забезпечення захисту фінів проти впливу Радянського Союзу могли стати країни Західної Європи.

Із початком збройного конфлікту 30 листопада 1939 р., коли Червона Армія перейшла кордон із Фінляндією, підвищився рівень зацікавленості цивільного населення у цьому конфлікті. Англійці, що на той час вже самі знаходилися у стані війни, інтерпретувала радянсько-німецький пакт як союзницький, через що Радянський Союз розглядався як ворог на рівні із Німеччиною. Протягом періоду «Дивної війни» Зимова війна спричинила сенсацію у середовищі західних ЗМІ, видавництва «Таймс» та «Манчестер Гардіан» інформували англійську громадськість щодо військових дій до закінчення конфлікту. Профсоюзні та робітничі рухи висловлювали свою підтримку фінському населенню, а британські лейбористи підкреслювали

необхідність у наданні допомоги цій державі, адже вона боролася за збереження власних інститутів демократії [1, с.30-71].

Оглядаючись на суспільне занепокоєння, Черчилль згадує у своїх мемуарах про нагальну необхідність допомогти фінам із технікою та іншими військовими матеріалами, а також ресурсами з Британії [2, с.543]. Зокрема, у Великій Британії був проведений благочинний збір одягу, ліків та інших предметів першої необхідності за сприянням організації Червоного Хреста. У той же час, під час завершення військових дій преса звинувачувала уряд Британії у недостатній кількості допомоги. Власне, офіційна реакція британського уряду була більш стримана та прагматична. Лондон приділяв увагу тим факторам, які стосувалися інтересам та безпеці Великої Британії.

2 грудня військовий кабінет розглянув наслідки військового втручання Радянського Союзу у Фінляндію та прийшов до висновку, що допоки радянська експансія не виходить за межі Фінляндії, вона не становить небезпеку для Великої Британії. Інтереси Великої Британії на початку конфлікту полягали у спробі уникнути військових дій із СРСР, що розглядався як ймовірний майбутній союзник Британії у війні. Проте, під впливом громадської думки та незважаючи на політичні пріоритети й той факт, що з військової точки зору не було вагомих причин допомагати Фінляндії через брак ресурсів для власних потреб, Лондон не міг уникнути необхідності у наданні допомоги цій державі. 5 грудня Кабінет Міністрів вирішив надати 20 винищувачів Фінляндії, незважаючи на ризик загострення стосунків із СРСР; становище британського уряду ускладнилося після звернення Фінляндії до Ліги Націй. Представник Великої Британії Річард Батлер підтримав виключення Радянського союзу зі складу цієї організації та прийняв резолюцію організації що зобов'язувала держав-учасниць надати допомогу Фінляндії.

Внаслідок послідовних перемог фінів у конфлікті ставало більш очевидно, що допомога Фінляндії є як у стратегічному, так і в політичному плані вигідною для Великої Британії [3, с.48]. Британські урядовці розуміли, що допоки триватиме війна із Фінляндією, радянський уряд не матиме змоги переслідувати інші цілі. Іншим фактом, що переконав союзників у необхідності надати допомогу Фінляндії, був експорт залізної руди із Швеції до Німеччини, що було важливим для німецької військової промисловості. Прем'єр-міністр Франції Даладье запропонував захоплення цих родовищ у зв'язку з військовою інтервенцією до Фінляндії, що було підтримано кабінетом міністрів Британії. Чемберлен окреслив Даладье плани щодо відправки трьох дивізій до Скандинавії за умови звернення фінського уряду про допомогу, після чого британський та французький уряди будуть готові приступити до реалізації плану допомоги. Враховуючи необхідності підготовки до експедиції та транспортування необхідної техніки, найбільш раннім терміном висадки союзницьких військ у Норвегії було визначено 20 березня. Важливо було також переконати уряди Швеції та Норвегії сприяти просуванню союзницьких військ їхніми територіям, враховуючи нейтральний статус цих держав. Однак шведський уряд уникав будь-яких

звернень з боку союзників та наголошував на тому, що найкраща допомога Фінляндії полягатиме у дотриманні політики нейтралітету, оголошеному на початку війни [4, с.38].

У той час Москва дізналася про можливе втручання союзницьких військ на початку січня, у зв'язку з чим радянський уряд поставив собі за мету завершити війну задля уникнення військового зіткнення із Англією та Францією. До 12 лютого уряд СРСР повідомив Гельсінкі про свої вимоги, які полягали у анексії Карельського перешийка, району на північ від Ладоги, а також оренду півострова Ханко, де планувалося побудувати військово-морську базу. Таким чином, наприкінці лютого Фінляндія поставала перед вибором: або ж встановлення миру шляхом узгодження спірних питань на перемовинах; або прийняття військової допомоги від Швеції та Великої Британії й Франції. Зі вступом Фінляндії у війну проти Німеччини та СРСР. Британія не матиме можливості допомагати та забезпечувати поставки техніки та військових ресурсів. Маннергейм наполягав на визначені точної кількості, термінів, шляхів, способів військового втручання з боку союзників; британський посланець у відповідь на це звернення зазначив, що Велика Британія, а також Франція, готові організувати експедиційні загони у складі 20 000 чоловік. Фінляндія насправді потребувала допомоги ззовні, проте усвідомлювала те, що втручання союзників погіршить становище держави у подальшому [5, с.10-15].

Поступово інтерес фінського уряду до планів інтервенції втрачав свою актуальність одночасно із активізацією питання щодо підписання миру на прийнятних умовах. Відповіді британського уряду на попередні запити з Гельсінкі про нагальну потребу у наданні 100 бомбардувальників та подальша відмова через відсутність ресурсів продемонстрували неможливість з боку останніх надати фінам необхідну допомогу своєчасно. Фінська сторона підписала мирні домовленості до того часу, як союзницькі плани мали змогу реалізуватися.

Таким чином, можна підвести підсумок, що питання щодо надання допомоги фінському населенню та забезпечення поставок з боку союзницьких військ, перш за все з боку Великої Британії, у ході Зимової війни було достатньо актуально для британської громадськості та неоднозначно оцінене англійським урядом. Під час нагальної потреби війська союзників були достатньо далеко та не відповідали реальним запитам фінського уряду настільки, аби ті погодилися на проведення військової інтервенції. Перш за все, однією з найважливіших причин для надання допомоги була можливість стратегічної ініціативи, що давала змогу союзникам отримати перевагу над Німеччиною та закріпитися у Скандинавії. Загроза бути втягнутим у світову війну через прийняття пропозицій уряду Великої Британії, щодо транзиту військ Скандинавськими країнами, які знаходилися у стані нейтралітету, схилили фінський уряд до підписання мирної домовленості.

Список використаних джерел та літератури

1. Mylon Ollila. Finland in Crisis: Finnish Relations with the Western Democracies, 1939-1941. Canada, 2012. 130 p.
2. Churchill, Winston. The Gathering Storm. Canada: Houghton Mifflin Company, 1948. 695 p.
3. Энгл Элоиза, Паананен Лаури. Совестко-финская война. Прорыв линии Маннергейма 1939-1940 М., 2000. 239 с.
4. Nevakivi, Jukka. The Appeal That Was Never Made. London: C. Hurst & Company, 1976. 226 p.
5. Robert Karnisky On War and the Winter War Florida State University Libraries 2007. 55 p.

History of Polish Emigrants in Saxony Between 1792 and 1794.

Methodology and Attitude to Problem of Emigration

After short introduction to sources, I would like to present mainly methodology of my researches on Polish emigrants' ideology and their political projects after a war with Russia in 1792. Firstly I am obligated to briefly describe the situation of Commonwealth at the beginning of 1790s, afterwards I would like to present causes of Polish emigration as well as emigrants' destinations and personalities of most important personalities regarding Polish foreign policy. Analysis of individuals, contemporary political situation and attitude to issue, depending on ideology and nationality, will throw light on the matter.

I have based my presentation primarily on Polish sources because I wanted to focus on Polish ideas, projects and perspectives. The most significant materials are kept in French Archives Diplomatiques [1], Central Archives of Historical Records [2], The Prince Czartoryski Library [3] and National Ossoliński's Institute Library [4]. From published sources, Kołłątaj's correspondence from years 1792-1794 gives us a lot of information [7], as well as letters from Warsaw to Potocki [10] from the same time and French correspondence [8, edited only in part]. We also get a lot of information from Kocój's [13; 14] and Staszewski's publications [20]. This topic has not been entirely elaborated yet in Polish historiography, so I guess that it is worth of considering.

After decreeing the Constitution of 3 May by Grand Diete [12], empress Catherina, communicating with Polish opposition of the new regime, decided to pursue a military intervention in 1792. Polish dissidents were led by Stanisław Szczęśny Potocki. They were operating under the name of Targowica Confederation [19]. War between Russia and Commonwealth had begun and brought defeat to Polish-Lithuanian army soon. Part of politics, especially main activists from Grand Diete, and veterans from last war were treated like enemies by Russians. Being exposed to repressions, they decided to emigrate abroad. In essence, they could go to Saxony, Austria, Italy and eventually France.

The frames of the topic are easy to chart. Beginning of emigration took place simultaneously with the end of Polish-Russian war. Finishing line can be Saxon government's decision to expel all the Polish activists from the country after beginning of insurrection [20, p.153].

The first question, which I would like to pose, is which countries were chosen by several emigrants and why. Posterior documents show that there were some Polish emigrants in Paris from 1792, for example Adam Broniec, Michał Grabowski, Piotr Maleszewski and others [1a, p.122]. In years 1792-1793 Paris was also visited by Albert Sarmata and Tadeusz Kościuszko – more common people. Franciszek Barss, before leaving to Paris, was in Vien in 1792 [7, p.45].

However, from my perspective, the most important centre of emigration was Saxony. This German country was chosen by Poles for several reasons: 1) elector Friedrich August III was intended for the Polish throne by the Constitution of 3 May whilst Saxony was treated as Polish ally; though monarch refused military help, Poles were still looking at this court with hope [13]; 2) Leipzig and Dresden were situated very advantageously – between Polish and French borders. Simultaneously, important news from Paris and the French-German front were arriving there regularly and passing along to Warsaw [7, p. 67-68]; 3) Saxony was placed on the way from Poland to Italy [7, p.47] and France, as well as the route Vienne–Berlin, so it was possible to observe current relations and atmosphere 4) secondary reasons like possibility to print in Polish language, unfettered postal connections, personal links with Dresden court, knowledge of languages also informed the choice of destination.

We can notice that Dresden was regarded differently by Poles than Leipzig. Emigrants which were concentrated in the capital were constantly observed by foreign politicians and did not have much possibilities of activity as they could have had in Leipzig. Choice of the centre also depended on emigrants' policy and ideas [20, p.150-151]. Staying in Dresden was coincidental with acceptance of Saxon policy in regard of Poland.

To understand activity of refugees, the most important of them should be listed. Undoubtedly, we should include Hugo Kołłątaj, Ignacy, Jan and Stanisław Kostka Potocki's, Franciszek Dmochowski, Scipione Piattoli and Julian Ursyn Niemcewicz [9, p.254; 7, p.47]. Besides, people accommodated in Leipzig, some of them had locals in Dresden and some individuals left Germany. To precise activity of emigrants I have decided to determine precise dates of their stay in particular cities and explain reasons of choice between Leipzig and Dresden. We should realize that they were permanently moving, so it is difficult to point exact names attached to dates and places in which they were present.

Having listed refugees, we can find common elements in their biographies and political views. In this case the most important element seems to be the participation in Grand Diete and orientation during that. Cooperation between Kołłątaj and Potocki was apparent then as well as later in Saxony [7, p.25]. The example of that and common idea was a piece of work written by them and Dmochowski «*O ustanowieniu i upadku Konstytucji Polskiej 3 maja 1791 r*» [5]. We can notice hostile attitude towards king Poniatowski in it. The text created negative but not really correct image of the king for a long time.

The issue of political parties is integrally connected to the question of the project of Commonwealth restoration. One of significant questions was, for example, a sudden shift of succession plans. Crown had to be destined for Catherine's grandchild – czarevitch Constantin [21, p.25; 7, p.86]. It was a hope to save great reforms achieved by Grand Diete from 1788 to 1792. Another field of planning and activity was preparing to military resistance against Russia. This issue was connected with French impact.

Another important matter is the influence of particular French politics on Polish refugees. We can list several representatives of the Republic who passed or stayed

in Saxony. First of them was Marie Louis Descorches, minister in Warsaw from 1791 until 1792. Being recalled from his mission, he stopped among Polish emigrants and inspired them to establish the emigration committee [21, p.26]. Notwithstanding, he was obligated to go on his journey and duties alongside an intercepted refugee Pierre Parandier. Both of them were still corresponding with government and these materials can bring us precious information [1a]. Contrasting their letters and memorials with real policy of France towards Poland could bring interesting results and, moreover, have the possibility to compare French papers with, for example, Piattoli's [3].

An important aspect for emigrants' activity was also shipping Franciszek Barss off to Paris with diplomatic mission. It took place at the end of 1793 and gave new hope. Barss was obligated to inform French government about Polish revolutionary plans [8, p.127] and convince them to help Polish army.

Last but not least is role of Polish emigrant environments in preparing of insurrection. In essence, it is one of the most important fields of activity in Saxony. We should remember that the main idea of insurrection was based on republican vision, so analysis and comparison of French memorials shall indicate degree of influent.

Obviously aforementioned questions require further development and I characterized them only to sketch my attitude to topic and methods of research.

References

Manuscripts

1. Archives du Ministère des Affaires étrangères (Paris)
 - a) Pologne [correspondance politique], f.: 320, 321, 322, 323
 - b) Saxe Électorale et Royale [correspondance politique], f.: 73
2. Central Archives of Historical Records (Warsaw)
 - a) Archiwum Publiczne Potockich, f.: 106, 280
 - b) Archiwum Królestwa Polskiego, f.: 93
3. The Princes Czartoryski Library (Cracow)
 - f.: 1998, 2890
4. National Ossoliński Institute Library (Wroclaw)
 - f.: 9751

Published sources

5. Dmochowski, F., Kołłątaj H., Potocki I., *O ustanowieniu u upadku Konstytucji 3 maja 1791 r.*, cz. 1 – 2, Metz 1793.
6. *Drugi rozbiór Polski z pamiętników Sieversa*, t. I – III, Warszawa 1906.
7. *Listy Hugona Kołłątaja pisane z emigracji w r. 1792, 1793 i 1794*, t. I–II, wyd. L. Siemieński [w:] *Pamiętniki z XVIII w.*, t. XII Poznań 1872.
8. *Ostatnie lata Sejmu Wielkiego w świetle korespondencji dyplomatów francuskich*, zebr. Kocój H., Katowice 1996.
9. *Pamiętniki Michała Ogińskiego o Polsce i Polakach do roku 1788 aż do końca roku 1815.*, t. I, Poznań 1870.
10. *Tajna korespondencja z Warszawy 1792 – 1794 do Ignacego Potockiego. Jan Dembowski i inni*, wyd. M. Ryszyna, A. Zahorski, Warszawa 1961.

Secondary sources

11. Dembiński B. *Ignacy Potocki*, 1909.
12. Kalinka W., *Sejm Czteroletni*, t. 1 – 2, Warszawa 1991
13. Kocój H., *O sukcesję saską. Sprawa następstwa tronu polskiego w czasach Sejmu Czteroletniego*, Warszawa 1972.
14. Kocój H., *Wielka Rewolucja Francuska a Polska. Zarys stosunków dyplomatycznych polsko-francuskich w okresie Sejmu Wielkiego i powstania kościuszkowskiego (problemy wybrane)*, Warszawa 1987.
15. Kraushar A., *Barss. Palestrant warszawski. Jego misja polityczna we Francji (1793 – 1800)*, Warszawa 1904.
16. Kraushar A., *Bonneau. Ostatni konsul generalny Rzeczypospolitej Francuskiej za Stanisława Augusta. (1759 – 1805)*, Lwów 1900.
17. Leśnodorski B., *Polscy jakobini*, Warszawa 1960.
18. Próchnik A., *Francja i Polska w latach 1789–1794*, Warszawa 1964.
19. Smoleński W. *Konfederacja Targowicka*, Kraków 1903.
20. Staszewski J., *Polacy w osiemnastowiecznym Dreźnie*, Wrocław 1986.
21. Szyndler B., *Powstanie kościuszkowskie 1794*, Warszawa 1994.

Tamás Barta

Loránd Eötvös University of Science

Archive of Veszprém County of the Hungarian National Archive

Theorists of the Hungarian Peasant Movements and Agrarian Parties

There are still many arguments in the historical politology about the agrarian workers' parties in the XX century: how to categorize them, are they any typical examples of political left or right, are their ideologies are much more closer to social democracy or christian democracy etc.

In the end of the XIX century in Hungary (as in most of the countries of Central and Eastern Europe) the peasantry as the largest group of the society started to organize itself in regional and national parties to protect its interests. The first peasant parties were organized on the Great Hungarian Lowland in the 1890s and mainly were inspired by the example of the social democratic industrial workers. This was the era of the first crisis of Austro-Hungarian Monarchy as a state but, besides national and ethnic controversies, the peasantry had huge difficulties as a layer of the society as well. Most of the Hungarian agrarian workers could not use the opportunities after the general abolition of serfdom in the middle of the XIX century to become independent farmer or entrepreneur. This was mainly because of the unequal conditions of the market on national level as well as worldwide. Most of the peasants had only a little piece of land, and these farms could not compete in production with the great possessions of the gentry, the counts and barons. Besides that the product of grain in Hungary became much less remunerative in the case of the presence of the cheap American grains on the international market. One of the possible solutions would be the intensive product of vegetable and fruit on the less farms of the peasantry, but this was difficult too, for the lack of capital. Many of the Hungarian peasants went bankrupt and forced to emmigrate or work as a wageworker on the gentry's possessions and this caused

the concentration of the soils as a property of a small part of the society. This process lasted even after the First World War in admiral Horthy's far-conservative, semi-authoritarian era, which was very favourable for the great landowners and had many disadvantages for the peasants, farmers and agrarian workers. The main goal of the Hungarian peasant parties was a land reform which would have meant a partition of great possessions for the Hungarian agrarian workers. This movement and this parties had a great cultural influence, but because of the regional differences and disparities they never could become so strong, successful and self-conscious as for example the similar parties in Poland.

The main theorists of the Hungarian peasant movements were most highly active in three periods. The first of these was in the 1890s. Most of the great thinkers of the peasant movements at this era were renegade members of the Social Democratic Party of Hungary, and they were influenced by the marxist philosophy and the organizational methods of the socialist parties of Europe.

The second period was in the 1920s and 1930s. They were the great generation of peasant writers. Some of them were self-educated agrarian workers, but most of them became successful sociologists. They changed the methods and the topics of Hungarian sociology for decades and had a great influence even on the Hungarian literature with showing the peasantry's real way of life and the hopeless poverty of the Hungarian villages. My presentation shows some of the most famous peasant writers, their thoughts and political goals, their experiments to found political organizations and parties.

The third great period started after the II World War with the „people's collegians” (or we may say: „peasant collegians”). They were peasants' daughters and sons, who studied in the towns to become the new generation of intellectuals, but they wanted to keep alive their rural cultural heritage as well. They lived and worked in the „people's colleges” in friendly communities and „comradeships”, where they formed new type of autonomy and public spirit. They also had a great influence on the cultural life of Hungary: they had progressive social and artistic goals, but their communities were also the most famous folk dance groups of the country, so they represented a cultural tradition as well in national and in international scale, and they tried to harmonize these traditions with the international education (for example learning languages) and with the modern sociology. The presentation is also about their theorists, mainly about László Kardos, who was a very popular figure of the public life in Hungary after the II World War, but after the Stalinist regime kept full power in 1949, Kardos could not accomplish his goals. But he and many of his colleagues had their honourable role in the Hungarian revolution in 1956: they organized the new autonomous public local political organizations of the people after the communist regime collapsed. After the counterstrike of the Soviet Union, most of these ex-peasant collegians were imprisoned (including Kardos as well). In the presentation I mention not only the political thoughts of Kardos and his fellows about democracy, but also the cultural goals of these generation.

References

1. „Amikor a népi kollégiumokról vallanom kell”. Kardos Lászlóval beszélget Tasi József. Püski Kiadó, Budapest, 2000.
2. A Népi Kollégiumok Országos Szövetségének szervezeti és rendtartási szabályzata 1947. In: A valóság pedagógiája. Községi nevelés a népi kollégiumokban. Szerk.: Pataki Ferenc. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974. 101-108. o.
3. BIBÓ István –ERDEI Ferenc: A magyar közigazgatás reformja. (A Nemzeti Parasztpárt javaslata). In: Bibó István összegyűjtött munkái 3. Szerk.: Kemény István és Sárközi Mátyás. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1983. 695-701. o.
4. BIBÓ István: A Nemzeti Parasztpárt jellemzése. In: Bibó István összegyűjtött munkái 3. Szerk.: Kemény István és Sárközi Mátyás. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1983. 795-821. o.
5. BIBÓ István: Levél Borbándi Gyulához. In: Bibó István összegyűjtött munkái 3. Szerk.: Kemény István és Sárközi Mátyás. Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, Bern, 1983. 822-866. o.
6. ERDEI Ferenc: Magyar város. Athenaeum, Budapest, 1939.
7. ERDEI Ferenc: Parasztok. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1973.
8. JÓCSIK Lajos: Magyar szabadság – világszabadság. Móricz Zsigmond Kollégium, Kolozsvár, 1945.
9. JÓCSIK Lajos: Szövetkezeti világ felé. Magyar Kereskedelmi és Szövetkezésügyi Minisztérium, Budapest 1947.
10. KARDOS László: A kollégiumi oktatásról. Előadás a NéKOSz első nevelésügyi konferenciáján. 1947. január 5. In: A valóság pedagógiája. Községi nevelés a népi kollégiumokban. Szerk.: Pataki Ferenc. Tankönyvkiadó, Budapest, 1974. 189-194. o.
11. KOVÁCS Imre: A demokrácia útja Magyarországon. In: Kovács Imre: Válogatott tanulmányok, 1935-1947. Magyar Napló, Budapest, 2003. 347-361. o.
12. MUHARAY Elemér: Hagyományunk, műveltségünk, életünk. KALOT, Budapest, 1942.
13. MUHARAY Elemér: Magyar játékszín. Magyar Élet Kiadó, Budapest, 1944.
14. PATAKI Ferenc: A kollégiumi önkormányzat a mérlegen. In: Uő: Élettörténet és identitás. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 56-71. o.
15. PATAKI Ferenc: A Nékosz-legenda. Osiris Kiadó, Budapest, 2005.
16. PATAKI Ferenc: Kardos László emlékezete. In: Uő: Községi társadalom – eszmény és valóság. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1988. 59-70. o.
17. PATAKI Ferenc: Tűnődés a NéKOSz öröksége felett. In: Uő: Élettörténet és identitás. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. 72-85. o.
18. VERES Péter: Magyar megmaradás. Püski Kiadó, Budapest, 2000.
19. VITÁNYI Iván: A népi kultúrmozgalom kérdései. In: Valóság 1946/6-9. 67-71. o.
20. VITÁNYI Iván: Öt meg öt az tizenhárom. Az Áprilisi Front története. Gondolat Kiadó – VITA Kiadó, Budapest, 1993.

«Komsomol, our role model» – Soviet Students and Scientific Organizations in «Po prostu» Journal

As an effect of the Second World War, Eastern Europe became a part of the Soviet area of influence. Mutual relationship (officially known as alliance) was not limited to political, military and economic dependency. The goal of USSR leaders was to implement Soviet model in all the countries of Eastern Europe. Changes involved huge number of areas. In some, like army or security, transformation was supported and strictly controlled by experts from Soviet Union. In others, local communists completed the reforms by themselves. Science and higher education belonged to the second group.

Direct support of foreign experts in changes in these area was very limited [1]. In Poland the burden of showing correct direction was on professors and students who had visited the Soviet Union. It was not a numerous group. Some spent time during WWII there and even completed studies at Soviet universities. We can point e.g. historian Celina Bobińska or philosopher Adam Schaff. Their role in the Stalinization of the Polish higher education was more than important. Others – both professors and (mostly) students – were sent for academic exchange to the USSR after the end of the conflict. A number of Polish students at Soviet universities was growing regularly. There were 693 people (under-graduate and graduate students) in 1951 and 1037 in 1952 [2, p.64, 80]. The Ministry of Higher Education owned «the purpose of the [student's] travel is to make oneself familiar with Soviet experiences to transfer them to Poland» [3; 2]. But only few of them completed their education before the main reform of academic system in 1951. Maybe it was enough to support Ministry's officials in preparation for the law. At the same time, in many cases, regulations and instructions were not enough. The only way to succeed was the involvement of masses and the best way to secure it was mass media, especially press.

The goal of this paper is to show vision of Soviet scientific students' organizations presented as role model in official "students social-literary journal «Po prostu».

«Po prostu» (eng. just or simply) was the official magazine of two leftwing, communistic, political, youth organizations (in communist “newspeak”, this type of organization was called ideological and pedagogical) (pol ideowo-wychowawcze) in the intervening years 1947-1957. Orientation of the editorial office was close to Polish Workers' Party and Polish United Workers' Party. It changed after the fall of Stalinism (1956). «Po prostu» became critical to government and have been suspended [4, p.200-205].

We can divide texts about USSR in the magazine to two groups: reportages and columns. The first includes ostensibly neutral relations about higher schools. The texts always looked very professional. It contained detailed descriptions with numbers, names and examples. E.g. «scholarship beneficent, student of 5th year of geological studies [University of Tomsk] A.A.Bulynnikova presented scientific

paper, which provided information on rules and conditions of forming gold fields» [5, p.6] or «2.000.000 students studying in Soviet Union. That means more than in all European countries together» [6, p.7]. It could stimulate reader's imagination. However, articles which pretended to be neutral reports included some well-prepared propagandistic fragments. First of all, Soviet Union was shown as wonderfully developing e.g. «In 1941 [Joseph Stalin] university [in Tbilisi] had only one faculty. It has 12 now [1950]» [7, p.6]. Utilitarian and useful character of students' research was also accentuated. Partly hidden ideological fragments were present as well. For example, an author highlighted that the most talented students were members of Komsomol or studies were presented as the preparation to «working for progress, democracy and peace» [6, p.7]. Texts helped build positive image of the USSR and communism but did not present strict aims to its realization in Poland. That type of publications was typical for 1949-1950 period when communists consolidated their power.

Columns (in several forms also as letters or translation of Soviet articles) had appeared since 1950. It had been strictly connected with the creation of Polish Students' Association (Zrzeszenie Studentów Polskich) in 16 April 1950. One of the new organization's goals was to reform scientific students' organizations. «Po prostu» supported that mission by its publications.

In new columns Soviet organizations were presented from several points of view: professor who had gained his experience in the Soviet Union [8, p.10], letter of Polish student from the USSR [9, p.10], standard texts wrote by journalists [10, p.6] and even a short story. Keynote of all was: studies and science (pol. both nauka) had to be utilitarian and useful. In texts we can find many stories about using Soviet students' inventions in the industry. Soviet model was the role model. Symptomatic is a fragment of dialogue in text entitled «Do you know how scientific organizations are going to work?». Two students are discussing the new model and changes in that issue. «I know. I've read in "Po prostu" that in the Soviet Union scientific organizations live, work and have results. We can find pattern there, can't we?» «Bingo! Our idea of scientific organizations based on Soviet experience» [11, p.1].

The topic almost disappeared from the journal after 1951. We can find only one text per year. The reform failed. In 1956, when Stalinism in Poland came to the end, only few scientific students' organizations existed. «Po prostu» impact on the majority of students was very low. They did not accept Soviet model promoted by it. The journal was not successful at all.

References

1. J. Connelly, *Captive University. The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945-1956*, Chapel Hill - London, 2000
2. M. Golon, Młodzież polska na studiach cywilnych i wojskowych w ZSRR w okresie klasycznego stalinizmu (1950–1956/1957), "Polska 1944/45–1989. Studia i Materiały" 2006 no 7.
3. Archiwum Akt Nowych [Polish Central Archives of Modern Records], Ministerstwo Szkolnictwa Wyższego [Ministry of Higher Education] signature 515.

4. J. Leszkin, *Po prostu* [in:] *Czasopisma studenckie w Polsce*, ed. A. Waśkiewicz, Warszawa 1975.
5. *Prace badawcze studentów tomskich*, "Po prostu" 19.06.1949.
6. *Studenckie stowarzyszenia naukowe w ZSRR*, "Po prostu", 21.06.1949.
7. Uniwersytet im. Stalina w Tbilisi, "Po prostu", 31.03.1950.
8. F. Staub, *Jak realizuję w pracach swojej katedry doświadczenia Związku Radzieckiego*, "Po prostu", 26.05.1950.
9. T. Derlatka, *Jak uczą się studenci radzieccy*, "Po prostu", 30.06.1950.
10. H. Millicina, *Jak pracują studenckie koła naukowe na uczelniach w ZSRR*, "Po prostu", 13.10.1950.
11. *Czy wiesz jak pracować będą nasze koła naukowe?*, "Po prostu" 15.12.1950.

Wojciech Czwojda

Adam Mickiewicz University in Poznań

The History of Polish Communist Camp for Youth in Movie «Shivers» («Dreszcze») Directed by Wojciech Marczewski

The purpose of my speech is to show how in the PRL people in youth camps were indoctrinated. The best film that shows this is «Shivers» directed by Wojciech Marczewski. I would also like to show that the film is a historical source and it is worth researching historical films because they always intrigue historians. Another interesting source is the interview with the director of the film, which can be counted as an intriguing «spoken source» that created this film, and at the same time an audiovisual source.

«Shivers» are still one of the best films of Polish cinematography to this day. The film won many prestigious awards in Poland and abroad, but unfortunately after the premiere during martial law was banned and «hit the shelf». What is more, Wojciech Marczewski did not make any new picture during the whole eighties. Film environment – before December 13, uniquely, as for the circle of artists, combined – did not quarrel (admittedly), but ceased to exist. The leading Polish famous directors have disappeared; some of them have been abroad, like Agnieszka Holland or Piotr Andrejew; Wajda and Zanussi were carrying out more important projects outside the country. Żebrowski, Kieślowski, Kijowski, and Marczewski focused on teaching students, mainly abroad. Kutz, after making two films, took up the Television Theater. The position that Polish cinema achieved in previous years, allowed such incomplete functioning [11, p.444].

Marczewski's film tells the story of teenage Tomek who goes to the camp of the Polish Youth Union. There, the hero, subjected to party indoctrination and brainwashing, from a boy indifferent to politics turns into an avid communist. The film contains harsh criticism of the communist ideology, revealing propaganda mechanisms targeted at the youngest citizens of the PRL.

The film takes place between March 1955 (this date can be read from the newspapers the boys play in the first scene – a mournful introductory reminder of the second anniversary of Stalin's death) and June 1956 (the summer pioneer camp

is interrupted due to Poznań events). The first date combines in the story the scene of the arrest of the father by UB officers, with the second – a real Stalinist «forge of Janissaries» to which the main character Tomek goes (Tomasz Hudziec, who is three years older and previously played the children's protagonist Zmór). Between these two dates there is a false initiation of Tomek's growing up, which, although immunized by the family home, is largely subdued. The guide of this initiation, the bridesmaid (Teresa Marczevska, wife of the director), personifies the perverse strength of the system. Tomek succumbs to her motherly and feminine charm during her stay at the camp [11, p.438].

«Shivers», a history from the Stalinist era, was realized in 1981, at a time when it was possible to speak of the present and the recent past with relatively large freedom. The prepared scenario was sent for approval in June 1980, and in September, just one week after the strikes on the Coast, consent for its implementation was given [16, p.132].

The movie is about history of Polish society, so this is historical movie and audiovisual source. This kind of source is good for Historians which specialise in audiovisual history. To this day this is an interesting subject [15, p.11-12].

References

1. Adamczewski Grzegorz, *Radio Wolna Europa w okresach politycznych przełomów*, Wrocław, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2011.
2. Henczel Kazimierz, *Wirusy wiary, Film*, nr 49, 1981.
3. *Kino polskie jako kino narodowe*, pod red. Tadeusza Lubelskiego i Macieja Strońskiego, Kraków, ha!art, 2009.
4. *Kino polskie: reinterpretacje. Historia – Ideologia – Polityka*, pod red. Konrada Kiejsy i Eweliny Nurczyńskiej-Fidelskiej, Kraków, Wydawnictwo RABID, 2008.
5. Klich-Kluczevska Barbara, *Rodzina, tabu i komunizm w Polsce 1956-1989*, Kraków, Wydawnictwo Libron, 2015.
6. Kochanowicz Joanna, *ZMP w terenie. Stalinowska próba modernizacji opornej rzeczywistości*, Warszawa, Wydawnictwo TRIO, 2000.
7. Kosiński Krzysztof, *Oficjalne i prywatne życie młodzieży w czasach PRL*, Warszawa, Rosner & Wspólnicy, 2006.
8. Kosiński Krzysztof, *O nową mentalność. Życie codzienne w szkołach 1945-1956*, Warszawa, Wydawnictwo TRIO, 2000.
9. Król Joanna, *To idzie młodość... Związek Młodzieży Polskiej w szkole średniej ogólnokształcącej w latach 1948-1957*, Kraków, WYDAWNICTWO AVALON, 2011.
10. Kula Marcin, *Religiopodobny komunizm*, Kraków, Zakład Wydawniczy >>NOMOS<<, 2003.
11. Lubelski Tadeusz, *Historia kina polskiego. Twórcy, filmy, konteksty*, Chorzów, Videograf II, 2008.
12. Makowski Edmund, *Poznański Czerwiec 1956. Pierwszy bunt społeczeństwa w PRL*, Poznań, Wydawnictwo Poznańskie, 2001.
13. *Płomyczek*, 1950, nr 1.

14. *Przebudować człowieka: komunistyczne wysiłki zmiany mentalności: studia*, Marta Brodala, Anna Lisiecka, Tadeusz Ruzikowski, pod red. Marcina Kuli, Warszawa, Wydawnictwo TRIO, 2001.

15. Skotarczak Dorota, *Historia Wizualna*, Poznań, Wydawnictwo Naukowe UAM, 2012.

16. Szpulak Andrzej, *Filmy Wojciecha Marczewskiego*, Poznań, WYDAWNICTWO NAUKOWE UNIwersYTETU IM. ADAMA MICKIEWICZA W POZNANIU, 2009.

17. Topolski Jerzy, *Historia Polski*, Poznań, Dom Wydawniczy REBIS, Wydawnictwo Poznańskie, 2007.

18. Wierzbicki Marek, *Związek Młodzieży Polskiej i jego członkowie*, Warszawa, Wydawnictwo TRIO, Instytut Studiów Politycznych Polskiej Akademii Nauk, 2006.

Sources

19. Marczewski Wojciech, *Dreszcze*, Polska, Studio Filmowe Tor, 1981.

20. The interview with director Wojciech Marczewski.

Tomasz Korban
Jagiellonian University

“The Gierek experiment”. Poland between 1970 and 1978 in the light of British Embassy’s annual reviews

In 1970, after a huge social and political crisis, Edward Gierek became a new leader of Polish Workers’ United Party (PZPR). It was a beginning of the new epoch in Polish People’s Republic, as it seemed. Economic changes and a partial opening for Western countries brought improvements for the majority of society. However, basic principles of communistic regime did not change and even in some areas got stronger. Although Polish citizens had better life conditions, economic policy was going to catastrophe almost from the beginning because of the indebtedness to Western countries, which central-planned economy could not endure. That is why the government was forced to introduce price increase that caused the next crisis in 1976 and finally fall of Gierek as First Secretary of Party in 1980.

The whole internal situation in Poland was carefully observed by British diplomats in Warsaw. During Gierek’s decade, they had been focusing on several issues, which Foreign and Commonwealth Office later used in planning foreign policy. In this text I am going to indicate the topics, which were interesting for diplomats in the context of internal situation in Poland between 1970 and 1978. I will shortly describe those issues and explain why such matters were the subject of diplomats’ interest. Finally, I will confront diplomats’ views with literature and I will give assessment if they were accurate. The text is based on diplomatic sources held in The National Archives in London. Annual reviews were prepared at the end of previous year or at the beginning of next one. For example, review with the date 1971 describes situation for year 1970. In the context of source’s interpretation, it is important to know that it was very fresh look in that time on Polish affairs.

Annual reviews for Poland, apart from internal situation in country, included also such chapters, as foreign policy of the country and bilateral relations with Great Britain. For this paper, I chose topics related to the internal situation. Reviews were prepared by British Ambassadors to Poland in 1970s. By chronological order they were: John Henderson (1969-1972), Thomas Brenchley (1972-1974), George Reddway (1974-1978) and Kenneth Pridham (1978-1981) [1, p.481].

The most important issue was political situation. In 1970 workers' strikes on Polish Coast were brutally pacified by army and militia. Although there were changes in state apparatus, the government did not draw back from price increase of food and other everyday products. Only after the strike in February 1971 in Łódź in textile factories, communistic government retreated from price increase [2, p.462-467]. How did British Embassy commented this situation? In its opinion, Polish citizens were sovereigns in their own country, which was unique in communist system. This comment seems to be very compassionate with Poles. However, the reason why the Party came back to lower prices was more trivial. Gierek wanted to gain public acceptance and popularity which was still needed after huge crisis.

British diplomats correctly noticed that most of changes in country – like purge in Party or lessening the censorship – were only cosmetic changes. Even despite new promises, the impetus of reform went out. There was no fundamental changes in system, as John Henderson, British Ambassador noticed [3, p.2]. Diplomats also remarked that in some aspects communist ideology was even strongly applied in state and society. For instance, Thomas Brenchley paid attention to the unification of youth movements, which was done due to better control over them by Party [4, p.3].

Furthermore, the most important political event in this decade was evaluated by Embassy – June 1976 strikes [5, p.1-4]. On 24 June, the Prime Minister Piotr Jaroszewicz announced price increase, which should have entered into force on 28 June [6, p.409]. However, on the next day, huge protests blew up in factory towns in Radom, Ursus and Płock [7, p.45-49]. The government, remembering situation in December 1970, did not use guns to suppress riots. Nevertheless, communists decided to punish workers in courts. They did not predicted that somebody would defend strikers. In September a group of intellectualist established Worker's Defense Committee – the first major anti-communist civic group in Poland [8, p.727]. British diplomats appreciated the role of the Committee, especially its unusual character – alliance of intelligentsia and workers. It is also interesting that Embassy predicted that Gierek would hold the position of Party's leader up to 1980 [5, p.2-3]. This opinion was very apt – in 1980 new First Secretary became Stanisław Kania [6, p.451]. On the other hand, in the review for the year of 1978, when situation in the country calmed down for a moment, Embassy's view that eventual disappearance of Gierek would bring much difficulties to regime [12, p.5], seems to be rather inadequate.

One more significant issue described by British diplomats was relations between Church and state. On the one hand, Gierek made a big step towards improving relations with the Church, agreeing to hold official talks between the Government

and Vatican [3, p.2]. Some verbal changes were taken by the government because of the huge role which played by Church in Polish society. Catholic hierarchs were sometimes seen by communists as calming characters of Polish society. The most important event during this decade was the establishment by Vatican a full ecclesiastical organization in Western Poland, which belonged before The Second World War to Germany [6, p.398]. However, there were no basic changes in bilateral relation [10, p.2]. Diplomats stressed also the support of Church to Worker's Defense Committee. Review for 1978 includes a very interesting opinion formulated by Cardinal Stefan Wyszyński, Primate of Poland, during conversation with Ambassador Pridham: «I will not say they (communists) not Polish patriots. In their own way they are».

June Crisis brings next important topic raised by British diplomats, namely the economic situation in Polish People's Republic in 1970s. To stabilize situation in country, Gierek's team changed the model of economic development. It was not abandoning socialist economy, but introducing some elements from capitalistic economy. There was no need for a long time to check how catastrophic measures for Polish economy had been taken. The government wanted to speed up economic growth by using monetary reserves, simplifying decision-making process and Western credits. It is worth stressing that this policy – “socialistic market economy” – could be placed in wider context of the whole Eastern Block – similar measures were taken in Hungary or GDR. [8, p.47]. In fact, this model lifted up the standard of living for most of Poles. The emphasis in production was placed on consumer goods, which helped make the life of Poles easier. To remind – during the whole existence of Polish People's Republic – as in other communistic countries – lack of basic products was a constant problem. British diplomats named symbols of this époque in two worlds: «Fiat and flats» [13, p.2]. The first one was related to popular car Fiat 126, produced under Italian license since 1973 [14, p.336] and the second one – to the state housing program [8, p.719]. This mass-production car, available for average Pole, became also a symbol of foreign hundreds of licenses purchased by the government. Fiat is a good example of correct usage of license, but a lot of them were useless, expensive and obsolete [8, p.2].

They also saw, almost at the beginning of decade, that those reforms have brought negative consequences. Consumer expansion, although met the expectations of society, was against communist orthodoxy and also central-planned economy [7, p.6]. British Embassy also noticed growing problem of indebtedness in Western countries [12, p.3]. The economy became uncontrollable for communist [15, p.283]. Those factors caused catastrophe of economy. As the result, subsequent social protest blew up in 1976 and 1980. Analyzing economic parts of reviews, it can be concluded that up to 1976 assessments, related to the Polish economy, were rather optimistic. Diplomats also emphasized some success of Gierek's group in bringing about positive developments in the country.

But several aspects of Gierek internal policy were seen by British diplomats in positive way [9, p.2]. They appreciated the new style of ruling. New Party leader was an opposite of his predecessor Władysław Gomułka. Gierek used to talk

directly with workers, he toured through the country with Prime Minister Piotr Jaroszewicz (to show a solidarity between Party and Government). First Secretary had also better contact with journalists. Besides, the Embassy regarded easier regulations for traveling abroad as an advantage of Gierek governing. In fact, during Gierek's decade many Poles visited foreign countries for the first time. Of course, this possibility pertained to Eastern Bloc states [10, p.45].

To sum up, British annual reviews described internal situation of Poland in a very accurate way. In my opinion, diplomats had a good source of information. Their analysis gave a wide picture of Polish People's Republic, especially to communist government, economic situation and relation between Church and State. High value of this information was necessary to formulate reasonable foreign policy towards to Poland and other countries behind The Iron Curtain. One comment from reviews indicates diplomats' knowledge: «Poland is a very uncommunistic Communist country with over 70 % of its land in private hands and over 80 % if its people practicing Catholicism» [11, p.1]. This quotation shows that although communist tried to establish completely new system in Poland, it was impossible to throw out traditional order. This description of situation in late 1970s was the starting point for "Solidarity".

References

1. *Stosunki dyplomatyczne Polski. Informator. Tom I. Europa 1918-2006*, red. K. Szczepanik, A. Herman-Łukasik, B. Janicka, Warszawa 2007.
2. J. Eisler, *Grudzień 1970. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2012.
3. TNA FCO 28/1904 Poland: annual review for 1971.
4. TNA FCO 28/2518 Poland: annual review for 1973.
5. TNA FCO 28/3050 Poland: annual review for 1976.
6. A. Sowa, *Historia polityczna Polski 1944-1991*, Kraków 2011.
7. J. Eisler, *Polskie miesiące, czyli kryzys(y) w PRL*, Warszawa 2008.
8. R. Kaczmarek, *Historia Polski 1918-1989*, Warszawa 2010.
9. TNA FCO 28/2288 Poland: annual review for 1972.
10. P. Sasanka, *Czerwiec '76. Geneza, przebieg, konsekwencje*, Warszawa 2017.
11. TNA FCO/3370 Poland: annual review for 1977.
12. TNA FCO 28/3783 Poland: annual review for 1978.
13. TNA FCO 28/2722 Poland: annual review for 1974.
14. M. Pasztor, D. Jarosz, *Nie tylko Fiat: z dziejów stosunków polsko-włoskich 1945-1989*, Warszawa 2018.
15. W. Morawski, *Dzieje gospodarcze Polski*, Warszawa 2010.

Анатолій Демешук

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Проблеми у відносинах між Хорватією та Словенією в 1991-1999 рр.

Дипломатичні відносини між Республікою Хорватія та Республікою Словенія, були формально встановлені 6 лютого 1991 р. – ще коли вони були в складі Соціалістичної Федеративної Республіки Югославія (СФРЮ).

У 1991 р. Хорватія та Словенія були союзниками, адже знаходилися в однаковій ситуації, бажаючи покинути СФРЮ. Їхній шлях до незалежності та міжнародного визнання був спільним: ці республіки проголосили свою незалежність 25 червня 1991 р., але невдовзі за наполяганням ЄС (Бріюньська декларація) наклали мораторій на вихід із Югославії на 3 місяці. Десятиденна війна в Словенії закінчилася повним виведенням ЮНА і незначними жертвами (всього 76 загиблих з усіх сторін), у той час як у Хорватії війна тривала до 1995 р. [1, с.182]. Відтак, Словенія, отримавши 15 січня 1992 р. разом із Хорватією визнання з боку країн ЄС, змогла в спокійних умовах вести державне будівництво. Проте, незважаючи на спільний шлях до незалежності, відносини між Загребом і Люблянкою одразу почали обростати проблемами, жодна з яких так і не дочекалася свого ефективного вирішення до смерті хорватського президента Ф.Туджмана в грудні 1999 р., а деякі актуальні й досі. Слід зауважити, що протиріччя зі Словенією гостро актуалізувалися для Хорватії в першому десятилітті ХХІ ст., коли Любляна, яка стала членом ЄС у 2004 р., через них намагалася заблокувати євроінтеграцію цієї країни.

По-перше, це питання морського кордону в Піранській затоці, яке було найгострішим і не врегульоване й донині. По-друге, це територіальні суперечки через гірське пасмо Жумберак та в районі рік Драгоня і Мура. По-третє, це проблема грошей хорватських вкладників у Люблянському банку. І, по-четверте, питання атомної електростанції Кршко – спільного хорватсько-словенського проекту югославських часів.

Отже, найгостріша хорватсько-словенська суперечка пов'язана з морським кордоном. Для Словенії з її дуже вузьким виходом до Адріатичного моря питання розміру акваторії становило серйозну вагу. Якщо в часи Югославії морська межа між цими республіками не була чітко визначена (це не грало ролі в рамках єдиної федерації), то з набуттями країнами незалежності питання різко актуалізувалось [2, с.771].

Перший проект делімітації кордону з'явився одразу після проголошення республіками незалежності 25 червня 1991 р. Любляна спочатку запропонувала встановити кордон по центру Піранської затоки. Однак вже 5 червня 1992 р. Словенія змінила свій проект, заявивши, що 80% затоки має належати їй. Відтоді, як словенський парламент у 1993 р. цю позицію законодавчо затвердив, вона залишалася незмінною, що наštтовхнулося на категоричну незгоду хорватської сторони [3, с.8-10]. Бачення питання Піранської затоки Словенією зводилося до вимог зберегти її цілісність під словенською юрисдикцією та забезпечити собі доступ до відкритого моря. Любляна при цьому апелювала до історичної приналежності затоки місту Піран [4, с.87].

Хорватська позиція передбачала укладення угоди про прикордонний рух та співпрацю як оптимальної платформи для задоволення інтересів місцевого населення і поділ Піранської затоки навпіл [5].

До смерті Ф.Туджмана це суперечка врегулювала жодним договором так і не була. Зрештою, Хорватія мала набагато серйозніші проблеми зі своєю

територіальною цілісністю, тому для Загреба суперечка з Люблянню через відносно невелику акваторію була не на першому місці. Першою дієвою та частково успішною спробою врегулювання суперечки як на морі, так і на суходолі, стала угода хорватського прем'єр-міністра І.Рачана з його словенським колегою Я.Дрновшеком 20 липня 2001 р. Проблеми вона не вирішила, але полегшила діяльність словенських рибалок у хорватських водах [6].

Також Хорватія та Словенія мали непорозуміння щодо сухопутного кордону вздовж річки Драгоня – теж в районі Піранської затоки. Проблема була в тому, що сторони користувалися різними принципами демаркації. Залежно від того, проходив кордон по лінії, визначеній в югославські часи угодами, чи вздовж природної течії ріки, кадастрова приналежність сіл на берегах Драгоні змінювалася. У дельті, на думку Словенії, він пролягав на південь від ріки. З хорватської точки зору кордон проходив саме по руслу Драгоні [7]. Іншим джерелом непорозуміння в цьому районі став пункт перетину кордону Плованія. Він був у односторонньому порядку встановлений Хорватією на території, на яку претендувала і Словенія, і хорвати позначили його як свій у міжнародній документації. Тому, територія на південь від Плованії зі словенським населенням вважається словенськими політиками та експертами такою, що перебуває під хорватською окупацією, а місцеві мешканці отримали в 1991 р. словенське громадянство [8]. Показовим став випадок тамтешнього мешканця Йошка Йораса, який категорично відмовився визнавати хорватську юрисдикцію над землею, де живе [9]. Відомим також був скандал із затриманням 15 січня 1998 р. прикордонниками Хорватії агента словенської спецслужби, який таємно перетнув кордон [10, с.604].

Територіальні суперечки між країнами стосувалися і гірського піку Трдінов Врх або Света Гера – найвищої точка масиву Жумберак. На цій горі, що входила до хорватського земельного кадастру, була стара казарма ЮНА. Її в 1991 р. зайняли словенські військові, перетворивши на спостережний пункт. У хорватської сторони це викликало обурення. Проте, до серйозного конфлікту не дійшло. У березні 1999 р. словенський президент Мілан Кучан заявив, що використання казарм на цій горі чи хорватськими, чи словенськими військовими є «нецивілізованим» [11]. Тому, в 2004 р. цей об'єкт перетворили в туристичний притулок.

Іншою проблемною ділянкою словенсько-хорватського кордону стала річка Мура – історичний кордон між словенським Прекмур'єм та хорватським Меджимур'єм. Кордоном між республіками була вона і після 1945 р. Проблема розмежування виникла через те, що річка через повені дещо змінила своє природне русло. Тому словенсько-хорватський кордон після 1991 р. не зовсім співпадав із течією річки. Любляна пропонувала Загребу скорегувати кордон, але Хорватія відмовилася. Відтак, ряд сільськогосподарських угідь хорватських фермерів опинився на території Словенії.

Окрім проблем із кордоном, хорватсько-словенські відносини псували й суперечки у банківській сфері. У Люблянському банку, що в часи СФРЮ вважався одним із найбільш респектабельних, рахунки на 1991 р. мали близько

130 тис. хорватських громадян. Також цей банк активно кредитував хорватські підприємства, але з розпадом СФРЮ він збанкрутував. Його наступник, Новий люблянський банк, створений у 1994 р., визнав дійсність грошей лише словенських вкладників. Хорватська сторона розглядала цю політику як дискримінаційну. Кошти усіх 130 тис. хорватських вкладників так ніколи й не були їм повернуті. Однак, з точки зору Словенії, цей банк нікому не був нічого винен поза межами країни, бо з розпадом СФРЮ настали нові непередбачувані обставини. У 1995 р. хорватський банк RBZ, уповноважений міністерством фінансів Хорватії, подав у суд на Люблянський банк, але в 1997 р. словенський парламент зупинив усі судові позови проти нього з боку іноземних фізичних та юридичних осіб. Наступний хорватський позов у 2004 р. теж зазнав невдачі [12].

Сутність суперечки з приводу атомної електростанції Кршко була в тому, що цей об'єкт збудований у часи СФРЮ спільними коштами обох республік: Хорватія і Словенія поділи витрати порівно. Ця АЕС була введена в експлуатацію у 1981 р. і вважалася дуже надійною. Та після того, як республіки стали незалежними, навколо неї з'явилася низка проблем. Зокрема, ціна на вироблену електроенергію для Хорватії, система управління АЕС та утилізації радіоактивних відходів. У 1996 р. Словенія націоналізувала цей об'єкт, а в 1998 р. Любляна перестала постачати електроенергію з Кршко в Хорватію, бо хорватська сторона не погодилася із ціною. Постачання енергії відновилося аж у 2003 р., коли уряди країн знайшли спільну мову щодо цінової політики [13].

Отже, згаданий комплекс суперечностей між Хорватією та Словенією сягав своїм корінням ще югославських часів і суттєво зіпсував відносини між цими країнами в 1990-і рр., незважаючи на спільний шлях обох республік до незалежності. Жодних ефективних спроби вирішити ці непорозуміння, в тому числі територіального характеру, до кінця 1999 р. сторонами зроблено не було. Частково це пояснюється тим, що Хорватія в той час значно серйозніші проблеми, пов'язані з війною проти сербів. Усі згадані суперечки перейшли в спадок новій владі обох країн після 1999 р.

Список використаних джерел та літератури

1. Janez Janša. Premiki: nastajanje in obramba slovenske države 1988-1992. – Ljubljana: Mladinska knjiga, Ljubljana, 1992. – 226 s.
2. Dušan Bilandžić. Moderna hrvatska povijest - Zagreb, 1999. – 814 s.
3. Kristian Turkalj. Razgraničenje teritorijalnog mora između Hrvatske i Slovenije, HAZard, broj 5. - Zagreb, 2001, s. 8-10
4. Iztok Simoniti, Mark Sotlar. The Land Boundary Between the Republic of Slovenia and Republic of Croatia and the Negotiations on the Maritime Boundary delimitation, Journal of international Relations 3, no. 1-4 (1996), s. 85-91.

5. Deklaracija o stanju međudržavnih odnosa Republike Hrvatske i Republike Slovenije, Narodne Novine, broj 32/99, od 2. travnja 1999. Режим доступу: http://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/1999_04_32_636.html
6. Treaty between The Repulic of Slovenia and The Republic of Croatia on the common state border. Vlada Republike Slovenije. Режим доступу: http://www.vlada.si/fileadmin/dokumenti/si/projekti/2010/Arbitrazni_sporazum/4.b_Drnovsek-Racan_EN.pdf
7. Dragonja: Spor okoli podrtega drevesa. RTVSLO. Режим доступу: <https://www.rtvsllo.si/slovenija/dragonja-spor-okoli-podrtega-drevesa/90138>
8. Piransko sodišče je Jošku Jorasu spet dovolilo odstranitev spornih cvetličnih korit. Dnevnik.si. Режим доступу: <https://www.dnevnik.si/313341/lokalno/313341>
9. Slovenia's surge of nationalism. BBC. Режим доступу: <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/3620395.stm>
10. Kronologija rata: agresija na Hrvatsku i Bosnu i Hercegovinu (s naglaskom na stradanja Hrvata u BiH): (1989.–1998.). – Zagreb, 1998. – 621 s.
11. Pogovor s predsednikom Republike Slovenije Milanom Kučanom. Predsednik Republike Slovenije. Режим доступу: <http://www2.gov.si/up-rs/1992-2002/mk.nsf/13bce3bd416be561c125678c003a8115/43397c5257a9ee93c125678c0052964d?OpenDocument>
12. Slavica Lukić. "Slučaj Ljubljanska banka: Janša traži objašnjenja, a službeni Zagreb šuti. Jutarnji list. Режим доступу: <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/ekskluzivno-otkrivamo-slovenci-vracaju-dug-ljubljanske-banke-hrvatska-oprasta-cak-421-mil.-eura-kamata/1370730/>
13. Krško Nuclear Power Plant – Another Croatia-Slovenia Dispute. Total Croatia News. Режим доступу: <https://www.total-croatia-news.com/business/27779-krsko-nuclear-power-plant-another-croatia-slovenia-dispute>

Ірина Ірчак

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Життя паломників на Святій Землі у другій половині XIX ст. за матеріалами архімандрита Антоніна (Капустіна)

Інтерес до Палестини виник на Русі з прийняттям християнства, однак до XIX ст. Свята Земля залишалася для більшості народу далеким місцем [1, с.127]. Значення паломництва було доволі вагомим: окрім поклоніння християнським святиням, знайомства з іншою культурою та світоглядом, пілігрими виконували релігійно-політичні доручення влади як, наприклад, ігумен Даниїл (XII ст.) та купець Василій (XVI ст.). Паломники – представники різних професій і станів – спостерігали за станом і особливостями торгівлі, розвитком міст, звертали увагу на конструкцію оборонних кріпосних споруд тощо [2]. Відзначимо і важливу роль

паломників – письменників, як, наприклад, українець В.Г.Григорович-Барський [3]. У 1723-1747 рр. він здійснив подорож святими місцями Сходу і виклав про неї у книзі, що використовувалася пілігримами в якості путівника навіть на рубежі XIX і XX ст. [4, с.45]. Після подорожі на Святу Землю люди повертались із новим досвідом та знаннями, які поширювали вже на своїй землі. З початку XIX ст. в Палестині значно збільшується кількість «поклонників» з Російської імперії. Цьому сприяло створення та діяльність спеціалізованих організацій для розвитку паломництва [5, с.16-17].

У даній роботі здійснено спробу реконструкції життя пілігримів на Святій Землі у другій половині XIX ст. за статтями, нарисами і кореспонденцією начальника Руської духовної місії архімандрита Антоніна (Капустіна) (1817-1894). Він знаходився безпосередньо поруч з паломниками під час подорожей та відвідувань богослужінь, чув і бачив їхні проблеми, які потім вирішував. Саме йому належить велика частина заслуги за створення «Руської Палестини» – інфраструктури з монастирів, храмів, паломницьких споруд.

Паломники прибували на Святу Землю переважно на великі християнські свята: Різдво, Хрещення Господнє, Великдень. Однак після святкування одного із них більшості «малоимущих» доводилось повертатись на батьківщину, оскільки довге проживання в Палестині передбачало значні витрати. Решта пілігримів у періоді між святами мали змогу, окрім поклоніння святиням, детально ознайомитись зі способом життя місцевого населення. «Поклонницький сезон» тривав переважно до свята Вознесіння або до Трійці. Кількість паломників варіювалась з року в рік, причиною чого о.Антонін називає проблеми з перевезенням та «інші труднощі». Транспортне сполучення зі Святою Землею забезпечували рейсові пароходи, що прибували до порту м. Яффо [6].

Основними місцями проживання паломників були «поклонницькі притулки» – готелі у комплексі споруд Руської духовної місії в Єрусалимі [5, с.19], а також дорогою до р. Йордан в м. Єрихон. О.Антонін неодноразово згадує про необхідність зведення притулку і біля Мамврійського дубу в м. Хеврон, а також в місцевості Ейн – Керем (Горня). Єлизаветинський притулок був призначений для проживання чоловіків-паломників. Відомо, що там існував т.зв. «сімейний відділ». У Маріїнському притулку проживали жінки-паломниці. У 1863-1870 рр. спосіб життя у ньому був встановлений за монастирським уставом. Через брак місця паломниці не завжди могли розміститись комфортно, іноді доводилось шукати житло в місті у грецьких монастирях з некомфортними умовами. На релігійні свята або урочистості з нагоди подій Імператорського дому Романових у коридорах притулку для паломників накривався скромний святковий стіл. Єрихонський притулок, який заходило дорогою до р. Йордан, називається «справжнім палацом». На його території знаходилась двоповерхова будівля, сад і палисадник, де розміщувались близько тисячі осіб. Ці три притулки призначались переважно для паломників з простого народу. Духовенство і ченці зазвичай проживали у будинку Духовної місії в 10 номерах на першому поверсі. «Особи

благородні» розміщувались у спеціальному готелі, створеному в будинку місії. Іноді через брак місць у притулках туди поселяли також купців й простих міщан. Дані споруди підтримувались у належному для комфортного проживання стані: вже після Великодня розпочиналась їх підготовка до наступного «поклонницького сезону» (проводилось генеральне прибирання, протягом літа тривали ремонтні роботи).

Паломницькі подорожі Святою Землею часто супроводжувались необхідністю надання медичної допомоги. Причинами захворюваності були погане й нерегулярне харчування; одяг, який не відповідав погодним умовам; втома; несприятливі для відпочинку умови для сну; замовчування перших симптомів хвороб. Для надання медичної допомоги існувала лікарня, однак через велику кількість хворих іноді створювалось і тимчасове лікарняне відділення в жіночому притулку.

Саме перебування паломників в Палестині характеризується переважно благочестивою поведінкою, прагненням відвідати якомога більше святих місць. З матеріалів о.Антоніна відомо, що паломники відвідували Єрусалим, Вифлеєм, Назарет, Хеврон, р. Йордан, Яффо. Їхнім провідником у Святій Землі був досвідчений старець. О.Антонін особливо відзначає «величайше терпіння» і благочестя жінок, про які згадували й інші сучасники. Іноді дії паломниць мали курйозні наслідки: о.Антонін пише, що одного разу під час роздачі благословених хлібів вони, «натиснувши» на Патріарха, зламали його посох.

Відпочинок паломників становив переважно сон, однак жінки також займались рукоділлям. На дозвіллі, а особливо на свята траплялись і випадки «виноумилення». В рекомендаціях о.Антоніна щодо відвідування Святої Землі існує заклик стримувати від паломництва осіб, які схильні до вживання алкогольних напоїв для уникнення випадків сильного сп'яніння. Наприклад, одного з мандрівників доводилось «урочисто переносити» з міста в притулок, оскільки той не міг йти самотійно.

З паломницьким життям було пов'язано жебрацтво і шахрайство. На Святій Землі, за свідченнями о.Антоніна, звикли жити за рахунок щедрості паломників. Під час «поклонницького сезону» милостиню просили незліченні каліки: «...сліпі, хромі...зовсім безногі, напівоголені, зовсім голі... жалісно волаючі...». Та й серед паломників відмічалась тенденція збільшення з року в рік бідняків, які були вимушені займатись жебракуванням на вулицях Єрусалиму. Духовній місії стала відомою низка випадків проведення збору коштів на т.зв. влаштування монастирів чи освітніх закладів, що здійснювались як на Святій Землі, так і на території Російської імперії. Шахраї зазвичай видавали себе за греків й навіть іменувалися священиками. Так, певне товариство збирало кошти «в ім'я святих єрусалимських», продаючи предмети релігійного культу в Херсонській, Київській і, можливо, сусідніх губерніях. Для унеможливлення подібних випадків о.Антонін у рекомендаціях місцевій владі пише про необхідність нагляду за паломниками після їхнього повернення зі Святої Землі. Однак, слід зауважити, що збором коштів займались і паломники з

«добрими намірами». Наприклад, «посильні вклади» були направлені на будівництво Єлеонської церкви [6].

Отже, у другій половині XIX ст. на Святу Землю прибувала значна кількість паломників, яка варіювалась з року в рік через проблеми з перевезенням та «інші труднощі». «Поклонницький сезон» тривав з Різдва до Вознесіння чи Трійці. Між цими святами паломники, окрім поклоніння святиням, мали час і на ознайомлення з місцевою культурою, способом життя. Місцями проживання простих паломників були притулки в Єрусалимі та Єрихоні, духовенства і «осіб благородних» – будинок Духовної місії. Дані споруди були в цілому комфортними для проживання, однак через брак місць у них паломникам іноді доводилось проживати у менш зручних умовах у грецьких монастирях. Рівень захворюваності палігримів був високим, причиною чого були погане харчування й одяг, несприятливі для повноцінного відпочинку умови для сну, втома, замовчування перших симптомів хвороб. Перебування паломників в Палестині характеризується переважно благочестивою поведінкою, прагненням відвідати якомога більше святих місць. Однак траплялись і випадки сильного алкогольного сп'яніння та жебрацтва.

О.Антонін, вбачаючи проблемні сторони у житті паломників на Святій Землі, вів активну діяльність зі створення нової інфраструктури для палігримів. Також він надавав рекомендації щодо підготовки до відвідування Палестини для уникнення проблемних ситуацій. Пізніше ці напрямки діяльності продовжить Імператорське Православне Палестинське Товариство, створюючи все більш комфортні умови для паломництва та залучаючи до подорожей на Святу Землю все більше людей.

Список використаних джерел та літератури

1. Бушуева С. В. Паломничество и его особенности в русской истории // Вестник ННГУ. №4, 2008. – С. 127-132.
2. Смилянская И. М. Арабский мир в представлениях русских паломников XII – первой половины XIX в. [Электронный ресурс] // Императорское Православное Палестинское Общество. Режим доступа: <http://www.ippo.ru/pilgrimage/article/iz-istorii-palomnichestva-na-svyatuyu-zemlyu-401764> (Дата звернення: 23.04.2019).
3. Григорович-Барський В. Мандри по святих місцях Сходу з 1723 по 1747 рік; пер. з давньоукр. П. Білоус ; за ред. М. Москаленка. – Київ: Основи, 2000. – 766 с.
4. Балдин К.Е. Русские в Святой Земле: паломнические дневники как источник // Лабиринт: журнал социально- гуманитарных исследований. – 2013. – № 2. – С. 45–52.
5. Лисовой Н.Н. Русское духовное и политическое присутствие в Святой Земле и на Ближнем Востоке в XIX - начале XX в.: автореф. дис. на соиск. учен. степ. д-ра ист. наук: специальность 07.00.02 «Отечеств.история» / Лисовой Николай Николаевич; [Ин-т всеобщ.истории РАН]. – Москва: 2007. – 36 с.

6. Антонин (Капустин), архимандрит. Из Иерусалима. Статьи, очерки, корреспонденции. 1866-1891. / Сост., коммент, вступит. статья Р.Б. Бутовой. М., «Индрик», 2010, 512 с. Режим доступа: <https://iknigi.net/avtor-antonin-kapustin/101602-iz-ierusalima-stati-ocherki-korrespondencii-18661891-arhimandrit-antonin-kapustin.html> (Дата звернения:10.04.2019).

Михаил Овчарек
Лодзинский университет

Визит генерала Войцеха Ярузельского в Ватикан

1987 г. был во многих отношениях переломным в широком смысле отношений между Польской Народной Республикой и Святым Престолом. Он отметил ряд событий, имеющих очень большое значение в контексте многолетних попыток нормализации дипломатических отношений между упомянутыми субъектами. Несмотря на то, что значительное оживление, особенно со стороны польских властей в контексте планируемого вступления в деловые отношения, удавалось наблюдать с начала 1986 г., эти 12 месяцев были в некоторых аспектах переломным. Очень важным был визит генерала Войцеха Ярузельского, который в ранге Председателя Государственного Совета отправился в трехдневный путешествие по Апеннинском полуострову. Не было бы в этом ничего необычного, если бы не факт встречи с представителями Итальянской Республики за Воротами из бронзы (речь идёт о одном из трех ворот ведущих в Ватикан; эта фраза является синонимом Святого Престола, на итальянском языке – портоне ди бронзо). Этот факт был очень значимым в контексте польско-ватиканских отношений, поскольку до тех пор не было официальной встречи на территории Ватикана между Папой Иоанном Павлом II и лидером польского государства (Эдвард Герек был в Ватикане в 1977 г.; этот официальный визит состоялся между польским политиком и Папой Павлом VI; Герек был первым коммунистическим руководителем, который встретился с Папой).

С некоторых пор в кругах польских властей усиливалась идея интенсификации нормализации отношений между ПНР и святым Престолом. Задавались вопросом, как можно было бы лучше затронуть этот вопрос, одновременно минуя самого злейшего врага народной власти, которым был польский епископат. Отсюда возникла идея прямого официального визита руководства государства в Ватикан. Благодаря этому удалось бы наиболее ясно выложить польские права, которые существуют вокруг церковной проблемы. Кроме того, таким образом можно было избежать посредства церковных иерархов страны. Надо иметь в виду, что этот последний постулат был важнейшим для ЦК. Такое событие сложно раскрыть, однако можно взглянуть на то, как он проходил, кто и о чем разговаривал.

Первые организационные шаги начались уже в июле 1985 г., а затем в последующие месяцы 1986 г. Это было неразрывно связано с активизацией контактов со Святым Престолом [1, с.86]. В среде, сосредоточенной вокруг Министерства Иностранных Дел, созревала концепция налаживания

постоянных контактов со Святым престолом в 1974 г. с намерением превратить их в постоянные дипломатические отношения [1, с.86-87]. Окончательно удалось выяснить подробности визита осенью 1986 года. Его сроки устанавливались на январь 1987 года.

Проблема была в дипломатии. Из-за того, что Польша не имела установленных отношений со Святым Престолом, приходилось ждать на официальное приглашение со стороны властей Итальянской Республики. Стоит помнить, что Польша была все время изолированным государством на международной арене. Это было связано с введением в 1981 г. военного положения, а также касалось вопросов конституционного строя государства и соотношения власти имущих в Церкви, на которой применялись репрессии.

В поездку в Италию и Ватикан отправилась польская делегация в составе: председатель Государственного Совета Войцех Ярузельский, а также члены Политбюро-секретарь ЦК Иосиф Чирек, министр иностранных дел Мариан Ореховский, вице-премьер Збигнев Шалайда, член Государственного Совета Витольд Липский, министр культуры и искусства Александр Кравчук и министр-руководитель бюро по делам конфессий Адам Лопатка. В состав сопровождающих лиц вошел также руководитель Группы по делам Постоянных Рабочих Контактных между Правительством ПНР и Святым престолом – министр Ежи Куберский [2].

Официальный визит польской делегации в Италию и Ватикан воплотился 12 января в 11:00, когда самолет Польских авиалиний LOT приземлился в римском аэропорту Чампино [3]. В первый день были встречи польской делегации с итальянскими политиками и коммунистами. На следующий день, 13 января 1987 г., произошел визит, который был назван «исторической встречей». И, таким образом, за несколько минут после 11:00 автомобиль с флагом Председателя Государственного Совета пересек, в сопровождении специального ватиканского автомобиля со знаками «SCV» (Stato della Città del Vaticano), ворота из бронзы и подъехал к входу в Апостольский Дворец [3, с.8]. Визит генерала Ярузельского в Ватикан продолжался в общей сложности три с половиной часа, что, кстати, превышает прежние прецеденты визитов других глав государств.

Необходимо отметить, что протокол Ватикана во внутреннем регламенте дал визит польскому лидеру **верхнюю** протокольную степень «molto solenne» («очень торжественный»). В окружении помощников швейцарских гвардейцев префект Папского дома кардинал Мондуцци приветствовал прибывших [2]. Затем в частной папской библиотеке произошла прямая встреча генерала Войцеха Ярузельского с папой Иоанном Павлом II. Это была первая официальная встреча Председателя Государственного Совета со Святым Отцом во времена понтификата Кароля Войтылы [4]. Разговор с глазу на глаз длилась очень долго – 74 минуты [2]. Часть визита происходила не только в Ватикане, но и включала в себе путешествие по Апеннинскому полуострову. Необходимо отметить еще один важный факт, который, с одной стороны, кажется естественным, но в данном случае имеет неординарное

значение. Оба собеседника – поляки, и для разговора друг с другом им не нужен был переводчик, что лишь добавляло вес разговору.

О том, какие вопросы были затронуты во время разговора, узнать можно только из заметки относительно визита Председателя Государственного Совета в Ватикан, составленной в Министерстве Иностранных Дел [2]. Конечно, сначала было много стандартных элементов, связанных с разговорами на таком уровне, основываясь на вежливости. Когда разговор перешел в плоскость отношений «государство-церковь», польский лидер заявил, что эти отношения должны основываться на троих элементах: идеологическом и философском споре, политическом сосуществовании и социальном взаимодействии. Поэтому большой проблемой для властей является отношение большинства польского епископата, который призывает не участвовать в выборах, а также не принял участия в праздновании 40-летия Народной Польши. Как замечал Ярузельский, такие, враждебно настроенные священники, как Янковский, только затрудняли диалог.

Чрезвычайно важным моментом, затронутым обеими сторонами, был вопрос о паломничестве Иоанна Павла II в Польшу. Святой Отец подошел к проблеме немецких претензий, напомнив, что после 1970 г., то есть заключения соглашения между ПНР (Польская Народная Республика) и ФРГ (Федеративная Республика Германия), папа Павел VI в конечном счете признал реалии польских Западных Земель [2]. Иоанн Павел II указал, что его самого сильно критиковали в Западной Германии. Это было связано с его посещениями Вроцлава и Горы Святой Анны в 1983 г. Также он был готов к очередной возможной критике из-за планов паломничества в Щецин.

При этом генерал Ярузельский сказал, что со стороны налаживания диалога между Ватиканом и блоком восточных государств было бы неплохо упомянуть во время паломничества об общей жертве польских и советских солдат, освободивших эти земли. Иоанн Павел II ответил на эти слова решительно, что такая просьба уже была озвучена в 1983 г. во время беседы с генералом на Вавеле и что это не реально, поскольку этот акт нелегко было бы отделить от многих политических спекуляций.

В ходе обсуждения были обусловлены дипломатические отношения между Польшей и Святым Престолом. Папа заметил, что это некий непрерывный процесс, который протекает успешно, чему способствовал позитивный пост польского епископата. Для Святого Отца были определенные препятствия, без которых он не смог завершить процесс нормализации – вопрос юридического статуса церкви в Польше. На эти слова ответил Ярузельский, изложив мнение политического руководства КНР в этом аспекте, отметив некоторые проблемы и, кроме того, продемонстрировал насколько большое значение имеет установления дипломатических отношений.

После беседы и приветствия с остальными членами польской делегации произошло также совместное фото и заявление в СМИ принимающей стороной. При этом Иоанн Павел II использовал формулировку о несомненном историческом визите. Это заявление было быстро

распространено СМИ по всему миру с информацией об описанном визите [2].

Список использованных источников и литературы

1. P. Kowal, *Sprawa wznowienia stosunków dyplomatycznych ze Stolicą Apostolską w latach 1986-1987* [w:] Polski Przegląd Dyplomatyczny, nr 2(48), marzec-kwiecień 2009.
2. Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych (AMSZ), PRL-Watykan, 1987, 32/90, wiązka I, D IV Wat. 0-22-1-87.
3. *Wizyta w Watykanie. 13 stycznia 1987 roku*, Polska Agencja „Interpress”, Warszawa 1987, s. 8.
4. PKF 4/87, Znad Tybru, <
<http://www.repozytorium.fn.org.pl/?q=pl/node/8797>>, dostęp: 28.01.2019 r.

Софія Одінцова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Російська агресія як фактор радикалізації ісламу в Чеченській Республіці

Політизація та радикалізація ісламу на Північному Кавказі історично завжди була пов'язана з масштабними геополітичними трансформаціями. Наприкінці ХХ ст.. тенденція до радикалізації насамперед пов'язана з крахом Радянського Союзу, соціалістичної системи, біполярної системи міжнародних відносин. Ці фактори створили сприятливий ґрунт для розповсюдження радикального/войовничого ісламу у формі салафізму – неоваххабізму.

Проголошення незалежності Республіки Ічкерія та перша чеченська війна прискорили радикалізацію ісламу та дозволили саме Чечні виступити на перший план. Чеченська криза стала серйозним викликом і випробуванням для молодшої російської держави. «Незграбна» політика центральної влади, невмілі дії армії, недипломатична і неосвічена/груба/брутальна тактика регіонального керівництва мали наслідком підрив престижу влади як гаранта безпеки громадян. Саме недалекоглядна політика федерального центру спричинила трансформацію звичайного сепаратизму в національно-визвольний рух, а релігія в регіоні швидко радикалізувалася [1, с.101-102].

При цьому, треба зазначити, що говорячи про проголошення Республіки Ічкерія як перший етап радикалізації, ми робимо акцент саме на відродженні ісламу та його традицій. Джохар Дудаєв не збирався ісламізувати чеченське суспільство. Про це свідчить Конституція Чеченської Республіки 1992 р., в якій остання проголошувалася світською державою. Сам Дудаєв неодноразово говорив, що його мета – створення світської демократичної держави [2].

Головним полем для зростання неоваххабізму виступає саме перший чеченський конфлікт. По-перше, іслам став головним фактором, здатним мобілізувати частину чеченського суспільства на протидію федеральним військам. Це пояснюється функціонально-організаційними характеристиками

ісламу й особливостями історичного моменту: по-друге, іслам не проводить відмінності між релігією і політикою (духовним і світським); по-третє, не було іншої сили або ідеології, яка була б здатною надихати і направляти боротьбу; по-четверте, серед мусульманських держав знайшлися сили, які готові були надати допомогу братам по вірі; по-п'яте, збереглася історична пам'ять про Кавказьку війну, яка велася під релігійним прапором [2]. Джохар Дудаєв приділяв ісламу особливу увагу як найважливішому чиннику згуртування чеченського народу, але при цьому підкреслював, що майбутня Чечня стане демократичною і правовою державою, а все її громадяни, незалежно від їх віросповідання, будуть рівними у своїх правах і обов'язках [3].

По-друге, чеченські війни, як і трирічна перерва між ними, супроводжувалися концентрацією в цій республіці зарубіжних «моджахедів», переважно арабів, із серйозною ідеологічною, фінансовою та іншими видами допомоги з боку зарубіжних ісламістських центрів. На території Чечні функціонували спеціальні навчальні центри з підготовки бойовиків. Найвідоміший – під селищем Сержень-Юрт в Шалінському районі, який очолював відомий зарубіжний терорист Емір Хаттаб, близький до лідера «Аль-Каїди» Усами бен Ладена. У 1998 р. в Чечню з Дагестану переїжджають радикальні ісламісти зі своїм лідером – М.Кізілюртовським, відбувається консолідація закордонних, чеченських, дагестанських салафітів, а також їх однодумців з інших північнокавказьких республік [4].

На процес радикалізації опосередковано вплинув також міграційний фактор, а точніше «відтік» російського населення з регіону. Загалом, за період з 1989 по 2002 рр. чисельність росіян в республіках Північного Кавказу скоротилася, за офіційними даними, на 364 тис. чол. (27%), а за експертними оцінками – на 415-420 тис. чол. [5, с.174].

Ще одним ключовим фактором ісламізації став процес шаріатизації Чечні, тобто фактичний відхід від «світської держави» Д.Дудаєва. У жовтні 1996 р. в.о. президента З.Яндарбієв своїм указом скасував дію світських судів, створених відповідно до Конституції Чеченської Республіки 1992 р., й утворив Верховний шаріатський суд і районні шаріатські суди. Створені з числа бойовиків і ваххабітів, «військово-польові суди» склали основу майбутньої шаріатської інфраструктури в Чечні. Ідейна і практична діяльність шаріатських судів в Чеченській Республіці Ічкерія ґрунтувалася на так званому кримінальному кодексі – шаріаті [2]. Закріплення шаріатського законодавства «розв'язало руки» прихильникам «чистого ісламу», що погіршило кримінальну обстановку всередині республіки. До того ж, шаріатські суди активно використовувались військово-польовими командирами, що, в свою чергу, призвело до цілковитого нехтування норм міжнародного права стосовно військовополонених та цивільного населення під час конфлікту. При цьому, населення республіки не було готовим до введення шаріатського законодавства, що породило розкол в мусульманському суспільстві, особливо між прихильниками суфізму та салафізму [6, с.41- 43].

Вдало маніпулюючи нормами шаріата, ваххабіти використовували «газават» як засіб «прикриття» своїх злочинних дій як на території республіки, так і поза нею. Необхідно зазначити, що «газават» в період чеченського конфлікту широко використовувався для пропаганди та мобілізації населення, а також для пояснення дій певних військових командирів, приміром, Шаміля Басаєва.

Різде погіршення соціально-економічного становища, криміналізація, закритість влади та її «нечутливість» до потреб населення внаслідок агресії Російської Федерації проти Чечні стали причинами поповнення рядів радикалів. Останні пропонували альтернативу: всесвітній халіфат – держава правовірних з істинним «ісламським порядком», заснованим на шаріаті. Неоваххабізм апелював не до клановості і національності, а до цінностей рівності та братерства, до соціальної справедливості. Таким чином, кавказький неоваххабізм формував для себе соціальну базу в регіоні, звертаючись до «пригноблених і знедолених» (з лексики аятоли Хомейні) [1, с.102].

Аналіз діяльності ваххабітів в Дагестані і Чечні показує, що «... ваххабізм проник і закріпився на Північному Кавказі не випадково: він був затребуваний соціально-політичною реальністю як ідеологічна основа її майбутньої перебудови». Саме нова соціальна, політична і ідеологічна реальність прискорила поширення ваххабітської ідеології й практики на Північному Кавказі і, зокрема, в Чечні [7, с.109].

На думку чеченського дослідника М.М.Керімова: «Війна в 1994-1996 рр. загострила релігійну обстановку в республіці. Іслам, будучи безперечним релігійним, духовним і соціально-культурним фактором під час війни, перетворився і в серйозний політичний фактор» [8, с.23].

У всіх вищезазначених причин ісламізації Чеченської Республіки в 1990-і рр. існує один, об'єднуючий фактор – російська агресія на територію республіки. Отже, можна зазначити, що головним чинником радикалізації ісламу стала російська агресія, яка породила цілий комплекс явищ, котрі врешті перетворили Чечню на центр «чистого ісламу» на Північному Кавказі.

Список використаних джерел та літератури

1. Семедов С. Причины радикализации российского ислама // Сборник итоговых материалов научно-практических семинаров, проведенных в Республике Дагестан, Кабардино-Балкарской Республике, Ростовской и Ульяновской областях. Москва: Университетская книга, 2010.

2. Мусайханов С. «Шариатское государство» в реалиях Ичкерии (Чечни). [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/shariatskoe-gosudarstvo-v-realiyah-ichkerii-chechni>

3. Мусайханов С. Исламский фактор в военно-политических процессах в Чечне. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://cyberleninka.ru/article/n/islamskiy-faktor-v-voenno-politicheskikh-protsessah-chechni>

4. Добаев И. П., Анисимова Н. А. Причины и основные направления радикализации ислама в Российской Федерации. [Электронный ресурс] – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-i-osnovnye-napravleniya-politizatsii-i-radikalizatsii-islama-v-rossiyskoy-federatsii>
5. Российский Кавказ. Книга для политиков / Под ред. В.А. Тишкова. – М.: ФГНУ «Росинформагротех», 2007.
6. Добаев И.П. Радикальные идеологии в исламе: история и современность // Ислам в России: Взгляд из регионов / Науч. ред. А.В. Малащенко. М.: АспектПресс, 2007.
7. Баширов Л. А., Трофимчук Н. А. Ислам и этнополитические конфликты в современной России // Религия и культура. М., 2000.
8. Акаев В. Х. Ислам в Чеченской Республике. М., 2008.

Анастасія Чеботарьова

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Голод у Російській імперії 1891-1892 рр.

Причини, ліквідація та наслідки

Тема голоду 1891-1892 рр. розглядалася в радянській історіографії в контексті вивчення аграрної кризи. Вони приділяли пріоритетну увагу критиці общинного аграрного ладу та критиці дій уряду з ліквідації продовольчої кризи. Голод активно використовувався ними для ілюстрації важкого економічного становища російського селянства. Дослідження ряду сучасних вітчизняних вчених продовжують традицію радянської історичної науки й описують проблему голоду як один з елементів структурної соціально-економічної кризи в Росії кінця ХІХ ст. Прихильники протилежної точки зору заперечують наявність соціально-економічної кризи і вважають, що масштаби і наслідки голоду 1891-1892 рр. перебільшені по ідеологічно-пропагандистським причинам [1]. У даній роботі акцент зроблено на суспільно-політичному вимірі голоду та його подоланні, а також встановленні причинно-наслідкових зв'язків аграрної кризи.

Причини подій 1891-1892 рр. були комплексними. Безпосередньою причиною голоду була найсильніша посуха, яка спіткала регіон Чорнозем'я і Середнього Поволжя. Голод став масштабною проблемою, адже уразив саме ті губернії, які звикли жити своїм власним хлібом, тому не мали достатньої кількості коштів чи можливостей заробити, аби прогодувати себе. До того ж, у 1889 та 1890 рр. урожаї були поганими, тому запаси були вичерпані як у господарствах, так і у магазинах.

Деякі дослідники вбачають надзвичайно низький урожай наслідком не тільки посухи, а й примітивної селянської агротехніки, тісно пов'язаної з усім аграрним устроєм післяреформенної доби у Росії. Панувала концепція сільської общини, коли при спільній власності на землю відбувається індивідуальна обробка примусово синхронізованими аграрними технологіями. Традиційні селянські технології еволюціонували повільно і не

встигали за наростанням «земельної тісноти», яка вимагала більш трудомістких й більш врожайних методів обробки землі.

Криза харчування збігся з не менш важкими епідеміями. Взимку 1891-1892 рр. в ураженому неврожаєм регіоні стався спалах ендемічного тифу, а до моменту закінчення продовольчої кризи влітку 1892 р. регіон охопила П'ята пандемія холери. Наука на той час ще не знайшла ефективних методів лікування цих інфекцій.

В критичний момент державна система продовольчої допомоги дала збій. Контроль над накопиченням системою запасів був втрачений і реальний обсяг продовольства і грошей в системі був багато менше того, якого б теоретично вистачило б для нейтралізації кризи [2]. Замість запуску системи продовольчої допомоги в штатному режимі уряду довелося вдаватися до екстрених заходів. Це сталося через початкову недооцінку масштабів харчового краху. Через широкий масштаб необхідних закупівель хліба зросли ціни і виникло високе навантаження на транспортну мережу [3; 4]. Бюрократична система була не підготовлена для вирішення екстрених задач. Ефективна продовольча допомога була налагоджена з запізненням у три-п'ять місяців.

Існувала нестача персоналу на місцях, проте уряд на початку перешкоджав роботі благодійників через недовіру до громадських ініціатив. При цьому, волонтери допомагали виконувати обов'язки чиновникам, збирали матеріальну та грошову допомогу для нужденних та влаштовували благодійні їдальні.

Міністр землеволодіння О.С.Ермолов іменував події 1891-1892 рр. народним лихом. На його думку, голод був наслідком занепаду аграрного сектору через недостатність вільних ринкових відносин. Відсутність економічної ініціативи у селян зумовила відсутність розвитку малоефективних методів господарювання. Тому, на думку Ермолова, метою має стати підвищення продуктивності виробництва, і проблемою є аграрне перенаселення, а не недостатня кількість землі [4]. Ці ідеї лягли в основу Столипінської реформи 1906 р.

Прихильники народництва і тогочасного лібералізму навпаки вбачали проблему у занадто великій кількості вільних ринкових відносин, а причинами голоду вважали поширення залізниць, імпорту та експорту. Рішення кризи на селі бачили у роздачі селянам поміщицьких земель. Цей підхід був популярним серед російської інтелігенції і знайшов відображення у літературі. Тему голоду знайшла відображення у творчості Л.М.Толстого [6], А.П.Чехова [7], І.О.Буніна [8] та ін.

І, хоча за оцінками сучасників голод 1891-1892 рр. був економічним крахом, сучасні дослідження показують, що реальні негативні фінансові наслідки були невеликими. Цьому сприяла політика накопичення золотих запасів, а також відірваність аграрного сектору від промисловості. Таким чином, найбільше постраждали самі сільські господарства, а не економіка у цілому [9, с.63-74].

Американський дослідник Р.Роббінс дає позитивну оцінку діям держави [10, с.59]. На його думку, продовольча операція була проведена далеко не ідеально, але вона досягла основної мети. Урядова підтримка запобігла загрозі масових смертей від голоду та врятувала господарство в уражених лихом регіонах від краху. При цьому, оцінка сучасників та громадськості була негативною.

Голод 1891-1892 років став не просто господарчою, а насамперед політичною кризою. Історик О.Файджес вважає події 1891-1892 рр. першим великим проявом протистояння царизму і громадськості, першою маніфестацією конфлікту, подальший розвиток якого призвів до падіння царського режиму [11]. Сучасники низько оцінювали дії держави і високо благодійні ініціативи, до яких уряд ставився з недовірою. Тому, царизм та бюрократичний апарат став широко сприйматись як перепона на шляху до розвитку держави. Голод пробудив громадські рухи та політизував суспільство.

Таким чином, голод 1891-1892 рр. був не короткочасною кризою, а частиною загальних негативних тенденцій у Російській імперії кінця ХІХ ст. Неврожай викрив проблеми в економічному ладі на селі, яке страждало від перенаселення та малоефективних технологій обробки землі. Голод став тригером для дискусії з приводу земельного питання, а дії держави з ліквідації голоду були низько оцінені сучасниками, що поклало початок політичній кризі царизму.

Список використаних джерел і літератури

1. Пьянков С. А., Михалев Н. А. Голод 1891 - 1892 гг. в России в советской и современной отечественной историографии. // Вестник Вятского государственного гуманитарного университета. 2015. № 1. С. 44-55.
2. Статистические данные по выдаче ссуд на обсеменение и продовольствие населению, пострадавшему от неурожая в 1891-1892 гг.//Временник Центрального Статистического Комитета МВД. 1894. № 28. ///СПб.: Изд. ЦСК МВД, 1894. 139с.
3. Измайлов А. Железные дороги в неурожай 1891 года. СПб.: Тип. Ю.Н.Эрлих, 1895. 54с.
- 4.Давыдов М. А. Всероссийский рынок в конце ХІХ – начале ХХ вв. и железнодорожная статистика. М.: Алетея, 2010. 832 с.
- 5.Ермолов А.С. Неурожай и народное бедствие. – СПб.: Тип. В.Киришбаума, 1892. 270с.
6. Толстой Л. Н. О голоде (дополнительные варианты статьи, № 20) // Полное собрание сочинений в 90 т. — М.: ГИЗ, 1954. — Т. 29.; Толстой Л. Н. Голод или не голод? // Полное собрание сочинений в 90 т. М.: ГИЗ, 1954. Т. 29.
7. Чехов А. П. Жена // Чехов А. П. Полное собрание сочинений и писем: В 30 т. Сочинения: В 18 т. / АН СССР. Ин-т мировой лит. им. А. М. Горького. М.: Наука, 1974-1982.
8. Бунин И.А. На чужой стороне; На край света //Том 2.Рассказы 1890-1902.

9. Simms James Y. Jr. The Economic Impact of the Russian Famine of 1891-92 // The Slavonic and East European Review. — 1982. — T. 60, № 1.
10. Robbins Richard G. Jr. Famine in Russia, 1891-1892. The imperial government responds to a crisis. — Columbia University Press, 1975. 259c.
11. Figs Orlando. A people's tragedy: the Russian Revolution, 1891-1924. Penguin Books, 1998. 923 c.

**Chasing the Printed Word: What Was Forbidden to Read
in 1900s Ottoman Empire**

Nowadays censorship is commonly regarded as definitely negative, justified only in peculiar occasions which are under strict control of society to prevent abuses.

Censorship is not so quiet an old issue in historical perspective. We can easily find analogues in both western and eastern states. Next to creating printing press, spread of mass literacy, governments throughout the world tried to restrain the influence of printed word. The first recorded list of forbidden books was created by Holy See in 1559 and contained the most dangerous (in Papal point of view) pieces of fiction and non-fiction as well, that could easily put clerical doctrines and unique public influence into a grave danger [1, p.5]. In XIX century, almost every state in Europe (we may say every) used censorship to control sphere of ideas, using juridical sanctions (like Western states) or not (like Russian empire where emperor Nicolay I himself sporadically acted as an ultimate censor official), and later abandoned any connection with a breach of the peace but instead saw its purpose as simply to maintain control of “dirty books” (and, later, films, television and other media), ushering in the modern concept of “obscene publications [2, p. xix]. Censorship also provided a political and ideological force of empires and Ottoman state paid great debt into it, moreover its tradition is slightly recovered in modern Turkey republic, where journalists are in great fear of censorship revival and according to Paris National center of freedom of press, Turkey listed 154 out of 180 countries by freedom of press next to Afghanistan, Cambodia and Palestine [3, p.3].

This abstract deals with the very same processes of censorship and government agenda to control and limit «poisonous» ideas and themes which occurred in the late Ottoman empire during the rule of Abdul-Hamid II (1876-1909), whose regime also exploited the power of a modern press to cement loyalty to the state and stifle dissent. The mechanism of censorship, developed during this period, was one of the strictest in modern times. Ottoman censorship was more capricious and even exercised over a community of authors and journalists already adept at self-censorship, the Hamidian censorship produced a press entirely committed to the service of the regime. Journalists stuck to nonpolitical issues unless instructed to criticize foreign governments [4, p.125-126]. All executive power to scrutinize, edit and ban both gazets, magazines and printed books were given to Encümeni Teftiş ve Muayene [5, p.2]. Despite that, from 1860 to 1878 mass newspapers grew up in number from 17 to 113, their conditions absolutely depended on political preferences of ruling sultan, stultifying from relative freedom to obscurity when many of them were closed or printed and redistributed abroad [6, p.50]. Fiction and plays also suffered due to commonly accepted image of Abdul-Hamid II as

generally psychopathic and paranoid person, who personally banned works of Voltaire, Moliere, Byron, Goethe, Shiller as «freedom bellmen» and prohibit Shakespeare`s Hamlet because of dangerous link with modernity and scene of tyrant assassination [7, p.122]. Generally the whole theatrical repertoire was under special surveillance of censorship and even secret agents, because of it wider influence sphere in politics, literature and moral [8, p.190] but, at the same time, murky sultan, who is often called a father of Turkish modern library organization [9, p.76], did not applied his strict censorship to ideas of progress and modernization and during his reign there were published more books on any theme than previous times combine [10, p.134]. The same goes with censorship in one hand putting more and more Ottoman authors into a blacklist and in the other making more and more translations (basically from French and not contemporary as it might look so [11, p.248-249]).

Printing rules and restrictions were firstly declared in Matbaa Nizamnamesi / Printing law in 1857 and already gave the police and other officials right to investigate every piece of printing material [12, p.147]. Ottomans faced censorship at first in 1865 when Basın kanunu/ Printing Law was adopted, which created a special department that could easily suppress the newspapers tone of which would be considered as a hostile [13, p.136]. Such laws would be continuously promulgated in successive years on and on [14, p.lix], like 1894 Kitapçılar Nizamnamesi/Booksellers law, Nizamnameler 1888, 1895, İradeler/ personal sultan rescription order 1898 making censorship more detailed and fulfilled [15, p.70]. But, nevertheless, even if in time of Abdul-Hamid the censorship was riding high, it wasn't his personal invention and depends on peculiarity of intellectual sphere where it was used [16, p.189].

We tried to analyze what was forbidden to read, promote, print and selling in Ottoman empire based on the official document entitled «Yasak kitaplar listesi»/ «List of forbidden literature» and dated 1318/1900 (on Hijri year and the Gregorian calendar respectively) and took 50 sheets of paper of album size. There are no mentions of reasons or motives of such ban and we are not actually interested in it. Our specific view is to characterize specialties and controversy of this list as a holistic cultural ideas and prejudices. Document is entitled both Turkish and French as «Catalogue of books and brochures not allowed to enter and being prohibited in Ottoman Empire» and organized as a list divided in two parts: original author, title name and translation in Turkish. In this list there is no visible division into fiction, gazettes, which are catalogued alongside with political pamphlets, brochures, music notes so on.

Basic columns headed: book title, author, place of printing. The detail content analyses are made is hard to be done because of no obvious or hidden paradigm of ban-choice. So we can see the diversity and quantity of enlisted languages – 20 pages for French (give us understanding of main actor of cultural impact), 8 for Greek, 6 per English, 5 per Bulgarian, 2 for both Turkish and Armenian and a half of a page per books written in German. Basically banned items are contemporary literature (XIX century), with a few inclinations of older fiction examples. Basic data that could be done from this list: The total quantity of items – 955, French –

425, Greek – 200, Bulgarian/Serbian – 78, English – 77, Turkish – 60, Arabian – 52, Armenian – 40, Italian – 14, German – 9 [17]. There are no principle distinctions of fiction or non-fiction literature, distinguishing to genres or thematic.

Despite an image of chaotic representation we can suggest a major ban-trend based on the titles and subjects of the books and brochures which occur throughout the list:

- All books devoted to a history of Turkey or its integral or subjugated parts and general history: (Leopold von Ranke – «Serbian und die Turkey», Bernard – «Turquie»)
- Muslim themes, life of Mohammed or history of Islam: (Giuseppe di Tivoli – «La vita di Mahometo»,)
- Accounts of travelers, geographical description of Ottoman state and its formal and present parts, Asian countries generally: (Henry Layard – «Expedition to Assyria», Legard – «Orientalia», Yuse – «Among the Turks», Giuseppe Franco «Africa interna»)
- All political-based literature with no excuses for any ideology (Complete works of Ferdinand Lassalle, «The brochure of social-democrats», Carl Marx)
- Fiction and philosophical works out of row: (Victor Hugo – «Les miserable», «1793», «Napoleon III», Byron - Poems, Torquato Tasso – «Jerusalem liberated», Gules Verne, Walter Scott – «The Talisman», John Milton – «Paradise lost», Machiavelli – «Il Principe», Shakespeare – «Hamlet», Voltaire, Montesquieu, Cicero)

We can make a careful conclusion keeping in mind that we have no reasoning or juridical excuses for such list and moreover explanation why this specific works were banned in Ottoman state. We may only suggest that the basic idea of ban-list was to encircle ottoman intellectuals by works and so force ideas which were safe for Ottoman power and sultan himself, keeping under control the spreading of political ideologies and national movements, constructing state-oriented view of the world and putting the Ottoman empire in the its rightful place among other states.

References

1. Caso Frank. Censorship. - Facts On File, Inc., 2008. – 348p.
2. Encyclopedia of censorship.—New ed. / Jonathon Green, Nicholas J. Karolides. - Facts On File, Inc., 1990. – 698p.
3. Aydın Hasan. Sanat ve edebiyat üzerinden sansürü okumak[E-source]. Access mode: <https://bit.ly/2Vz0dM3>. Valid: 9.04.2019
4. Hanioglu M. Şükrü A brief history of the Late Ottoman Empire. – Princeton University Press, 2008. – 249p.
5. Ayva Gamze. Dünya tarihinde sansür uygulamaları ve türkiye de sansür [E-source]. Access mode: <https://bit.ly/2Vz4tv0>. Valid: 9.04.2019
6. Erdem Bora. The Ordeal Of The Turkish Press. – Istanbul: Cinius yayınları, 2018. – 317p.
7. Chernikov I. Molodoturecka revolyuciya 1908 r. v Osmanskij imperiyi// Sxidnyj svit. - №1 2009. – s. 122-127.

8. Gürbüz Ömrüm Işıkey. Abdülhamid Döneminde Sansürlenен Piyесler// Uluslararası Beşeri Bilimler ve Eğitim Dergisi 4 (2018). – pp. 187-198.
9. Armağan Mustafa. Abdülhamid'in kurtlarla dansı. – İstanbul: Ufuk Kitap, 2006. – 287s.
10. Karpat Kemal H. The politicization of Islam : reconstructing identity, state, faith, and community in the late Ottoman state. - Oxford University Press, 2001. – 533p.
11. Türesay Özgür. Censure et production culturelle. Le champ éditorial Ottoman à l'époque Hamidienne (1876-1908)// Études Balkaniques-Cahiers Pierre Belon. – 2009, (16). – pp. 239-254
12. Ceylan Ayhan. Tanzimat Dönemi Osmanlı Basım ve Yayımlarında Hukuki Düzen (1839-1876)// Türk hukuk tarihi araştırmalı, 2006, (1). – s. 139-155
13. Palmer Alan. The decline and fall of the Ottoman empire. – Barnes & Noble, 1992. - 306p.
14. Somel Selcuk Aksin. Historical dictionary of the Ottoman empire. – The Scarecrow press, 2003. – 399p.
15. Girgin Atilla. Türkiye'de Yerel Basın. – İstanbul, 2009. – 215s.
16. Georgeon Francois. Sultan Abdülhamid. – İstanbul: Homer kitabevi, 2006. – 544s.
17. Catalogue des livres et brochures don't entrée dans l'Empire Ottoman a été interdit – İstanbul, 1318(1899). – 50p.

Тимур Андреев

Харьковский национальный университет имени Василия Каразина

Педагогические идеи Николая Японского (по дневникам святителя)

Просвещение было неотъемлемой частью миссионерской деятельности отца Николая (Касаткина), вошедшего в обиход в русской традиции под титулом «Японский». Воспитание детей в соответствии с учением православной веры становится приоритетной составляющей данного направления.

На базе русского православного представительства в Японии была создана целая сеть учебных заведений различного типа: женские школы, духовная семинария (1875), катехизаторские школы [1]. Несмотря на разную направленность и специфику, все учебные заведения были объединены общей целью: способствовать интеграции православной веры в японское общество. Способствовать формированию прослойки не только духовно, но и интеллектуально развитых людей, сформировать пласт так называемой православной интеллигенции, которая должна была стать в основе становления Японской Автокефальной Православной церкви.

Центральное место в педагогических идеях святителя занимает личность педагога. По мнению Николая Японского, учитель для детей должен быть всем: и начальником, и отцом, и наставником, и другом. Своим собственным примером учитель формирует у ребенка грань между добром и злом. Педагог

должен не только научить ребенка научным знаниям, но и выступать в роли духовного воспитателя; без духовной составляющей познание научных знаний не будет качественным. Ведь нравственно разложенный коллектив, в котором авторитет преподавателя находится на низком уровне, не сможет воспринять учебную программу, усвоить ее, быть готовым реализовать сказанное на практике.

В основе любой педагогической деятельности должен неотменно лежать принцип любви, который раскрывается через разные составляющие, включая любовь к своему собственному делу, к профессии. Нельзя научить ребенка усвоить свой предмет, полюбить его, при этом, не полюбив свою профессию, полноценно вникнув в работу в выбранной сфере.

Относительно вышесказанного в письме к И.А.Сенума святитель Николай оставил следующую запись: «Любовь к делу – вот самое первое и важное, что требуется... Любовь сама собой разовьется перед вами, из глубины вашей души, целую систему действий, не тягостную для вас и явно полезную для воспитанников, что, прежде всего, будет мирить и сближать их с вами» [2, с.49-50]. На страницах английской газеты за 1890 г. относительно деятельности святителя Николая отмечалось: «...мы не можем найти более разительного примера личной жертвы на алтарь служения» [3, с.37].

В соответствии с заповедями православной веры, Николай Японский призывал педагогов не допускать того, чтобы для детей образ учителя был возведен в абсолют, до уровня кумира. Ведь первоочередным, как считал святитель, есть воспитание полноценно самостоятельной личности. Бог дал человеку свободу выбора, и препятствие этому есть нарушением основ веры. Ученики должны быть движимы чувством ответственности и нравственного долга перед истинными духовными ценностями, а не безукоризненным повиновением своему учителю [4, с.308].

Несмотря на это, воспитанники святителя очень привязались к нему, для них он стал истинным идеалом для подражания. Ярким примером этому может послужить история, связанная с японским богословом Араи Цунэносин. Когда до него дошли слухи о том, что его учитель святитель Николай оставил паству и отправился на административную должность при консульстве на территории Америки, Араи тот час же оставил свою страну и последовал в Северную Америку, чтобы уговорить его вернуться назад. При этом следует отметить тот факт, что Араи поступил так не из-за привязанности к личности святителя, а из-за того, что он посчитал действия своего учителя предательскими по отношению к делу, служению которому он посвятит свою жизнь [5].

Деятельность учителя в своих дневниковых записях святитель отождествляет с монашеским подвигом [6, с.121-122]. Подчеркивая важность самопожертвования ради воспитания подрастающего поколения. Основопологающим принципом миссионерской и просветительской деятельности святителя Николая было следующее изречение: «Сначала полюби тех, кому хочешь рассказать о Христе, затем сделай так, чтобы они тебя полюбили, а потом говори им о Христе». В основу этого принципа были

положены слова из Священного Писания: «Бог есть любовь», что делает любовь всеобъемлющим явлением, началом всех начал.

Учитель должен непосредственно принимать участие и в жизни воспитанника, которая не связана с учебой: «проникнуться нуждами ближнего, почувствовать радости и скорби, точно свои» [7]. Ученик должен чувствовать поддержку со стороны преподавателя и быть готовым ответить ему взаимностью. В случае такого доверия учитель сможет найти подход к ученику, который более всего окажется близким конкретному ребенку, способствуя более действенному усвоению знаний.

«Есть важное и необходимое свойство в педагогике – твердость. Нет хуже и вреднее в деле воспитания слабости, проистекающей или из мнимой гуманности, или из лести к ученикам и желание приобрести их любовь, или из безучастности к ученикам и желания соблюдать лишь собственное спокойствие... Слабость в воспитателе! Да, что же может быть вреднее и даже глупее ее!» [2, с.50-51].

Решительность и твердость учителя при воспитании должна иметь в своей основе принципы справедливости и открытости для каждого ученика. Ведь индивидуальный характер твердости и закрытый принцип несения ответственности порождает противоречия в среде учеников и обиды в адрес учителя: «нет такой обиды, которая бы отзывалась большим вредом для обиженного, чем обида ребенку» [2, с.50]. Таким образом, за нарушение предписаний правил, непослушание преподаватель должен наказывать учащегося публично, с разъяснением его вины и предоставлением возможности для исправления.

Учитель должен, по мнению святителя Николая, так поставить себя в сознании учеников, сформировать такой авторитет, чтобы воспитанники «сами открывали свои нравственные язвы, а никак не скрывали их» [2, с.46]. Принуждения должны быть исключительно по делу, злоупотребление положением приведет к утрате авторитета и снижению качества усвоения материала.

Кроме всего прочего, каждый педагог, по мнению святителя Николая, должен ежедневно уделять время для самообразования, подобно монаху и его келейным молитвам, он считал эти понятия тождественно равными и одинаково определяющими последующую жизнь и деятельность в выбранном направлении. Учитель должен регулярно читать свежие периодические издания, знакомится с новыми книгами, особенно с теми, которые популярны среди воспитанников, по возможности овладевать тонкостями молодежного развития на уровне субкультур и быта, в теоретическом плане, должен знать ответы на все актуальные вопросы поколения, с представителями которого учителю приходится работать.

Сам же процесс обучения следует начинать, по мнению святителя, с формирования надлежащего отношения у ученика к природным задаткам и наклонностям. Учитель не должен навязывать свое понимание мира, а лишь должен умело определить заложенное Богом и развить. Искусство

распознавания прирожденных талантов есть залогом качественного педагогического процесса.

Воспитание воли в рамках учебных заведений должно формироваться посредством контроля над строгим исполнением правил поведения и распорядка дня. При этом соблюдение распорядка не должно осуществляться под страхом наказания, а выполняться исключительно на добровольных началах из уважения к старшим преподавателям.

В процессе обучения дети в школах при Русской Духовной миссии материал уроков записывали под диктовку, после чего материал заучивали наизусть. Такая методика позволяла детям не только зафиксировать материал и запомнить, но и осмыслить. Именно в осмыслении знаний святитель видел основу дальнейшей реализации на практике [8, с.139].

Обучению должен сопутствовать гармонично построенный досуг учеников, организация которого ложилась на плечи преподавателя. К числу дополнительных дисциплин в Духовной семинарии относились пение и гимнастика. Кроме того, по ходатайству святителя Николая был создан оздоровительный лагерь на морском берегу в городе Тоносава, куда в период каникул отправились семинаристы для поддержания и поправки здоровья. Всякая работа должна быть награждена, этому принципу следовал святитель и в сфере образования. Так, в качестве поощрения за высокие результаты в обучении святитель Николай ввел практику премирования учеников литературой как привезенной из Российской империи, так и местного издания [9, с.237].

По результатам исследования можно сделать вывод, что школы при Русской Духовной миссии способствовали расширению количества исповедующих православную веру на территории Японских островов, а также показали на практике эффективность педагогических идей святителя Николая Японского. В основу методики святителя была положена одна из главных заповедей православия: «возлюби ближнего как самого себя». Владыка призывал учителей при воспитании детей придерживаться нескольких правил: любить детей, любить свою профессию.

Результаты педагогической деятельности Миссии с наибольшей наглядностью проявлялись в деятельности воспитанников учебных заведений. Среди них были: переводчик русской литературы на японский язык Саки Такэсабуро, первый японский иконописец, художница Ямасита Рин, известный музыкант Кису Ёхиносин и другие.

Список использованных источников и литературы

1. Казем-Бек А. Православная Церковь в Японии. Сотрудники архиепископа Николая // ЖМП. 1960. № 8
2. «Я здесь совершенно один русский...». Письма Ревельского епископа Николая (Касаткина) из Японии / Публикация и комментарий Р. К. Цуркана. СПб., 2002.
3. Прохоренко Ф. Русская духовная миссия в Японии и в Корее. Харьков, 1906.

4. Дневники святого Николая Японского: в 5 т. / Сост. К. Накамура. Т. 2. Санкт-Петербург: Гиперион, 2004.
5. Шаталов О.В. Святитель Николай (Касаткин) в первый период деятельности Российской православной миссии в Японии (1861 – 1875) URL: <http://krotov.info/history/19/1860/shatalo.html> (дата обращения 10.04.2018).
6. Дневники святого Николая Японского: в 5 т. / Сост. К. Накамура. Т. 5. Санкт-Петербург: Гиперион, 2004.
7. Антоний, архиепископ Минский и Белорусский. Святой равноапостольный архиепископ Японский Николай // Богословские труды. Вып. 14. М.: Издательство Московской Патриархии, 1975.
8. Дневники святого Николая Японского: в 5 т. / Сост. К. Накамура. Т. 4. СПб.: Гиперион, 2004.
9. Миссионер. 1879, № 43.

Богдан Бронтерюк

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Ідеологія Кваме Нкрума

Один з найпізніших континентів в світі, де розпочалося будування концепцій щодо місця у світовій історії була Африка, тому дуже цікавим являється вивчення цього доробку в історії континенту. Адже тут не тільки негритюд (концепція самотності та світової значущості негроїдної раси, її культури), але й цілий спектр ідеологій, що включав в себе світові ідеології в інтерпретації до тогочасних реалій. На сьогоднішній день Африка представляє доволі нестабільний регіон, де постійно ведуться війни, рівень життя доволі низький, присутня велика в порівнянні з іншими континентами неграмотність населення та інші проблеми, що приковують увагу до Африки. Висвітлення тих засад, які висловив Кваме Нкрума і які тепер мають відголоски по всій Африці, що знаходиться південніше Сахари і являється **актуальністю** цієї статті.

Автор вирішив поставити собі такі **завдання**:

- Висвітлити життєві віхи Нкруми;
- Дослідити основні принципи ідеології Нкрума;
- Дослідити головні чинники, що зумовили особливість цієї ідеології.

Кваме Нкрума – ганський політик. Перший прем'єр-міністр (1957-1960 рр.) та перший президент Гани (1960-1966 рр.). Народився 21 вересня 1909 р. в селі Нкрофул, в сім'ї ремісника-ювеліра. Переломним моментом в житті молодого ганця була його рекомендація в 1926 р. до педагогічного коледжу в Аккрі, який був найпотужнішим навчальним закладом в країні на той момент [1]. Також у цьому закладі на Кваме велике враження один з небагатьох африканських викладачів – Квегір Агтрі, який пробудив «почуття націоналізму» в молодому Нкрумі [2]. У 1935 р. він їде на навчання в США, де вперше пише праці про колоніалізм та захоплюється теорією марксизму-

ленінізму [3]. У 1945 р. переїжджає до Великої Британії, там починає активну політичну діяльність в різноманітних політичних організаціях, що боролися за права африканців, за незалежність Африки від англійців тощо (для прикладу, він був секретарем Західноафриканського національного секретаріату). Згодом, у 1947 р., повертається на Батьківщину і там створює Народну партію конвенту, проводить численні страйки та демонстрації, що призводить до здобуття незалежності в 1957 р., Гана стала однією з перших країн, яка стала незалежною в Африці. Згодом Нкрума стає пожиттєвим президентом країни, вводить однопартійну систему, звертається до соціалізму внаслідок розчарування в економічному лібералізмі, стає ініціатором створення «Сполучених Штатів Африки», втім проект не втілюється. У 1966 р. проти нього був вчинений військовий переворот, він у той час знаходився в Пекіні. Просить політичного притулку в Гвінеї, де й живе до самої смерті в 1972 р. [4]. У Гвінеї він пише ряд праць, для прикладу: «Consciencism: Philosophy and Ideology for De-Colonisation» (1970), «Виклик Конго» (1967), «Керівництво по веденню революційної боротьби» (1968). У них можна прослідкувати основні його ідеологічні засади.

Щодо ідеології, то тут варто відзначити основні тенденції та думки. Нкрума, як і більшість тогочасних політиків, що очолювали країни, які тільки-но припинили бути колоніями, розчарувалися у великих державах того часу. В умовах біполярного світу вигідно було приєднатися до однієї з сторін, тому схильність до соціалізму проявляється не тільки власною ініціативою Кваме, але й сприятливою кон'юнктурою для сповідування власного бачення. Варто відмітити, що соціалізм, як і загалом долю Африки як континенту, він бачив під своїм кутом. Зокрема, він говорив, що одне з найважливіших завдань – «створення нової гармонії, коли відбудеться синтез традиційної Африки, ісламської Африки і єврохристиянської Африки, синтез, яких буде відповідати початковим гуманістичним принципам, які лежать в основі африканського суспільства». На цих принципах він і базує свою ідеологію, яку він назвав в своїй однойменній праці 1962 р. «Консієнсизм», що в перекладі з англійської означає «філософія свідомості». І тут без соціалізму не обійтися: «Для відновлення африканських гуманістичних і егалітарних принципів необхідний соціалізм» [5].

Основним злом для нього був колоніалізм, який пригнічував африканців і на противагу йому він наводив африканський націоналізм. Він говорить, що євроцентризм – це відкритий виклик африканському націоналізму: «Якщо історія Африки інтерпретується з позицій інтересів європейського торгового і промислового капіталу, місіонерів і адміністраторів, не дивно, що африканський націоналізм вважається пороком, а неоколоніалізм – чеснотою» [6].

Розуміння Нкрумою соціалізму було предметом гострої полеміки. Західні автори наполегливо «ліпили» з нього «марксиста», радянські прискіпливо вишукували відмінності і подібності між нкрумовським соціалізмом і соціалізмом «науковим», себто радянського толку. Сам Нкрума дав їм таку відповідь: «Обговорюються головним чином концепції соціалізму, а треба

обговорювати необхідність соціалістичного розвитку». Нкрума ставився до соціалізму утилітарно. У «Коншієнсизмі» знаходимо таке визначення: «Соціалізм – це форма соціальної організації, при якій, виходячи з базових принципів комунізму, беруться на озброєння методи і дії, необхідні для демографічного і технологічного розвитку» [7]. Для Нкруми соціалізм важливий як ідеологія розвитку, а який він – марксистський або інший – річ другорядна. Він називав свій соціалізм то африканським, то науковим, в залежності від обставин.

Цікавою була позиція Кваме щодо колоніалізму. Нкрума віддавав колоніалізму всі сумнівні лаври руйнування традиційного суспільства і представив його чужорідною і ворожою силою, небезпечним монстром: «Ні економічне, ні політичне підпорядкування не відповідає традиційному африканському погляду на людину і суспільство. У будь-якому випадку з колоніалізмом потрібно покінчити. Африканський Геркулес тримає наготові дубину, щоб знести будь-яку нову голову, яка може вирости у колоніальної гідри» [8].

Спрощено-негативний підхід до колоніалізму привів Нкруму до побудови абстрактних схем, куди він намагався укласти все різноманіття і складність колоніальної дійсності. Він прийшов до висновку, що в колоніальній ситуації наявні два головні чинники – «позитивна дія» і «негативна дія». Позитивну дію Нкрума визначав як «суму сил, які прагнуть до соціальної справедливості за рахунок знищення олігархічної експлуатації і гноблення». Відповідно, негативну дію представляє як «суму сил, які схильні продовжити колоніальне підпорядкування і експлуатацію. Позитивна дія революційна, а негативна дія реакційна» [9].

Нкрума вважав, що африканське суспільство будується на гуманітарних і егалітарних принципах, про що вже зазначалося вище, що воно не є класовим, у зв'язку з чим перехід до соціалізму можливий в ньому не через революцію, як від капіталізму до соціалізму, а шляхом реформ, що не порушують внутрішньої гармонії традиційних соціальних відносин. У свою чергу, капіталізм, на думку Нкруми, був «зрадою характеру і совісті Африки». Притаманні африканському суспільству цінності й принципи він визначав терміном «коммуналізм» [10].

Отже, Нкрума був прихильником соціалізму, втім він бачив побудову соціалізму в дещо специфічних рисах. Ідеологія Кваме підводить бачення африканців та їхньої ролі в суспільстві під різними кутами і відводить їй особливу роль поряд з ісламською, християнською цивілізаціями. Оскільки Кваме мав змогу ознайомитися з багатьма творами діячів Просвітництва, ідеї націй та право на самовизначення сильно вплинули на негативне ставлення щодо колоніалізму і політики Британії в колоніях. Ще однією важливою рисою цієї ідеології був саме панафриканізм. Кваме не бачив Африки роз'єднаною і це цілком вписувалося в інтернаціоналізм соціалістичних поглядів, тому певні інтеграційні процеси були запущені саме ним. Загалом Нкрума зміг внести свій вклад в побудову сучасної суспільної думки Африки

та безпосередньо Гани, де на сьогоднішній день він вважається національним героєм.

Список використаних джерел та літератури

1. Африка. История и историки. Под ред. Александр Балезин, Александр Воеводский, Аполлон Давидсон / Электронный ресурс: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1031924> / відвідано 23.04.2019
2. Нкрума К. Автобиография. М., 1961. С. 21
3. Нкрума К. Автобиография. С. 49.
4. Мазов С. В. Нкрума, Кваме // Гл. ред. А. М. Васильев Африка. Энциклопедический справочник. — М.: РАН. Институт Африки. Издательство «Энциклопедия» Издательский дом ИНФРА-М, 2010. — Т. 2. — С. 493—494.
5. Nkrumah K. Consciencism: Philosophy and Ideology for De-Colonization. New York, 1970 P. 70, 77.
6. Nkrumah K. Consciencism... P. 63.
7. Nkrumah K. Consciencism... P. 73.
8. Nkrumah K. Consciencism... P. 70.
9. Nkrumah K. Consciencism... P. 99.
10. Африка. История и историки. Указ. праця.

Давид Давтян

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

За свої та чужі інтереси:

участь вірмен в Конституційній революції в Ірані (1905-1911 рр.)

До сьогоднішнього дня участь вірмен в іранській Конституційній революції залишається слабо освітленим питанням. Добре вивченими є біографії таких відомих діячів вірменського походження, як Малкум-хана та Епрем-хана, проте необхідно враховувати той факт, що на їхні дії вплинули різні чинники, такі як діяльність вірменських політичних партій і рухів, які самі по собі являли велику за чисельністю вірменську громаду Ірану, Кавказу й Європи.

Найбільший вплив на хід революції зробила Вірменська Революційна Федерація або «Дашнакцутюн», одним з лідерів якої і був Епрем-хан Давтян. «Дашнакцутюн» утворилася в ході злиття в 1890 р. в Тифлісі різних вірменських політичних організацій, у тому числі партії «Гнчакян», що утворилася трьома роками раніше в Женеві. Коаліція спочатку називалася Співдружністю вірменських революціонерів, але в 1891 р. після виходу з союзу гнчакістів, через розбіжності в питаннях бачення соціалізму партія стала називатися Вірменською Революційною Федерацією або «Дашнакцутюн».

До революції 1905-1911 рр. дашнаки використовували територію Ірану як базу для своїх операцій на території Кавказу й Османської імперії, переправляючи в ці регіони зброю і революційну літературу [1, с.292].

Для подібної мети служили вірменські монастирі Дерік в Салмасті і Менавор (Гахташен) в Маку. Члени «Дашнакцутюну» зупинялися в монастирях і використовували їх як опорні пункти для ведення своєї революційної діяльності. Наприклад, в 1905 р. через ірано-османський кордон було переправлено 7000 партійних газет. Активісти вірменського революційного руху мали будинки, де могли б зупинятися збройні загони «Дашнакцутюну».

Всього до 1906 р. на території Ірану налічувалося близько 2200 членів партії «Дашнакцутюн». З 1907 р. вірменські збройні формування брали участь у подіях Конституційної революції в Ірані, організувавши оборону Тебріза від каджарських урядових загонів, виступали за відновлення дії Конституції і діяльності Меджлісу Ірану. На території Ірану дашнаками були організовані лабораторії для виробництва вибухівки [5, с.727].

Причиною залучення партії «Дашнакцутюн» в іранські події стали кілька факторів, серед яких Урі Берберян виділяє наступні:

1. Заборона іранської влади від 3 липня 1906 р. на поширення партійної преси «Дашнакцутюну».

2. Негативна реакція партії на втручання третіх сил у внутрішню політику Ірану (англо-російський договір 1907 р.) і невдоволення шахом Ірану як провідником політики Росії і Великобританії та його байдужим ставленням до населення країни.

3. Вторгнення османських військ в Іран наприкінці 1905 р.

4. Участь в Конституційній революції сприймалася багатьма дашнаками як боротьба за перемогу ідей соціалізму.

Лідери дашнаків і члени іранського парламенту провели переговори 30 грудня 1907 р., на яких обговорювалися такі питання: можливість ведення подальшої боротьби проти шахського режиму, англо-російської інтервенції, османського вторгнення; пошук основ для співробітництва вірменських та іранських революціонерів; внесок партії «Дашнакцутюн». Переговори виявили близькість інтересів сторін. Також було вирішено, що будь-який прямий виступ проти османських військ не приведе до успіху.

З боку вірмен було потрібно, використовуючи зв'язки вірменської діаспори, встановити контакти з політичними колами країн Європи, а саме Франції. Також вірменська сторона обіцяла направити в Тебріз кілька людей, знайомих з процесом виробництва вибухових речовин і зброї. У свою чергу, іранські делегати на чолі з Хасаном Тагізаде обіцяли надати вірменському населенню Ірану більш широкі права, відкрити кордони для дашнаків, а саме для вільного переміщення вантажів і людей. Останній пункт став вирішальним для укладення угоди між лідерами «Дашнакцутюну» та іранськими парламентаріями.

Під час оборони Тебріза в 1908 р. в м. Решт утворився Комітет імені Саттар-хана, до складу якого увійшли такі відомі конституціоналісти, як Мірза Карім-хан і Епрем-хан Давтян (Давідян), а також інші діячі революції [3, с.147-148].

Також в Гілянї був сформований загін з 200 чоловік, для збройного виступу в Тегерані за відновлення конституційного порядку, в числі яких були 17 дашнаків під керівництвом Епрем-хана.

За різними даними в Конституційній революції в Ірані 1907-1911 рр. брало участь від 100 до 200 вірменських збройних загонів федаїв. За повідомленнями вірменських революціонерів іранська сторона не завжди повністю виконувала свої зобов'язання перед партією «Дашнакцутюн». Їй часто доводилося оплачувати витрати на революцію з бюджету женеvського комітету дашнаків. Гроші приходили також з Єгипту, Болгарії та США [2, с.125].

До кінця 1911 р. більшість членів збройних вірменських формувань припинили участь у подіях Конституційної революції. До цього часу всередині руху існував розкол, так як багато хто вважав, що Епрем-хану як революціонеру не личить займати посаду начальника поліції Тегерана і головнокомандувача армією прихильників Меджлісу і Конституції. Вони вважали, що тим самим він показав, що прагнув до особистої слави і вигоди. Також присутні відомості про те, що в деяких провінціях (останах) і населених пунктах Ірану місцеве населення вороже ставилося до діяльності вірменських формувань і нових органів влади. Місто Решт було взято російськими військами, англійці вимагали відставки уряду, а османська армія взяла Тебріз в оточення. Багато федаїв були роззброєні, а іранський Меджліс був розігнаний [4, с.88-89].

Незважаючи на це, на VI Конгресі «Дашнакцутюн» (серпень-вересень 1911 р.) було затверджено, що партія продовжить боротися за звільнення Ірану, за скасування різних національних і релігійних обмежень, за вірменську ідею і націю. Додатково, конституційному уряду було запропоновано конфіскувати майно «зрадників Конституції і роздати його селянам». Тегеранський ЦК партії висував наступні вимоги до влади: відновлення конституційного ладу; свобода слова, преси, зборів; дотримання прав людини; проведення виборів в Меджліс через загальне голосування [6, р.30-31]. Бачачи нездатність держави виконати дані вимоги, дашнаки почали виводити з Ірану всі збройні формування і розірвали всі зв'язки з іранським урядом.

Список використаних джерел та літератури

1. Аракелян Б. Н., Иоаннисян А. Р. История армянского народа. Часть первая. – Ереван: Айпетрат, 1951.
2. Алмар Х. Взгляд на жизнь армян в Тегеране в недавнем прошлом. – Тегеран, 1969.
3. Байбуртян В. А. Турецко-иранские отношения (1900—1914 гг.): Автореф. дисс. д-ра ист. наук. – Ереван, 1975.
4. Касрави А. Восемнадцатилетняя история Азербайджана. – Тихран/Тегеран: Амир-и кабир, 1357 (1978-1979).
5. Касрави А. История конституционного движения в Иране. – Тихран/Тегеран: Интишарат-и Нигах, 2003.
6. Berberian H. The Dashnaktsutun and the Iranian Constitutional Revolution, 1905-1911.

Гейша як унікальний феномен японського мистецтва

Слово «гейша» (з яп. 芸者 – «людина мистецтва»; варіанти: «гейся», «гейга») для європейця, а тим більше для слов'янина, завжди було майже синонімом таких слів, як «Японія», «сакура», «Кіото», «кімоно», «самурай», «саке». Існує енциклопедичне визначення, яке дають словники: «Гейша – це професійна танцівниця, музикант, співачка, яка розважає відвідувачів чайних будиночків або гостей на прийомах і прислужує їм». Проте на сьогодні фактично жоден з мешканців Європи не володіє знанням про гейш та філософію їх особливого світу [1, с.6], що має романтичну назву «світ квітів та верб» (яп. 花柳界 – ка-рю-каі).

Гейша – це ідеальна жінка, жінка світу мистецтв, краси і розуму, до гейш треба йти, щоб торкатися прекрасного. Вона – втілення найпрекрасніших та найчистіших рис японського менталітету, що сформувалися впродовж століть під впливом культурних традицій та звичаїв. Бути гейшею – це покликання, і це – на все життя. Це велика честь, і аби стати гейшею, необхідно навчатися з дитинства. Гейша – це феномен, унікальна культурна традиція, що не має аналогів в усьому світі [2]. Зрозуміти весь сакральний смисл цього поняття можна лише розглянувши гейшу в загальному культурному оточенні, а для цього варто познайомитись з японськими звичаями, історією, правом, релігійними віруваннями, одягом, їжею японців, їхньою музикою, естетикою і тим, в чому серед всього іншого виражається їх самобутність; без всього цього буде неможливо зрозуміти, хто ж така японська гейша. Нашим завданням не є конструювання деякої загальної схеми або теорії, що допомогла б зрозуміти Японію. Проте гейша дає можливість проникнути в сутність того, що представляють собою японці та їх країна [3, с.5].

Найголовнішою особливістю гейші є те, що вона – антипод дружини. Гейша відрізняється від дружини в усіх відношеннях і в кожному вони повністю протилежні. З точки зору японського чоловіка, гейша і дружина доповнюють один одного – в цьому полягає сенс їхнього паралельного існування. Хоч і дружина часто служить або десь працює і частину часу проводить поза домом, соціально вона прикута до нього. На відміну від американців чи європейців, японські подружжя рідко виходять з дому парою. Окрім того, присутність кохання у японців є зовсім не важливим при укладанні шлюбу, навіть якщо він вважається ідеальним. Гейша має бути сексуальною, в той час як дружина може бути крижаною, перша обов'язково артистична, друга безколірна, одна яскрава і дотепна, інша нудна та серйозна. При цьому слід мати на увазі, що всі ці протиставлені властивості в Японії самобутні; скажімо, сексуальність там розуміють трохи інакше, ніж в Америці та Європі [3, с.5-6].

Суть ремесла гейші часто приводить іноземок до обурення. «Іграшка для чоловіків!», – скажуть вони, і тим самим професія гейші буде затаврована навічно. Але гейша – це не дорога іграшка. Гейшу не можна просто купити на вечір або ніч, як дівчину з вулиці, причому ні за які гроші. Отримуючи безліч запрошень на вечірки і всілякі заходи, гейша має свободу вибору, має право надати перевагу тій чи іншій компанії, особливо та гейша, що вже завоювала певну популярність у чоловічого населення. Мешканки окія (з яп. 置屋 – «заснований дім») – т.зв. гуртожитків для гейш і їх оточення та чайних будиночків дуже дорожать своєю репутацією. Втратити її – значить втратити обличчя, а це не тільки для гейші й для будь-якого японця неприпустимо. Одна з найвідоміших гейш ХХ ст., Нітта Саюрі, висловила з цього приводу дуже точно: «Справжня гейша ніколи не стане бруднити свою репутацію доступністю для чоловіка». Занадто дорого, довго і важко вчитися бути справжньою гейшею, щоб потім марнувати цю дорожнечу направо і наліво [1, с.8].

Як і всі традиційні заняття і промисли, сьогодні професію гейш дуже важко зберігати. Їм доводиться нелегко серед швидко зростаючої конкуренції з боку «хостес», «когяру», «ендзе косай» (різновиди проституції в японських і китайських містах). Проте плотське задоволення не завжди стоїть на першому місці. Більше задоволення приносять розмови, натяки, просте людське спілкування і красиві розваги, а дати все це в комплексі здатна тільки гейша. Витончена, немов порцелянова статуетка, кокетлива, дотепна і незвичайно еротична, гейша ніби спеціально створена для чоловіка, щоб підкреслити його власну винятковість, його значимість і неповторність. Звичайно, гейша може мати коханця, і навіть не одного, але, знову ж таки, це тільки її вибір. Не праві ті, хто вважає поведінку гейш лицемірством, заснованим на лестощах. Існує безліч прикладів довгих теплих відносин гейш зі своїми покровителями. І понині у гейш існують різні варіанти взаємин з чоловіками, серед яких можуть бути і щирі прихильності, і постійні покровителі, в тому числі дуже впливові, але гейша може бути і вільною. Хоча це стосується лише тих гейш, які відпрацьовували гроші, витрачені власницею чайного будинку – «мамою» (яп. お母さん о-ка:-сан) на навчання. До цього моменту гейші не користуються абсолютною свободою і схильні вибирати більш заможних клієнтів [1, с.10]. Сьогодні кожен японський олігарх або великий чиновник вважає справою честі мати на постійному утриманні, крім дружини, ще й дорогу гейшу. Дорога – не та, яка молодша і красивіша, а найбільш досвідчена, вміла в мистецтві розмови й освічена [4].

Сьогодні гейша є однією з цілком звичайних творчих професій, яка, як і багато інших, забирає багато часу. Наприкінці 20-х рр. ХХ століття гейш було близько 80 тисяч, в 1980-х рр. – вже близько 10 тисяч, зараз же гейш залишилося не більше тисячі. Гейша як професія і як спосіб життя на сьогодні поступово зживає себе, стаючи не більш, ніж приробітком для гарненьких японок [5, с.156]. Однак у колишній столиці Японії Кіото досі діють школи гейш, де зовсім юних дівчат вчать співати, танцювати,

правильно проводити чайну церемонію, грати на сямісен, барабані цуцумі та японській флейті. Все тому, що для японця, що поважає себе, важливим є інтелектуальне спілкування з жінкою, яка майстерним поведінням і умінням підтримати майже в усіх напрямках перетворить вечір на справжнє задоволення. Гейші також володіють навичками психолога і психотерапевта, бо для кожного гостя необхідно знайти відповідну тему для бесіди, запропонувати музику на смак, танець, який може сподобатися тільки йому. Це є дуже важливим, оскільки, за давньою традицією цієї країни, інші японські жінки не можуть дозволити собі розмовляти з чоловіками на рівних [4].

Гейші і надалі є дуже важливими для культури Японії, оскільки залишилися останніми хранительками традиційної японської жіночої культури, а традиції та їхніх хранителів в Японії завжди поважають і шанують. Як і самураї, гейші продовжують чарувати і залучати до Японії людей з усього світу. Гейша – втілення східних ідеалів жіночності та грації, жінка-квітка, муза і мрія воїнів та поетів. Це живий витвір мистецтва, точніше, навіть багатьох традиційних японських мистецтв.

Список використаних джерел та літератури

1. С.В.Бачило, Н.А.Поимцева. *Мудрость гейши, или Кимоно, расшитое драконами*. Эксмо. 2006. 182 ст.
2. Гэйко - дитя любви... к искусству. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://secrethistory.su/412-geyko-ditya-lyubvi-k-iskusstvu.html>
3. Ліза Делбі. *Гейша*. Університет Каліфорнії (Берклі). 1998. С.5-6
4. Японські гейші: хто вони. *Ukrainian Women's Magazine*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://uwm.com.ua/node/659>
5. Мачеброта, Н. Феномен гейші в японській культурі. *Гендерна проблематика та антропологічні горизонти : збірник матеріалів III Всеукраїнської науково-практичної конференції 4 – 5 жовтня 2013 року*. Національний університет "Острозька академія". Острог. 2013. С. 152-157

Мар'яна Цвид

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Тимарна система в Османській імперії та земельні відносини в Середньовічній Європі

Впродовж Середньовіччя земля була головним джерелом прибутку і лежала в основі економіки як європейських країн, так і в Османській імперії. Земельні відносини визначали соціальні зв'язки в державі, її адміністративну та військову організацію. Однак, в їхньому регулюванні на Заході та на Сході існували суттєві відмінності. Попри всі здобутки сучасної османістики, навіть сьогодні значна кількість дослідників порівнює тимарну систему з європейським феодалізмом, ототожнюючи поняття «тимар» та «феод». Замість виокремлення рис, притаманних лише османській системі землекористування, у своїх роботах вони акцентують увагу на незначних спільних рисах із сучасним їй феодалізмом. Така неоднозначність обумовлює

необхідність порівняльного аналізу обох систем із визначенням їхніх особливостей, державних функцій та суспільного значення. Варто зазначити, що в цьому дослідженні ми не вдаємося до детального опису феодалної та тимарної систем у їхніх проявах, адже нас найбільше цікавить форма та призначення.

Відповідно до поглядів сучасних неомарксистів, феодалізм – це спосіб виробництва, притаманний Середньовічній Європі, в якому головну роль відігравали земля і натуральне господарство. У феодалному суспільстві ніхто не був особисто вільним – від залежного селянина до правителя [1, с.143-144]. Виробник-селянин без прав власності на землю був пов'язаний із нею завдяки особливим соціально-економічним зв'язкам. Він підпорядковувався владі свого пана, який, за отримання наділу, був зобов'язаний служити вищому за ієрархією. Таким чином, сеньйор сам був васалом вищого феодала і цей ланцюжок тягнувся до самої вершини феодалної ієрархії – до монарха [2, с.143-144]. Карл Маркс писав, що «ми знаходимо тут людей, які всі були залежними – кріпосні і феодали, васали і сюзерени, миряни і попи» [3, с.96]. Британська дослідниця С.Рейнольдс вважає, що концепція васала приховує, принаймні, півдюжини типів залежних відносин. Це ті, хто править і підпорядковується, покровитель і клієнт, орендодавець і орендар, роботодавець і працівник, генерал (або молодший командир) і солдат, і щось на зразок «місцевого боса» або хулігана і його жертви [4, с.33].

Європейському устрою притаманним було також те, що, по-перше, в цю епоху на Заході, на відміну від мусульманського Сходу, родові клани вже не були основою суспільства. Родова спорідненість тут ще існувала, проте не відігравала головної ролі. По-друге, хоча поняття державної влади тут зберігалось, воно не сприймалось як панівне над місцевим правлінням. Тоді державна влада була дуже ослаблена і не могла виконувати своїх основних функцій, зокрема захисту [5, с.431]. Причиною поширення думки (особливо в російськомовній історіографії) про існування феодалних відносин в Османській імперії, на нашу думку, можуть слугувати свідчення мандрівників, які через незнання не змогли правильно передати відомості про дійсний устрій в державі. Як приклад, можна навести таємні статті першого постійного посла Росії при султанському дворі Петра Андрійовича Толстого, в яких він тимаріотів називає дворянами, а тимари їхніми вотчинами [6].

Насправді ж, тимарна система землекористування – це інститут, який регулював усі сфери суспільства. Вона визначала адміністративний устрій, налагоджувала соціальні відносини між різними верствами населення, забезпечувала військо як матеріально, так і в натуральній формі, контролювала сільськогосподарське виробництво, чим регулювала економіку імперії в цілому, сприяла лояльній інтеграції різних народів в османський соціум, запобігала утворенню великого приватного землеволодіння та зловживанню повноваженнями управлінською верхівкою.

Одним із перших дослідників, хто відстоював кардинальну відмінність тимарної системи від феодалізму, був Галіль Іналджик. Він підмітив, що оскільки всі тимаріоти отримували земельні наділи безпосередньо від султана в умовне користування з правом збору лише окремих податків, їхній статус ніяк не можна порівняти з європейськими феодалами [7, с.120], які мали владу, незалежну економічну базу і приватні армії. Держава зберігала за собою право вилучати наділи за невиконання військового обов'язку та перепризначати їх. Такі регулярні ротації не дозволяли сипахі отримати контроль над землею та селянами [8, с.129-131].

Тимар ні в якому разі не переходив у приватну власність. Вся земля належала султану, а тимар – його милостивий дар [9], володіння яким означало право збирати податки з фіксованої території, слідкувати за порядком, стягувати штрафи за незначні правопорушення і т.д., але судової влади, як і адміністративних функцій, тимаріот не мав – це перебувало у віданні державних чиновників (наприклад, кадї) або органів місцевого самоврядування [10].

Тимар ніколи не передавався у безумовну спадковість. Син тимаріота, який також присвятив себе військовій службі, міг отримати як і наділ батька, так і зовсім інший або взагалі нічого не отримати. Все залежало від того, як він показав себе [10]. Також побутує думка, що сини тимаріота не отримували ніякої спадщини, за винятком природної прихильності командирів до тих, чиї батьки прославилися особливою доблестю. За умови що старший син був уже достатньо дорослим, то він отримував тимар, дохід з якого дорівнював приблизно третини доходів батька [9].

Відмінним від європейського типу родового феодалізму було і те, що жодної особистої залежності між сипахі та селянами не було. Відносини між ними суворо регулювалися законами султана і залишалися під жорстким контролем представників центральної влади [8, с.129-131]. Враховуючи цінності мусульманського суспільства, будь-який селянин, як і наближений до трону сипахі, були особисто вільні і рівні [11]. До того ж, кріпосне право на захоплених землях, якщо воно там було до приходу османів, фактично скасовувалося. Це один із факторів, що пояснює як османам вдавалося контролювати величезні території, які населяли різні народи [7, с.23].

За Марксом: «Могутність феодалів, як і взагалі будь-яких суверенів, визначалась не розмірами їхньої ренти, а кількістю підданих, а це останнє залежить від кількості селян, що ведуть самостійне господарство» [3, с.729]. Тимар, зі свого боку, не був вотчиною середньовічного типу, це фіскальна концесія: коли султан надає тимаріоту в тимчасове утримання одне або кілька селищ, він уступає йому не територію та селян, а десятини та інші податки як грошові, так і натуральні, які той збирає. Тобто, на відміну від Західної Європи і Росії, де значущість феодального володіння визначалась його площею та кількістю підневільного населення, в Османській імперії вона визначалась сумою прибутку [12, с.14].

Якщо в Італії та Франції феодалізм складався на основі синтезу римських та германських соціально-економічних інституцій, а в Німеччині, Англії,

східноєвропейських країнах він був наслідком розпаду родоплемінного ладу [13], то тимарна система – це штучно створений інститут військово-ленного землерозподілу, який виник внаслідок територіальних завоювань перших османських правителів і став основою внутрішнього устрою їхньої держави і гарантом її стабільності.

Отже, у період, коли земля була основним мірилом багатства, а авторитетність держави та перспектива її розвитку залежали від військової могутності, османам вдалося сформувати ефективну систему утримання та укомплектування збройних сил, яка враховувала обидві ці складові. Поєднавши найкращі риси тогочасних форм землекористування європейських і мусульманських держав, а також Візантії, тимарна система стала гарантом внутрішньої стабільності Османської імперії. Однак, тимар не був вотчиною середньовічного типу. Основні риси європейського феодалізму – це залежність селян, право власності на землю та васально-сюзеренні стосунки. Натомість в Османській імперії земля належала султану, тобто державі, представники всіх соціальних верств були особисто вільними, а права тимаріота обмежувались лише збором певних податків.

Список використаних джерел та літератури

1. Гуревич, А. (1970). Проблемы генезиса феодализма в Западной Европе. Москва: Высшая школа.
2. Андерсон, П. (2007). Переходы от античности к феодализму. Москва: Территория будущего.
3. Маркс, К. (1960). Капитал. Критика политической экономии. Москва: Печатный двор.
4. Reynolds, S. (1996). Fiefs and Vassals: The Medieval Evidence Reinterpreted. Oxford: Clarendon Press.
5. Блок, М. (2003). Феодальное общество. Москва: Издательство им. Сабашниковых.
6. Толстой, П. (1985). Тайные статьи. В: М. Лазарев, Н. Халфин (Отв. ред.). Русский посол в Стамбуле: Петр Андреевич Толстой и его описание Османской империи начала XVIII в. Москва: Наука.
7. Іналджик, Г. (1998). Османська імперія: класична доба 1300–1600. Київ: Критика.
8. Kaşar, H. (2015). A Mirror for the Sultan: State Ideology in the Early Ottoman Chronicles, 1300-1453. Ghent, Belgium: Ghent University Press.
9. Гудвин, Дж. (2013). Величие и крах Османской империи. Властители бескрайних горизонтов. Москва: Азбука-Аттикус.
10. Широкоград, А. (2012). Взлет и падение Османской империи. Москва: Вече.
11. Шеремет, В. (2001). Становление Османской империи. XIII-XVI вв. *Новая и новейшая история*, 1, 60-70.
12. Новичев, А. (1963). История Турции. Том I: Эпоха феодализма (XI–XVIII века). Ленинград: Изд-во ЛГУ.
13. Тимочко, Н. та ін. (2000). Економічна історія: Лекції. Київ: КНЕУ.

Жіноча періодична преса у В'єтнамі у першій половині ХХ ст.

Жіночу журналістику можна вважати унікальним явищем в історії людської цивілізації та культури. Щоб отримати можливість бути почутими, жінки протягом довгого часу вели боротьбу за рівноправність у сфері засобів масової інформації. У 1893 р. на Всесвітній виставці в Чикаго Сьюзен Ентоні виступила з доповіддю, в якій підкреслювала, що жінкам потрібні незалежні від чоловічого впливу періодичні видання, що складаються і редаговані відповідно до актуальних вимог жіночого населення [1, с.1].

У ХІХ ст. журналістика все ще була виключно чоловічою професією, а жінки сприймалися не як потенційні журналісти, а скоріше як споживачі інформації. У той час більшість редакторів-чоловіків вважало, що у жінок відсутні навички збору та передачі інформації. Однак, були відомі випадки, коли у видання все ж наймали жінок, але виключно для роботи над темами, які були нецікаві чоловічій частині редакційної колегії. Так, жіночими темами були мода, побут і плітки про життя знаменитостей [2, с.15]. Подібне розділення було характерним не тільки для країн Заходу, а й для В'єтнаму. Основною сферою самореалізації жінки залишалася сім'я. У переважній більшості випадків жінка не мала можливості розпоряджатися своєю власною долею [3, с.18].

З появою французів в Індокитаї в другій половині ХІХ ст. становище жінок зазнало змін. Колонізатори сприяли поширенню освіти серед жіночого населення В'єтнаму. Серед представників французької політичної еліти побутувала думка, що жінки є важливим громадським елементом, але тією його частиною, яка гальмувала загальний розвиток суспільства як у Франції, так і в колоніях. Аби розв'язати цю проблему, було вирішено впроваджувати сучасну європейську освіту на місцях [4, с.152].

Колонізаторів гнітила недостатня обізнаність в'єтнамців щодо французьких культурних реалій. Жінка, на їхню думку, мала бути головною ланкою у вихованні патріотичних нащадків, любов до французької культури в яких вихована з самого дитинства. Важливо зазначити, що французькі колонізатори зовсім не прагнули до емансипації жінок у В'єтнамі, однак намагалися всіляко сприяти тому, аби жінки якомога більше дізналися про французьку культуру і спосіб життя за допомогою відмови від традицій і звичаїв, в яких вони виростили [4, с.170].

Найбільший внесок у становлення у В'єтнамі європейської системи освіти вніс французький політик і дипломат Альбер Сарра. Серед його досягнень можна назвати й дозвіл випуску в 1918 р. у Сайгоні першої жіночої газети, що отримала назву «Жіночий дзвін». Її головним редактором стала Шіонг Нгуєт Ань – перша жінка, в історії країни, яка стала керівником періодичного видання. У досить юному віці вона стала вдовою, а її головним дітищем була саме газета. Вона займала дуже активну громадську позицію, але не була феміністкою. Навпаки, Шіонг проявила себе поборницею традиційних для

В'єтнамському сімейних цінностей та уникала участі в політичних дискусіях: матеріали, що публікувалися в газеті «Жіночий дзвін», були позбавлені будь-якого політичного підтексту [5, с.94].

У цілому, зміст газети був дуже різноманітним: в ній публікувалися уривки з художньої літератури, новини, а також кулінарні рецепти. Головною ідеєю редакторів газети було поширення освіти серед жіночого населення країни. На жаль, її так і не змогли втілити в життя – газету закрили менш ніж через рік після її запуску.

У 1920-х рр. число видань, присвячених жінкам, поступово збільшується. Слідом за газетою «Жіночий дзвін» були засновані газети «Нова жіноча література» та «Голос жінки».

Щотижнева газета «Нова жіноча література» була заснована в травні 1929 р. у Сайгоні. Вона була одним з найбільш популярних в'єтнамських видань кінця 1920-х – початку 1930-х рр., при цьому серед її читачів були представники обох статей. У перші роки існування тираж газети становив близько 8 тис. примірників, потім знизився до 5 тис. через економічну кризу, яка була наслідком Великої Депресії [6, с.220]. Матеріал газети так само висвітлював широкий спектр різних тем – від питань краси та здоров'я до обговорення проблем мистецтва, філософії і т.д. Намагаючись привернути увагу широкого кола читачів обох статей, різноманітних професій і вікових груп, редактори газети прагнули чітко й ясно формулювати описувані ними проблеми, використовували просту мову і невеликий розмір матеріалів для легкого сприйняття інформації. З метою пробудження національної свідомості в'єтнамців і піднесення їхнього революційного духу, в газеті публікувалися також твори художньої літератури. Колоніальна влада називала газету «Нова жіноча література» «осередком феміністок та націоналістів» [7, с.79].

У 1929-1934 рр. було посилено рівень цензури в області журналістики, але газета продовжувала своє існування. Впродовж шести років існування газети її головним редактором залишалася Нгуєн Дік Ньюан. Її чоловік, компанія якого займалася розміщенням реклами для таких великих компаній, як «Nestle» і «Citroen», надавав Нгуєн фінансову підтримку. Саме завдяки його зв'язкам для роботи в газеті було залучено велику кількість професіональних журналістів та редакторів [6, с.221]. На жаль, у 1934 р. періодичне видання було зачинено на вимогу політичної верхівки країни.

Газета «Голос жінки» виходила кожного дня з 1930 р. Видання вважалося дуже прогресивним, а за мету редакція ставила захист як передових, так і традиційних суспільних цінностей. Крім того, увагу в газеті приділяли і захисту інтересів жінок і розвитку їхніх інтелектуальних здібностей. Що стосується популярності газети, то її тираж досягав величезних для того часу розмірів, перевищуючи часом 6 тис. примірників [8, с.101]. Публікації, в основному, порушували актуальні питання культури, а також містили новини про події в країні.

Важливо зазначити, що головні редакторки обох згаданих вище жіночих газет надавали великого значення благодійності. Наприклад, у 1931 р. газета

«Голос жінки» здійснювала активну фінансову підтримку сім'ям, які втратили житло під час великої пожежі в селі Туву в провінції Футхо, а потім надавала допомогу на реставрацію храму, присвяченого одній з головних в'єтнамських богинь Ба Чіеу. Редактори газети публікували не тільки заклики на збір коштів, але й невеликі подяки тим, хто зробив найбільші пожертви, аби їх прикладом надихнути інших читачів.

Той факт, що незважаючи на критику, редакторки активно брали участь в організації благодійних акцій, свідчить про високе моральне обличчя жінок того часу, їх турботу за долю свого народу, готовність надати допомогу і підтримку нужденним. У цілому, аналізуючи діяльність перших трьох жіночих газет, можна сказати, що вони внесли величезний вклад у порушення жіночого питання і сприяли руйнуванню сформованих стереотипів щодо переваги чоловіків над жінками. Попри те, що існування трьох перших жіночих газет було відносно недовгим, вони заклали фундамент для продовження боротьби жінок за свої права й інтереси в суспільстві, а також для подальшого розкріпачення жіночої особистості, позбавленої протягом багатьох століть права голосу і права на реалізацію своїх інтелектуальних і управлінських здібностей.

Список використаних джерел та літератури

1. Byerly C.M. The Palgrave International Handbook of Women and Journalism. Washington, 2013 – 477 p.
2. Chambers D., Steiner L., Fleming C. Women and journalism. New York, 2004 – 288 p.
3. Jamieson N.L. Understanding Vietnam. Berkeley, 1995 – 428 p.
4. Hunt T., Lessard M. Woman and the Colonial Gaze. New York, 2002 – 269 p.
5. Hue-Tam H. T. Radicalism and The Origins of the Vietnamese Revolution. Boston, 1992 – 325 p.
6. Marr D.G. Vietnamese tradition on Trial, 1920-1945. Berkeley, 1984 – 450 p.
7. Bousquet G., Brocheux P. Vietnam expose: French scholarship on Twentieth century Vietnamese society. Ann Arbor, 2002 – 356 p.
8. Chapius O. The last emperors of Vietnam: From Tu Duc to Bao Dai. Westport, London, 2000 – 200 p.

Іконографія обкладинок платівок The Smiths

У галузі сучасного мистецтва та популярної культури залишаються маловивченими обкладинки музичних альбомів, або, більш того, не розглядаються як окремі мистецькі об'єкти. При цьому, художнє оформлення музичного альбому нерідко є окремою важливою складовою платівки, де обкладинка може одночасно слугувати додатковою рекламою, репрезентацією ідеології групи або конкретного альбому. До того ж, все це пов'язано із здатністю людської психіки ідентифікувати музику, текст та зображення на основі асоціацій і складати з них власне враження про продукт [1]. У даному випадку розглядається іконографія обкладинок The Smiths як приклад концептуального підходу до їх оформлення.

Для початку слід сказати про стилістичні особливості обкладинок. По-перше, це все фотографії людей у монохромних відтінках, і серед них практично відсутні зображення кого-небудь з групи (окрім однієї з версій синглу «What Difference Does It Make?» з Морріссі в образі актора Теренса Стемпа через проблеми з авторськими правами на фото [2], однією з версій синглу «Ask» або збірки «The Sound Of The Smiths»), коли більшість груп якщо й приділяли увагу обкладинці LP, то для синглів зазвичай обмежувалися знімком з фотосесії або концерту. По-друге, фото для обкладинок The Smiths підібрані таким чином, що на них міститься невелика кількість деталей та основний фокус зосереджений на людині або людях, зображених на фото. Текстова частина також зведена до мінімуму і на багатьох обкладинках синглів відсутня назва пісні, залишаючи на них тільки назву групи.

Вибір зображень та постатей не випадковий і відображає, у першу чергу, захоплення та світогляд головного ідеолога колективу – Морріссі; гітарист Джоні Марр визнавав, що концепція обкладинок «була частиною естетики» The Smiths, але він сам не надавав їм особливого значення, коли основна ідея належала вокалісту [3, с.42].

У сюжетах фотографій очевидні багаточисельні відсилання до кінематографу: на альбомах – Ален Делон з фільму «Непереможений» на «The Queen Is Dead» та Річард Давалос, колега Джеймса Діна по фільму «На схід від раю» на «Strangerways, Here We Come», на синглах – Жан Марє зі стрічки Жана Кокто «Орфей», Пет Фенікс на «Shakespeare's Sister» Авріл Енджерс на «I Started Something That I Could not Finish» з манчестерської «мильної опери» «Вулиця Коронації», кадр зі «Зачарованої Десни» на «That Joke Is not Funny Anymore», Річард Бредфорд з телесеріалу «Людина у валізі», Юта Джойс зі «Злови мене, якщо зможеш», Мюррей Хед у фільмі «У цікавому становищі» на «Stop Me If You Think You've Heard This One Before» [4] і т.д. Більшість з цих фільмів припали на 1960-і роки, тобто на дитинство

Морріссі, а речі на кшталт «Вулиці Коронації» до того ж належали до сплеску фільмів і серіалів про британський робітничий клас, до якого належав сам автор пісень; персонажі серіалу також розмовляли місцевими діалектами, а основне місце дії відбувалося у Манчестері – там же, де виросли учасники The Smiths [3, с.41]. До того ж, на самому початку кар'єри група дала інтерв'ю NME, де Морріссі у першу чергу розповів про свої улюблені фільми та книги, даючи зрозуміти, на чому формується ідеологія групи [5].

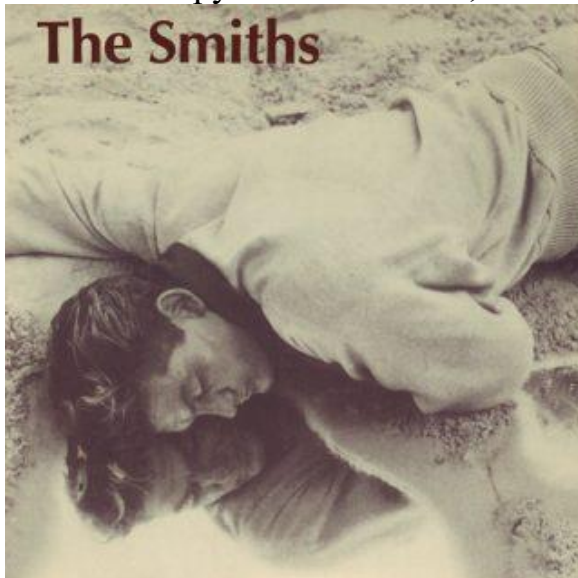
Окрім того, що Морріссі розміщує на обкладинках кінозірок, він часто звертається до «ікон» свого покоління зі складною та навіть трагічною долею: Джеймс Дін на синглі «Bigmouth Strikes Again», Елвіс Преслі на «Shoplifters Of The World Unite», Трумен Капоте на «The Boy With The Thorn In His Side», які, ймовірно, вплинули на самого музиканта. Проте він зображує і людей, які не зіграли не практично ніякої ролі у мистецтві, наприклад, Вів Ніколсон, яка виграла джекпот у 152,319 фунтів, але витратила усі гроші через декілька років, на синглах «Heaven Knows I'm Miserable Now» та «Barbarism Begins At Home» [6]. Отже, за цими обкладинками також стоять певні історії людей, зображених на них.

У той час, як обкладинки сповнені «цитування» фільмів, у текстах Морріссі часто робить посилання до літературних творів: «Бродяг Дхарми» Джека Керуака у «Pretty Girls Make Graves», «Мідлмарч» Джордж Еліот у «How Soon Is Now?», «Колекціонера» Джона Фаулза у «Half a Person», Шекспіра та Оскара Уайльда у «Cemetery Gates» [7] тощо. Однак, література також стосується і обкладинок, де слід зупинитися на одному творі – п'єсі «Смак меду» Шейли Дилені, яку вона написала у 18 років. За визнанням Морріссі, він «ніколи не приховував, що своєю творчістю як мінімум наполовину зобов'язаний Шейли Дилені, яка написала «Смак меду» [3, с.40-41] – один з найбільш яскравих творів течії «розлючений молодих людей» та так званої «драматургії кухонної мийки» – реалістичного, соціально відповідального напрямку у післявоєнній британській культурі [7]. Морріссі відсилає до п'єси як мінімум у трьох піснях («This Night Has Opened My Eyes», «Reel Around the Fountain», «Hand in Glove»), він також ставить фото письменниці на обкладинку синглу «Girlfriend In A Coma» та альбом-комплікацію «Louder Than Bombs». Твори Дилені стали одним з витоків реалістичного течії в британському кінематографі, у тому числі і для «Вулиці Коронації», що торкаються досить болючих тем для англійського суспільства 1950-х рр. [3, с.40].

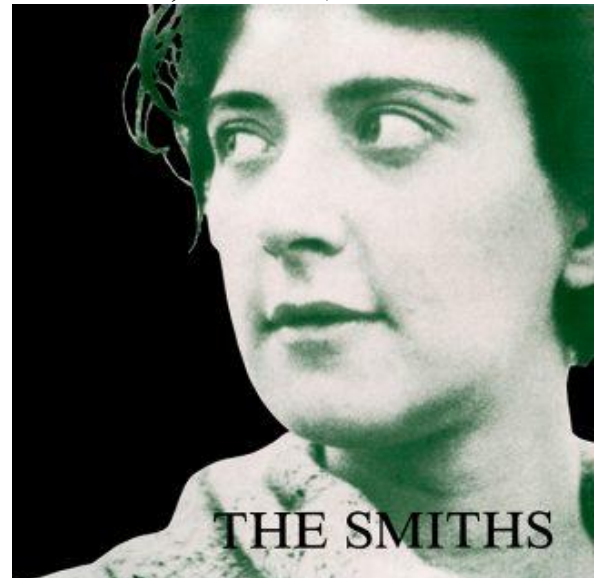
Провокативність «Смаку меду» властива і поглядам самого Морріссі, чий образ досить неоднозначний: антимонархіст, радикальний вегетаріанець, людина з невизначеною сексуальністю: з одного боку він відмовляється від стосунків з жінками та критикує інститут шлюбу, про що він прямо заявляє у «Pretty Girls Make Graves» і «William, It Was Really Nothing» [7], з іншого – викликає чутки про гомосексуальність ще з виходу першого синглу «Hand In Glove» з фотографією Джорджа О'Мара з книги «The Nude Male» [8]. Однак, в цьому також знаходять вплив Енді Уорхола [2], до якого Морріссі

звертається не раз: на дебютному альбомі «The Smiths» розміщена фотографія Джо Даллесандро, протеже Уорхола, на синглі «Sheila Take A Bow» – трансгендерна акторка Кенді Дарлінг, яка теж належала до оточення художника. Обкладинки стали засобом і для висловлювання своїх позицій з приводу вегетаріанства: на другому альбомі на касці солдата з фільму «In The Year Of The Pig» Еміля де Антоніо, присвяченого критиці в'єтнамської війни, напис «Make War Not Love» замінений на «Meat Is Murder»; на збірці «живих» записів «Rank» зображена британська актриса Александра Бастедо – вегетаріанка та захисниця прав тварин, яка після акторської кар'єри стала президентом однієї з філій RSPCA [4].

Таким чином, естетика The Smiths сформована за допомогою єдиної стилістики та посиленнями на кінематограф, літературу та історії певних постатей. Завдяки їм група підкреслювала сприйняття пісень, формуючи власну ідеологію, у якій відбивалися погляди і те, що вплинуло на їх формування. Підхід до оформлення зробив обкладинки The Smiths впізнаваними і відмінними від інших груп, що згодом вплинуло на естетику британських груп 1990-х: Oasis, Manic Street Preachers, Blur тощо.

Обкладинка «This Charming Man»

Обкладинка «Girlfriend in a Coma»

Список використаних джерел та літератури

1. Brochu E., Freitas N., Kejie B. The Sound of an Album Cover: Probabilistic Multimedia and IR - Department of Computer Science, University of British Columbia Vancouver, 2003.
2. The Smiths have it all covered - a celebration of the band's iconic artwork - Getintothis, August 14, 2015.
3. Fletcher T. A Light That Never Goes Out: The Enduring Saga of the Smiths - Crown / Archetype, 2012, 704 p.
4. Baker E. The Smiths - The Stories Behind All 27 Of Their Provocative Album and Single Sleeves - NME, August 3, 2015.
5. Portrait Of the Artist as a Consumer? - NME, September 17, 1983.

6. Grønstad A. Vågnes Ø. Coverscaping: Discovering Album Aesthetics - Museum Tusculanum Press, 2010, 209 p.
7. Ганкин Л. 8 цитат в песнях The Smiths – Arzamas, март 2018.
8. Warners, A. Black, white and blue: the racial antagonism of The Smiths' record sleeves - Popular Music, 27(01), 2007.